ҰЛЫ ДАЛА ӨМІРШІЛЕРІНІҢ ЖАУһАРЛАРЫ
Көрме каталогы

大草原领主们的艺术杰作
展览目录

III

ҰЛЫ ДАЛА МҰРАСЫ:
ЗЕРГЕРЛІК ӨНЕР ЖАУһАРЛАРЫ

大草原的遗产：
珠宝艺术杰作

«Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» атты халықаралық көрме жобасы аясында
在 «金人游行世界博物馆» 国际展览项目的框架内
With in the framework of the international exhibition project «The Golden man’s World Museums tour»
В рамках международного выставочного проекта «Шествие Золотого человека по музеям мира»

Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі
«Халық қазынасы» ғылыми-зерттеу институты

哈萨克斯坦共和国文化与体育部
哈萨克斯坦共和国国家博物馆
民族宝藏（Halyk Kazynasy）研究院

Ministry of Culture and sport of the Republic of Kazakhstan
National museum of the Republic of Kazakhstan
The National heritage research institute

Министерство культуры и спорта Республики Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан
Научно-исследовательский институт «Халық қазынасы»

ҰЛЫ ДАЛА МҰРАСЫ:
ЗЕРГЕРЛІК ӨНЕР ЖАУҺАРЛАРЫ

大草原的遗产：
珠宝艺术杰作

HERITAGE OF THE GREAT STEPPE:
MASTERPIECES OF JEWELRY ART

НАСЛЕДИЕ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ:
ШЕДЕВРЫ ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА

Астана, 2018
阿斯塔纳，2018年
Astana. 2018

«Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі»
атты халықаралық көрме жобасы аясында

在“金人游行世界博物馆”
国际展览项目的框架内

Within the framework of the international exhibition project
«The Golden man’s World Museums tour»

В рамках международного выставочного проекта
«Шествие Золотого человека по музеям мира»

III

三

ҰЛЫ ДАЛА ӘМІРШІЛЕРІНІҢ ЖАУҺАРЛАРЫ

Көрме каталогы

大草原领主们的艺术杰作

展览目录

MASTERPIECES OF THE LORDS OF THE GREAT STEPPE

The exhibition catalogue

ШЕДЕВРЫ ВЛАСТИТЕЛЕЙ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ

Каталог выставки

ӘОЖ 745/749 (084)
КБЖ 85.12 я6
Ұ46

Баспаға Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің Ғылыми кеңесі ұсынған
按照哈萨克斯坦共和国国家博物馆科学委员会的决议印刷发行
Published according to the decision of the Scientific Council of the National Museum of the Republic of Kazakhstan
Печается по решению Ученого совета Национального музея Республики Казахстан

Редакциялық коллегия: А. Оңғарұлы (редактор), Р. Дәрменов, Б. Хасенова, С. Есенов, Ә. Нұсқабай (құрастырушылар)
编委会：A. Onggaruly（编辑），R. Darmenov，B. Khasenova，S. Yesenov，A. Nuskabay（编者）
Editorial board: A. Onggaruly (editor), R. Darmenov, B. Khasenova, S. Esenov, A. Nuskabai (originators)
Редакционная коллегия: А. Онгарулы (редактор), Р. Дарменов, Б. Хасенова, С. Есенов, А. Нускабай (составители)

Қ Ұлы дала мұрасы: зергерлік өнер жауһарлары. III-том. Ұлы Дала әміршілерінің жауһарлары. Көрме каталогы. – 大草原的遗产：珠宝艺术杰作。第三卷。伟大的草原领主们的艺术杰作。展览目录。– Heritage of the Great Steppe: masterpieces of jewelry art. Volume III. Masterpieces of the lords of the Great Steppe. The exhibition catalogue. – Наследие Великой степи: шедевры ювелирного искусства. Том III. Шедевры Властителей Великой степи. Каталог выставки. – Астана, 2018, – 370 с. – Қазақша, қытайша, ағылшынша, орысша.

ISBN 978-9965-23-448-4

Топтамада Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің қорында сақталған, ерте темір дәуірінен бастап этнографиялық кезеңге дейінгі аралықта қамтитын Ұлы дала мәдениетінің ежелгі өнер туындылары ұсынылған. Сонымен қатар отандық зерттеушілердің аталған салалардағы соңғы зерттеу нәтижелері де қоса беріліп отыр.

Топтама Қазақстанның мәдени мұрасын зерттеу мен насихаттау бағытындағы археологтарға, этнографтарға, тарихшылар мен мәдениеттанушыларға және осы мәселелермен айналысатын барлық қызығушыларға арналады.

该目录包含古代艺术作品。这些作品是哈萨克斯坦共和国国家博物馆保存的大草原文化的宝贵财富。作为贵金属手工精品，从铁器时代早期到民族学时期，它们代表了草原文明的艺术特色。同时，本册也包含了本国学者们的学术研究论文。

谨以该目录献给致力于研究和宣传哈萨克斯坦文化遗产的考古学家，民族志学家，历史学家和文化学家以及对这些学术感兴趣的人们。

ӘОЖ 745/749 (084)
КБЖ 85.12 я6

ISBN 978-9965-23-445-3 (общ.)
ISBN 978-9965-23-448-4 (том 3)

© Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі, 2018
© Мақала авторлары, 2018
© «Exponat» ЖШС, 2018

Күлтегін ханзадаға таңылған мүсіннің басы
被认为是阙特勤（Kultegin）王子石像的石像头
The head of the statue attributed to Prince Kultegin
Голова статуи, приписываемой принцу Кюльтегину

Көрме Қытай Халық Республикасының Сиянь қаласындағы Шэньси провинциясының тарихи музейінде 2018 жылдың 12-шілдесінен 12-қыркүйегіне дейін өтеді.

Көрмені ұйымдастыру комитеті:

Л.В. Кочетов, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі директорының міндетін атқарушы

Ж.Қ. Таймағамбетов, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі директорының ғылым жөніндегі орынбасары

А.К. Сатубалдин, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі директорының қор қызметі жөніндегі орынбасары

Р.Е. Бекталиева, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің жинақтау, есеп жүргізу және сақтау қызметінің басшысы, бас қор сақтаушы

Жұмыс тобы:

Ұ.Т. Садықова, Б.Р. Ақпасова, Ш.А. Мұқатаева, А. Қалиақпар, С.М. Хабар, Ж.Ж. Тоқсаба, М. Тлеулиева, Р. Шербаев, А.Б. Жақупов, А.К. Кошенов, М.С. Бекенова

Фотограф: Қ. Мусин, А. Қайырмағамбетов

The exhibition passes from 12 July to 12 September 2018 in the Historical Museum of the Shaanxi province, Xi'an city, The Peoples's Republic of China.

Exhibition Organizing Committee:

L.V. Kochetov, Acting Director of the National Museum of the Republic of Kazakhstan
Zh.K. Taymagambetov, Deputy Director of the National Museum of the Republic of Kazakhstan for scientific research
A.K. Satubaldin, Deputy Director of the National Museum of the Republic of Kazakhstan for Stock Market Activities
R.I. Bektalieva, Head of Recruitment, Accounting and Storage, Chief Curator of the National Museum of the Republic of Kazakhstan

Working group:

U.T. Sadykova, B.R. Akpasova, Sh.A. Mukataeva, S.M. Khabar, A. Kaliakpar, Zh.Zh. Toksaba, M. Tleulieva, R. Sherbaev, A.B.Zhakupov, A.K. Koshenov, M.S. Bekenova

The photographer: K. Musin, A. Kairmagambetov

www. altynadamworld.com

МАЗМҰНЫ
内容
CONTENT
СОДЕРЖАНИЕ

Құттықтау сөз ... 10
祝賀辭 ... 11
Құттықтау сөз ... 12
祝賀辭 ... 13
祝賀辭 ... 14
Құттықтау сөз ... 15
Алғы сөз ... 16
前言 ... 18

1 Дала әміршілерінің алтыны ... 22
З. Самашев, А. Оңғарұлы
草原君主的金子 ... 27
Z. Samashev, A. Onggaruly
Gold of the lords of the steppe ... 31
Z. Samashev, A. Onggaruly
Золото властелинов степи ... 36
З. Самашев, А. Онгарулы

2 Тақсай алтыны ... 42
Я.А. Лұқпанова
塔克塞金首饰 ... 49
Ya.A. Lukpanova
The gold of Taksay ... 53
Ya.A. Lukpanova
Золото Таксая ... 59
Я. Лукпанова

3 Есік «Алтын адамы» ... 67
Г. Мұхтарова
伊塞克“金人” ... 70
G. Mukhtarova
The Issyk «Golden Man» ... 73
G. Mukhtarova
Иссыкский «Золотой человек» ... 76
Г. Мухтарова

4 Қаңлы (Канцзюй) мемлекетінің жазуы ... 81
А.Н. Подушкин
康居国的文献资料=文字 ... 85
A.N. Podushkin
The writing of the Kangyu state (Kangjui) ... 88
A.N. Podushkin
Письменность государства Кангюй (Канцзюй) ... 92
А. Подушкин

5 Ежелгі түркілердің монументальды өнері ... 97
З. Самашев, А. Оңғарұлы
古突厥的石碑艺术 ... 106
Z. Samashev, A. Onggaruly
The monumental art of ancient Turkic ... 112
Z. Samashev, A. Onggaruly
Монументальное искусство древних тюрков ... 120
З. Самашев, А. Онгарулы

6 Ұлы Жібек жолының Қазақстан аумағы арқылы өткен тармақтары..... 132
Елеуов М., Есенов С.
通过哈萨克斯坦领土的大丝绸之路分支..... 135
Yeleuov M., Esenov S.
The passage of the Great Silk Road through the territory of Kazakhstan..... 140
Yeleuov M., Esenov S.
Прохождение Великого Шелкового пути через территорию Казахстана..... 143
М. Елеуов, С. Есенов

7 Қазақ әйелі киімінің мән-мағынасы..... 147
Ш. Тохтабаева
哈萨克女人服装的语义..... 152
Sh. Tokhtabaeva
Semantics of the costume of the Kazakh bride..... 156
Sh. Tokhtabaeva
Семантика костюма казахской невесты..... 161
Ш. Тохтабаева

ТАҚСАЙЛЫҚ АЛТЫН КИІМДІ АБЫЗ..... 169
THE COSTUME OF THE TAKSAY PRIESTESS
КОСТЮМ ТАКСАЙСКОЙ ЖРИЦЫ

САРЫАРҚА САҚТАРЫНЫҢ ҚАЗЫНАЛАРЫ: ТАЛДЫ-2..... 203
TREASURES OF SARYARKA SAKS: TALDY-2
СОКРОВИЩА САКОВ САРЫАРКИ: ТАЛДЫ-2

БЕРЕЛДЕГІ МӘҢГІ ТОҢ БАСҚАН ЖӘДІГЕРЛЕР..... 239
BEAUTY, WHICH HAS BECOME ETERNAL
КРАСОТА, СТАВШАЯ ВЕЧНОЙ

АЛТЫН КИІМДІ ЕСІК БЕКЗАДАСЫ..... 273
THE ISSYK PRINCE IN THE GOLDEN WEARING
ИССЫКСКИЙ ПРАВИТЕЛЬ В ЗОЛОТОМ ОДЕЯНИИ

КӨК ТҮРКІЛЕРДІҢ АЛТЫН БҰЙЫМДАРЫ..... 315
THE PRODUCTS OF HEAVENLY TURKS
ЗОЛОТЫЕ ИЗДЕЛИЯ НЕБЕСНЫХ ТЮРКОВ

ЕЖЕЛГІ МӘДЕНИЕТ МҰРАГЕРЛЕРІ..... 329
HEIRS OF ANCIENT CULTURE
НАСЛЕДНИКИ ДРЕВНИХ КУЛЬТУР

Құрметті достар!

Бүгінгі Қазақстан жері көне түркі халықтары ен жайлаған құтты қоныс, тарихи мекен. Бабаларымыз осынау сайын даланы емен жайлап, еркін көсіле жүріп дала өркениетін қалыптастырды. Көненің көшіне көз салсақ түркі баласының ықылым заманнан бергі талай тағдыры тек осы даламен байланысты. Дала – кешегі өткен тарихтың киелі кітабы іспетті. Дала – бабаларымыздың баға жетпес жәдігерлері сақталған алып қазынасы, таусылмайтын мәңгілік мұрағаты.

Көне дүниенің көмбесін ақтарып, тарихын түгендеп жүрген археолог-ғалымдарымыз бұл өлкені адамзаттың аяғы басқан кезеңдерден бастап, металл өңдеуді игеріп, жылқыны үйретіп, қала салып өркениет орнатқандығын дәлелдеп берді. Оның мысалы, энеолит заманында жылқыны қолға үйретумен, ерте темір дәуірінде бағалы металл өңдеуді игеру, мазмұны терең ғажайып туындыларды жасаумен байланысты. Ал оның ұлы тарихы сақ, сармат, үйсін, Түркі қағанаты, Оғыз, Қимақ, Қыпшақ, Моңғол мемлекеті, Қазақ хандығы сынды мемлекеттік бірлестік құру кезеңдерінде дәстүрлі жалғасын тапты.

Бүгін міне алдарыңызға дала тарихынан сыр шертетін «Ұлы дала мұрасы: зергерлік өнер жауһарлары» атты көрмені ұсынып отырмыз. Көрме «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» атты халықаралық жобаның аясында жүзеге асырылып отыр және ол Азия, Еуропа мен АҚШ музейлеріне де жол тартатын болады. Бұл жоба біздің еліміздің мәдени құндылықтарын әлем жұртшылығына таныстырады.

Көрмеде далалықтардың ізі қалған, тарихи дәстүрінің өзіндік ерекшеліктерін толыққанды сипаттауға лайықты көне мәдениет туындыларының теңдессіз жәдігерлері назарларыңызға ұсынылған. Көрменің басты жәдігері Алтын киімді адам алғаш рет әлемдік ғылымда сақ көсемінің киімін қалпына келтіруге мүмкіндік берген қазақстандық ғалымдардың қажырлы еңбегінің жемісі. Әлбетте, біз үшін Алтын адамның бас киіміндегі кейбір нышандық әшекейлердің еліміздің мемлекеттік рәміздерінде бейнеленуінің мәні ерекше.

Интеграциялық үрдістер белең алған әлемдік қоғамда біздер үшін өз мәдени кодымызды сақтап қалу аса жауапты міндеттің бірі. Бұл туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды» деп айқын ұстанымын білдірді, бұл дегеніміз кез-келген тұлғалардан біріге салған қауым емес, туған жеріне, оның мәдениеті мен салт-дәстүріне ерекше ықыласпен қарайтын, шын мәніндегі ұлтты ұлт ететін мәдени-генетикалық кодының негізі.

А. Мұхамедиұлы,
Қазақстан Республикасының
Мәдениет және спорт министрі

亲爱的朋友们！

今天的哈萨克斯坦是曾经的古突厥民族繁衍生息，繁荣昌盛的广阔家园。我们的祖先在这辽阔的草原上自由地生活，用自己的智慧创造了草原文明。当我们回顾我们的历史记忆，我们发现自古以来每一个突厥儿女与这辽阔的草原同命运，共呼吸。草原，就像记录我们历史的一本书。草原，就像我们祖先存储无价之宝的仓库，是取之不尽的永恒遗产。

通过研究亘古历史，发掘被埋葬的过去，考古学家和科学家们研究证明了人类第一次踏上这片伟大土地的时间，证明他们学会了金属加工，驯养了马匹，发展了城市文明。在铜石并用时代驯养马匹，在早期铁器时代掌握贵金属深加工技术，以及创造寓意神圣的伟大作品，这一切考古研究成果都可以作为以上历史事实的很好例证。而这个伟大的历史在接下来的塞人国，萨尔马特人国，乌孙汗国，突厥汗国，乌古兹国，基马克汗国，钦察汗国，蒙古帝国，哈萨克汗国里继续发扬光大。

今天，我们将讲述大草原历史遗产的一场空前展览《大草原的遗产：珠宝艺术杰作》展现给大家。本次展览在《金人游行世界博物馆》活动的框架内组织的，并且将前往亚洲，欧洲和美国的博物馆。本次活动是一个向国际社会展示我国文化瑰宝的一次全国性的文化项目。

本次展览将为您展现印有草原人历史痕迹，能够充分且恰当地描述古代草原历史文化传统具体特点的珠宝艺术杰作。展览的主要展品为穿着金制衣物的草原领袖像。这是草原塞人领袖衣物的第一个复原件，是哈萨克斯坦科学家们辛勤劳动的结晶。当然，金人黄金头饰上的一些元素也出现在我们国家象征符号上，其意义深远。

在全球一体化进程加速的今天，保护我们民族文化特征是我们最重要的历史使命之一。哈萨克斯坦共和国总统纳扎尔巴耶夫纳在《面向未来：公众意识的现代化复兴》一文中明确表达了他对民族与文化的主见："如果民族文化未被保护，就无从谈起复兴"。这意味着，任何民族不是一群乌合之众，而是对于自己生息繁衍的领土，对于自己精神文化和历史传统持有崇敬之心的广大群众。因为精神文化传统是一个民族能真正意义上成为民族的文化遗传密码。

哈萨克斯坦共和国
文化和体育部长
埃尔斯坦•穆哈梅迪乌勒 (A. Mukhamediuly)

Қымбатты достар!

Назарларыңызға ұсынылып отырған «Алтын адамның әлем музейлеріне шеруі» атты халықаралық жоба аясындағы Қазақстан Республикасының Ұлттық музейінің кезекті көрмесі. Жоба қазақ даласының ежелгі өнер туындыларын қалың көпшілікке насихаттауға арналған. Көрме жобасы Шығыс Азия (Жапония, Корея), Оңтүстік-шығыс Азия (Қытай), Еуропа (Австрия, Франция), сондай-ақ Ресей, Белоруссия және Америка Құрама Штаттарын қамтиды.

Көрмеде Ұлы даланың теңдессіз қазынасы болып табылатын ежелгі өнер туындыларын тамашалауға болады. Бұл бұйымдар дала империяларының тарихы, жойқын жеңістер мен ғажайып көріністердің куәсі болып табылады. Ұсынылған барлық бұйымдардың алтыннан жасалуы да кездейсоқтық емес. Ерте заманда, көптеген халықтар арасында аталған қымбат металл мен материалдан жасалған бұйымның иелері айрықша мәртебеге ие болған. Қазіргі уақытта Қазақстан аумағында сегіз Алтын киімді адамның жерлеу орны анықталды. Көрмеде сіздердің назарларыңызға Алтын адаммен бірге Алтайдағы Берел қорымының және Орталық Қазақстан жерінен ашылған Талды 2 обасының теңдессіз археологиялық жәдігерлері ұсынылып отыр. Бұл заттардың көпшілігі жануарлар бейнесінде сомдалып, алтынмен қапталған. Жануарлардың бейнесін біз адамзат тарихының ең ерте кезеңінен-ақ білгенімізбен, аң стилі – ерте темір дәуіріндегі алғашқы далалық мемлекеттер дәуірінің мұрасы ретінде еш нәрсемен алмастыру мүмкін емес! Материалдың қасиеттерін игеру қабілеті, аса жоғары талғампаздық, бейнеленген жануарлардың ең маңызды тұстарын жеткізе білуі, асқан шеберлік, мұның барлығы таңғажайып туындыларды өмірге әкелді. Аң стилінде жасалған заттар, жануарлардың түр-тұлғаларына тән, көркемдік пен сәндікті бейнелейді.

Бай символизм дала өнерінің кейінгі кезеңдеріне де тән. Осыған байланысты көрмеде дәстүрлі қазақ мәдениетінің жауһарлары саналатын сәндік қолданбалы өнер туындылары да беріліп отыр. Тамырын тереңнен алатын дәстүрлі өнер мұралары қазақ халқының ұлттық байлығы һәм тарихи жадысы іспетті.

Ұлы даланың ежелгі және дәстүрлі өнер туындыларын бүкіл әлемдік қоғамдастыққа таныстыру құрметінің Қазақстан Республикасының Ұлттық музейіне бұйырып отырғаны біз үшін үлкен қуаныш. Біздің музей Орталық Азиядағы ең жас, әрі іргелі орталықтың бірі болып табылады. Ол бүгінде еліміздің жетекші музей алаңына, ғылым, білім мен шығармашылық инновациялар орталығына айналды.

Л.В. Кочетов,
Қазақстан Республикасы
Ұлттық музейінің директоры м.а.

Қазақстан Республикасы

ҰЛТТЫҚ

МУЗЕЙІ

亲爱的朋友们！

我们为您展出的本次展览是哈萨克斯坦共和国国家博物馆在《金人游行世界博物馆》国际项目框架下举行的例行展览。该项目旨在向世界人民宣传哈萨克草原古代历史文化的艺术杰作。项目展览地包括东亚（日本，韩国），东南亚（中国），欧洲（奥地利，法国），以及俄罗斯，白俄罗斯和美国。

在展览中，您可以欣赏古代艺术作品，这些都是大草原无价之宝。这些文物见证了草原帝国的辉煌历史中的伟大的胜利以及草原生活令人惊叹的魅力。为展览而准备的文物均由黄金制成，这并非偶然。在古代，在许多国家中，这种贵金属和用它制成的物件的所有者享有了最高的社会地位。目前，哈萨克斯坦境内已发现有埋藏着金人的墓穴有八个。现在与向大家展送的伊塞克金人一同，我们还为您们提供哈萨克斯坦阿尔泰山Berel墓堆，西哈萨克斯坦Taqsai墓堆，哈萨克斯坦中部Taldy墓堆中发掘的独特艺术作品。这些物件大部分都是金制的动物风格作品。虽然我们知道人类历史上很早就有动物形象作品，但动物风格物件作为早期铁器时代草原国家的文化遗产而无可代替！对材料特性能的掌握，非常高的艺术品味，动物象征性部位的表现力方面，草原人表现出了非凡的技艺水平，从而创造了令人叹为观止的艺术作品。以动物风格制成的物件不仅表现了动物的特征，更流露出了艺术的美和优雅。

丰富的象征意义也是草原艺术后续阶段的特征。在这方面，展览还将展出作为哈萨克传统文化应用和艺术作品。源远流长的哈萨克传统文化遗产是哈萨克人的国宝，也是历史记忆。

哈萨克斯坦共和国国家博物馆承担起了将大草原古代和传统艺术作品展现给整个世界人民的任务，这使我们非常地荣幸。我们的博物馆是中亚最年轻博物馆，也是最大文物保护中心之一。我馆现在是哈萨克斯坦最主要的博物馆，也是科学，教育和创新中心。

哈萨克斯坦共和国国家博物馆代理主任
柯切托夫（L. V. Kochetov）

中国与哈萨克斯坦之间的交流和友谊源远流长，公元前2世纪，张骞出使西域时与哈萨克斯坦先祖建立了联系。长安作为古丝绸之路的起点，是当时的经贸、文化中心，与地处古丝路沿线上东西方文化交流中枢地带的哈萨克斯坦交往不断，在21世纪的今天，中国与哈国之间的友好交流更加深入而广泛。

2014年6月，中国联合哈萨克斯坦、吉尔吉斯斯坦向联合国教科文组织申报，成功地把“丝绸之路：长安—天山廊道的路网”列入联合国教科文组织世界遗产名录。2017年11月29日——2018年3月5日，为了庆祝香港回归20周年、配合第十届亚洲文化合作论坛在中国香港举办的《绵亘万里：世界遗产丝绸之路》展览，汇聚了中哈吉三国的文物精华，成为三国联合申遗成功以来第一次通过文物展览方式将申遗工作向国际社会做出的展示和汇报。

为了让公众更多了解丝绸之路文化遗产和丝路申遗的工作成果，陕西省文物局、陕西省文物交流中心与哈萨克斯坦文化部、哈萨克斯坦国家博物馆再次密切合作，在陕西历史博物馆举办《伟大草原遗产：首饰艺术杰作》展览，再一次向广大公众展示古丝路草原民族的艺术精粹，展现了亚欧草原游牧民族特有的文化和艺术，印证了古西域文化的交流传播源远流长、亘古不绝。

这次展览的举办，是丝绸之路沿线国家间一次意义深远的文化交流合作，将进一步促进丝绸之路沿线国家和地区人民之间的相互了解。

祝《伟大草原遗产：首饰艺术杰作》展览圆满成功。

陕西历史博物馆 馆长

强 跃

Қытай мен Қазақстан арасындағы алмасу және достастық тамырын тереңнен алады. Ж.с.д. II ғасырда Хань императоры У Дидің Чжан Цянь атты елшісі Батыс жерлеріне дипломатиялық миссиясы барысында қазақтың ата-бабаларымен байланыс орнатты. Ежелгі Жібек жолының бастапқы нүктесі ретіндегі Чанъань сол уақытта экономикалық, сауда және мәдени орталық болды және өз кезегінде, ол ежелгі Жібек жолы бойындағы Шығыс пен Батыс арасындағы мәдени алмасулар орталығында орналасқан Қазақстанмен үнемі байланыста болды. Бүгінде, XXI ғасырда Қытай мен Қазақстан арасындағы достық алмасулар одан әрі кең форматта өріс алуда.

2014 жылдың маусым айындағы Қытай, Қазақстан мен Қырғызстанның «Жібек жолы: Чанъань-Тянь-Шань дәлізі маршруттық желісі» атты трансұлттық сериялық номинациясын ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұралар тізіміне енгізу туралы бірлескен өтінімі табысты нәтиже берді. 2017 жылғы 29 қараша мен 2018 жылғы 5 наурыз аралығында ҚХР қарамағына Гонконгты қайтаруының 20-жылдық мерейтойын атап өту құрметіне және Азия елдерінің мәдени ынтымақтастық жөніндегі 10-шы форумына қолғабыс ету мақсатында, Гонконгта «Шексіз миля: Жібек жолы бойындағы бүкіләлемдік мұралар» атты көрме өтті. Көрме барысында Қытай, Қазақстан мен Қырғызстанның мәдени ескерткіштерінің жаңғарлары көрсетілді. Үш мемлекет «Жібек жолы: Чанъань-Тянь-Шань дәлізі маршруттық желісі» номинациясын Бүкіләлемдік мұралар тізіміне табысты енгізгеннен кейін алғаш рет мәдени құндылықтарын көрсету арқылы барлық әлемдік қоғамдастыққа жұмыстарының нәтижелерін ұсынды.

Ұлы Жібек жолының мәдени мұрасы туралы білімді дамыту мен оның Бүкіләлемдік мұра тізіміне енгеннен кейінгі қалың қоғам арасындағы жетістігін насихаттау мақсатында Шэньси провинциясы мәдениет ескерткіштерін қорғау істері жөніндегі басқармасы мен Шэньси провинциясының мәдени ескерткіштермен алмасу Орталығы тағы бір рет Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі және Қазақстан Республикасы Ұлттық музейімен бірлесе отырып, Шэньси провинциясы Тарихи музейі қабырғасында «Ұлы дала мұралары: зергерлік өнер жаңғарлары» атты көрмені өткізуге кезекті келісімге келді. Бұл көрме жалпы жұртшылық үшін Еуразия даласының көшпелі халықтары өнерінің бірегей туындыларын және Батыс өңірдегі халықтар арасындағы мәдени алмасулардың көнелігі мен сабақтастығын паш етеді.

Аталған көрменің өткізілуі Жібек жолы бойындағы елдердің арасындағы мәдени ынтымақтастық пен алмасу шеңберіндегі маңызды оқиға болып табылады және болашақта осы сауда жолы бойындағы елдер мен аймақтардың халықтары арасындағы өзара түсіністікті нығайтуға ықпал ететін болады.

«Ұлы дала мұралары: зергерлік өнер жаңғарлары» атты көрме үлкен табыстарға жетеді деп тілейміз!

Цян Юе

Шэньси провинциясы тарихи музейінің директоры

АЛҒЫ СӨЗ

Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің қорында сақталған көне дәуірлерден сыр шертетін тарихи мұралар мен осы күнге дейін асыл қазына болып жеткен жәдігерлер баршылық. Солардың қатарында алтынмен апталып, күміспен күптелген бағалы металдардан жасалған бұйымдар ерекше көз тартады. Олар өз иелерінің ерекше мәртебесін айқындайды. Бұл құнды жәдігерлер – Ұлы Дала тарихының ескірмейтін естелігі.

Дала өнері орталық Еуразия кеңістігін мекендеген тұрғындардың дүниетанымы мен оның ерекшеліктерін айқын көрсетеді. Көрмеде ұсынылып отырған заттар, ата-бабаларымыздың қатаң қағидалармен ғана шектелмейтін, дүниенің жаңалықтарына бейім, ертеден келе жатқан салт-дәстүрі бар, өзіндік қайталанбас мәдениетін қалыптастыруға деген қабілетін айғақтайды. Әр тарихи кезең өзіндік түрлі техникаларды, материалдарды, қолайлы бейнелерді, сарындар мен сюжеттерін береді. Қашанда дала өнерінің стильдеудегі жоғары шеберлігі, яғни ойды жеткізудегі басты дүниені айқындай білу ерекшелігі басым.

Көрме ерте темір дәуірінен этнографиялық кезеңге дейінгі ежелгі және дәстүрлі өнердің туындыларын ұсынады. Бұл жерден Есік обасынан табылған Алтын адам мен Алтайдың көне қазынасы саналатын Берел қорымының және Орталық Қазақстан аумағындағы Талды 2 обасындағы сақ кезеңінің жерлеу орнынан табылған жәдігерлерді, алтын заттардың топтамасын көре аласыздар. Ежелгі өнер туындыларының жалғасы – қазақ халқының дәстүрлі өнер мұралары болып табылады. Көрмеде VI-XX ғғ. дейінгі аралықты қамтитын қазақ халқының төл мәдениетін танытатын сәндік-қолданбалы өнер туындылары қойылған.

Ж.с.д. VI-V ғғ. мерзімделген сақ көсемінің аса бай жерлеу орны, Жетісудағы Есік обаларының бірін қазу барысында табылған. Обадағы қазба жұмыстары 1969–1970 жылдар аралығында жүргізілген. Табылған төрт мыңнан астам алтын бұйымдардың көпшілігі, зергерлік өнердің туындылары, «Алтын адам» атауымен сенсациялық жаңалық болып тарихқа енді.

Ескерткішті қазақстандық белгілі ғалымдар К.А. Ақышев және Б.Н. Нұрмұханбетов зерттеген. «Алтын адамның» киімдерін қайта қалпына келтіру барысындағы ауқымды жұмыстар негізінен А.К. Ақышевтің қисынды ғылыми тұжырымдары мен реставратор В. Садомсковтың шеберлігінің нәтижесінде жүзеге асты.

2009–2010 жылдары Шығыс Сарыарқадағы Талды 2 қорымындағы археологиялық жұмыстар кезінде 200-ге жуық алтын бұйымдар, сондай-ақ 22 мыңнан астам ұсақ әшекейлер табылды. Сонымен қатар осы аймақтағы басқа да ескірткіштерде жүргізілген археологиялық жұмыстар барысында – Қарашоқы, Шерубай I қорымдарында зергерлік өнердің тамаша туындылары табылған. Өкінішке орай, жерлеу орыны тоналып кеткен, сақталған тамаша бұйымдарға, көпшілігінің ерекше нәзік стильде жасалғанына қарағанда, далалық билеушілердің киім-кешектері өте таңғажайып үлгіде болғандығын болжай аламыз.

Көрмеге қойылған археологиялық жәдігерлер қатарын Қазақ Алтайының сақ кезеңіне жататын Берел қорымынан табылған жәдігерлер құрайды. Ескерткіш қазақ ғалымы З. Самашевтің жетекшілігімен ұйымдастырылып, ғалымдардың ұзақ жылдар бойғы қажырлы еңбегінің нәтижесінде ғылыми айналымға еніп, көпшілік назарына ұсынылуда. Жан-жақты ғылыми зерттеулердің барысында 20-дан аса тоң басқан обалар зерттеліп, ақсүйектер мен сақ мәдениетінің аң стилінде жасалған бұйымдары әлемге әйгілі болды. Мұндағы үлкен обаларда табиғат пен климаттың және обаны үйген материалдар мен ескерткіш құрылысының үйлесімінен пайда болған тоңның арқасында органика, яғни киім, ат әбзелдері, ағаш бұйымдары, ер-тоқым, тері мен киізден жасалған заттар шірімей жақсы сақталған. Түрлі әшекейлер мен әбзелдер грифондар түрінде бейнеленіп, ағаш, мүйіз, сүйек, металлдан жасалып, алтынмен қапталған. Барлық сәндік-қолданбалы, сондай-ақ культтік-рәсімдік заттарда кездесетін қызыл, ақ және сары түстердің өзі белгілі бір мифтік, поэтикалық көзқарастар мен символикалық ұғымдарды білдіреді. Ерте көшпелілер мәдениетінің қалыптасуы мен ақсүйек билеушілерінің мәйіті мен жылқыларын қоса жерлеу дәстүрінің озық үлгісі осы өңірден айқын аңғарылады. Қайталанбас көне өнер үлгілердің сақталуы және батырлық дәуірдің сипаты болып табылатын тоң басқан обалар күйінде жетіп отыр. Табылған заттарды зерттеуде алғаш рет жаратылыстану ғылымының әдістері пайдаланылып, Берел өңірінің палеоэкологиясы, палеозоологиясы мен антропологиясы бойынша құнды мәліметтер алынды.

Көне дәуір шеберлерінің қиялынан шыққан бейнелер адамзатты таңқалдырады. Аң стиліне тән сипаттар: бірінші кезекте бейнені беру, суреттелген жануардың белгілі бір қасиеттеріне ерекше назар аудару, әртүрлі стилистикалық әдістерді қолдану болып табылады.

Аң стилінде қоғам өмірінде маңызды мағынасы бар бұйымдар суреттелген: жоғары биліктің белгілері, киім-кешектің бөліктері, зергерлік бұйымдар, қару-жарақ және діни нысандар.

Көрменің бір бөлігін қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнер туындылары құрайды. Қолданбалы өнер саласы да тарихы ерте кезеңдермен сабақтасып жатқан, халық өмірінің бір айнасы болып саналады. Қолданбалы өнер дәстүр сабақтастығын үзбеген, рухани мәні мен мәдени құндылығын жоймаған. Қазақстан жерінде асыл тастан, сүйектен, жүннен, ағаштан, қыштан, бағалы металдан, былғарыдан, саздан – қару-жарақ, құрал-сайман, үй жиһазы, т.б. тұрмысқа қажетті тұтыну бұйымдарын, түрлі сәндік қолөнер туындыларын жасаудың озық үлгісі қалыптасқан. Жасалған бұйымдарды өздерінің дүниетанымына, эстетикалық талғамына сай әшекейлеп, безендіре білудің сырын да терең меңгерген.

Көне жәдігерлер көзге тартымды келіп, көңілге ой салады. Бұл таңғажайып өнер туындыларынан қозғалыстың белгісі, шексіз кеңістіктің елесі сезіледі. Онда қалалар мен обаларды салушылардың ізі қалған. Осынау қатал да, тағы сұлулық дала рухын айғақтайды!

前言

哈萨克斯坦共和国国家博物馆保存着从远古时代到迄今为止丰富的历史遗产宝藏。其中包括纯贵金属制品，以及镀金烫银的文物。他们=这些文物显示了它们的所有者的特殊地位和身份。这些都是无价的历史遗迹，也是大草原永不衰老的历史记忆。

草原艺术清晰的展现了欧亚大陆上时代居住的人们的世界观和他们的生活特征。展览中展示的物件证明了我们的祖先有能力发展出独特而优秀的文化，他们没有受限于生活严格的条条框框，他们热爱世界新奇的事物，并且保存了自己的传统和习俗。每个历史时代都有自己各种技术，材料，风格，图像和背景故事。草原艺术在创意方面总是展现自己高超的技巧水平，也就是，能够传达所要表达的深层内容。

展览介绍了从早期铁器时代到民族学时期的古代传统艺术作品。在这里你可以看到伊塞克古墓中发掘的金人，阿尔泰山的古老宝藏，即Berel 墓堆出土的遗迹，哈萨克斯坦中部的Taldy-2墓地出土的塞人时代的随葬物品，金银器件。发扬光大这些古代艺术作品传统的是哈萨克族人民的传统手工文化遗产。展览中也包含了代表哈萨克族原始文化的19-20世纪的手工装饰物品以及其他艺术作品。

在挖掘七河流域两个墓穴之一时，发现了公元前5至前4世纪的伊塞克塞人领袖的奢华墓穴。该墓穴的发掘工作是在1969 - 1970年间进行的。被发现的四千多枚黄金物件中大部分是首饰物件，这些首饰艺术品后来被命名为“金人”而被编入历史。

该遗迹是由著名的哈萨克斯坦学者阿克谢夫（K. A. Akyshev）和奴尔穆罕别托夫（B. N. Nurmukhanbetov）研究的。“金人”的服装重建工作主要由萨多慕斯阔夫（V. Sadomskov）在阿克谢夫（K. A. Akyshev）的科学见解的基础上实现的。

在2009年至2010年期间，在哈萨克丘陵（Saryarka）的Taldy-2墓地进行的考古工作发现了大约200件黄金首饰和超过22 000件小装饰品。与此同时，在对该地区的其他墓堆 – Karashoki墓地，Sherubai-1墓地 - 进

行考古发掘期间也发现了一些优秀的珠宝作品。不幸的是，墓堆已被盗。根据被发现的残存的物件的精致风格，以及其非常细腻的制作手法，我们可以推断该墓堆里的草原领袖的衣裳曾经是个非常华丽和惊人的。

本次展览中也包含在哈萨克斯坦阿勒泰山上的属于塞人时代的Berel墓堆中发现的遗迹。该遗迹在哈萨克斯坦学者萨马舍夫（Z. Samashev）带领的科学家们在长年工作下最终被引入学术界， 被展现在了大众面前。在对20多个冻土下埋葬的墓穴进行多方位调查后，塞人贵族的文化艺术品被公布于世界民众。由于自然条件，气候，墓穴材料和墓堆材料的有效结合，服装，马具，木制品，餐具，皮革和毛毡等有机物都保存完好。不同的装饰品和工具以狮鹫装饰出现，它们由木头，动物角，骨头，金属制成并用金箔包装。所有应用品和装饰品，以及祭祀性和崇拜性道具的材料都呈现出红色，白色和黄色，这代表了某种神话的，诗意的观念和象征性概念。早期游牧文化的形成以及贵族墓穴中马匹陪葬的传统在这个地区非常明显。古代艺术的独特样本以及那个英雄史诗般时代的特征在冰冻墓穴中完好保存到了我们的时代。在这些发现的物件中也第一次使了自然科学方法，并获取了有关Berel地区古生态学，古生物学和古人类学的宝贵信息。

出自古代工匠大师们想象力的图案和形态令人震惊。动物风格的主要特点是：首先要表达形态，侧重于描述动物的某些特性，以及使用各种风格技巧。动物风格描述社会生活中重要的东西，如神圣力量，衣服附件，珠宝装饰，武器以及宗教道具。

展览的一部分是近代哈萨克民族的装饰和手工作品。应用艺术也是人们生活的一面镜子，与早期历史阶段密切相关。实用和装饰艺术没有失去自己的传统性，没有失去其精神实质和文化价值。在哈萨克斯坦境内曾经发展形成用宝石，骨头，羊毛，木材，陶瓷，贵金属，皮革，粘土制作武器，工具，家具以及家用器具等的优秀技艺和传统。人们也掌握了怎样去创造基于他们的世界观，审美品味的物品的技巧和方法。

古代的文物不仅吸引眼球，而且还使人陷入沉思。这些令人惊叹的艺术作品让人感到无限的空间中的动态存在。它们上面印有建造那些古城镇和陵园的工匠们的手印。它们传达着严酷而又美丽草原的永恒精神！

«Мәңгілік ел» панносы. Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі. Автор – Е. Төлепбай,
қосалқы авторлар – А. Дүзелханов, Қ. Әжібекұлы, А. Жамхан, Ш. Айдос

The panel “Mangilik el”. National museum of the Republic of Kazakhstan. The author – E. Tolepbay,
co-authors – A. Duzelkhanov, K. Azhibekuly, A. Zhamkhan, Sh. Aidos

Панно «Мәңгілік ел». Национальный музей Республики Казахстан. Автор – Е. Толепбай,
соавторы – А. Дузельханов, К. Ажибекулы, А. Жамхан, Ш. Айдос

ДАЛА ӘМІРШІЛЕРІНІҢ АЛТЫНЫ

З. Самашев, А. Оңғарұлы

Ж.с.д. I мыңжылдықта таулы-далалы аймаққа сақ, массагет, исседон, савромат, дах, аримаспы, юэчжы, сармат секілді жауынгер тайпалары қоныстанған. Сол дәуірдегі ескерткіштердің көп бөлігі – обалар, храмдар және ғибадатханалар, қоныстар Қазақстан аумағында кездеседі. Сақ-скиф-сармат мәдениетінің дәуірі ерте мемлекеттік құрылымдар қалыптасқан, көшпелі қоғамға сай идеология және діни-мифологиялық ұғым-түсініктер берілген қайталанбас көркем өнер жауһарлары дүниеге келген кезең.

Ежелгі тұрғындардың қола мен алтыннан жасалған өнер туындылары – бұл қару-жарақтары мен ат әбзелдері, киім бөліктері, айналар, табынудың айрықша белгілері және көптеген басқа да заттар. Тұрғындар өмірінде аса маңызды рөл атқарған – қару-жарақты, аттың ер-тұрманын, діни заттарды ерекше атап өту қажет. Бұйымдардың көпшілігі скиф аң стилі деп аталатын стильде жасалған жануарлардың бейнелерімен сәнделген. Бұл ретте әрбір бейне, стилистикалық ерекшеліктер және көркем тәсілдер, бұйымның зерді қондыратын бөлігі терең мағынаға ие болған, заттың неге арналғанына, иесінің мәртебесіне және т.с.с. байланысты болған. Аң бейнелерінің жиынтығы, олардың дүниетаным жүйесіндегі орны, әрбір жануардың маңызды белгілерін жеткізу үшін пайдаланылатын шартты композициялық тәсілдер қатаң айқындалған. Бір сөзбен айтқанда, скиф-сібір аң стилі деп аталатын стильдің негізгі сипаттамасы – бейнелер репертуарында және оларды нақты түрде көрсету мәнерінде белгілі бір қағиданың болуы.

Кең байтақ таулы-далалы Еуразия аумағы өнеріндегі белгілі бір бейнелер мен сюжеттер, көркемдік тәсілдер жиынтығы көшпелі тайпаларда діни және идеологиялық жақындық болған деп болжауға жол ашады.

Аң бейнелері мінсіз жауынгер бейнесінің нақты түрде көрсетілуі ме, олар жеке тұлғаның әлеуетін арттыруда сиқырлы құрал ма, қандай да бір құдіретті күштің немесе сақтардың діни-мифологиялық кешенінің белгілі бір қырларының көрсетілуі ме немесе ауызша ұранның көруге болатын баламасын білдіре ме – мұның барлығы әлі де толықтай белгілі емес.

Сәндік-қолданбалы сипаттағы алтын және алтын жалатылған заттарды жасаған кезде бірнеше әдіс пайдаланылған: құю, қалыптау, полихромды стиль, мүсіндеу, бедерлі сурет түсіру.

Жетісудағы Жалаулы көмбесі – ең белгілі кешендердің бірі, сонымен бірге сақ дәуірінің бастапқы кезеңіне жататын уақыты жөнінен ең ертедегі және заттардың атқаратын қызметінің арақатынасына, олардың сәнделуіне, олардағы бейнелердің берер мағынасына және кешеннен табылған заттар жасалған материалға қатысты алғанда аса қызықты кешен болып табылады (Самашев, Джумабекова, Базарбаева, Онгар, 2007). Бұл көмбедегі алтын әшекейлер аң стилінде жасалған сақ зергерлік өнерінің бірегей туындылары болып табылады. Көмбені 1988 ж. көктемде ҚР Алматы облысы Кеген ауданы Жалаулы ауылына жақын жердегі арық-шұңқырдан оқушылар тапқан. Шіріп кеткен киізден жасалған қапта жалпы салмағы 1,5 кг болатын 649 алтын бұйым жатты. Жалаулы кешенінің әр заманға жататын алтын бұйымдарының арасында стилистикалық сәндеу тәсілдері ортақ, ж.с.д. VII–VI ғғ. тиесілі заттар тобы ерекше көзге түседі.

Бәлкім, бұл көмбедегі көптеген бұйымдар Алматы төңірегінде және Жетісудың басқа да аудандарында сақталған қандай да бір тоналған «патшалық» обадан шыққан болуы мүмкін. Әлбетте, скиф-сібір аң стилінің

Арқар пішінді және бүршіктелген ат әбзелінің бөлшегі. Жалаулы көмбесі. Ж.с.д. V–III ғғ. Жетісу
有谷物和盘羊图象的皮带调接扣。扎劳林（Zhalauly）遗迹。 公元前5世纪至3世纪。 七河地区
A belt distributor with grains and figures of argali. Zhalauly treasure. V-III centuries BC. Zhetysu
Ременный распределитель с зернью и фигурами архаров. Жалаулинский клад. V–III вв. до н.э. Жетысу

үздік дәстүрлерінде безендірілген Жалаулыдағы алтын заттар әлеуметтік мәртебесі жоғары болған адамның салтанатты шерулік киімінің бөлшектері болғаны сөзсіз. Бұл тайпа көсемі немесе «патша» болған болуы мүмкін. Кейбір бұйымдар оның атының жабдықтарына тиесілі болған сияқты. Бұйымдар жасалған материал (алтын) мен олардағы бейнелердің символдық мәні де осыны көрсетеді.

Кешендегі ерте сақ бұйымдарының арасында үшбұрыштап кескінделген, бұғылар мен құстың жұптасқан бейнелері бар тұйық композицияны қамтитын, құйылған тігілмелі қапсырмалар бар. Композицияны нақты түрде көрсетуде ежелгі заман шебері ерте сақ заманына тән көркем тәсілдерді пайдаланған: жануарлардың иығы мен жамбасында үтір түріндегі саңылаулармен немесе ойықшалармен толықтырып бедерлеу арқылы денесінің түр-сипатын, бұлшықеттерін ерекшелеп көрсету; дәл осындай тәсілмен аузы, танауы, көздері белгіленген. Бұғылар бейнесін жеткізуде ерте сақ өнерінде дәстүрлі болған бейнелерді үлгілеудегі S түріндегі элементтердің көптігі байқалады.

Жалаулы кешенінде мысық тектес жыртқыштың тұяқты жануарды (бәлкім, бөкенді болар) жәбірлеу көрінісі бейнеленген тігілмелі қапсырмалар қызығушылық тудырады. Композиция қапсырманың тамшы тәрізді пішінінің ішінде тұйықталған. Сюжет ықшамдалған немесе қысқартылған нұсқада берілген.

Тұтас алғанда, аңдардың денесінің мен олардың өзара орналасуы Павлодардағы Ертіс маңынан, Батыс Қазақстаннан табылған заттар және т.б. бойынша белгілі мысық тектес жыртқыштардың тұяқты жануарларды жәбірлеу көріністеріне ұқсас. Жануардың аяқтары бүгіліп, басы артқа бұрылып тұрған қалпының өзі көбінесе құрбан болу күйімен байланыстырылады. Сюжеттің көркемдік тұрғыдан нақты көрсетілуі немесе шешімі кейінгі замандардан белгілі жыртқыштың аузындағы шөпқоректі жануардың басының бейнесін дәл еске түсіреді. Мұның осындай сюжеттердің толық және қысқартылған нұсқаларының арасындағы өзіндік бір аралық буын болуы ықтимал.

Жалаулы кешенінің құрамында арқар бейнелерімен және түйіршіктермен сәнделген түйір әшекейлер өте көп. Жануардың құрбан болу қалпында қайта-қайта суреттелуі қызығушылық тудырады.

Дәл осы топтамаға осыған ұқсас тәсілмен безендірілген белбеу ұшы кіреді. Тағы бір зат – бедерлі арқар бейнелерімен және түйір әшекей түйіршіктермен зерленген, сұлбасы қосарланып есілген сыммен көмкерілген шерулік киім бөлшегі. Тұтас алғанда, бұл тәж тәрізді бұйым шерулік киім жиынтығының орталық бөлігінде болғанға ұқсайды, өйткені костюмнің басқа бөлшектерінің, соның ішінде тізбе әшекейлердің симметриялық орналасуы екі жұп композицияны құрайтын әр жаққа қаратылған арқар бейнелерінен тарап тұр; жәбірлеу сюжеті берілген қапсырмалар да екі жұпты (айна тәрізді орналастырылған, симметрия қағидасы бойынша) құрап тұр. Мұндай жағдайда олардың көшпелі дегдарлар тобы, ақсүйектер тобы өкілінің, дін қызметкерінің атының шерулік жабдығына арналған деуге де негіз бар.

Арқар пішінді және бүршіктелген «тәж түріндегі» әшекей.
Жалаулы көмбесі. Ж.с.д. V–III ғғ. Жетісу
有谷物和盘羊图象的“王冠”形装饰。扎劳林（Zhalauly）遗迹。 公元前5世纪至3世纪。 七河地区
“Crowned” decoration with a grain and figures of argali.
Zhalauly treasure. V-III centuries BC. Zhetysu
«Короновидное» украшение с зернью и фигурами архаров.
Жалаулинский клад. V–III вв. до н.э. Жетысу

Көбінесе Жалаулы кешені Тарбағатайдағы Шілікті обаларынан табылған заттармен үндес.

Шілікті үлгілерінің ерекшелігі – жалғыз бейнелердің көп кездесуі, олардың костюм сәндеуінде, қарулану, табыну және рәсім жүргізу құралдарында өзіндік орны болғаны, белгілі бір хабар беретін композицияны құрғаны сөзсіз. Қыран құстардың, мысық тектес жыртқыштардың симметриялық бейнелерінің болуы сондай-ақ қапсырмалардың костюмнің оң және сол жақтарында орналасқанын көрсетеді.

Бәйгетөбеден (Шілікті-2) табылған бұйымдар алтыннан жасалған, олар атқаратын қызметі бойынша костюм элементтері болса керек. Қыран құс түріндегі құйылған қапсырмалар, аузы сәл ашық және салмақты басын төмен түсіріп тұрған қалыпта бейнеленген жыртқыш түріндегі қапсырма бар (Samashev, Toleubaev, Jumabekova, 2004; Toleubaev, 2013, s. 573–584). Бұл қапсырмада әлдебір жинақталған жыртқыш бейнесі көрсетілген деуге болады. Тұтас алғанда, жинақталған жыртқыш бейнесі ерекше көңіл бөлуді талап етеді, өйткені ол ескерткіштерде бір-ақ рет кездеспейді және белгілі бір, өзіне ғана тән таңбалық қызмет атқаратыны айқын.

Шілікті обаларынан табылған материалдар мазмұнды элементтерді түсіндіруде, бейнелер стилінде ұқсастық бар сияқты болғанына қарамастан, екі объектінің материалдарында бірқатар елеулі өзгешеліктер бар екенін көрсетеді: заттарды жасау технологиясында, бейнеленген жануарлардың қандай бейне-түрге жататындығы бойынша.

Қазақ Алтайындағы Майемер аулынан табылған тағы бір көмбеден тұтас жиып қойған қола ауыздықтар, жүген

Арқар пішінді және бүршіктеліп безендірілген белдіктің ұшы (бөлшек). Жалаулы көмбесі. Ж.с.д. V–III ғғ. Жетісу
有谷物和盘羊图象的皮带末端装饰。扎劳林（Zhalauly）遗迹。 公元前5世纪至3世纪。 七河地区
The tip of the belt, decorated with grains and figures of argali (fragment). Zhalauly treasure. V-III centuries BC. Zhetysu
Наконечник ремня, украшенный зернью и фигурами архаров (фрагмент). Жалаулинский клад. V–III вв. до н.э. Жетысу

қапсырмасы, мыс шеңбер және домаланып бүгілген мысық тектес жыртқыштардың бейнелері берілген бірнеше алтын тіліктен тұратын кесек және жыртқыш құстың басы түріндегі зат табылды (Samašev, Ongar, 2013, s. 557–558, abb.3).

Орталық Қазақстандағы Талды-2 моласындағы обалардан жақында табылған алтын бұйымдар ерекше қызығушылық тудырады (Bejsenov, 2013, s. 595–608), олар мерзімі Майемер обалары сияқты ерте сақ кезеңі деп анықталатын Тувадағы Аржан-2 және Шығыс Қазақстандағы Шілікті обаларынан табылған бұйымдарға ұқсас.

Ғылым әлеміндегі ең белгілі ескерткіштердің бірі – Есік обасы (Акишев, 1983).

Есіктен табылған алтын адамның костюміндегі ең маңызды элемент – баскиімі, оның пішіні мен зері, бір жағынан, өзінше бір жарасымдылық туғызып тұр, екінші жағынан, бүкіл табылған заттар кешенімен үздіксіз тұтастықты көрсетеді.

Белгілерінің ұқсастығына қарай Есік пен Ауғанстандағы Тилля-тепе қабірлері барынша көне және ежелгі адамдардың әлеуметтік дегдарлар тобының ғана ақыреттегі мәңгілік өмірі туралы ұғым-түсініктерінің деңгейін көрсетеді деген пікір бар. Ж.с.д. VI–IV ғғ. Алтай обаларында, Қазақстан мен Орталық Азияның сақ қорымдарында, Орал маңындағы савромат ескерткіштерінде ағаш қима-тағандардың көп алтын әшекейлі шымылдықтармен безендірілуі ағаш қима-тағанға дегдарлар қабірлеріне тән абыздарға және әскери ақсүйектерге арнап әзірленген жерұйық мекеннің сарайлары кейпін беріп тұрған.

Алтын ежелгі тұрғындар мәдениетінде бүкіл дәуір бойы пайдаланылған. Ж.с.д. IV–III ғғ. ескерткіштер материалдарында Берел обаларынан табылған заттар топтамасы айрықша көзге түседі. Берел обаларынан табылған заттардың көпшілігі – ағаштан жасалған және жұқа жалпақ алтын жұқалтырмен жалатылған ат жабдықтарының бөлшектері.

Бұл жерден табылған және алтынды қолдана отырып көшпенділердің аң стилінде жасалған заттардың арасында діни және рәсімдік заттар, костюм элементтері ерекше көзге түседі, сондай-ақ рәсімдік-шерулік ат әбзелдері бөлшектерінің сан алуан түрлері бар.

Алматыға жақын тұстағы Қарғалы жерінен алуан түрлі бірегей заттармен бірге жерленген жартастағы әйел қабірі табылды. Олардың арасында диадема деп аталатын тәж түріндегі баскиім маңызды болғанға ұқсайды. Бұл импорт зат үйсін ақсүйектерінің қатарынан шыққан адамдардың немесе діни қауым өкілдерінің тапсырмасымен жасалған болуы мүмкін. Әдетте бұл қабір үйсін абыз әйелінің қабірі ретінде түсіндіріледі.

Нағыз ежелгі өнер жауһары – Теңлік обасынан табылған адамның шерулік киімі безендірілген тігілмелі қапсырмалардағы салт атты адамның бейнесі. Алтын қапсырмалардағы кейіпкер бейнесінде бірқатар қызықты бөлшектер бар: арқасында желпілдеген жамылғы, шекпен мен жеңінің төменгі жағындағы өрнек, тізеқаптары бар тар шалбар, арт жағы кең қонышты жұмсақ аяққиім.

Қазақ даласындағы сәулетті обалар, өздерінде жерленген көсемдердің күш-қуатын көрсетеді және оларды мәңгі есте сақтау үшін тұрғызылған. Көбінесе бұл қабірлердің әбден тоналғанына қарамастан, оларда киім элементтері, қару-жарақтары, аттың ер-тұрманы, ыдыс-аяқ сақталған.

Геральдикалық түрде орналастырылған екі бұғының пішіні түріндегі жапсырмалы әшекей. Жалаулы көмбесі. Ж.с.д. VII ғғ. Жетісу
以一双徽章鹿的形状打造的缝贴用的甲片。扎劳林（Zhalauly）遗迹。 公元前5世纪至3世纪。 七河地区
A badge is sewn in the form of a pair of figures of heraldic deer. Zhalauly treasure. VII century BC. Zhetysu
Бляха нашивная в виде пары фигур геральдически расположенных оленей. Жалаулинский клад. VII вв. до н.э. Жетысу

Тақсай-1 қорымынан бірегей әйел қабірінің табылуы арқасында ерте темір дәуіріндегі тайпаларда болған әйел костюмі туралы ұғым-түсініктерді толықтыруға мүмкіндік туды. Ол биік конус тәрізді баскиімнен, қысқа күртеден және ұзын белдемшеден тұрған. Самай тұсына самайлық салпыншақтар тағылған. Мойнын көлемді сымалқа (гривна) безендіріп тұр. Білектерінде білезіктер, сондай-ақ моншақтар мен жиектемедегі қасқырдың азу тістерінен тұратын тізбе моншақ болды.

Сармат өнерінің дәстүрлері Батыс Қазақстандағы Лебедевка қорымының обаларындағы материалдардан анық көрініс тапқан (Скифы Западного Казахстана, 2007). Бұлар – әдеттегі төрт күлтелі гүлөрнек тәрізді, ирек түріндегі, құс, сатылы пирамидалар мен стильденген өсімдік және аң бейнесіндегі мотивтер пішініндегі тігілмелі қапсырмалар. Олардың костюмде көмкермелер түрінде болғаны анық, олардың белгілі бір аймақтың нышаны түріндегі сәйкестігін таңбалаған және Ғарыштың үштік моделін көрсеткен.

Сарматтардың өзіндік көркемдік стилінің қалыптасуында олардың жерінің мәдени ықпалдар тоғысында орналасуы үлкен рөл атқарған болуы мүмкін, сол арқылы Қара теңіз маңы және Жерорта теңізінің жағалауы, Алдыңғы Азия, Орталық Азия, Алтай және Сібір халықтарының өзара байланысы орнаған.

Ж.с.д. соңғы ғасырларда – ж.с. алғашқы ғасырларында темір тұрғындар өміріне тұтастай еніп, көп кездесетін қола қарулану құралдары темір құралдарға ауыса бастайды. Көшпелі дегдарлар тобында әсіресе алтын жалатылған темір қанжарлар кең тараған.

Батыс Қазақстандағы сармат ескерткіштерінде дала әміршілерінің оңтүстіктегі отырықшы мемлекеттермен орнатқан байланыстары туралы мағлұмат бере алатын заттар кездеседі. Көптеген заттар айырбас арқылы немесе соғыстан түскен олжа арқылы келген, не болмаса дала адамының тапсырысы бойынша қала қолөнершілері жасаған.

Сары металдың жылтырауы қай заманда да иесінің күшті, қуатты, бай, орны ерекше болғанын айрықша көрсетіп тұрған.

Алтыннан жасалған сәндік-қолданбалы өнер заттары – бұл жай ғана киімнің немесе аспаптың сәні емес, қоғамның технологиялық даму деңгейінің көрсеткіші және сонымен қатар қоғамның әл-ауқатының көрсеткіші, олар сондай-ақ белгілі бір дүниетанымдық және идеологиялық негіздерді көрсетеді, белгілі бір дәрежеде олар – рухани бағдар. Бұлар – қоғамның терең әлеуметтік және саяси саралану дәрежесін көрсететін өзіндік таңба-нышандар.

Палеометалл дәуірінен бастап қандай да бір заттарды жасау процесінің технологиясын зерттеу жекелеп және арнайы қарауға тұрарлық. Мысалы, бұйымдардың бетіне бекітілетін ұсақ түйіршіктер – түйір әшекей сияқты зер элементі ж.с.д. VIII ғ. бастап белгілі.

Жаңа Шілікті обаларын қазу жұмыстарының материалдарына қарағанда, ежелгі зергерлер барынша жоғары деңгейге қол жеткізген. Бұл тәсіл ежелгі тұрғындардың көңілінен шығып, олардың ұрпақтарында этнографиялық дәуірге дейін сақталған. Балауыздан жасалған үлгі бойынша қапсырмалар жасау, қалып массаларын таңдау, дайындау әдісін білу және т.с.с. ұқыптылықты әрі көп еңбекті талап еткен.

Жүгіріп бара жатқан бұғы. Шілікті. Ж.с.д. VII ғғ.
Қазақ Алтайы. С.С. Черниковтың қазбасы
奔跑的鹿。西利科特（Shilikty）墓穴。公元前7世纪。哈萨克斯坦阿尔泰。由S. S. Chernikov 挖掘发现。
A running deer. Shilikty. VII century BC. The Kazakh Altai.
Excavations by S.S. Chernikov
Бегущий олень. Шиликты. VII вв. до н.э. Казахский Алтай.
Раскопки С.С. Черникова

Ерекше шеберлікпен орындалған алтын заттардың айтарлықтай көп болуы кен өндіруден бастап соңғы нәтижеге дейін еңбекті бөлуде айқын жүйе қажет болғанын көрсетеді. Бұл үшін мемлекеттің тиісті деңгейде қоғамдық-саяси дамуы, көрші және алыс елдермен реттелген қарым-қатынастың болуы, тұрақты тауар айырбастау жүйесі сияқты маңызды талаптарға қол жеткізу керек болған.

Күрделі композициялық мазмұнға толы заттарды дайындау үшін ежелгі заман шеберлері тек жоғары технологиялық тәсілдерді меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар идеологиялық ұғым-түсініктерді жақсы бағдарлай

Шілікті обаларынан табылған алтын бұйымдар.
Ж.с.д. VII ғ. Қазақ Алтайы. Ә. Төлеубаевтың қазбасы
西利科特（Shilikty）墓穴出土的金物件。公元前7世纪。哈萨克斯坦阿尔泰，由 A.Toleubayev发掘发现。
Golden things from the mounds of Shilikty. VII century BC.
The Kazakh Altai. Excavations by A.Toleubayev
Золотые предметы из курганов Шиликты. VII вв. до н.э.
Казахский Алтай. Раскопки А. Толеубаева

білуі, мифтік-рәсімдік кешендердегі кейіпкерлер туралы білуі тиіс болған. Шеберлер киім пішуді және стилін, шерулік заттардың архитектоникасын өте жақсы меңгерген, тапсырыс берушінің қоғамдық дәрежесін ескере отырып, зергерлік бұйымдарды тағу тәртібі мен қағидатын дәл білген. Шерулік немесе соғыс қаруын безендіру үшін зер таңдауда бұл қарулану құралдарын көшпелі қоғам мифологиясынан қалай және қандай бейнелермен, кейіпкерлермен әшекейлеу керек екенін де білген.

Бұрынғы заман өнеріндегі тағы бір таңғаларлық құбылыс – полихромды стиль. Ол қозғалысқа толы сол заманның көрнекті нышанына айналған. Полихромды стильде безендірілген, Азия мен Еуропаның әр түрлі түкпірінен табылып жатқан заттардың көмегімен біз халықтардың ұлы көшімен байланысты түбегейлі өзгерістердің қандай ауқымда болғаны жөнінде тым болмаса қандай да бір түсінік қалыптастыра аламыз.

Егер полихромды стильді кеңінен сипаттар болсақ, оған геометриялық өрнегі бар түрлі түсті ендірмелерді үйлестіру тән екенін атап өтуге болады. Полихромды стиль дегеніміз не деген сұраққа толық жауап беру үшін мынадай технологиялық және бейнелеу ерекшеліктеріне назар аудару қажет. Бұйымның металл негізі ретінде әрдайым алтын пайдаланылған, ал ендірмелер болса қызыл, қызғылт сары түсті тастардан немесе әйнектен болған.

Полихромды стильде әшекей заттар, қару бөлшектері мен ат әбзелдері безендірілген. Алуан түрлі әшекей заттар – диадемалар, колттар – баскиімнің самай тұсына ілінген самайлық салпыншақтар, кеудеге тағатын әшекейлер, сырғалар, сымалқаның ұштары, жүзіктер, белдік ұштары ерекше қызығушылық тудыратыны сөзсіз.

Патшалық құрған адамның, ақсүйектің немесе сарай төресінің шерулік киімін дайындау үшін зерлі жіппен тігуші шеберлердің ерекше ұжымы жұмыс істеуі керек болған, бұл сонымен қатар еңбек пен өндіріске корпоративтік қатынастың болғанын көрсетуі мүмкін және бір ғана шебердің емес, әйел адамдар да, ер адамдар да кірген тұтас цехтардың жұмыс істеуін қажет еткен.

Хронологиялық тұрғыдан алтыннан жасалған заттарды талдау ерте сақ заманында шерулік киімнің негізгі түрі көбінесе тұтас құйылған заттардан дайындалғанын және алтынның материал ретінде барынша еркін әрі көп пайдаланылғанын көрсетеді.

Ж.с.д. I мыңжылдықтың ортасынан бастап үлкен қиындықтармен өндірілетін алтынға деген сұраныс ерекше көбейгені байқалады және сәйкесінше қоғам оны өте қатаң түрде үнемдеуге көшеді. Патшалық құрған адамдардың костюмінің негізгі элементтері ғана тұтас алтыннан дайындалған, ал қалғандары қалыптау арқылы жұқа жалпақ алтыннан және т.с.с жасалған. Өндірілген

Алтын бұйым. Кездейсоқ табылым. Ж.с.д. VI ғ. Қазақ Алтайы
一件金制物件。偶然发现。 公元前6世纪。 哈萨克斯坦阿尔泰。
A golden thing. A chance find. VI century BC. The Kazakh Altai
Золотой артефакт. Случайная находка. VI вв. до н.э. Казахский Алтай

алтынның бастапқы көлемін сақтаған кезде алтынға деген қажеттілік арта берді. Бұл жағдай металл өңдеу технологиясын жетілдіруге ықпал етті: шеберлер құю әдісінен қалыптау әдісіне, ал кейін бұйымдарға алтын жалату әдісін пайдалануға көшті.

Этностар өзгеріп, мемлекеттер құрылып, күйреді, бірақ тарихта алтын бұйымдарды жасау және күнделікті тұрмыс пен өмірде пайдалану дәстүрі, сондай-ақ алтынның тауар айырбастау баламасы, байлық өлшемі ретіндегі және т.с.с. қызметі тұрақты болып қалған. Оларға белгілі бір мағына сыйдырылып, жай әшекейлер ретінде емес, күрделі дүниетаным жүйесінің терең мазмұнын, идеологияны, иесінің әлеуметтік дәрежесі мен этникалық қатыстылығын көрсеткен өзіндік таңба-нышандар, айрықша белгілер ретінде пайдаланылған.

Адамдар әрдайым мәңгілік әрі көркем дүние туралы, өмір және өлімді жеңу туралы армандайды, белгілі бір мұратқа ұмтылады және бұл асыл металды қастерлеуден адамдардың әсем әрі мәңгі дүниені біріктіруге деген талпынысы көрініс табуы мүмкін.

Археологиялық қазба жұмыстары кезінде табылған алтын бұйымдарды талдау бұл асыл әрі тағдырмен байланыстырылатын металға деген қызығушылық ешқашан таусылмағанын, керісінше, адамзат қоғамының күрделенуіне және дамуына қарай артып отырғанын көрсетеді.

Әдебиет

Beisenov A. Die nekropole Taldy-2 in Bezienung zu den kulturen der Fruhsakishen zeit Osteurasiens // Unbekanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 595–608.

Древнее золото Казахстана. Составитель К. Акишев. – Алма-Ата: Өнер, 1983. – 264 б.

Самашев З., Джумабекова Г.С., Базарбаева Г.А., Онгар А. Древнее золото Казахстана. – Алматы: Өнер, 2007. – 160 б.

Скифы Западного Казахстана. Коллективная монография. – Алматы: Исламнур, 2007. – 208 б.

Samashev Z., Toleubaev A., Jumabekova G. Treasres of Steppe Chieftains. – Almaty: Berel, 2004. – 174 p.

Samashev Z., Ongar A. Die nomaden der Kazachischen Steppe in der Fruheiszeit // Unbtkanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 555–572.

Toleubaev A. Die konigsnekropolen des Šilikty-tals // Unbtkanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 573–584.

草原君主的金子

Z. Samashev，A. Onggaruly

在公元前一千年山地草原带居住着塞人，马萨革泰人，伊塞顿人（Issedon），萨乌尔玛特人（Sauromat），达赫人（Dah），阿里玛人（Arima），月氏人，萨尔玛特人（Sarmatian）等战神部落。哈萨克斯坦境内有大量这个时代的墓堆，寺庙，神社和定居点遗址。塞人，斯基泰人和萨尔马特文化时期标志着早期国家形成时期，这也是独特艺术杰作的创作时期，这些艺术品具有与游牧社会相对应的意识形态和宗教神话的象征。

古代游牧民族用青铜和黄金制作的物件都是武器，马具，服装配件，镜子，宗教崇拜仪式的道具以及别的一些物件。特别要提的是游牧民族的生活中曾经起主要作用的主体物件是兵器，马具和宗教崇拜道具。大部分物件都装饰有所谓斯基泰动物风格的动物图像。此外，每个图像的风格特征，艺术手法以及佩戴位置都有很深的意义，　这些属性根据物件功能，佩戴者地位等而不同。动物图像的组成，它们在世界观系统中的位置，每只动物所要表达的寓意都被严格定义。总之，所谓斯基泰-西伯利亚动物风格艺术的主要特征因动物形象和代表的意义而有一定的规范性的。

在欧亚大陆的辽阔疆域的山地和草原地带广泛分布的特定图像，主题与组合形式以及表现手法表明它们在宗教和意识形态方面接近游牧部落的艺术。

我们无从知道是否动物形象象征着战士理想身影的体现，是否象征着增强个体潜能的神秘手段，是否它们本身具有某些神的寓意，或者是否象征着塞人宗教神话复合体的某些方面，还是代表了口头赞美诗的视觉对等物。这些我们都不得而知。

在生产全金制，镀金的装饰性和应用性物件时使用了以下几种方法：铸造，冲压，多彩风格，雕塑，浅浮雕。

最著名的文物复合体之一，同时也是属于较早时期，即早期塞人时代的，并且在物件功能比例上，装饰性技术上，图像的寓意以及复合体的物体材料等方面非常有趣的是在七河流域发现的扎劳勒（Zhalauly）物件复合体。（Самашев, Джумабекова, Базарбаева, Онгар, 2007）。 这份宝藏的金制装饰物是用动物风格制作的塞人珠宝艺术的独特作品。该文物是在1988年春天由几个中学生在哈萨克斯坦阿拉木图州科根（Kegen）县扎劳勒（Zhalauly）村的一条灌溉沟中找到的。在一个腐烂的毛毡袋中放置了重达1.5公斤的649个金件。在扎劳勒（Zhalauly）综合体的不同金件中，有一组属于公元前7世纪到前6世纪的物件。其装饰的风格技术完全一致。

显然这些物件来自某个被盗的“国王”的陵墓，它们可能在阿拉木图附近和七河流域的其他部分仍然存在。毫无疑问，扎劳勒（Zhalauly）黄金物件是斯基泰-西伯利亚装饰艺术传统的优秀代表，是社会地位很高的人礼仪长袍的装饰组件。他可能是一个部落领袖或国王。有些物品可能属于他的马具装饰物件。这也在物件的黄金材料以及图像的象征寓意上可以看到。

早期塞人文物复合体中包括铸造的亚三角形缝合金制鳞片，其上印有一对鹿和一对鸟的封闭组合浮雕。在制作这些物件

Елеке сазы обасынан табылған алтын бұйымдар. Ж.с.д. VI ғғ.
Қазақ Алтайы. Е. Оралбайдың қазбасы
叶列可 萨孜（Eleke saz）墓穴出土的金制物件。 公元前6世纪。 哈萨克斯坦阿尔泰。由E. Oralbay 挖掘发现
Golden things from the mound of the Eleke saz. VI century BC.
The Kazakh Altai. Excavations by E. Oralbay
Золотые вещи из кургана Елеке сазы. VI вв. до н.э.
Казахский Алтай. Раскопки Е. Оралбая

Талды 2 қорымының обаларынан табылған алтын бұйымдар.
Ж.с.д. VI–V ғғ. А. Бейсеновтың қазбасы
Taldy-2 陵园墓穴中出土的金制品。
公元前6至前5世纪。哈萨克丘陵（Saryarka）。 由 A. Beysenov 挖掘发现
Golden articles from the burial ground Taldy 2. VI-V centuries BC.
Saryarka. Excavations by A. Beysenov
Золотые изделия из курганов могильника Талды 2. VI–V вв. до н.э. Сарыарка. Раскопки А. Бейсенова

时工匠运用了常规的早期塞人的艺术技巧：动物躯干质感的强调，动物肩膀和大腿上以逗号形的放空来显现肌肉; 用同样的方式表现嘴，鼻孔和眼睛。在表现鹿的形象的时候可以发现早期塞人艺术中图像建模中用的S形元素。

扎劳勒（Zhalauly）复合体中最令人感兴趣的是缝合金制鳞片上描绘的猫科动物捕食有蹄类动物（大概是羚羊）的残忍场面。该场景是刻画在一个水滴状金制鳞片上的封闭结构。场面情节以简明或删节的版本出现。

总的来说，装饰物上动物形象的出现及它们相互共存的现象与少数已知的出自哈萨克斯坦西部和巴甫洛达州额尔齐斯河附近的装饰物上有蹄类动物被猫科动物捕食而遭受痛苦的场景类似。动物的腿部弯曲，头部向后转动的形态通常与被捕猎的状态相联系。这种情节的艺术实例或展现方案类似于稍后出现的食肉动物嘴中草食动物头部后转的图像。也许这是这种主题的完整版本和缩略版本之间的一个中间环节。

扎劳勒（Zhalauly）文物中有许多是珠串，装饰有盘羊头以及球形。令人感兴趣的是以所谓的牺牲姿势反复出现的动物形象。

同一系列还包括皮带头，它也用类似的方式装饰。另一个物件是仪式服装的附件，其上装饰着盘羊和谷物颗粒的浮雕图像，其轮廓由双绞线包围。总的来说，它可能是皇冠形状的物件，并且可能占据了礼服的中心位置，因为其他服装附件都是成对出现的，包括珠串，头朝不同方向的盘羊形象都成对出现；展现痛苦场景的金制鳞片也成对出现（镜像，对称原则）。在这种情况下，可以推断这是游牧社会精英，贵族，宗教代表马具的仪式性装饰。

在许多方面，扎劳勒（Zhalauly）文物与塔尔巴哈台县舍里科特（Shilikti）墓穴中发现的文物相对应。

舍里科特（Shilikti）文物特征是它的图像都是单个的，这无疑形成了一定的叙述性组合体；其出现在服装，武器，崇拜和仪式性物件上。鹰，猫科掠食者的对称图像的出现间接指出其位置在礼服的左右两侧。

出自拜格托别（Baygetobe）（舍里科特Shilikti-2）的文物由金制成，功能上显然都是服装附件。有鹰形铸造金制鳞片；还有刻有嘴巴稍微张开和沉重的头下垂的站着的捕食者形象的金制鳞片（Samashev, Toleubaev, Jumabekova, 2004; Toleubaev, 2013, s. 573–584）。可以假设，在这个金制鳞片中表现了某种捕食者的广义形象。一般情况下，广义的捕食者形象值得特别的关注，因为它出现的古迹超过一件，显然存在一些固有的，只赋予它的符号功能。

舍里科特（Shilikti）墓堆中出土的文物表明，尽管在实质性内容，图像，样式的诠释上明显有相似之处，但两个物体的内容元素，图像风格，材质具有显著的差异，即在根据所刻画动物的寓意和物种归属上制作该物件的技术具有差异。

在哈萨克斯坦阿尔泰山的迈尔梅（Maiermer）村附近的墓穴里发现了一套青铜嚼环，缰绳，黄铜圈，一些卷曲成一个环的刻有猫科掠食者图像的金金制鳞片和一个猛禽形状的物体（Samašev,Ongar, 2013, s. 557–558, abb.3）。

令人感兴趣的是最近在哈萨克斯坦中部的Taldy-2墓堆里发现的金器（Bejsenov, 2013, s. 595–608）。这些金器与在图瓦共和国和东哈萨克斯坦州舍里科特（Shilikti）的Arzhan-2墓穴中发现的器件相对应。这两组墓穴中的器件时间上都属于早期塞人时期的。

世界科学中最著名的古迹之一是伊塞克墓堆（Акишев, 1983）。

伊塞克金人物件中最重要的元素是帽子，他的形状和装饰物在一方面构成了一个独立的一套装饰，在另一方面与发现的整套文物形成一个不可分割的统一。

有一种观点认为，伊塞克墓堆和在阿富汗发现的提利亚特佩墓堆（Tillya tepe）属于非常古老的墓堆，它们所展示的是古人认为只有社会精英死后才有不朽的生活的观念。在阿尔泰山，哈萨克斯坦以及中亚的塞人，乌拉尔山附近公元前6-4世纪的萨乌尔玛特人（Sauromat）的典型的精英墓堆里有木制墓穴，其中挂有用丰富的金制饰物装饰的布料，它展现了为祭司和军事贵族而准备的神圣宫殿的内部装饰。

金在古代游牧民族的文化的整个时代都在使用。在公元前4-3世纪的墓堆物件中最引人注目的是出自贝雷尔（Berel）墓穴的物件。大多数贝雷尔（Berel）墓穴物件是木制的用最好的金箔覆盖的马具装饰。

在这里出土的物件中最引人注目的是金制的按照游牧民族动物风格制作的崇拜和祭祀物件，服装附件，以及马具的各种装饰物件。

在阿拉木图附近的卡尔哈勒（Kargaly）村附近观察到配有各种独特物件的女子岩石墓穴。按照重要性，此墓穴中的中心位置依然被所谓的王冠所占据。它是一种从国外引进的制成品，可能是乌孙（Uisun）贵族或宗教代表定制完成的。通常这样的葬礼被视为属于乌孙（Uisun）女祭司的。

古代艺术的真正的杰作是金制鳞片上的人的各种形象，这些骑手被刻画在了被缝在膝力克（Tenlik）墓穴出土的礼仪外套上的金制鳞片上。金制鳞片上的人形象有许多有趣的细节：向后方挥舞着的外衣，被细致地刻画的外套底部和袖子，带护膝的紧身裤子，后有开口的软鞋。

哈萨克大草原上的规模宏大的墓堆讲述着埋藏在其中的领导者的权力，并呼吁永久纪念他们。尽管这些纪念碑常常遭到严重掠夺，但它们仍然保留着衣物，武器，马具，器具等文物。

因在塔克塞-1(Taksay)墓地中发现的女人的独特墓穴，我们可以了解到早期铁器时代部落里的妇女服装。它由高锥形帽子，短上衣和长裙组成。她们两鬓处悬挂了吊坠装饰。脖子上装饰巨大的狮鹫形脖环。手腕上有手镯，以及珠串和支架上镶嵌的狼牙。

萨尔马特人的艺术传统在哈萨克斯坦西部列别蒂夫卡（Lebedevka）墓地的墓穴中生动地表现出来（Скифы Западного Казахстана, 2007）。这是我们已经熟悉的衣物上缝合的金制鳞片，其形状是四瓣形插座形，“蛇”形，鸟形，阶梯金字塔形和程式化的植物和动物形。显然，他们在外衣上形成了浮雕式的图案，标志着他们与某个地区的符号对应，并再现了宇宙的三元模型。

萨尔马特人艺术风格的形成上起到巨大作用的一个事实是他们的领土坐落在各种文化交汇的十字路口上，也就是黑海和地中海延安，近东，中亚，西伯利亚和阿尔泰地区的人们的相互交流的地段。

在公元前的几个世纪到公元一世纪铁器牢牢地进入了游牧民族的生活中，铁代替了青铜武器的霸主地位。在游牧精英中，镀金的铁质匕首特别受欢迎。

在哈萨克斯坦西部的萨尔马特人古迹中，有些物体可以证明草原统治者们与从事农业的社会有过接触。许多物品是通过交换或军事征服获得的，或者是草原人们向城市工匠们定制的。

Селдір нақышта жасалған, қораздың пішіні түріндегі әшекейлер. Талды 2. Ж.с.д. VI–V ғғ. Сарыарқа. А. Бейсеновтың қазбасы
以镂空风格制作的公鸡形象装饰品。Taldy-2 墓堆。 公元前6至前5世纪。哈萨克丘陵（Saryarka）。 由 A. Beysenov挖掘发现
Ornaments in the form of a rooster figure, made in an openwork style. Taldy 2. VI-V centuries BC. Saryarka. Excavations by A. Beysenov
Украшения в виде фигуры петуха, выполненные в ажурном стиле. Талды 2. VI–V вв. до н.э. Сарыарка. Раскопки А. Бейсенова

黄色金属的闪光一直在强调其拥有者的实力，力量，财富和特殊地位。

金子做的装饰和应用艺术不是简单的衣服装饰或者餐具，更是社会技术发展水平，衡量社会在一定时期的福祉水平的标准；同时它们反映了某种世界观和意识形态基础，以及精神指引。这些原始的符号表明了社会深层次的公共和政治分化程度。

从古老的金属器时代开始的制造某些物件的过程和技术值得单独和深层次的研究；例如，固定在物件外部的小颗粒组成的谷穗状装饰物从公元前八世纪就开始出现。

从新的舍里科特（Shilikti）墓堆中挖掘出的物件来看，古代珠宝工匠的技艺达到了相当高的水平。这中技艺适合古代游牧民族的品味，并由他们的后代保存到民族形成的时代为止。在蜡模上制造金制鳞片需要缜密和艰苦的工作，选择和模具材料的配方需要一定的知识等。

大量用特殊艺术制作的黄金物件表明，从矿石开采到最终制作结果需要一个明确的分工体系。实现这种分工需要国家社会政治适当的发展水平，与邻国和遥远国家间成熟的外交关系，以及稳定的商品交换体系等重要条件。

为制造具有复杂的叙事场景的物件古代技师们不仅需要掌握高超的技艺和方法，而且在意识形态表达方面需要有良好的定位，需要知道神话和仪式复合体中的人物。技师们对服装的剪裁和风格有非常好的了解，掌握礼仪物件的结构，明确知道佩戴珠宝的规则和原则，同时也考虑定制人的社会地位。在选择仪式或战斗武器的装饰物时，他们也知道了用游牧社会神话中的哪些角色，用怎样的方式来装饰这些器物。

Алтын әшекейлер. Есік «алтын» обасы. Ж.с.д. IV–III ғғ. Жетісу
黄金首饰。 伊塞克“金人”墓穴。 公元前4至前3世纪。 七河地区
The golden jewelry. The Issik “golden” mound. IV-III centuries. BC. Zhetysu
Золотые украшения. Есикский «золотой» курган. IV–III вв. до н.э. Жетысу

Арқар мүсіні – бас киімнің төбесі. Есік «алтын» обасы. Ж.с.д. IV–III ғғ. Жетісу
盘羊雕像，头饰的顶部装饰。 伊塞克“金人”墓穴。 公元前4至前3世纪。 七河地区
The sculpture of the archar is the top of the headdress. The Issyk “golden” mound. IV-III centuries BC. Zhetysu
Скульптура архара – навершие головного убора. Есикский «золотой» курган. IV–III вв. до н.э. Жетысу

古老艺术的另一个令人惊讶的现象是其多彩的风格。它成了那个轰轰烈烈时代的最绚丽的象征。通过研究在亚洲和欧洲各个地方发现的有各种颜色的文物古件，我们至少在一定程度上可以想象到民族大迁徙时代那些大规模的变化。

如果需要用更宽广的视野去表征这多彩风格，那么应该注意的是它的颜色特性与它几何图案的完美结合。在用更加宽广的视野去研究这艺术风格时，如果您有《什么是多色风格？》的问题，那您一定要注意其以下技术和视觉特征：金一直被用作基础材料，而金器件上镶嵌有红色或橙色的宝石或玻璃。

用多彩风格制造的物件有装饰物件，武器和马具附件。当然，最令人感兴趣的是各式各样的珠宝首饰，如冠冕，科尔特头饰，即女士帽子上佩戴的双鬓吊坠装饰物，胸前饰物，耳环，狮鹫环，戒指，皮带头。

为豪门贵族和宫廷高官准备礼仪服装时，必须要专业工匠们的团队一起工作，这可以间接证明当时的人们对劳动和生产具有合作的态度，并且证明生产的产品不仅仅是一位工匠的劳动成果，而明显是包括男性和女性的整个劳动团队的成就。

以时间轴来分析金制物件，我们了解到，在早期塞人时代，制备主要类型的礼仪性服装的时候更多地使用了整体物件以及黄金。黄金作为主要材料被相当自由和广泛地使用。

自公元前一千年中叶出现了对黄金的大量需求。而开采黄金却变得越来越困难。所以黄金在社会上也越来越被节约起来。

只有在统治阶级的礼服上的一些关键附件是由完整的金块做的。而其他附件是用冲压技术制作的黄金薄片包裹的。在先前的开采量保持不变的情况下，对黄金的需求开始增长。这种情况促进了金属加工技术的提高：从大师们的直接铸造方法发展到冲压法，然后再发展到制作镀金产品的方法。

不同的民族轮流出现在历史舞台，不同国家发展强盛而后又慢慢衰落，但在历史的长河中黄金产品的制造，其在日常生活中使用的传统以及作为商品交换的当量和衡量财富标准的功能却一直保存了下来。它们被赋予了一定的内涵意义，不仅被用作装饰品，而且被用作独特的符号和象征，以及赋予特定的属性，以反映复杂的世界观体系，意识形态，社会地位和所有者部族等深层内容。

人们总是梦想拥有永恒和美丽，梦想永生，克服死亡，抱负一些理想。也许，对这种高贵金属的崇尚反映了人们把美丽与不朽相结合的一种美好愿望。

考古发掘中发现的金制文物的分析表明，人们对此高贵金属的兴趣从来没有削减过，反而因为人类社会复杂性的增强而变得更加强烈。

Бекзаданың алтын жүзіктері. Есік «алтын» обасы.
Ж.с.д. IV–III ғғ. Жетісу
领袖的金戒指。 伊塞克“金人”墓穴。 公元前4至前3世纪。 七河地区
Golden rings of the leader. The Issyk “golden” mound.
IV-III centuries. BC Zhetysu
Золотые перстени вождя. Есикский «золотой» курган.
IV–III вв. до н.э. Жетысу

文學=参考文献

Beisenov A. Die nekropole Taldy-2 in Bezienung zu den kulturen der Fruhsakishen zeit Osteurasiens// Unbekanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 595–608.

Древнее золото Казахстана. Составитель К. Акишев. – Алма-Ата: Өнер, 1983. – 264 с.

Самашев З., Джумабекова Г.С., Базарбаева Г.А., Онгар А. Древнее золото Казахстана. – Алматы: Өнер, 2007. – 160 с.

Скифы Западного Казахстана. Коллективная монография. – Алматы: Исламнур, 2007. – 208 б.

Samashev Z., Toleubaev A., Jumabekova G. Treasres of Steppe Chieftains. – Almaty: Berel, 2004. – 174 p.

Samashev Z., Ongar A. Die nomaden der Kazachischen Steppe in der Fruheiszeit // Unbtkanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 555–572.

Toleubaev A. Die konigsnekropolen des Šilikty-tals // Unbtkanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 573–584.

GOLD OF THE LORDS OF THE STEPPE

Z. Samashev, A. Onggaruly

In the 1st millennium BC. the mountain-steppe zone was inhabited by militant tribes of the Saks, Massagets, Issedons, Sauromats, Dahs, Arimas, Yuezhs, Sarmatians. A huge number of monuments of that era - burial mounds, temples and sanctuaries, settlements, is known on the territory of Kazakhstan. The era of the Saka-Scythian-Sarmatian culture marks the addition of early state formations, the period of the creation of unique artistic masterpieces that have ideology and religious-mythological representations corresponding to the nomadic society.

Made of bronze and gold, the artifacts of the ancient nomads are elements of weapons and horse harness, details of clothing, mirrors, cult attributes and much more. Particularly noteworthy are the items that played a vital role in the life of the nomads: weapons, horse equipment, and objects of worship. Most of the items were decorated with images of animals made in the so-called Scythian animal style. At the same time, each image, stylistic features and artistic techniques, the area of decorative decoration had a deep meaning, it was dictated by the purpose of the object, the status of the owner, etc. Strictly defined set of animal images, their place in the worldview system, conditional compositional techniques used to express the meaningful features of each animal. In short, the main characteristic of the so-called Scythian-Siberian animal style is a certain canonicity in the repertoire of images and the manner in which they are embodied.

A set of certain images and plots, artistic techniques of art on the vast territory of the mountain-steppe Eurasia, suggests religious and ideological proximity for nomadic tribes.

It is not known to the end whether images of beasts are the embodiment of the warrior’s ideal, whether they are a magical means of enhancing the potential of the individual, whether they carry in themselves the embodiment of some deities or certain

Мүйізді бет перделі, қанатты аттардың протомалары – бас киім әшекейі. Есік «алтын» обасы. Ж.с.д. IV–III ғғ. Жетісу
戴着有角面具的翼马的半身像 -- 头饰装饰。 伊塞克“金人”墓穴。 公元前4至前3世纪。 七河地区
Protoms of winged horses in horned masks - headdress decor. The Issyk “golden” mound. IV-III centuries BC. Zhetysu
Протомы крылатых коней в рогатых масках – декор головного убора. Есикский «золотой» курган. IV–III вв. до н.э. Жетысу

aspects of the religious-mythological complex of the Saks or represent the visual equivalent of the verbal hymn.

In the manufacture of gold and gilded objects of decorative and applied nature, several methods were used: casting, stamping, polychrome style, sculpture, bas-relief.

One of the most famous complexes, and at the same time earlier in time, relating to the initial stage of the Saka era and very interesting in terms of the ratio of the functional purpose of objects, their decorative execution, the semantics of images and the material from which the objects of the complex are made are the treasure of Zhalauli in Zhetysu (Самашев, Джумабекова, Базарбаева, Онгар, 2007). The gold ornaments of this treasure are unique works of Saka jewelry art made in animal style. The treasure was found by schoolchildren in the spring of 1988 in the irrigation ditch near the village of Zhalauli of the Kegen district of the Almaty region of the RK. In a rotted felt bag lay 649 gold items weighing 1.5 kg. Among the different gold pieces of the Zhalauli complex there is a group of objects from the 7th to the 6th centuries BC, combined with stylistic decor techniques.

Probably, many items of this treasure originate from some looted «royal» mound, which are still preserved in the vicinity of Almaty and other areas of the Semirechie. Undoubtedly, the gold objects of Zhalauli, adorned in the best traditions of the Scythian-Siberian animal style, are details of the dress of the person who had a high social status. It could be a tribal leader or a king. Some items could belong to the decoration of his horse. This is also said about the material of the products - gold, and the symbolism of images.

Among the early Saka products of the complex are cast cast-on patches of subtriangular outlines, including a closed composition with a pair depiction of deer and bird. In the embodiment of the composition by an ancient master, the usual art techniques for the early Saxon period were used: the allocation of the texture of the trunk, musculature relief, augmented by holes or lumens in the form of a comma on the shoulder and thigh of animals; a mouth, nostrils, and eyes are indicated in this manner. In the transfer of deer, the predominance of S-prominent elements in image modeling is noted for early Saka art.

Interest in the Zhalauli complex is sewn plaques depicting the scene of the tearing by a cat predator of an ungulate animal, probably an antelope. The composition is closed in a teardrop shaped plaque. The plot is given in a condensed or abridged version.

In general, the position of the bodies of animals and their interdependence is similar to the few known scenes of torment by ungulate cat predators known from the finds of Pavlodar Priirtyshye, from Western Kazakhstan, etc. The very position of the animal - with its legs bent, with its head turned back, is often associated with sacrificial state. The artistic embodiment or solution of the plot clearly resembles the images of the head of an herbivore in the mouth of a predator known at a later time. Perhaps this is a kind of intermediate link between complete and abbreviated versions of such subjects.

Numerous in the composition of the Zhalauli treasure are pronounced, decorated with images of argali and balls. Interest is represented by repeated reproduction of the animal in the so-called sacrificial posture.

In the same series includes the tip of the belt, decorated in a similar way. Another item is a detail of the ceremonial apparel, decorated with relief images of argali and balls of granules, bounded by a double twisted wire. In general, it is likely that this crowned piece occupied the central part of the dress set, since the symmetrical arrangement of other details of the costume, including the prognosis, comes from multidirectional images of argali forming two pair compositions; plaques with the transfer of the plot of torment also form two pairs (mirror-like, the principle of symmetry). In this case, their destination is

Барыстың басы бейнеленген мойын алқасы. Есік «алтын» обасы. Ж.с.д. IV–III ғғ. Жетісу
描绘豹子头的狮鹫=狮鹫项圈。伊塞克“金人”墓穴。公元前4至前3世纪。七河地区
A hryvnia depicting the head of a leopard. The Issyk “golden” mound. IV-III centuries BC. Zhetysu
Гривна с изображением головы барса. Есикский «золотой» курган. IV–III вв. до н.э. Жетысу

also allowed for the ceremonial decoration of the horse of the representative of the nomadic elite, the aristocracy, the minister of the cult.

In many respects, the Zhalauli treasure echoes with the finds from the Shilikti burial mounds on Tarbagatai.

The peculiarity of the Shilikti patterns is the predominance of single images, which undoubtedly formed certain narrative compositions, finding its place in the costume decoration, armament, cult and ritual objects. The presence of symmetrical images of eagles, cat predators, indirectly indicates the location of plaques on the right and left sides of the costume.

Products from Baygetobe (Shilikty-2), made of gold, which functionally, apparently, are the elements of the costume. There are cast plates in the form of eagles; a plaque in the form of a standing predator, depicted with a slightly opened mouth and lowered with a heavy head (Samashev, Toleubaev, Jumabekova, 2004; Toleubaev, 2013, s. 573-584). It can be assumed that in this plaque a certain generalized image of a predator is represented. In general, the image of a generalized predator deserves special attention, since it is noted in the monuments more than once, and clearly carries a certain semiotic function peculiar only to it.

Materials from the Shilikti burial mounds show that, despite the seeming similarity in the interpretation of the content elements, the style of the images, the materials of the two objects have a significant number of differences: in the technology of making objects, in the figurative and species affiliation of the depicted animals.

In another treasure found in the village Mayemer in the Kazakh Altai, there were folded compactly bronze bits, a bridle, a copper circle and a ball of several gold plates containing images of cat predators curled into a ring and an object in the form of a head of a bird of prey (Samašev, Ongar, 2013, s. 557–558, abb.3).

Of particular interest are newly discovered gold articles from the burial mounds of Taldy-2 necropolis in Central Kazakhstan (Bejsenov, 2013, s. 595–608), they echo by the products from Arzhan-2 in Tyva and Shilikti in East Kazakhstan, which date back to early Saka times, as well as the Mayemer burial mounds.

One of the most famous monuments in the world science is the Issyk mound (Акишев, 1983).

The most important element of the Issyk man's costume is a headdress, the form and decor of which, on the one hand, form an independent ensemble, on the other hand, demonstrate an inseparable unity with the entire complex of finds.

There is an opinion that typologically the burial of Issyk and Tillya-tepe in Afghanistan is very archaic and fixes the level of the ancient representations about the afterlife immortality of only the social elite. The decoration of wooden log cabins with drapes with an abundance of gold ornaments in the Altai mounds, Saka burial grounds of Kazakhstan and Central Asia, Sauromatian monuments of the Urals of the VI–IV centuries BC. gave the wooden frame the appearance of the palaces of the blessed abode, prepared for the priesthood and the military nobility, is typical for elite burials.

Ат әбзелдерінің бөлшектерін безендірген жұқалтыр алтын. Берел қорымы, 11-оба. Ж.с.д. IV–II ғғ. Қазақ Алтайы
装饰马装备的细节部分用的金箔片，Berel陵园11号墓穴。公元前4至前2世纪。哈萨克斯坦阿尔泰
The golden foil, decorated once the details of horse equipment, mound 11. The Berel burial ground. IV-II centuries BC. The Kazakh Altai.
Золотая фольга, украшавшая некогда детали конского снаряжения. Курган 11, могильник Берел. IV–II вв. до н.э. Казахский Алтай

Gold was used in the culture of ancient nomads throughout the era. In the materials of monuments IV–III centuries. BC. The most striking is the collection of objects from the Berel burial mounds. Most finds from the Berel mounds come from the decoration of horses, made of wood and clad with the finest leaves of gold foil.

Among the objects found here and made in the nomadic animal style with the use of gold, there are objects of worship and ritual, elements of the costume, as well as details of ritual parade horse decoration.

Near Almaty, a rock burial of a woman was observed in Kargaly, accompanied by a variety of unique items. The most important position was occupied, perhaps, by the so-called diadem. This imported thing could be made by order of people from among the Usun aristocracy or representatives of religious communities. Usually this burial is treated as burial Usun priestess.

A genuine masterpiece of ancient art is the image of a rider on patchwork plaques decorating the front dress of a man from the Tenlik mound. The character on the gold plaques has a number of curious details: the cloak waving behind him, the caftan's hem and sleeves are trimmed, narrow pants with knee pads, soft shoes with a bell on the back.

Grand mounds in the Kazakh steppes speak of the power of the leaders buried in them and are called to perpetuate the memory of them. Despite the fact that often these monuments are heavily plundered, they retained elements of clothing, armament, horse equipment, utensils.

Thanks to the discovery of a unique burial, a woman from the Taksay-1 burial ground succeeded in supplementing the

idea of the female costume of the tribes of the early Iron Age. It consisted of a high tapered headdress, a short jacket and a long skirt. Temporal suspensions were attached to the temples. The neck was decorated with a massive hryvnia. At the wrists were bracelets, as well as low of beads and canine wolves in the frame.

Traditions of Sarmatian art are vividly represented in the materials of the mounds of the Lebedevka burial ground in Western Kazakhstan (Скифы Западного Казахстана, 2007).

Тас мүсін. IV–II ғғ. Үстірт
石像。 公元前4至前2世纪。 乌斯秋尔特高原
Stone statue. IV-II centuries BC. Ustyurt
Каменное изваяние. IV–II вв. до н.э. Устюрт

This is already habitual sewn plaques in the form of a four-petalled rosette, and in the form of a «snake», in the form of birds, step pyramids and stylized plant and zoomorphic motifs. Obviously, they formed friezes on a suit, marking their symbolic correspondence to a certain zone and reproducing the ternary model of the Cosmos.

The fact that their lands were located at the crossroads of cultural influences played a huge role in the creation of a peculiar Sarmatian artistic style, thereby interacting the population of the Black Sea and the Mediterranean coast, the Far East, Central Asia, Altai and Siberia.

In the last centuries BC. - the first centuries AD. iron firmly entered into the life of nomads, the predominance of bronze items of weapons replaced by iron. Among the nomadic elite, daggers of iron clad with gold were especially popular.

In the Sarmatian monuments of Western Kazakhstan there are objects that can tell about the contacts of steppe rulers with the states of the agricultural direction. Many items were obtained by exchange or military extraction, or carried out by urban artisans on behalf of the steppe.

The glitter of yellow metal at all times emphasized the strength, power, wealth, special position of their owner.

The objects of decorative and applied art from gold are not just the decor of clothes or utensils, it is an indicator of the level of technological development of society and at the same time an indicator of the well-being of society, at the same time they reflect certain ideological and ideological foundations, to some extent, they are spiritual landmarks. These are original signs-symbols, showing the degree of deep social and political differentiation of society.

Separate and special consideration deserves a study of the technology of the process of making certain objects, beginning with the paleometal age. For example, such an element of decor, as granules - the smallest balls, attached to the surface of products, is known from the VIII century BC.

Judging by the materials of the excavation of the new Shilikti burial mounds, the ancient jewelers reached a rather high level. This method fell to the taste of the ancient nomads and was preserved by their descendants until the ethnographic time. Accuracy and painstaking work required the manufacture of plaques on the wax model, selection and knowledge of the formulation of molding masses, etc.

A significant number of gold objects made with special art, indicates that, from ore extraction to the final result, a clear system of division of labor was required. To do this, it was necessary to achieve such an important condition as the appropriate level of socio-political development of the state, the existence of established contacts with neighboring and far-off countries, and a stable system of commodity exchange.

To make things with a complex composition narrative, ancient masters should have not only high technological techniques, but also have good orientation in ideological ideas, knowledge of the characters of mythological ritual complexes. Masters excellently understood the cut and style of clothes, in the architectonics of ceremonial things, clearly knew the rules and principles of wearing jewelry, taking into account the social status of the customer. When choosing a decor, decorations for

Сармат киімінің жапсырмалы алтын әшекейлері. Батыс Қазақстан
萨尔马特人衣物上缝制用的金甲片。西哈萨克斯坦州
Golden sewing plaques of Sarmatian clothes. Western Kazakhstan
Золотые нашивные бляшки одежды сарматов. Западный Казахстан

ceremonial or combat weapons were also known, as well as by what images, characters from the mythology of the nomadic society decorate these weapons.

Another amazing phenomenon in the art of the past is the polychrome style. He became the brightest symbol of his dynamic time. With the help of objects decorated in polychrome style, found in different points of Asia and Europe, we can at least to some extent imagine the scale of those transformations that occurred in connection with the Great Migration of Nations.

If the most capacitive characterize polychrome style, it can be noted that it is characterized by a combination of color inserts with geometric patterns. In the expanded version of the answer to the question of what a polychrome style is, it is necessary to pay attention to the following technological and

visual peculiarities. As a metal base, gold was always used, but the inserts could have been made of red or orange stones or glass.

The polychrome style decorated items of jewelry, parts of weapons and horse equipment. Of particular interest, of course, are a variety of decoration items - tiaras, colts - temporal suspensions that were suspended to the headdress at the level of the temples, chest jewelry, earrings, hryvnia tips, rings, belts of belts.

To produce the dress of the reigning person, aristocrat or court dignitary, a kind of artel of goldsmiths was to work, which can indirectly testify to the existence of a corporate attitude to work and production, and presupposed the work of not just one master, but whole shops, including, obviously, women and men.

Analysis of items made of gold in chronological terms shows that in the early Saka era the main type of dress was made of more solid items and gold, as a material, was used freely and widely.

Beginning in the middle of the first millennium BC, there is a huge increase in demand for gold, the extraction of which is associated with great difficulties, and, accordingly, the society passes to the strictest savings. Only the key elements of the costume of the reigning persons are made of solid gold, and the rest - from a thin sheet by punching, etc. The demand for gold increased, while maintaining the previous volume of production. This situation affected the improvement of the technology of metal processing: from the casting method, the masters switched to stamping, and then to the use of cladding products.

Ethnicities changed, states arose and collapsed, but the tradition of making and using gold items in everyday life and life, as well as the function of gold as the equivalent of commodity exchange, measure wealth, remained unshakable in history. They were filled with a certain meaning and were used not simply as decorations, but as unique signs and symbols, specific attributes reflecting the deep content of a complex worldview system, ideology, social status and ethnicity of the owner.

People always dream about the eternal and beautiful, about life and the overcoming of death, strive for some ideals and, perhaps, in honoring this noble metal reflected the desire to combine the beautiful and imperishable.

Analysis of gold items found during archaeological excavations shows that interest in this noble and fateful metal has never dried up, but rather increased as the human community becomes more complex and developed.

Reference

Beisenov A. Die nekropole Taldy-2 in Bezienung zu den kulturen der Fruhsakishen zeit Osteurasiens// Unbekanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 595–608.

Древнее золото Казахстана. Составитель К. Акишев. – Алма-Ата: Өнер, 1983. – 264 с.

Самашев З., Джумабекова Г.С., Базарбаева Г.А., Онгар А. Древнее золото Казахстана. – Алматы: Өнер, 2007. – 160 с.

Скифы Западного Казахстана. Коллективная монография. – Алматы: Исламнур, 2007. – 208 б.

Samashev Z., Toleubaev A., Jumabekova G. Treasres of Steppe Chieftains. – Almaty: Berel, 2004. – 174 p.

Samashev Z., Ongar A. Die nomaden der Kazachischen Steppe in der Fruheiszeit // Unbtkanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 555–572.

Toleubaev A. Die konigsnekropolen des Šilikty-tals // Unbtkanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 573–584.

ЗОЛОТО ВЛАСТЕЛИНОВ СТЕПИ

З. Самашев, А. Онгарулы

В I тыс. до н.э. горно-степная зона была заселена воинственными племенами саков, массагетов, исседонов, савроматов, дахов, аримаспов, юэчжей, сарматов. Огромное количество памятников той эпохи – курганы, храмы и святилища, поселения, известно на территории Казахстана. Эпоха сако-скифо-сарматской культуры знаменует сложение раннегосударственных образований, период создания неповторимых художественных шедевров, которые имеют соответствующую кочевому обществу идеологию и религиозно-мифологические представления.

Изготовленные из бронзы и золота предметы искусства древних кочевников– это элементы вооружения и конского убранства, детали одежды, зеркала, культовые атрибуты и многое другое. Необходимо особенно отметить предметы, имевшие важнейшую роль в жизни кочевников – оружие, конское снаряжение, предметы культа. Большинство изделий декорировалось изображениями животных, выполненных в так называемом скифском зверином стиле. При этом каждый образ, стилистические особенности и художественные приемы, зона нанесения декора имело глубокий смысл, было продиктовано назначением предмета, статусом владельца и т.д. Строго определен набор звериных образов, их место в системе мировоззрения, условные композиционные приемы, используемые для выражения содержательных признаков каждого животного. Словом, основной характеристикой так называемого скифо-сибирского звериного стиля является определенная каноничность в репертуаре образов и манере их воплощения.

Түйенің мүсіндік бейнесі бар жүзік. Қарғалы көмбесі.
Ж.с.д. II – ж.с. I ғ. Жетісу
刻有骆驼图像的戒指。 卡尔哈勒（Kargaly）遗物。公元前2世纪。
七河地区
A ring with a sculptural image of a camel. Kargaly treasure.
II century BC. - I century AD. Zhetysu
Перстень со скульптурным изображением верблюда.
Каргалинский клад. II вв. до н.э. – I в. н.э. Жетысу

Набор определенных образов и сюжетов, художественных приемов искусства на огромной территории горно-степной Евразии позволяет предположить религиозную и идеологическую близость для кочевых племен.

Неизвестно до конца, являются ли изображения зверей воплощением идеала воина, являются ли они магическим средством усиления потенциала индивида, несут ли они в себе воплощение каких-то божеств или определенных сторон религиозно-мифологического комплекса саков или представляют собой визуальный эквивалент вербального гимна.

При изготовлении золотых и позолоченных предметов декоративно-прикладного характера использовалось несколько методов: отливка, штамповка, полихромный стиль, скульптура, барельеф.

Один из самых известных комплексов, и в тоже время более ранний по времени, относящийся к начальному этапу эпохи саков и очень интересный в плане соотношения функционального назначения предметов, их декоративного исполнения, семантики изображений и материала, из которого изготовлены предметы комплекса – клад Жалаулы в Жетысу (Самашев, Джумабекова, Базарбаева, Онгар, 2007). Золотые украшения этого клада являются уникальными произведениями сакского ювелирного искусства, выполненными в зверином стиле. Клад был найден школьниками весной 1988 г. в арыке-промоине близ села Жалаулы Кегенского района Алматинской области РК. В сгнившем войлочном мешке лежало 649 золотых изделий общим весом 1,5 кг. Среди разновременных золотых изделий Жалаулинского комплекса выделяется группа предметов VII–VI вв. до н.э., объединенная стилистическими приемами декора.

Вероятно, многие изделия этого клада происходят из какого-то разграбленного «царского» кургана, которые еще сохранились в окрестностях Алматы и в других районах Семиречья. Несомненно, золотые предметы Жалаулы, украшенные в лучших традициях скифо-сибирского звериного стиля, являются деталями парадного одеяния человека, имевшего высокий социальный статус. Это мог быть племенной вождь или царь. Некоторые изделия могли принадлежать убранству его коня. Об этом говорят и материал изделий – золото, и символика изображений.

Среди раннесакских изделий комплекса – литые нашивные бляшки подтреугольных очертаний, включающие замкнутую композицию с парным изображением оленей и птицы. При воплощении композиции древним мастером использованы обычные для раннесакского времени художественные приемы: выделение фактуры туловища, мускулатуры рельефом, дополненным отверстиями или просветами в виде запятой на плече и бедре животных; подобным образом обозначены рот, ноздри, глаза. В передаче оленей отмечается традиционное для раннесакского искусства преобладание S-видных элементов в моделировке изображений.

Интерес в Жалаулинском комплексе представляют нашивные бляшки с изображением сцены терзания кошачьим хищником копытного животного, вероятно, антилопы. Композиция замкнута в каплевидную форму бляшки. Сюжет передан в сжатом или сокращенном варианте.

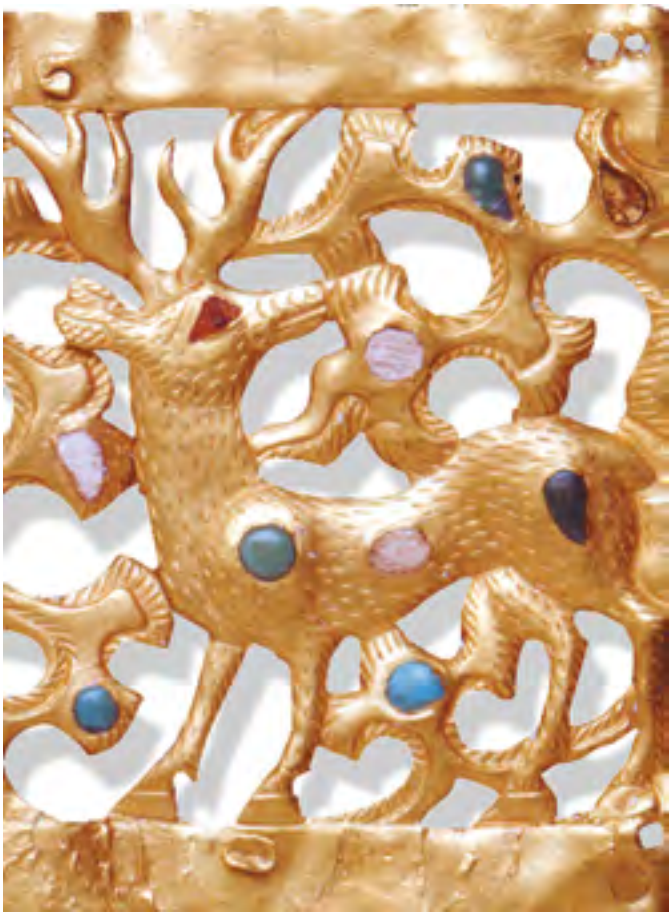
В целом, положение тел зверей и их взаимоположение сходно с немногочисленными известными сценами терзания кошачьими хищниками копытного, известными по находкам из Павлодарского Прииртышья, из Западного Казахстана и др. Сама поза животного – с подогнутыми ногами, с повернутой назад головой, часто ассоциируется с жертвенным состоянием. Художественное воплощение или решение сюжета отчетливо напоминает известные в более позднее время изображения головы травоядного животного в пасти хищника. Возможно, это своего рода промежуточное звено между полными и сокращенными вариантами подобных сюжетов.

Многочисленны в составе Жалаулинского клада пронизи, декорированные изображениями архаров и шариками. Интерес представляет многократное воспроизведение животного в так называемой жертвенной позе.

В эту же серию входит наконечник ремня, декорированный аналогичным образом. Еще один предмет – деталь парадного одеяния, декорированная рельефными изображениями архаров и шариками зерни, по контуру ограниченная сдвоенной витой проволокой. В целом, вероятно, это коронавидное изделие занимало центральную часть комплекта

Диадема бөлшегі. Қарғалы көмбесі. Ж.с.д. II – ж.с. I ғ. Жетісу
王冠的部件。卡尔哈勒（Kargaly）遗物。 公元前2世纪。七河地区
A fragment of the diadem. Kargaly treasure. II century BC. – I century AD. Zhetysu
Фрагмент диадемы. Каргалинский клад. II вв. до н.э. – I в. н.э. Жетысу

парадного одеяния, так как симметричное расположение других деталей костюма, в том числе пронизей, исходит из разнонаправленных изображений архаров, образующих две парные композиции; бляшки с передачей сюжета терзания также образуют две пары (зеркально расположенные, принцип симметрии). В таком случае допускается и предназначение их для парадного убранства коня представителя кочевой элиты, аристократии, служителя культа.

Во многом Жалаулинский клад перекликается с находками из шиликтинских курганов на Тарбагатае.

Особенностью шиликтинских образцов является преобладание одиночных образов, которые, несомненно, образовывали определенные повествовательные композиции, обретая свое место в декоре костюма, предметах вооружения, культа и ритуала. Присутствие симметричных изображений орлов, кошачьих хищников, косвенно указывает на расположение бляшек на правой и левой сторонах костюма.

Изделия из Байгетобе (Шиликты-2), изготовлены из золота, которые функционально, по-видимому, представляют собой элементы костюма. Имеются литые бляхи в виде орлов; бляшка в виде стоящего хищника, изображенного с приоткрытой пастью и опущенной вниз тяжелой головой (Samashev, Toleubaev, Jumabekova, 2004; Toleubaev, 2013, s. 573–584). Можно предположить, что в данной бляшке представлен некий обобщенный образ хищника. В целом, образ обобщенного хищника заслуживает особого внимания, так как он отмечен в памятниках не один раз, и явно несет определенную, свойственную только ему, семиотическую функцию.

Материалы из шиликтинских курганов свидетельствуют о том, что, несмотря на кажущееся сходство в трактовке содержательных элементов, стиле изображений, материалы двух объектов имеют существенный ряд отличий: в технологии изготовления предметов, по образно-видовой принадлежности изображенных животных.

Еще в одном кладе, найденном у с. Майемер в Казахском Алтае, находились сложенные компактно бронзовые удила, уздечная бляха, медный кружок и комок из нескольких золотых пластинок, содержащих изображения кошачьих хищников, свернувшихся в кольцо, и предмет в виде головы хищной птицы (Samašev,Ongar, 2013, s. 557–558, abb. 3).

Особый интерес вызывают недавно найденные золотые изделия из курганов некрополя Талды-2 в Центральном Казахстане (Bejsenov, 2013, s. 595–608), они перекликаются с изделиями из Аржан-2 в Тыве и Шиликты в Восточном Казахстане, которые датируются раннесакским временем, также как и курганы Майэмира.

Один из самых известных памятников в мировой науке – курган Иссык (Акишев, 1983).

Важнейшим элементом костюма иссыкского человека является головной убор, форма и декор которого, с одной стороны, образуют самостоятельный ансамбль, с другой стороны, демонстрируют неразрывное единство со всем комплексом находок.

Существует мнение, что типологически погребения Иссыка и Тилля-тепе в Афганистане весьма архаичны и фиксируют уровень представлений древних о загробном бессмертии только социальной элиты. Оформление деревянных срубов драпировками с обилием золотых украшений в алтайских курганах, сакских могильниках Казахстана и Средней Азии, савроматских памятниках Приуралья VI–IV вв. до н.э. придавало деревянному срубу облик чертогов блаженной обители, уготованной для жречества и военной знати, характерно для элитных погребений.

Золото использовалось в культуре древних кочевников на протяжении всей эпохи. В материалах памятников IV–III вв. до н.э. наиболее яркой является коллекция предметов из берельских курганов. Большинство находок из берельских курганов происходит от убранства коней, выполненного из дерева и плакированного тончайшими листиками золотой фольги.

Среди предметов, найденных здесь и выполненных в кочевническом зверином стиле с применением золота, выделяются предметы культа и ритуала, элементы костюма, а также во всем многообразии представлены детали ритуально-парадного конского убранства.

Близ г. Алматы в местности Каргалы было обнаружено скальное погребение женщины в сопровождении разнообразных уникальных вещей. Центральное по значимости положение занимала, возможно, так называемая диадема. Эта импортная вещь могла быть изготовлена по заказу людей из числа усуньской аристократии или же представителей религиозных общин. Обычно это захоронение трактуют как погребение усуньской жрицы.

Подлинный шедевр древнего искусства – изображение всадника на нашивных бляшках, декорировавших парадное облачение человека из кургана Тенлик. Персонаж на золотых бляшках имеет ряд любопытных деталей: развевающийся за спиной плащ, отделка низа кафтана и рукава, узкие штаны с наколенниками, мягкая обувь с раструбом сзади.

Величественные курганы в казахских степях говорят о мощи погребенных в них вождей и призваны увековечить память о них. Несмотря на то, что зачастую эти памятники сильно разграблены, в них сохранились элементы одежды, предметы вооружения, конского снаряжения, посуда.

Благодаря находке уникального погребения женщины из могильника Таксай-1 удалось дополнить представления о женском костюме племен эпохи раннего железного века. Он состоял из высокого конусообразного головного убора, короткой куртки и длинной юбки. В области висков крепились височные подвески. Шею украшала массивная гривна. На запястьях находились браслеты, а также низка из бусин и клыков волка в оправе.

Традиции сарматского искусства ярко представлены в материалах курганов могильника Лебедевка в Западном Казахстане (Скифы Западного Казахстана, 2007). Это и уже привычные нашивные бляшки в виде четырехлепестковой розетки, и в виде «змейки», в форме птиц, ступенчатых пирамидок и стилизованных растительных и зооморфных

Жетісу мен Батыс Қазақстанның сақ және ғұн-сарматтық кезең ескерткіштеріндегі әйел киімінің алтын әшекейлері
七河流域和西哈萨克斯坦州的塞人和“匈奴萨尔玛特”墓堆出土的女性服装的金首饰
Golden jewelry of a female costume from the Saka and “Hunno-Sarmatian” monuments of Zhetysu and Western Kazakhstan
Золотые украшения женского костюма из сакских и «гунно-сарматских» памятников Жетысу и Западного Казахстана

мотивов. Очевидно, они образовывали фризы на костюме, маркируя их символическое соответствие определенной зоне и воспроизводя троичную модель Космоса.

Огромную роль в сложении своеобразного сарматского художественного стиля, видимо, сыграл тот факт, что их земли находились на перекрестке культурных влияний, тем самым происходило взаимодействие населения Причерноморья и побережья Средиземного моря, Передней Азии, Центральной Азии, Алтая и Сибири.

В последние века до н.э. – первые века н.э. железо прочно вошло в жизнь кочевников, преобладание бронзовых предметов вооружения сменилось на железные. Среди кочевой элиты особенно популярны были кинжалы из железа, плакированные золотом.

В сарматских памятниках Западного Казахстана встречаются предметы, которые могут рассказать о контактах степных властителей с государствами земледельческого направления. Многие предметы были получены путем обмена или военной добычи, либо выполнены городскими ремесленниками по заказу степняка.

Блеск желтого металла во все времена подчеркивал силу, мощь, богатство, особое положение их владельца.

Предметы декоративно-прикладного искусства из золота – это не просто декор одежды или утвари, это показатель уровня технологического развития общества и в то же время показатель благосостояния общества, в тоже время они отражают определенные мировоззренческие и идеологические основы, в какой-то мере, они духовные ориентиры. Это своеобразные знаки-символы, показывающие степень глубокой социальной и политической дифференциации общества.

Отдельного и специального рассмотрения заслуживает изучение технологии процесса изготовления тех или иных предметов, начиная с эпохи палеометалла. Например, такой элемент декора, как зернь – мельчайшие шарики, крепившиеся на поверхность изделий, известен с VIII в. до н.э.

Судя по материалам раскопок новых шиликтинских курганов, древние ювелиры достигли довольно высокого уровня. Этот прием пришелся по вкусу древним кочевникам и сохранился у их потомков до этнографического времени. Аккуратности и кропотливой работы требовало изготовление бляшек по восковой модели, подбор и знание рецептуры формовочных масс и т.д.

Значительное количество золотых предметов, выполненных с особым искусством, свидетельствует о том, что, начиная от добычи руды до конечного результата, требовалась четкая система разделения труда. Для этого необходимо было достижение такого важного условия, как соответствующий уровень общественно-политического развития государства, существование налаженных контак-

тов с соседними и с дальними странами, устойчивой системы товарообмена.

Для изготовления вещей со сложным композиционным повествованием древние мастера должны были обладать не только высокими технологическими приемами, но и хорошо ориентироваться в идеологических представлениях, владеть знаниями о персонажах мифо-ритуальных комплексов. Мастера великолепно разбирались в крое и стиле одежды, в архитектонике парадных вещей, четко знали регламент и принципы ношения ювелирных изделий с учетом общественного статуса заказчика. При выборе декора украшения парадного или боевого оружия также знали, как и какими изображениями, персонажами из мифологии кочевого общества украшать эти предметы вооружения.

Еще одним удивительным явлением в искусстве прошлого является полихромный стиль. Он стал ярчайшим символом своего динамичного времени. С помощью предметов, украшенных в полихромном стиле, обнаруживаемых в разных точках Азии и Европы, мы хоть в какой-то мере можем представить масштаб тех преобразований, которые произошли в связи с Великим переселением народов.

Если наиболее емко характеризовать полихромный стиль, можно отметить, что для него характерно сочетание цветных вставок с геометрическим орнаментом. В расширенном же варианте ответа на вопрос о том, что такое полихромный стиль, необходимо обратить внимание на следующие технологические и изобразительные особенности. В качестве металлической основы всегда использовалось золото, вставки же могли быть из камней или стекла красного, оранжевого цвета.

В полихромном стиле оформлялись предметы украшений, детали вооружения и конского снаряжения. Особый интерес, несомненно, представляют разнообразные предметы украшений – диадемы, колты – височные подвески, которые подвешивались к головному убору на уровне висков, нагрудные украшения, серьги, наконечники гривны, перстни, наконечники поясов.

Для изготовления парадной одежды царствующей персоны, аристократа или придворного сановника должны были работать своеобразные артели мастеров золотошвеев, что может косвенно свидетельствовать о существовании корпоративного отношения к труду и производству, и предполагало работу не одного мастера, а целых цехов, включавших, очевидно, и женщин, и мужчин.

Анализ предметов, выполненных из золота в хронологическом плане, показывает, что в раннесакское время основной вид парадного одеяния изготавливался больше из цельнолитых вещей и золото, как материал, использовали достаточно свободно и широко.

Начиная с середины I тысячелетия до н.э., наблюдается огромный рост спроса на золото, добыча которого связана с большими трудностями, и, соответственно, общество переходит к строжайшей его экономии. Только лишь ключевые элементы костюма царствующих персон изготовлены из цельного золота, а остальные – из тонкого листа путем штамповки и т.д. Потребность в золоте увеличилась при сохранении прежнего объема добычи. Эта ситуация повлияла на совершенствование технологии обработки металла: от метода литья мастера перешли к штамповке, а затем – к использованию плакировки изделий.

Менялись этносы, возникали и рушились государства, но незыблемой в истории оставалась традиция изготовления и использования золотых изделий в повседневном быту и жизни, а также функция золота как эквивалента товарообмена, мерила богатства и т.д. Они были наполнены определенным смыслом и использовались не просто как украшения, а как своеобразные знаки-символы, специфические атрибуты, отражавшие глубинное содержание сложной системы мировоззрения, идеологию, социальный статус и этническую принадлежность владетеля.

Люди всегда мечтают о вечном и прекрасном, о жизни и преодолении смерти, стремятся к каким-то идеалам и, быть может, в почитании этого благородного металла отразилось желание соединить прекрасное и нетленное.

Анализ золотых изделий, найденных при археологических раскопках, свидетельствует о том, что интерес к этому благородному и роковому металлу никогда не иссякал, а наоборот возрастал по мере усложнения и развития человеческого сообщества.

Литература

Beisenov A. Die nekropole Taldy-2 in Bezienung zu den kulturen der Fruhsakishen zeit Osteurasiens// Unbekanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 595–608.

Древнее золото Казахстана. Составитель К. Акишев. – Алма-Ата: Өнер, 1983. – 264 с.

Самашев З., Джумабекова Г.С., Базарбаева Г.А., Онгар А. Древнее золото Казахстана. – Алматы: Өнер, 2007. – 160 с.

Скифы Западного Казахстана. Коллективная монография. – Алматы: Исламнур, 2007. – 208 с.

Samashev Z., Toleubaev A., Jumabekova G. Treasres of Steppe Chieftains. – Almaty: Berel, 2004. – 174 p.

Samashev Z., Ongar A. Die nomaden der Kazachischen Steppe in der Fruheiszeit // Unbtkanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 555–572.

Toleubaev A. Die konigsnekropolen des Šilikty-tals // Unbtkanntes Kasachstan. Archaologie im herzen Asiens. Band II. – Bochum, 2013. – S. 573–584.

ТАҚСАЙ АЛТЫНЫ

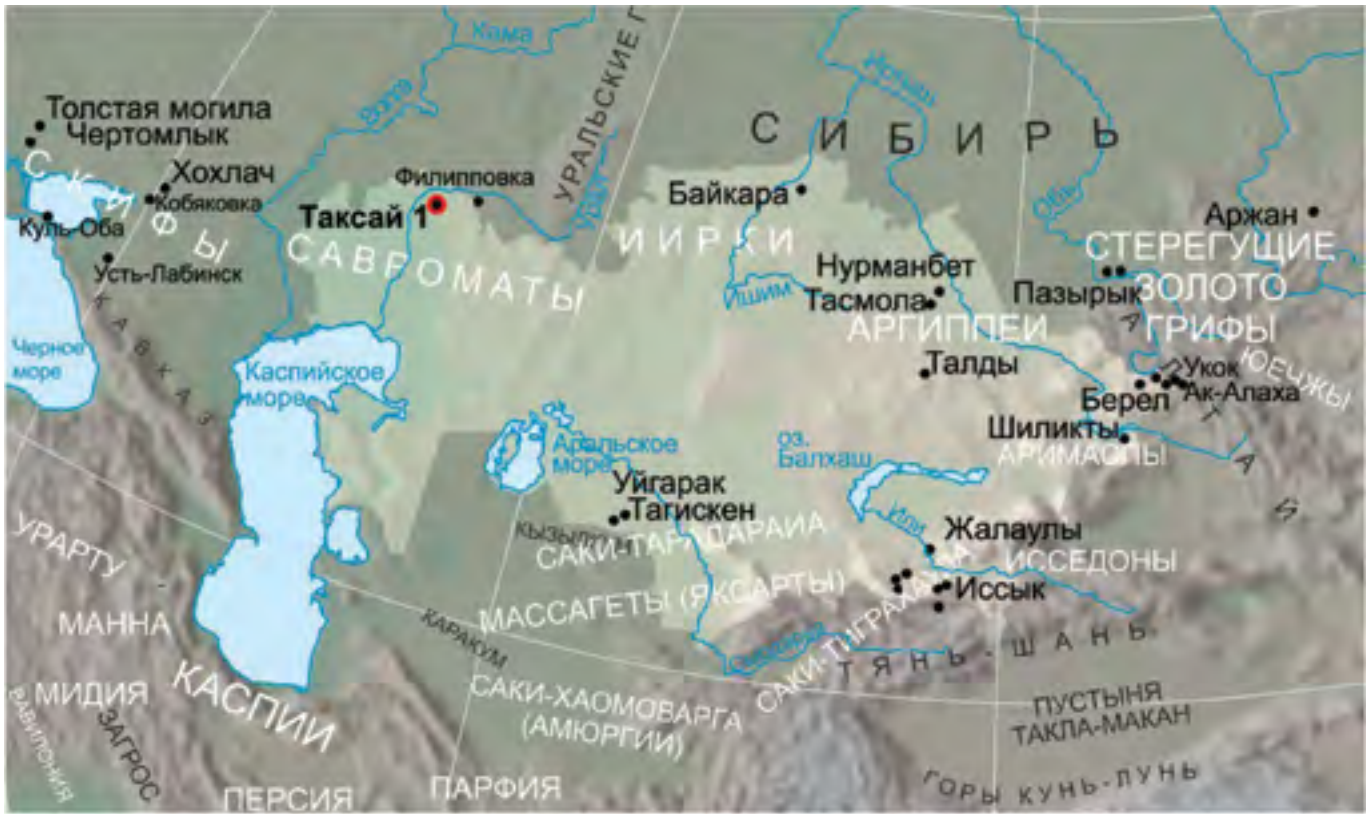
Я.А. Лұқпанова

Ертедегі тұрғындар туралы деректердің мардымсыздығынан және дереккөздердің аздығынан ерте темір дәуіріндегі тайпалардың өмірін толықтай сипаттау қиын, сондықтан тұрғындардың ежелгі тарихы мен мәдениетін зерттеу үшін археологиялық ескерткіштердегі қазба жұмыстарының материалдары негіз болады. Қазба жұмыстарының материалдары жерленген адамның көшпелілер қоғамының жіктелуіндегі орнын анықтауға жол ашады, мысалы, дегдарлар тобы өкілдеріне алтын тігілген немесе асыл металдардан жасалған қапсырмалармен және тізбе әшекейлермен безендірілген сәнді киім кигізген, оларды кең жерлеу камераларына орналастырып, ал олардың үстіне сәулетті ескерткіш – «дала пирамидасы» деп аталатын үлкен оба салған. Ежелгі тұрғындар Батыс Қазақстан облысының аумағында мыңнан аса обадағы қабірлерді қалдырған, олардың ішінде «патшалық» обалар және әлеуметтік мәртебесіне байланысты орташа және шағын обалар кездеседі. Дегдарлар қабірлерінде зергерлік өнер жауһарлары болып табылатын заттар бар.

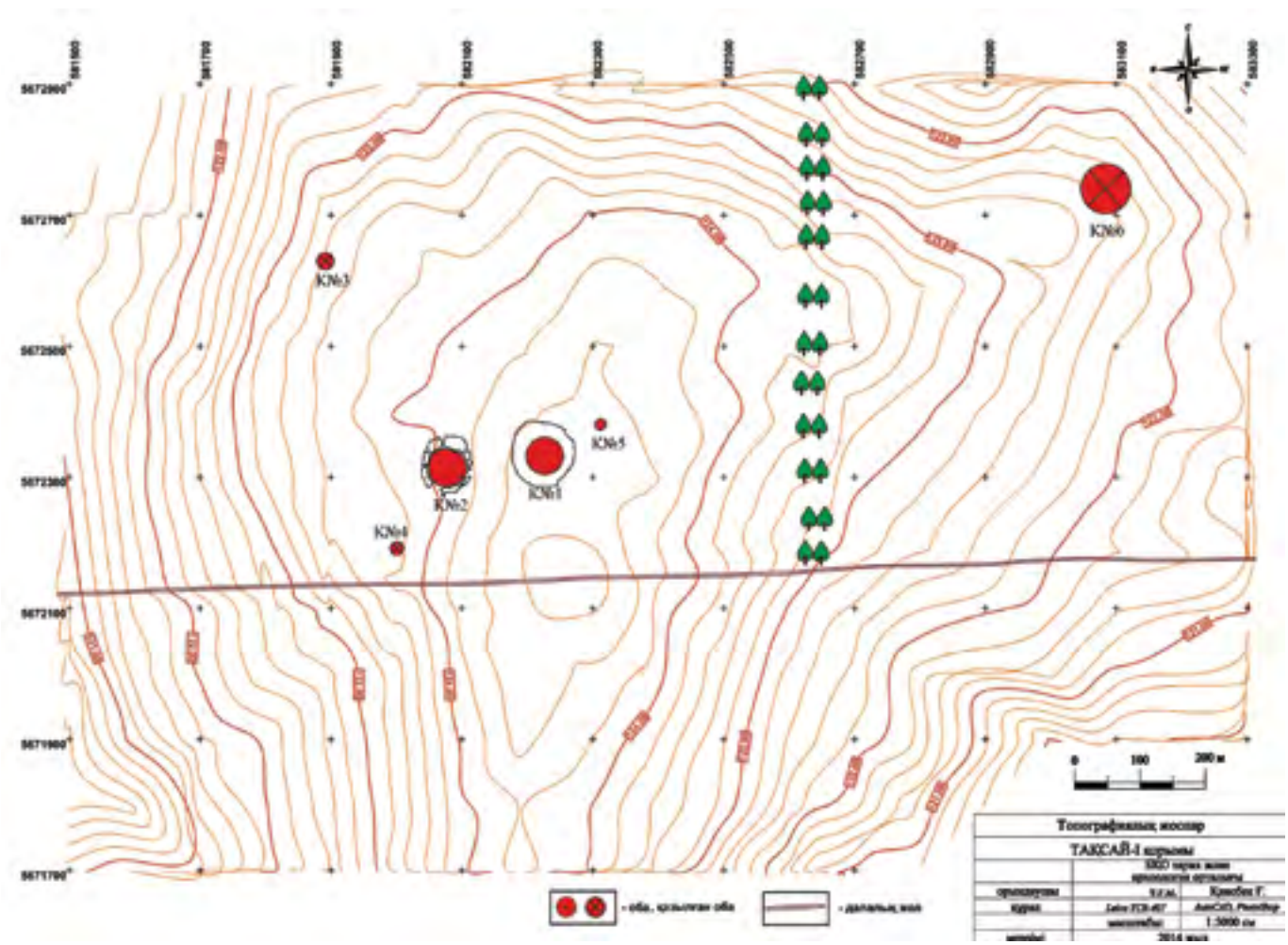
Ерте темір дәуірінде металл өңдеудің техникалық тәсілдері дамып, шеберлердің, әсіресе зергерлердің кәсіби деңгейі артады. Олар соғу, нақыштама, аз бедермен өрнектеу, түйір әшекей, ойып безендіру, алтын жалату тәсілімен алтыннан, күмістен, қоладан түрлі әшекейлер жасаған. Ертедегі тұрғындардың зергерлік өнері ең жоғарғы деңгейіне жетіп, шеберлер шеберлігімен және ұшқыр қиялымен таң қалдырады. Олар жасаған әшекейлер ғаламат болды, оның үстіне олар тұрғындардың рухани дүниетанымының көрінісіне айналды.

Олар киімдерін ғана емес, сонымен қатар аттарын, қару-жарағын, тұрмыстық заттарын безендірген. Олардың зергерлік бұйымдарға деген құмарлығы барлық заттан көрінеді. Ең әдемі әрі қымбат заттар «патшалық» қабірлерден табылды, оларда жерленген адамдар мол безендірілген киімдер мен баскиім киген.

Мұндай ерекше ескерткіштерге Батыс Қазақстан облысы, Теректі ауданында Долинное кенті мен Тақсай бекетіне жақын жерде орналасқан Тақсай обалық кешені жатады. 2012 жылы тарих және археология облыстық орталығында құрылған жасақ ескерткіштен бес обалар тобын тапты. Тақсай кешені жерлеу рәсімінің өзгешелігімен, бірге жерленген материалымен және зергерлік өнер заттарымен бірегей болып табылады. Бүгінгі таңда Тақсай-1, 2, 3 кешендеріндегі обалар зерттелді. Бұл ескерткіштердегі алтыннан жасалған зергерлік бұйымдар киім сәндеуде, әшекейлерде, тұрмыстық заттарда, қару құралдарында

Ерте темір дәуірі ескерткіштері орналасуының карта-сызбасы (К. Алтынбеков бойынша)
早期铁器时代古迹在地图上的布局（根据K. Altynbekov）
Map-scheme of the location of the monuments of the Early Iron Age (According to K. Altynbekov)
Карта-схема расположения памятников раннего железного века (По К. Алтынбекову)

Тақсай-1 оба кешенінің жоспары
Taksay-1陵园结构图
The plan of the Taksay-1 mound complex
План курганного комплекса Таксай-1

бар.

Тақсай-1, 6-оба. Бөренелі қос төсемемен жабылған орталық шұңқырдан сол кезде мол сәнделген костюмнің қалдықтары бар әйел қабірі табылды. Киімнің түрлі көркемдік элементтері пішіні қос конус тәрізді тігілмелі алтын қапсырмалар мен тізбе әшекейлер, алтын жиектемедегі салпыншақ-бойтұмарлар, сондай-ақ баскиімнің негізгі қаңқасы түрінде болып келеді. Әйелдің киімі күнделікті киюге арналған болса керек, өйткені кейбір қапсырмалар мен тізбе әшекейлерде жөндеу іздері бар, ал әшекейлер ұзақ пайдаланудан көнеріп қалған (Сдыков, Лукпанова, 2013).

Жерленген әйел баскиімінің құрылымы күрделі болған, оны сақталған алтын конус тәрізді негізгі қаңқасының арқасында қайта құрауға болады, негізгі қаңқа құрастыру техникасында дайындалған секіріп тұрған таутекенің стильденген бейнесі түрінде болып келеді. Органикасы сақталмаған, бірақ негізгі қаңқаның ішкі жағында ілгек бар екеніне қарағанда, ол баумен бекітілген. Ертедегі тұрғындардың түсінігінде үш әлем аймағы болған, бұл ретте қандай да бір заттың жоғарғы ұшында жануар бейнесінің болуы патша билігінің, жоғары әлеуметтік дәреженің сыртқы белгісі қызметін атқарған (Синика, 2004, 141-б.). Заттардың не жоғарғы әлеммен байланысты тіршілік иелерінің, не тұяқты жануарлардың бейнелерімен толықтырылғанын атап өткен жөн, олар тұтастай алғанда әлем ағашын білдірген болуы мүмкін (Переводчикова, 1994, 17-б.). Ертедегі тұрғындардың баскиімдері алуан түрлі, бірақ Тақсай-1-дегі сияқты бөрік түрін сақтар-тиграхаудалар да, барлық басқа сақ тайпаларының өкілдері және еуропалық скифтер де киген. Баскиімнің мұндай түрі ерекше болған және оны дегдарлар тобының өкілдері киген.

Тақсайлық әйелдің киімі көйлектен және камзолдан тұрады. Көйлекке қарама-қарсы қойылған екі қойдың басынан тұратын композициясы бар, шаршының ішіне тұйықталған, шаршы пішіндегі көлемді қапсырмалар тігілген, көйлектің жеңдеріне алтын жиектемедегі тістерден және қасқырдың азу тістерінен бойтұмар-салпыншақтар ілінген. Аңның азу тістеріне екі жағынан соғу, зерлеу техникасында жасалған, ілуге арналған ілгегі бар алтын жиектемелер кигізілген, тіске де ілгегі бар жиектеме кигізілген.

Тақсай-1 оба кешені
Taksay-1 陵园
The mound complex Taksay-1
Курганный комплекс Таксай-1

Бойтұмар-салпыншақтар көйлек жеңінің жиегін безендіріп тұрған болуы керек. Көйлектің үстінен қаусырма шекпен немесе сопақ және шаршы пішіндегі қапсырмалар тігілген кең жеңді, бос пішілген киім кигізілген.

Шекпен зерінің негізгі элементі пішіні свастика тәрізді тігілмелі қапсырмалар болған, оларда өлшемі 2,5×2,5 см және 4,0×4,0 см болатын шеңбер түріндегі композицияда орналасқан төрт грифонның басы бейнеленген, қапсырмалардың жалпы саны – 46 дана, олар жерленген әйелдің кеуде, иық, арқа тұсынан табылды, олардың алтауы баскиімге тігілген. Свастика тәрізді қапсырмалар күн нышандары болған, Күнге табынушылық ертедегі тұрғындар дүниетанымында басты орындардың бірінде болған, ол ғарыш және өмір бастамасы идеясын бейнелеген. Германскандинав, үнді мифологиясында свастика ежелгі күн нышаны, жарық пен дарқандық белгісі ретінде түсіндіріледі. Бұл нышанның коды Орал маңындағы ертедегі көшпенділерде де сақталуы мүмкін. Тақсай-1-ден табылған қапсырмаларда бейнеленген құстың бейнесі билік сатысындағы адамның дәрежесін көрсете отырып, геральдикалық белгі ретінде танылады.

Қарама-қарсы қойылған екі арқардың басынан тұратын композициясы бар, сопақтың ішіне тұйықталған, сопақ пішінді қапсырмалар сырт киімнің кең жеңінің жиегін көмкеріп тұрған.

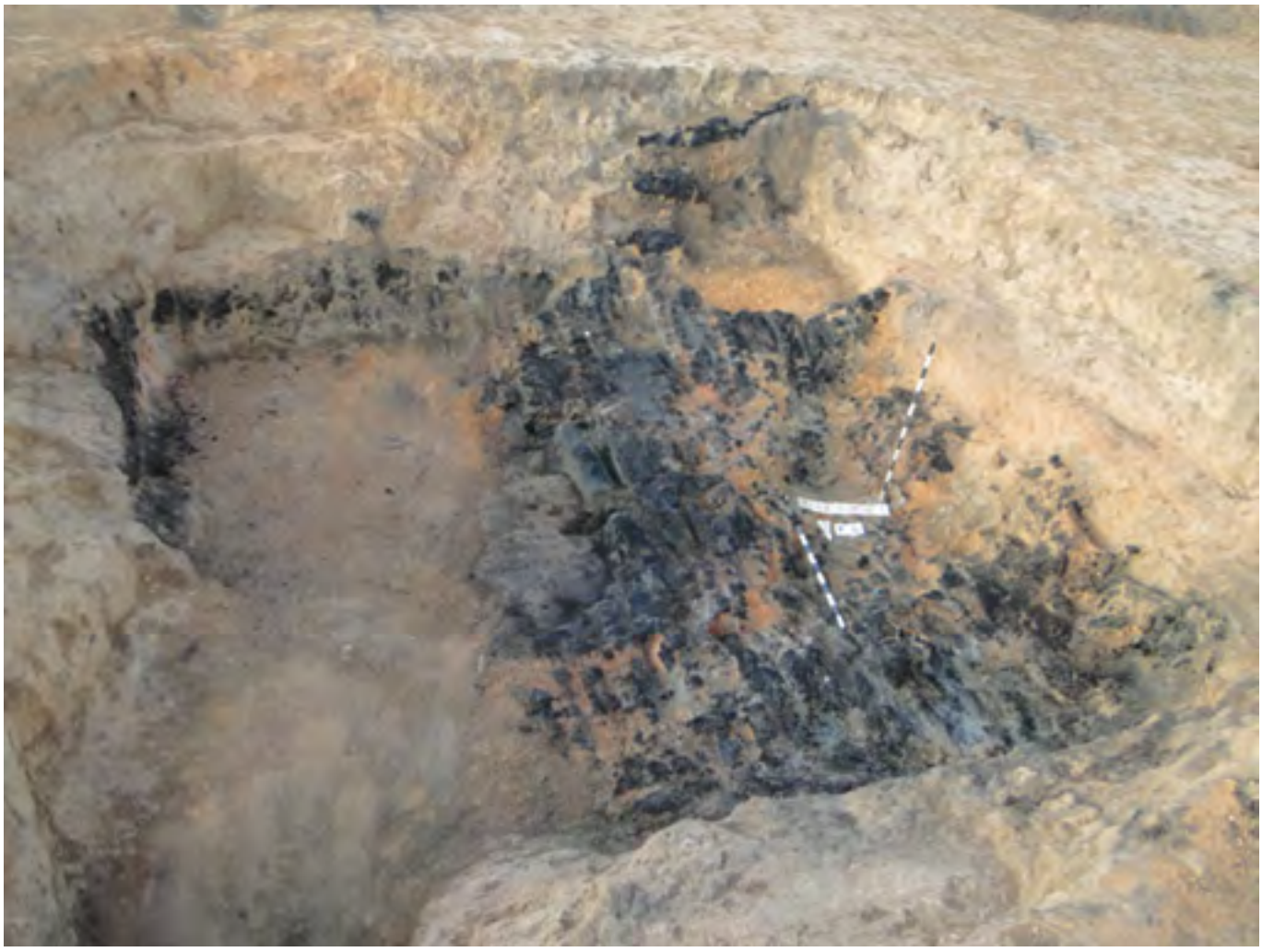
Алтын қапсырмалар, көбінесе қадамалар – костюмдерге, баскиімдерге қадалған шекіме тіліктер. Мұндай киімді тек бай әрі дегдарлар тобы өкілдері ғана киген. Қапсырмалар салт-рәсімдік, құдіреттілік сипатын беріп тұрған. Орал маңындағы ертедегі көшпенділерге тұрғындардың аң стилінде жасалған қапсырмалар тән. Олар ерекше қызығушылық тудырады, өйткені ежелгі көшпенділердің өмір салтын бейнелеген. Киімдегі алуан түрлі алтын қапсырмалар олардың дүниетанымын көрсететін өрнек болған, идеологиялық көзқарастарға сәйкес жануарлар әлемі (құстар, үй жануарлары және жыртқыштар) ж.с.д. VI–IV ғғ. басты ассоциативтік көркем тілдердің бірі болған. Тақсай қапсырмалары кесектігімен, көлемімен, пішіндерінің және бейнелердің әртүрлілігімен ерекшеленеді. Оларды сынамасы жоғары алтыннан, бедерлеу техникасында жасаған, свастика тәрізді қапсырмаларда саңылаулар жасалған, барлық қапсырмалардың екінші бетіне тігуге арналған ілгектер дәнекерленген.

Жерленген әйелдің шамамен мойнынан бастап құйымшаққа дейінгі бүкіл омыртқасының бойында, сондай-ақ сол және оң жағында, жамбас тұсында қос конус пішінді, іші қуыс, конус тәрізді екі жарты бөліктен дәнекерленген, сырттай ірі моншақтарға ұқсайтын алтын тізбе әшекейлер болды, олардың барлығы – 11 дана. Әрбір тізбе әшекейдің бетіне сегіз терең жырашық жасалған, олардың ішіне алтын тіліктерден шиыршықталып бұралған және екі

жағынан дәнекерленген сым үзігі екі-екіден қойылған. Бұл тізбе әшекейлердің орналасқан жеріне қарағанда, олар шекпеннің арқасына және етегіне тігілген.

Жерленген әйелге алтыннан жасалған зергерлік әшекейлер тағылған, олар практикалық, эстетикалық қызметпен қатар, құдіреттілік-діни және стратификациялық рөл атқарған. Әйелдің мойнында көлемді алтын шыбықтан бір айналдырып бүгілген тұтас құйылған алқа болды. Жерленген әйелдің самай бөліктерінің сол және оң жақтарында салпыншақ жатты. Олар әшекейлер ретінде ғана емес, сол сияқты бойтұмар-апотропей ретінде қызмет атқарған (Смирнов, 1964. 140-б.). Тақсай салпыншақтары күрделі түрге жатады, қимасы домалақ, соғылған, арасы ашық шығыршықтан тұрады, шығыршықтың жалпақ алтыннан оралған ірі іші қуыс конус түріндегі, төменгі жағынан дәнекерленген сәндік элементі бар, конустың екі ұшы түйір әшекейлермен зерленген тік жапсармен дәнекерленген. Конус пен шығыршықтың бекітілген жерінде салпыншақтың бүкіл иіні дәнекерленген түйір әшекейлермен безендірілген, ал конустың жоғарғы және төменгі бөлігі пирамидалар түріндегі түйір әшекей қатарларымен зерленген. Конустың төменгі жағынан, түбіне қарай бүгілген тоғыншақтың периметрі бойынша 10 ілгек бекітілген және көлденең тіліктің орталық бөлігіне орталық ілгек дәнекерленген. Оған үш тізбе әшекейі бар – екі алтын және бір көгілдір ақық тізбе әшекейі бар алтын білікпен аяқталатын ұзын тізбек ілінген. Конустың түбінен бастап самайлық әшекейдің бүкіл ұзындығының соңына дейін барлық ілгектерге кішкентай пирамида түйір әшекейлер түрінде жасалған көптеген алуан түрлі салпыншақтар, кішкентай пирамида түйір әшекейлері бар, пішіні тамшы тәрізді жүзім шоғы түріндегі, төрт қырлы домалақ табанды қиық пирамида пішінді, бұдырланған домалақ пішінді, пішіні тамшы тәрізді, жалпақ алтыннан жасалған бүршік түріндегі төрт қалақты салпыншақтар ілінген.

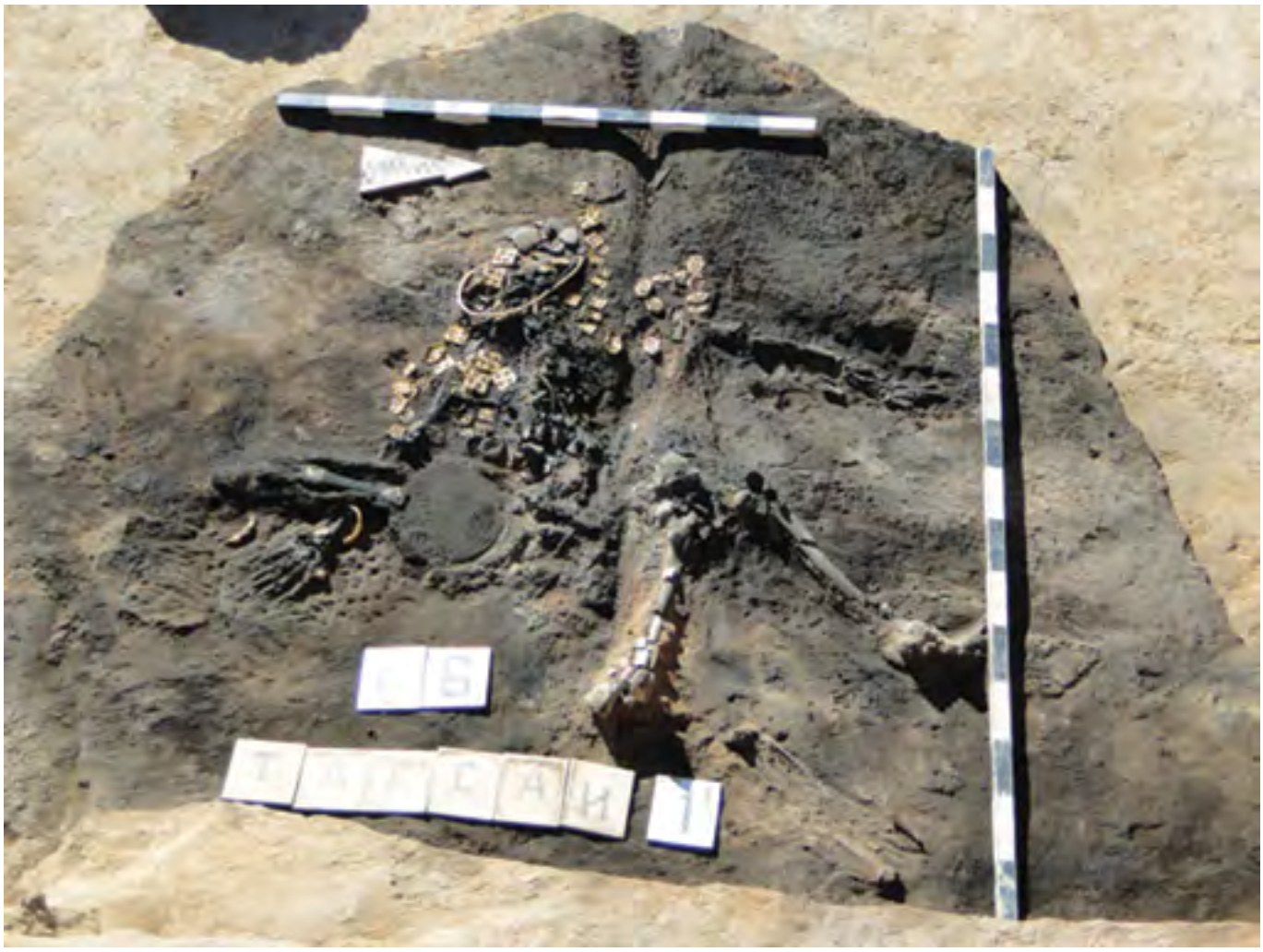
Тақсай-1 қорымындағы 6-обадан табылған самайлық салпыншақтардың зерінде өсіп-өнудің, молшылықтың нышаны ретіндегі өсімдіктердің ұрықтары түрінде түрлі элементтер үйлестірілген. Самайлық әшекейлер жасаған кезде зергерлер түрлі шеберлік тәсілдерді – құю, бедерлеу,

Тақсай-1 оба кешені, 6-оба, бөрене жабындылы орталық шұңқыр
Taksay-1陵园，6号墓堆，原木盖顶的中央墓堆
The mound complex Taksay-1, mound 6, the central pit with logs overlapping
Курганный комплекс Таксай-1, курган 6, центральная яма с бревенчатым перекрытием

соғу, дәнекерлеу, түйір әшекей, өру тәсілдерін қолданған. Атап өтер жайт, баскиімдегі салпыншақтар мен самайлық салпыншақтар бірдей, оларды бір шебер жасаған.

Әйелдің білегінде екі қайтара дәнекерленген іші қуыс ұштығы бар, қимасында дөңгелек соғылған темір шыбықтан бүгіп жасалған, пішіні омега тәрізді екі алтын білезік болды. Оларда қиял-ғажайып тіршілік иесі шөпкөректі жануарды (өгізді?) жәбірлеп жатқан қысқаша көрініс бейнеленген. Аңдардың беттерінде көздерінің ішкі бұрышынан танауына қарай сызылған, сәл бұрылған бірқалыпты сызықтар бейнеленген. Арыстан басты және арқар мүйізді болып бейнеленген қиял-ғажайып жыртқыш құрбандығының шүйдесіне қадалып тұр. Мүйіздері біркелкі бұралған, құлағының тұсында жарты сақина тәрізденіп бүгілген. Мүйіздеріндегі жырашықтар ендірмелермен зерленген (өкінішке орай, сақталмаған), олар көгілдір ақықтан болған болуы керек, бұл ежелгі иран зергерлік бұйымдарына тән. Жыртқыштардың үстіңгі еріндері жұмырланған үш білік түрінде жасалған. Беттерінде жиектері жұмырланып көмкерілген пішіні тамшы тәрізді шұңқырлар бар. Жыртқыштардың бастарының жоғарғы бөлігі үш доға қабаттармен безендірілген, әр қабатының үстінде жүні түріндегі үшбұрышты шұңқырлары бар, бұл күннің бейнесі болуы да мүмкін, бұл жыртқыштың бейнесін зорайтып тұр. Өгіздің басы жинақталған түрде жасалған, маңдайында сұр-көгілдір түсті таспен (көгілдір ақық) әшекейленген үшбұрыш ойылған, білезіктердің біреуінде сақталған үзігіне қарағанда, олар шығыстық үлгілерге, импорт заттардың қатарына жатады. Көздері жасағарлары бар жапырақ тәрізді шұңқырлар түрінде жасалған, көздерінің жоғарғы жақтары шұңқырлармен жиектелген, олар да ендірмелермен зерленген, сондай-ақ көгілдір ақықтан болуы ықтимал. Жыртқыштың мүйіздеріндегі шұңқырлардан, шөпқоректі жануардың көз шұңқырларынан күйіп кеткен ендірмелердің қалдықтары байқалады. Жәбірлеу көріністерін бейнелеудің ерекше маңызы болған, ежелгі адамдар әр өлімнің соңынан жаңа өмір туады деп сенген. Бұл – әрі құрбандық шалу, әрі бірдеңенің жаралуы, әрі дуализмнің көрініс табуы, жәбірлеу

Тақсай-1 оба кешені, 6-оба. Абыз әйелдің қабірі
Taksay-1 ， 6号墓堆。女巫师的墓穴
The mound complex of Taksay-1, mound 6. The burial of the priestess
Курганный комплекс Таксай-1, курган 6. Погребение жрицы

Тақсай-1, 6-оба. Қияли жыртқыш пен шөпқоректі жануардың айқасы бейнеленген білезіктер
Taksay-1 ， 6号墓堆。刻有魔幻猎食动物捕食草食动物形象的手镯
Taksay-1, mound 6. Bracelets depicting a scene of tormenting a fantastic predator of a herbivore
Таксай-1, курган 6. Браслеты с изображением сцены терзания фантастическим хищником травоядного животного

көрінісінде тотемдік, дуалық және мифологиялық мағына бар, онда «көктемгі жаңару және патша құдіретінің нышаны» мағынасы берілген (Кузьмина, 1987, 9-б.).

Жерленген әйелдің оң қолында, білегінен сәл жоғары тұста жаңғақ қаптамадағы екі жақты қола айна болды. Айнаның құйып жасалған тұтқасы аң тәрізді өрнекпен безендірілген және жалпақ алтын жалатылған. Тұтқаның жоғарғы және төменгі бөліктері айнадағыдай етіп стильденген екі грифонның басы түрінде безендірілген. Грифон мотиві төмен қарай иілген көлемді тұмсығы бар, тоғыншақпен жиектелген үлкен домалақ шығыңқы көзі бар құстың басы түрінде берілген, көз шараларында ашық көгілдір түсті ендірмелер бар. Грифондардың тұмсықтарының астына үтір сияқты нақыш түсірілген. Грифондардың тұмсықтары алдында орналасқан грифондардың желке бөлігіне тиіп тұр. Айна тұтқаларындағы жоғарғы және төменгі бейнелер қиыстырылған кезде өзгеше бір шеңберді, жерленген әйелдің көйлегіне тігілген қапсырмалардағы бейне қайталанған «свастиканы» көреміз.

Костюм элементтерін талдау арқылы әйелдің бұйымдары мен оның қасына қойылған заттар бірін-бірі толықтыратын әрі бір-бірінің маңызын арттыратын қисынды қиюластырылған заттар кешені деп тұжырым жасауға болады. Бұлай құрылған композицияда әр заттың, бейненің, сызықшаның, сызықтың белгілі бір орны бар.

Шұңқырдың пішіні тік бұрышты. Шұңқырдың оңтүстік қабырғасы жарты диск түрінде және содан тарайтын сәулелермен безендірілген. Мұның ежелгі тұрғындардың жерлеу рәсімінде ерекше маңызы болғаны сөзсіз, өйткені мұнда жарты дискінің астына алтыннан жасалған заттар қойылған. Алтын жиектемедегі жыртқыштың тісі, әйелдің киіміндегідей свастика тәрізді тігілмелі қапсырмалардың бөліктері, түйір әшекеймен безендірілген алтын жиектемедегі қасқырдың азу тісі, ішіне ендірмелерге арналған үш тамшы тәрізді ойма салынған, жиектері жұмырланған, пішіні трапеция тәрізді салпыншақ. Кей жерлерінде ақ түсті әйнек тәрізді паста толтырылған бөліктер сақталған. Үстіне ілуге арналған шығыршық дәнекерленген.

Шұңқырдың орталығынан ағаш ыдыстың бөлігі және алты алтын құрсау табылды. Құрсаулар пішіні әр түрлі соғылған жалпақ алтыннан дайындалған, олар құс тұмсығы түрінде, пішіні үшбұрышты тесігі бар және ішке бүгілген жағының төменгі жиегінде үш жартылай шеңбер шығыңқы тұстары бар, жануардың стильденген тұяғы секілді, айнадағыдай етіп стильденген бүркітбасты құстың басы сияқты, мықты, ұзын, бүгілген доғал тұмсықты жыртқыш құстың басы тәрізді берілген. Құрсаулар тостағандардың жиектеріне алтын шегелермен қағылған. Осыған ұқсас алтын қаптамалары бар ағаш ыдыс Алтайдан бастап Қара теңіз маңына дейін кең тараған.

Бұл қабір қоғамда жоғары әлеуметтік орынға ие болған әйелге тиесілі, ал киімінде күн белгілерінің, өзгеше баскиімінің, әшекейлердің болуы жерленген әйелдің мәртебесі ерекше болғанын көрсетеді.

Тақсай-3, 3-оба. Обада көне қабат деңгейінен, өкінішке орай, ежелгі заманда тонаушылар қозғаған топтап жерленген қабір табылды. Үш қаңқа анықталды, олардың басы оңтүстік-шығысқа бағытталған. Екі қаңқа бірге жерленген, олар шамамен ер адамға және жас әйелге, бәлкім, жасөспірімге тиесілі болуы мүмкін. Ер адамның қаңқасы қатты күйіп кеткен. Қайтыс болған адамдармен бірге бастары солтүстікке қаратылған екі жүгендеулі жылқы жерленген, олардың сүйектері де күйіп кеткен. Обаларда жерлеу рәсімін жүргізген кезде отты қолданған, шатыр түріндегі құрылымдар жанып кеткен, жер 1 метр тереңдікке дейін қатты қызған (Лукпанова, 2017).

Ер адамның мойын омыртқаларының тұсынан жерде жатқан мысық тектес жыртқыштың мүсіндерімен аяқталған, бір жарым айналым етіп бұралған домалақ сым түріндегі тұтас металдан құйылған алтын сымалқа анықталды. Жыртқыштардың тұмсықтары алдыңғы аяқтарында жатыр, құлақтары жұмыр, көздері домалақ, аяқ ұштары денесіне қарай жиырылған, құйрығы созылған. 2-қаңқаның жамбас сүйектерінің тұсынан қынаптың алтын умбоны табылды.

Оның іші куыс, құйылған қиық конус пішінді. Умбонның жоғарғы бетінің диаметрі – 7,0 см, бетінің диаметрі – 14,7 см, умбонның биіктігі – 6,0 см. Умбондардың неге арналғаны – даулы мәселе. Бұл – қабірлерде сирек кездесетін зат. Орал маңында ол Тақсайдағы екі ескерткіштен және Орынбор облысындағы № 4 Филлиповка обасындағы белгісіз ескерткіштен табылды.

Оба астындағы күрделі шатыр түріндегі құрылымдары болған, от қолданылған жерлеу рәсімі болған Тақсай-1, Тақсай-3 қорымдарындағы обалар ру-тайпа ақсүйектері өкілдерінің қабірлерін қамтыған, бұлар – ж.с.д. VI–IV ғғ. Батыс Қазақстан аумағында қоныстанған ерте темір дәуіріндегі әскери ақсүйектерге, абыздарға және көшпенділердің тайпа көсемдеріне тиесілі сағаналар. Ең дегдар топқа жататын абыз әйелдерге дербес обалар тұрғызған, мұны Тақсай-1 қорымының 6-обасынан көруге болады. Әскери дегдарлар тобының қабірлерінде аттар мен бүкіл әскери жабдығы қоса жерленген. Жерүсті ағаш құрылымдары, денені өртеу бірге орындалатын, бұйымы мол қабірлер – бұл Арал маңындағы ертедегі сақтардың, Орал маңындағы көшпенділердің ең құрметті тұлғаларын жерлеумен бірге орындалатын рәсім (Смирнов, 1964, 88, 89 бб.).

Тақсай-2, 2-оба. Катакомба түріндегі орталық шұңқырдан мерзімі ж.с.д. IV–III ғғ. деп белгіленетін ер адамның қабірі табылды. Өкінішке орай, қабірді ежелгі заманда тонаушылар қозғаған, бірақ бұл жерден табылған зергерлік өнер заттары бойынша көшпелі дегдарлар тобының өкілі жерленген деген тұжырым жасауға болады (Лұқпанова, 2016).

Адам сүйектерінің арасынан қарапайым геометриялық пішінді және гүлөрнек бейнесімен безендірілген алтын қапсырмалар табылды, олардың диаметрі – 0,8–1,0 см. Қабірдегі қапсырмалардың ең көп түрлері бедерлеу техникасында жасалған, беті тегіс, кішкентай дөңгелек қапсырмалар болды, олардың саны – 50 дана. Олардың жиектері бүгілген және бүгілу сызығында тігуге арналған екі саңылау жасалған. Тігілмелі қапсырмалардың екінші түрі – қабірден табылған, тоғыз күлте жапырақты гүлөрнектің суреті бар, домалақ, тігуге арналған екі саңылауы бар 20 дана қапсырма. Жалпақ алтыннан қалыптау техникасымен жасалған.

Қабірден табылған әр алуан киім сәнінің тағы бір түрі – беті тегіс түтікше етіп жалпақ алтыннан оралған цилиндр пішінді тізбе әшекейлер (20 дана) және беті бедерленген түтікше түрінде бедерлі алтын тіліктен оралған тізбе әшекейлер. Олардың ұзындығы – 1,0-ден 2,2 см дейін. Қапсырмалар мен тізбе әшекейлердің мұндай түрі сарматтарда кең тараған және Орал-Поволжьедегі әйелдердің, сол сияқты ер адамдардың да бұйымы мол қабірлерінде киім зерінде кездеседі. Тегіс әрі кескінделген алтын тіліктен оралған тізбе әшекейлер әйелдер қабірлеріндегі алқаның бөліктері болуы да мүмкін, бірақ көбінесе оларды белдіктерге, жеңдерге әшекейлеп тіккен, бұл тақсайлық ер адамның қабірінде кездесуі мүмкін.

Ер адамның жағының қасынан алтын жалатылған күміс жұқалтырдың түтікше түріндегі екі тілігінен тұратын, бедерленген түтікше – тізбе әшекей тәрізді болып келетін екі құрамды бойтұмар-салпыншақ табылды, түтікшенің ішіне аралық саңылауы бар ағаш негіз салынған, түтікшенің беті бедерлеу арқылы безендірілген, суреті көлденең терең бұдырлар түрінде болып келеді, олардың арасындағы кеңістік толқынды көлденең сызықтармен толтырылған. Салпыншақтың ұзындығы – 5,1 см.

Адам сүйектерінің арасынан семсердікі болуы мүмкін темір бөліктері және семсердің қимасы ромб тәрізді тік айқасқан тұтқасына арналған алтын қаптама табылды. Бұл – пішіні созылған тік бұрышты, ені 1,4 см болатын, жиектеріне бір қатар етіп диаметрі 0,2 см болатын бұратылған сым дәнекерленген тілік. Сәндік мақсаттағы жұқа тақтайшаның ішкі кеңістігі бұдырланған дәнекерленген еспе сымның толқынданған ірегі түрінде безендірілген, жиектері 0,7 см бүгілген, ұзындығы – 7,6 см. Алтын жиектемелері бар семсерлер соғыс қару болуы мүмкін емес, олар шерулік қарулар қатарына жатқан, бұл ерте темір дәуіріндегі көшпелілер қоғамының басшы топтарының қабірлеріне тән болған.

Шұңқырдың шығыс қабырғасында адам мен жануарлар сүйектерінің арасынан биіктігі 1,0 см, түбінің диаметрі 2,5–3,0 см болатын, алтын жұқалтырдан жасалған жарты шар түріндегі екі жиектеме табылды. Ішінен ағаштың қалдықтары анықталды. Жұқалтыр жалату – Алтайдағы сақ қабірлерінде кездесетін, кең тараған зергерлік техника.

Өкінішке орай, адам мен жануарлардың сүйектерінің арасынан табылған, ұзындығы 2,7-ден 5,2 см дейін болатын жұқа тіліктер түріндегі алтыннан жасалған төрт бөліктің және күмістен жасалған төрт бөліктің неге арналғаны түсініксіз. Бәлкім, бұлар күміс ыдыстың және ағаш ыдыстардың жиектемелерінің қалдықтары болар.

Шұңқырдың құрылымына және анықталған дүние-мүлікке қарағанда, қабір дәрежесі биік сословиеге кіретін ер адамға тиесілі болған.

Сонымен, Тақсай қорымы бүкіл ерте темір дәуірінде көшпелі дегдарлар тобы жерленетін қорым ретінде болған. Адамдар әр түрлі уақытта жерленген, бірақ дүние-мүлікке жасалған талдау, обалардың құрылысы, рәсімі және өзіне тән белгілері бойынша қорым ру-тайпа ақсүйектеріне, абыздар сословиесіне, әскери дегдарлар тобына тиесілі болған деген пікір айтуға болады.

Әдебиет

Кузьмина Е.Е. Сюжет борьбы хищника и копытного в искусстве «звериного» стиля евразийских степей скифской эпохи // Скифо-сибирский мир. Искусство и идеология. –Новосибирск: Наука, 1987. – 3–12-бб.

Лукпанова Я.А. Археологические исследования сарматских погребений из кургана 2, могильника Таксай-2 (предварительное сообщение) // Проблемы археологии Нижнего Поволжья: мат-лы V Международной Нижневолжской археологической конференции (г. Элиста, 15–18 ноября 2016 г.). – Элиста: Калмыкский университет, 2016. – 108–117-бб.

Лукпанова Я.А. Раннесакские памятники Южного Приаралья // Казахстан в сакскую эпоху. Коллективная монография. Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2017. – 179–190-бб.

Переводчикова Е.В. Язык звериных образов: Очерки искусства евразийских степей скифской эпохи. – Москва: Вос-

точная литература, 1994. – 206 б.

Сдыков М.Н. Лукпанова Я.А. Ранние кочевники Западного Казахстана (на примере комплекса Таксай I). – Уральск: Полиграфсервис, 2013. – 292 б.

Синика В.С. Артефакт с зооморфным навершием из кургана 31 могильника позднескифского времени у с. Глиное // Изобразительные памятники: стиль, эпоха, композиции: мат-лы тематической научной конференции (г. Санкт-Петербург, 1–4 декабря 2004 г.). – Санкт-Петербург. – 138–142-бб.

Смирнов К.Ф. Савроматы (ранняя история и культура сарматов). – Москва: Наука, 1964. – 379 б.

塔克塞金首饰

Ya.A. Lukpanova

因为关于早期游牧民族的资料有限，文献不多，我们很难充分展现早期铁器时代的部落生活，所以游牧民族古老的历史和文化的研究基础主要是以考古遗址发掘的材料为主。发掘出的材料揭示被埋葬者在游牧社会的阶层地位，如属于精英阶层的人衣服上装饰以金或者别的贵金属做成的鳞片和珠子等装饰。他们被放置在宽大的墓室，并在其上面构建了建筑丰碑 --一个巨大的墓堆，这种墓堆被称为《草原金字塔》。在西哈萨克斯坦州境内古代游牧民族留下了一千多个这样的墓堆，其中有《皇家》古墓，而根据社会地位的不同也有中小规模的墓堆。在精英阶层的墓堆里集中了手工艺术的珍宝。

在早期铁器时代金属加工技术得到了进一步的发展，技师的工艺进一步提高，特别是金饰技师的技能达到了很高的水平。他们用浅浮雕，造粒，镶嵌，浮雕，镀金的方法用金，银，铜制造了各种首饰，雕刻了各种装饰品。早期游牧民族的装饰工艺技术达到了非常高的水平。因技能和想象力的影响，他们制作的装饰品非常华丽，这些装饰品反映了游牧民族的精神和世界观。

他们不仅装饰衣服，还装饰他们的马具，武器，家居用品。他们对金银首饰的热爱表现在了一切事物上。最漂亮和贵重的首饰在《皇家》墓穴中发现，其中被葬者的衣物和帽子非常华贵。

Тақсай-1, 6-оба. Самай салпыншағы
Taksay-1，6号墓堆。双鬓吊坠装饰
Taksay-1, mound 6. The temporal suspension
Таксай-1, курган 6. Височная подвеска

Айналы кескіндегі екі арқардың басы бейнеленген жапсырмалы әшекейлер
刻有两个盘羊镜像图的缝制甲片
Sewing plaques with the image of two heads of argali in mirror reflection
Нашивные бляшки с изображением двух голов архаров в зеркальном отражении

这种特别的遗址包括位于西哈萨克斯坦州Terekty县Dolinoe村附近的塔克塞（Taksai）古墓建筑群。 这些古迹由5个古墓组成，2012年被州历史研究中心的一支考古队所发现。塔克塞古墓群的独特之处在于各种随葬物品和珠宝艺术品以及葬礼仪式的奇怪性。 今天，Taksay-1，2，3古墓建筑群已经被研究，这些古墓群的黄金首饰以衣服装饰品，首饰，家居用品和武器装饰为主。

塔克塞-1，6号古墓中央墓堆内的双重木板结构掩盖的墓穴中发现了一个穿着一件曾经奢华装饰服装的女人的遗体。服装的各种艺术元素是以别在服装上的金制鳞片和双锥体珠子，金色吊坠护身符，帽子架为代表。女性的衣服及装饰品显然是用于日常穿戴的，因为一些鳞片和珠子有修复的痕迹，并且也有长期佩戴而摩擦的痕迹（Сдыков, Лукпанова, 2013）。

被埋葬者的帽子结构复杂，通过保存下来的金制锥形框架还原后，其展现出来的是一个跳跃的野山羊的程式化形象。帽子上的有机物没有保存下来，但根据帽子结构的内测环型结构判断，它是用系带固定的。在早期游牧民族中，存在过三层宇宙认识论，因此，在物件上面塑造的动物形象被看作国王权力的，以及很高的社会地位的徽章（Синика, 2004，p. 141）

Бүркітбасты жыртқыштың төрт басмүсіні бейнеленген свастика түріндегі жапсырмалы әшекейлер
描绘四个狮鹫头像的万字形缝制装饰
Swastika prominent sewing plaques with the image of four protomed eagle-headed predators
Свастиковидные нашивные бляшки с изображением четырех протом орлиноголового хищника

。值得注意的是，被塑造的动物要么是与上层世界相关的实体，要么是有蹄类动物，这可能意味着世界是像树一样的一个整体的信念（Переводчикова, 1994，p. 17）。早期游牧民族的帽子是非常多样的，但在塔克塞-1古墓中发现的帽子在Tigrahauda塞人和其他塞人以及欧洲斯基泰人中都有穿戴。也许，相似类型的头饰很特别，只有精英代表才穿戴。

塔克塞古墓女人的衣服由一件裙子和一件外套组成。 在外套上别了很多方形鳞片，鳞片上刻有封闭在正方形内的对视的两个羊头。衣服袖子上悬挂着护身符吊坠，护身符由狼臼齿或犬齿做成并用金片包裹着。狼牙两侧套有用锻造技术制成的黄金外壳，有带有挂环谷穗形珠子，牙齿上还衬有一圈环。 大概，护身符吊坠装饰了衣服袖子的边缘。 裙子外穿的是一件宽松的长衫或宽松的裁剪服装，其上有宽大的钟形袖子，袖子上有缝合的方形和正方形的金制鳞片。

装饰外套的主要元素是缝制在衣物上的万字形状的鳞片，四头狮鹫头像排列成2.5×2.5厘米和4.0×4.0厘米的环形组合，其总数量为46块。在发掘过程中发现其位于被埋葬者的胸部，肩部 以及背部。其中六个被缝在头饰上。万字形状的鳞片是太阳的象征，对太阳的崇拜在早期游牧民族的世界观中占据了主要的地位，它呈现出宇宙论和生命起源论的观念。在德意志-斯堪的纳维亚和印度神话中，它被视为太阳的古老象征，是光和慷慨的标志。不排除这个标志在乌拉尔河流域的游牧民族中也存在过。 在塔克塞-1的鳞片上描绘的鸟型标志是徽章标志，体现了此人的权力等级和地位。

统一形式的鳞片组合由封闭在椭圆形圈中对视的两个羚羊头组成，装饰了外衣宽大袖子的边缘。

金制鳞片的大部分是铸造的鳞片，被缝到了外衣和头饰上。只有富人和贵族才能穿类似的着装。这些鳞片象征着神圣和魔法。乌拉尔河流域的早期游牧民族衣物上的鳞片是以动物造型为主。他们很特别，因为他们反映了古代游牧民族的生活方式。服装上的各种金制鳞片创造了一种反应他们的世界观的装饰品，根据意识形态观点，动物世界（鸟类，家养动物和掠食者）是公元前六-前四世纪的主要联想艺术的语言之一。塔克塞鳞片在质量，大小，形状和图像上各种各样。 它们是用高纯度黄金制成的。他们以冲压浮雕技术，在万字形鳞片上打出了孔，而且所有鳞片内测都焊接了过线圈。

可能，被埋葬者沿着从脖子到骶骨的整个脊柱，大腿左侧和右侧发现有金制的双锥形珠串，其中空，由两个锥形的半部焊接而成，类似于大珠子，总数11个。 在每个穿孔的表面上有八个深槽，在其中插入两根金线，用金条扭成螺旋型并从两侧焊接而成。 根据这些装饰品的位置判断，它们被缝在了外套的背面和底边。

被埋葬者的首饰由黄金制成，所以也有一定的审美功能，发挥了魔法合宗教以及阶级区分作用。 女人的脖子上有一根巨大的用金条弯曲一圈做成的单件脖环。 在左鬓和右鬓放置了两个吊坠。它们的饰物并没有护身符多（Смирнов, 1964. p.140）。塔克塞古墓的吊坠首饰的类型非常复杂，由一个圆形的锻造开放环组成，装饰物从下面焊接一个金箔折叠的大型空心圆锥体，两端用垂直接缝焊接在一起，并装饰着钉珠。锥体和环的焊接部分被装有钉珠的吊坠的整个拱形结构所装饰，并且锥体的上部和下部装饰有金字塔形的多行钉珠。 圆锥体底部沿着边缘折叠到底部的部分焊有10个环并且中央环被焊接到横向板的中央部分。 中央环上挂着一条长链，末端是一个带有三个珠子的杆 – 两个金珠子和一个绿松石珠子。装饰品椎体从上到下每一部分底部的所有环上都挂着大量金字塔状的悬挂式钉珠，葡萄串形状的四瓣吊坠饰物，水滴状的金字塔型钉珠，金叶状金字塔型钉珠，底部圆形的四个小平面菱形金字塔饰物，具有波纹的圆形水滴状钉珠。

塔克塞-1古墓群6号墓的吊坠首饰以麦穗的形式将装饰中的各种元素结合起来，象征着丰收和富裕。 在吊坠首饰制造时，

Тістер, алтын қаптамадағы қасқырдың азу тісі, көгілдір ақықты қондырмасы бар қошқардың басы бейнеленген сақина
牙齿，用金箔包装的狼牙，镶嵌有蓝色玛瑙的刻有公羊头象的戒指。
Teeth, fangs of a wolf in a gold frame, a ring with a picture of a ram's head with a turquoise inset
Зубы, клыки волка в золотой оправе, кольцо с изображением головы барана с бирюзовой вставкой

金匠使用了各种工艺技术：铸造，压花，锻造，焊接，造粒，编织。 值得注意的是，头饰和两鬓吊坠是由一位金匠完成的。

在女人的手腕上，发现有两枚欧米茄形状的金手镯，带有两个焊接头。 焊接头描绘出了一种不可思议的草食动物（小公牛？）。在动物的脸上，绘制了一条有小弯的节奏线，从眼角到鼻孔。 有狮子头和羚羊角的神奇的掠食者扑向猎物的后背。它的角被很被流畅地弯曲，以半圆形围绕耳朵绕起来。角上的凹槽饰有镶嵌物（不幸的是没有被完好保存），可能是绿松石，这是古代伊朗珠宝的典型特征。三条圆形的花纹刻画在捕食者的上嘴唇上。 脸颊上是水滴状印记，沿着花纹边缘延伸。捕食者头上部饰有三层弓形纹，每个纹上方有三角形凹槽，表示毛，也有可能是增强捕食者的形象的太阳的象征。公牛的头部被整合到一起，在它的前额上切出一个三角形，上面镶嵌着一块灰蓝色的宝石（绿松石），以其中一个手镯上保存的碎片来判断，它们是在东方制作的，属于进口物品的范畴。眼睛被制作成具有泪痕的叶状凹痕的形状，眼睛顶部由凹陷构成，凹陷也可能用填塞物装饰，可能是绿松石。 在食肉动物角下方凹陷的洞里可以看到草食动物的眼睛，可以看到被填塞了的某种宝石的痕迹。折磨场景的图像特别重要。古人认为每一次死亡都会带来新生。这同时也是一种牺牲，也是一种新生，是二元论的展现。在折磨场景中，图腾，魔法和神话被衬托，它包含了“春天复兴和皇权的象征”（Кузьмина, 1987, p. 9）。

在被埋葬者的右边，刷子正上方我们发现了在胡桃木盒子里的一个双面铜镜。 镜子的铸造手柄饰有一个巨型装饰物，并被金箔包裹。 手柄的上部和下部以镜像形式设计成两个狮鹫头。狮鹫图案只有头部，其中有一个巨大的喙弯曲到底部，一个大的圆凸眼镶在边缘上，眼窝上有浅蓝色的填塞物。在狮鹫喙的下方有逗号形式的雕刻。狮鹫的喙与狮鹫的枕骨部分接触。当结合镜像手柄的上下图像时，我们会看到一种环形的万字形状，与被埋葬者衣服上鳞片迎合。

我们对服装元素的分析可以使我们得出这样的结论：女人的装饰和她旁边摆放的物品是一套逻辑上相互迎合的物品，互补并强化彼此的价值。在这个结构图中，每个物件，图像，笔画，线条都有其特点。

该墓穴是一个矩形。 墓穴的南面墙壁上装饰有一个半圆盘的形状，并且圆盘上散发出射线。这在古代游牧民的葬礼仪式上特别重要，因为有半圆盘下面摆满了由金子制作的一些东西。镶嵌再金支架上的捕食者的牙齿，女士服装上的万字状鳞片，金支架上镶嵌的犬牙，吊坠状首饰的圆形边缘装饰着钉珠，其中刻有三个圆形凹槽，用于填塞宝石。 在一些地方，散落了（宝石）白色玻璃状碎片。 还有一个吊环被焊接在了顶部。

在坑的中部发现木制器具的碎片和六个黄金锻片，锻片由各种形状的锻造金片制成：鸟喙形，以具有沿着折叠侧的下边缘刻有三角形切口和三个半圆形突起的程式化的蹄形，以反射状呈现的程式化的鹰头形，以具有强而长的弯曲和钝头的掠食性鸟头形。这种带金锻片的木制餐具曾广泛分布在阿尔泰到黑海地区。

Тақсай-1, 6-кешенінің 3-обасынан табылған әйел киімінің жапсырмалы әшекейлері
Taksay-1，6号墓堆，3号墓穴内发现的女装缝制甲片
Sewing plaques from women’s clothing from burial 3 mound 6 complex Taksay-1
Нашивные бляшки от женской одежды из погребения 3 кургана 6 комплекса Таксай-1

该墓穴属于一个社会地位很高的女性，并且衣服上的太阳标志，独特的头饰，装饰物表明被埋葬者的特殊地位。

塔克塞-3，3号古墓. 在古墓群里发现一个古代地平线上一处集体埋葬墓穴。不幸的是，因为其被盗的原因，只有三具骨骼被发现，其头部朝向东南。 两个骷髅被埋在一起，是一对男女，大概都很年轻。其中一名男子的骨骼被严重烧毁。 死者旁边埋藏着两匹马，头部朝北，骨头也被烧毁。 埋葬他们时使用了火，帐篷结构被烧毁，地面煅烧深度达1米（Лукпанова, 2017）

在男人颈椎部发现单件金属铸造的黄金脖环，圈起来两个半次，其末端是卧着的猫型捕食动物的形象。捕食者的头放在前爪上，耳朵，眼睛是圆的，四肢压在身体下，尾巴伸展。在2号遗骸的盆骨区域发现了金制凹体。空心截锥状。凹体上部平面的直径为7.0厘米，下部为14.7厘米，凹体高度为6.0厘米。 凹体的使用途径有争论。这是一个罕见的随葬物品。在乌拉尔河流域，这种物件在塔克塞墓群的两个墓穴中以及奥伦堡地区著名的菲利波夫斯基古墓第4号墓穴中发现。

Taksay-1，Taksay-3墓穴中复杂的帐篷结构下方，用火葬的方式埋葬了部落贵族。这些墓葬属于定居于哈萨克斯坦西部区域的公元前六-四世纪早期铁器时代的游牧民族的军事贵族和部落领袖。最值得注意的是为女性修建了私人墓堆，这可以在Taksay-1墓堆的6号墓穴中看到。 精英军人的埋葬伴随着马匹和所有军事装备。 地面是木头结构的建筑，墓葬非常丰富，且被焚烧，这是一种下葬仪式，这是咸海早期塞人部落最受尊敬的埋葬方式（Смирнов, 1964, p. 88, 89）。

塔克塞-2，2号古墓. 在中央墓穴里，发现了一种墓穴类型，埋葬了一个公元前4世纪至3世纪的男子。 不幸的是，由于盗墓者的行为，这些墓穴遭到了破坏，但根据这里发现的珠宝艺术品，可以总结出这些被埋葬的是当时游牧民族中的贵族（Лукпанова, 2016）。

Тақсай-1, 6-оба. Қасқыр тісінің алтын қаптамасы
Taksay-1，6号墓堆，狼牙黄金包装
Taksay-1, mound 6. Gold fittings of the wolf's teeth
Таксай-1, курган 6. Золотые оковки зубов волка

在人体骨骼堆中发现了简单几何形状的金色鳞片，饰有玫瑰花印，直径为0.8-1.0厘米，随葬的鳞片种类中最多的是小圆形平面鳞片，表面光滑，花纹用冲压技术制成，数量为50份。它们的边缘弯曲并且在折叠线上用于缝制的两个地方被打孔。 第二种类型的缝合鳞片有20个，其中有9个是花瓣状，呈圆形，并且有两个缝合孔。 以金箔冲孔技术制成。

被埋葬者的服装装饰品的另一种类型有圆柱形的锯齿状珠子串，用金箔折叠成具有光滑表面的管状结构（20个），以及具有波纹表面的细管形式的用浮雕金板折叠成带有穿孔的珠子。它们的长度从1.0到2.2厘米。在乌拉尔 - 伏尔加河地区萨尔玛特（Sarmatians）部落中，女性和男性奢华的墓穴中类似的衣物装饰鳞片很常见。用光滑的和成形金板折起来做成的珠子串也可能是女性墓葬中的项链的组成部分，但更多的时候他们被镶嵌在了塔克塞墓穴男性的腰带和袖子。

在男人的下巴旁边，发现了一个两件式的护身符 - 一个是装饰小管型的吊坠首饰 – 另一个则是珠子串，其由两个带有镀金的银箔组成，内部是一个带有通孔的木质基座，管子表面装饰有花印，图案是横向的，图案之间的空间充满了起伏的水平线。 长度为5.1厘米。

在人的骨骼堆里发现了铁的碎片，显然是剑的残留，其横截面部分菱形处有镀金。 该板被伸展成1.4厘米宽的细长矩形，其边缘焊接有一根0.2厘米直径的绞合线。装饰条的内部装饰为波纹密封线制成的弯曲的蛇，弯曲边缘0.7厘米，长7.6厘米，金

刀剑不能作为战斗武器，属于仪式武器类，属于早期铁器时代游牧社会高层的葬礼的特征。

在墓穴东侧的人和动物的骨骼中发现了两个高1.0厘米，基部直径为2.5-3.0厘米的薄金箔半球形板，里面有树的残渣。 用薄箔覆盖的技术是阿尔泰塞人随葬品中常见的珠宝技术。

遗憾的是，我们还没能明白在人和动物骨骼中发现的长度为2.7至5.2厘米的薄板形式的四片金片和四片银片的功能。也许，这些是银餐具和木质材料的残骸。

从墓穴的设计和固定物件来看，被埋葬者是属于特权阶层的人。

因此，在属于整个早期铁器时代的塔克塞墓地的特点是这里埋葬着游牧贵族。葬礼的种类不同，但根据考察分析墓穴的建筑方式，仪式特点以及祭司的遗物可以得知它们是属于部落贵族以及军人阶层的。

文學=参考文献

Кузьмина Е.Е. Сюжет борьбы хищника и копытного в искусстве «звериного» стиля евразийских степей скифской эпохи // Скифо-сибирский мир. Искусство и идеология. –Новосибирск: Наука, 1987. – С. 3–12.

Лукпанова Я.А. Археологические исследования сарматских погребений из кургана 2, могильника Таксай-2 (предварительное сообщение) // Проблемы археологии Нижнего Поволжья: мат-лы V Международной Нижневолжской археологической конференции (г. Элиста, 15–18 ноября 2016 г.). – Элиста: Калмыкский университет, 2016. – С. 108–117.

Лукпанова Я.А. Раннесакские памятники Южного Приаралья // Казахстан в сакскую эпоху. Коллективная монография. Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2017. – С. 179–190.

Переводчикова Е.В. Язык звериных образов: Очерки искусства евразийских степей скифской эпохи. – Москва: Восточная литература, 1994. – 206 с.

Сдыков М.Н. Лукпанова Я.А. Ранние кочевники Западного Казахстана (на примере комплекса Таксай I). – Уральск: Полиграфсервис, 2013. – 292 с.

Синика В.С. Артефакт с зооморфным навершием из кургана 31 могильника позднескифского времени у с. Глиное // Изобразительные памятники: стиль, эпоха, композиции: мат-лы тематической научной конференции (г. Санкт-Петербург, 1–4 декабря 2004 г.). – Санкт-Петербург. – С. 138–142.

Смирнов К.Ф. Савроматы (ранняя история и культура сарматов). – Москва: Наука, 1964. – 379 с.

THE GOLD OF TAKSAY

Ya.A. Lukpanova

Insignificant data on early nomads, the scarcity of sources make it difficult for us to fully characterize the life of the tribes of the early Iron Age, so the basis for studying the ancient history and culture of nomads is the materials of excavation of archaeological monuments. The excavation materials allow to reveal the place of the nomadic society buried in stratification, for example, representatives of the elite, dressed in luxurious clothes embroidered with gold or decorated with plaques and perforations of noble metals, they were placed in spacious burial chambers, and above them an architectural monument was erected - a huge mound called «steppe pyramid». On the territory of the West Kazakhstan region, the ancient nomads left over a thousand burial mounds, among which there are «royal» burial mounds, and depending on their social status - medium and small. In the graves of the elite, objects that are masterpieces of jewelry art are fixed.

In the era of early iron, the technical methods of metal processing are progressing, the professional level of craftsmen, especially jewelers, is increasing. They made various ornaments of gold, silver, bronze by the method of forging, engraving, embossing with low relief, grains, inlays, gold plating. The jewelry art of the early nomads reached the highest level, the master. struck by skill and imagination. The ornaments made by them were magnificent, besides they were a reflection of the spiritual worldview of the nomads.

They decorated not only clothes, but also their horses, weapons, household items. Their love for jewelry was manifested in everything. The most beautiful and expensive items were found in the «royal» graves, in which the buried were dressed in rich clothes and hats.

Such special monuments include the Taksay mound complex located in the West Kazakhstan region, Terekti district near the village. Valley and station Taksay. The monument consists of 5 groups of mounds discovered in 2012 by a detachment of the regional center of history and archaeology. The uniqueness of Taksay in his originality of the funeral rite, the accompanying material and the objects of jewelry art. Today, burial mounds from the Taksay-1, 2, 3 complexes have been investigated. Gold jewelry on these monuments is presented in the decor of clothes, jewelry, household items, and weapons.

Taksay-1 mound 6. In the central pit, overlapped by a double log-down, there was recorded a burial of a woman with the remains of a once luxuriously decorated costume. Various artistic elements of clothing are represented by our own golden plaques and bicones, the pendants are gold-rimmed amulet, and also the skeleton of the headdress. The clothes of a woman were obviously designed for everyday wear, as some plaques and prophylaxes contain traces of repair, and the jewelry is worn for long periods of use (Сдыков, Лукпанова, 2013).

The headdress of the buried was of a complex construction, it is reconstructed thanks to the preserved golden cone frame, which is a stylized image of a jump jute made in a combined technique. Organic it is not preserved, but judging by the

Тақсай-1, 6-оба. Айналы кескіндегі екі құстың басы бейнеленген қаптама
Taksay-1，6号墓堆，描绘两只鸟头像镜像图的縫制甲片
Taksay-1, mound 6. The forging in the form of two birds heads in mirror reflection
Таксай-1, курган 6. Оковка в виде двух голов птицы в зеркальном отражении

presence of loops in the inner side of the frame, it was fastened with laces. The early nomads had three zones of the universe, while the presence of the animal's image on the top of any object served as the insignia of the tsar's power, high social status (Синика, 2004, p. 141). The headdress of the buried was of a complex construction, it is reconstructed thanks to the preserved golden cone frame, which is a stylized image of a jump jute made in a combined technique. Organic it is not preserved, but judging by the presence of loops in the inner side of the frame, it was fastened with laces. The early nomads had three zones of the universe, while the presence of the animal's image on the top of any object served as the insignia of the tsar's power, a high social position (Переводчикова, 1994, p. 17). At early nomads, headgear is very diverse, but this kind of hat as on Taksay-1, was worn by the Saka-Tigrahaud and representatives of all other Saka tribes and European Scythians. Probably, this type of headgear was special, and it was worn by representatives of the elite. The clothes of the Taksay woman consisted of a dress and a camisole. On the dress were sewn massive plaques of a square-shaped shape with a composition of two opposing heads of sheep, closed in a square, on the sleeves of the dress hung amulets of the suspension from the teeth and canine wolves in a gold plate. On the fangs of the beast on both sides were plates of gold, made in the technique of forging, grains with a loop for hanging, the tooth was also lined with a lining with a loop. Probably, amulets-pendants decorated the fringe of the sleeve of the dress. Over the dress was put on a ruffled caftan or loose cut clothing with an expanding bell-shaped sleeve on which were stitched plaques of the sub-square and sub-square shape. The main element of the caftan decor was sewn plaques of the swastika shape,

Тақсай-1, 6-оба. Археологиялық мәліметтер бойынша жасалған киімнің (жалпы көрініс) қайта жаңғыртпасы
Taksay-1，6号墓堆，根据考古资料复原的衣服（全图）
Taksay-1, mound 6. Reconstruction of the costume (general view) according to archaeological data
Таксай-1, курган 6. Реконструкция костюма (общий вид) по археологическим данным

with the image of four heads of griffins arranged in a circular composition 2.5×2.5 cm and 4.0×4.0 cm their total number of 46 pieces were found in the chest, shoulders, the backs of the buried, six of which sewn on the headdress. Swastika-shaped plaques were symbols of the sun, the cult of the Sun occupied one of the main places in the world view of the early nomads, it personified the idea of the cosmos and the life principle. In the German-Scandinavian, Indian mythology, the swastika is treated as an ancient symbol of the sun, a sign of light and generosity. It is not excluded that the code of this symbol was preserved for the early nomads of the Urals. The image of a bird depicted on plaques from Taksay-1 appears as a heraldic sign, emphasizing the status of a person in the hierarchy of power.

Plaques of the uniform form depicting a composition of two opposing heads of argali, closed in an oval, edged the edge of the expanding sleeve of outer clothing.

Gold plaques – stripe for the most part – are chased plates that are sewn on suits, headdresses. Only rich and noble representatives wore similar clothes. The plaques were given a sacred-magical character. Characteristic for the early nomads of the Urals were plaques, made in animal style. They are of particular interest, since they reflected the way of life of the ancient nomads. A variety of gold plaques on clothing created an ornament reflecting their world view, according to ideological views the world of animals (birds, domestic animals and predators) was one of the main associative artistic languages of the VI–IV centuries BC. The Taksai plaques differ in massiveness, in magnitude, in the variety of shapes and images on them. They were made of gold of the highest standard, in the technique of basma, on the swastika-shaped plates were punched holes, on the back of all the plaques were soldered sewing loops.

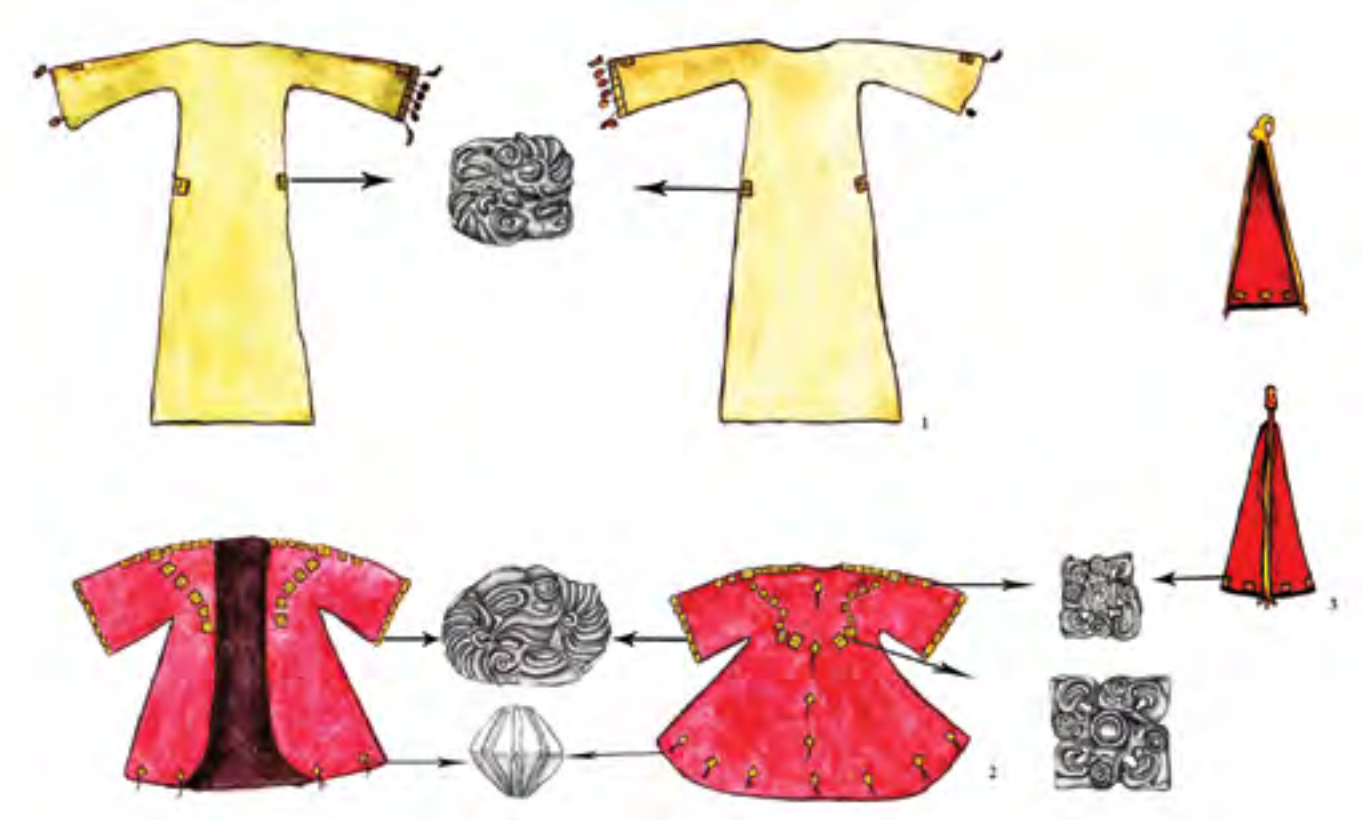
Presumably along the whole spine from the neck to the sacrum, also on the left and right side of the buried at the hips level, gold permeations of the biconical form, hollow, welded from two cone-shaped halves, resembling large beads, all in 11 copies. Eight deep grooves are worked on the surface of each perforation, in them two pieces of wire are inserted, twisted into a spiral of gold strips and soldered from both sides. Judging by the whereabouts of these prodnies, they were sewn on the back and on the hem of the caftan.

On the buried were jewelry pieces made of gold, which along with a practical, aesthetic function played a magic-religious and stratification role. On the neck of the woman, one-piece hryvnia was bent in one turn from a massive golden rod. On the left

and right side of the temporal lobes lay two pendants. They served not so much ornaments, as amulets-apotropes. (Смирнов, 1964. p. 140). The Taksay pendants are of a complex type, consisting of a rounded section of forged, open ring with a decorative element soldered from below in the form of a large hollow cone folded from a gold leaf, the two ends of which are welded together by a vertical seam, decorated with beads of grains. In place of the soldering of the cone and the ring, the whole arch of the suspension is decorated with grains welded with balls, and the upper and lower part of the cone is decorated with rows of grains in the form of pyramids. Bottom of the cone along the perimeter of the rim, folded to the base, 10 loops are soldered and a central loop is soldered to the central part of the transverse plate. To her hangs a long chain, ending with a gold rod with three perforations, two gold and one turquoise. From the base of the cone to the end of the entire length of the temporal decoration, a large number of various suspension brackets are suspended in the form of beads with pyramids of granules, four-lobed pendants, in the form of grape bunches, teardrop shaped with pyramids of granules, in the form of a grain of gold leaf, truncated-pyramidal shape with a rounded bottom with four faces, a rounded shape with a corrugation, a drop-shaped shape.

Temporal pendants from burial mound 6 of Taksay-1 burial ground combine various elements in the decor in the form of plant seeds, symbolizing fertility, abundance. In the manufacture of temporal jewelry by jewelers, various techniques of craftsmanship were used: casting, embossing, forging, soldering, granulation, weaving. It is worth noting that the suspension on the headdress and temporal pendants were the same made by one master.

On the wrists of the woman, two gold bracelets of omega-shaped form were found bent from a forged round rod with two soldered tips. They depict a shortened scene of torment by a fantastic creature of an herbivore (bull-calf?). On the muzzles of animals, rhythmic lines with a small bend are drawn, which run from the inner corner of the eyes to the nostrils. A fantastic predator, depicted with the head of a lion and the horns of an archar, dug into the scruff of the victim. The horns are smoothly twisted, bent around the ear in a semicircle. The grooves on the horns are decorated with insets (unfortunately not preserved), probably from turquoise, which was typical for ancient Iranian jewelry. Three rounded ridges worked over the upper lips of predators. On the cheeks are the drops of a drop-shaped shape, framed along the edges by a roller. The upper part of the heads of predators is decorated with three arcuate tiers with triangular

Тақсай-1, 6-оба. Археологиялық мәліметтер бойынша жасалған киімнің (жалпы көрініс) қайта жаңғыртпасы.
1 – көйлек; 2 – кең ашылатын сырт киім; 3 – бас киім
Taksay-1，6号墓堆，根据考古资料复原的衣服（全图） 1 - 裙子; 2 - 宽松外衣; 3 - 头饰
Taksay-1, mound 6. Reconstruction of the costume (general view) according to archaeological data.
1- dress; 2 - upper swing clothes; 3 - headpiece
Таксай-1, курган 6. Реконструкция костюма (общий вид) по археологическим данным.
1– платье; 2 – верхняя распашная одежда; 3 – головной убор

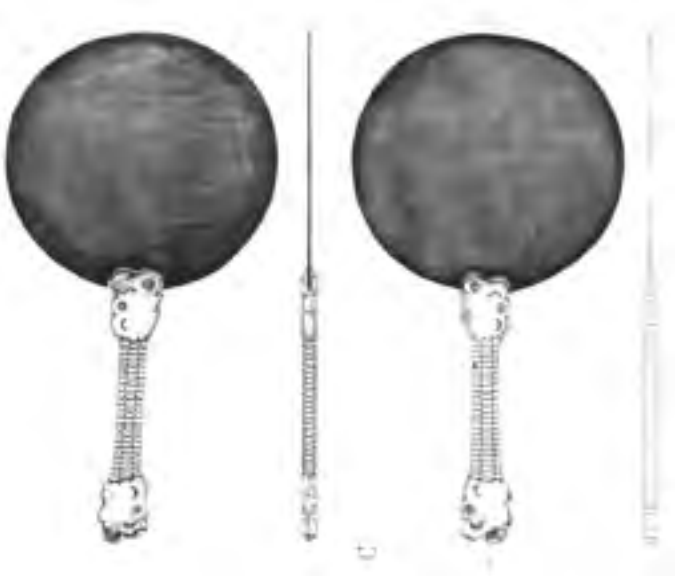
Д. Поздняков орындаған әйел киімінің сызба жаңғыртпасы
D. Pozdnyakov制作的女性服装的复原图
Graphic reconstruction of a woman's costume,
made by D. Pozdnyakov
Графическая реконструкция костюма женщины,
выполненная Д. Поздняковым

grooves above each tier, denoting wool, it is possible that this image of the sun, which enhances the image of the predator. The bull's head is modeled in general, a triangle is cut out on his forehead, encrusted with a gray-blue stone (turquoise), judging by the preserved fragment on one of the bracelets, they are examples of the eastern work, belong to the category of imported things. The eyes are made in the form of leaf-shaped indentations with lacrimal slits, on top of the eyes are framed by depressions, which were also decorated with inserts, probably also from turquoise. In the nests of the depressions of the horns of the predator, the eyes of the herbivore, the remains of the burnt inserts are visible. The image of scenes of torment was of particular importance, the ancients believed that every death causes a new birth. This is simultaneously a sacrifice, and the birth of something new, and the manifestation of dualism, in the scene of torment laid the totemic, magical and mythological aspect, it contains the «symbol of spring revival and royal power» (Кузьмина, 1987, p. 9).

On the right hand, buried, just above the brush, was found a two-sided bronze mirror in a walnut case. The cast handle of the mirror is decorated with a zoomorphic ornament and clad with a gold leaf. The upper and lower parts of the handle are designed in the form of two stylized heads of griffins in the mirror image. The griffin motif is given in the form of a bird's head with a massive beak bent to the bottom, with a large round convex eye framed by a rim, in the eye sockets there are inserts of light blue color. Under the beak of griffins engraving in the form of commas is worked. The beaks of griffins touch the occipital part of the griffins located in front. When you combine the upper and lower image of the mirror handles, we see a kind of circle, a «swastika», repeating the image on the plaques sewn on the dress of the buried.

Analysis of the elements of the costume allows us to conclude that the decoration of a woman and objects laid out next to her is a logically constructed set of objects complementary and reinforcing each other's value. In this constructed composition, everything, image, stroke, line, has its own specific place.

The pit had a rectangular shape. The southern wall of the pit was formed in the form of a half-disk and rays radiating from it. Certainly, this was of particular importance in the ritual of the burial of the ancient nomads, since here, under the half-disk, gold objects were laid out. The tooth of a predator in a gold frame, fragments of swastika-like patchwork plaques as on a woman's clothing, a wolf's canine in a gold frame, decorated with granules, a form of trapezium suspension, with rounded edges, which are inscribed three teardrop-shaped incisions for inserts. In some places, fragments of filling with a glassy paste of white color have been preserved. A ring for suspending is soldered on top. In the central part of the pit was found a fragment of a wooden vessel and six golden shells. The forgings were made of forged gold leaf of various shapes, in the form of a beak of a

17. Тақсай-1, 6-оба. Бүйірінде тұтқасы бар қола айна
Taksay-1，6号墓堆，侧面有把手的铜镜
Taksay-1, mound 6. A bronze mirror with a side handle
Таксай-1, курган 6. Бронзовое зеркало с боковой ручкой

Тақсай-1, 6-оба. Теректен жасалған тарақ
Taksay-1，6号墓堆，用杨树木材制作的梳子
Taksay-1, mound 6. Comb of poplar
Таксай-1, курган 6. Гребень из тополя

bird, in the form of a stylized hoof of an animal with a triangular cut and three semicircular protrusions along the lower edge of an inwardly curved side, in the form of a stylized head of an eagle-bird in mirror reflection, with a powerful, long curved and stubose beak. The forts were nailed with gold studs over the top of the bowls. Such wooden utensils with gold plates were widely distributed from Altai to the Black Sea region.

This burial belongs to a woman who held a high social position in society, and the presence of solar signs on clothing, distinctive headgear, ornaments indicates a special status of the buried.

Taksay-3, mound 3. In the barrow at the level of the ancient horizon, a collective burial was discovered, recently disturbed by robbers in antiquity. Three skeletons were identified, their head was oriented to the southeast. Two skeletons were buried together, presumably they belonged to a man and a young woman, perhaps a teenager. The skeleton of a man was badly burnt. Horses, head-oriented to the north, their bones also burned. When funeral rites were performed on the barrows, fire was applied, the tent structures were burnt, the ground was calcined up to 1 m. (Lukpanova, 2017).

In the area of the cervical vertebrae of a man, an all-metal cast golden hryvnia was revealed, in the form of a round rotted duck, curled in one and a half turn with endings in the form of sculptural figures of a lying cat predator. The muzzles of predators lie on forepaws, the ears are round, the eyes are round, the limbs are pressed to the body, the tail is extended. In the region of the pelvic bones of skeleton 2, a golden umbodorite was found. Hollow, cast truncated-conical shape. The diameter of the upper plane of the umbon is 7.0 cm, the lower one is 14.7 cm, the height of the umbon is 6.0 cm. The purpose of the umbones, a discussion issue. This is a rare object in burials. In the Urals it was discovered in two monuments on the Taksai and on the famous monument in the Orenburg region, the Phillipov Barrow No. 4.

Burial mounds from the Taksay-1 burial grounds, Taksay-3 with complex under mound tent structures, with funeral rites, where fire was applied, included the burials of representatives of the tribal nobility, these are the tombs belonging to the military aristocracy priests and tribal leaders of the nomads of the early Iron Age, settled on territory of Western Kazakhstan in the VI–IV centuries BC. The most notable priestesses built personal burial mounds, this is seen in the example of burial mound 6, Taksay-1 burial ground. The burial of the military elite was accompanied by the burial of horses and all military equipment. Terrestrial wooden structures, rich burials, accompanied by

incineration are a rite accompanying the process of burial of the most revered people from the early Saks of the Aral Sea, nomads of the Urals (Smirnov, 1964, pp. 88, 89).

Taksay-2, mound 2. In the central pit, a catacomb type, a burial of a man dating from the 4th-3rd centuries BC was discovered. Unfortunately, the burial was disturbed by robbers in antiquity, but according to the items of jewelry art found here, one can conclude that the representative of the nomadic elite has been buried (Lukpanova, 2016).

Among the human bones were found gold plaques of simple geometric forms and decorated with rosettes, their diameter was 0.8-1.0 cm. The most numerous types of plaques in the burial were small round flat with a smooth surface, made in the technique of embossing, their number is 50 copies. Their edges are bent and on the fold line two holes for sewing are punched. The second type of sewing plaques is 20 specimens found in a burial with a nine-petalled rosette, rounded, with two holes for sewing. Made in the technique of punching from gold leaf.

Another of the types of clothes decorated in the burial are the crenellations of a cylindrical shape, folded from a gold leaf into a tube with a smooth surface (20 pcs.) And pierced, folded from a relief gold plate in the form of a tubule with a corrugated surface. Their length is from 1.0 to 2.2 cm. A similar kind of plaques and prophylaxis was common in the Sarmatians and was found both in the female and in the male rich burials of the Urals-Volga region in the decoration of clothing. Cursing folded from a smooth and profiled gold plate could be and components of necklaces in female burials, but more often they expanded the belts, sleeve, which is possible for the Taksay male burial.

Next to the jaw of a man, a two-part amulet was found - a pendant consisting of an ornamented tubule - a piercer, which consisted of two strips of silver thinned foil with gilding forming a tube, inside of which was a wooden base with a through hole, the surface of the tube was ornamented with embossing, the pattern was transverse The deep corrugations between which space was filled with undulating horizontal lines. The length of the sub-chain is 5.1 cm.

Among the bones of man found fragments of iron, obviously a sword and a gold overlay on a diamond-shaped cross-section of a direct crosshair of the sword. This plate is an elongated rectangular shape 1.4 cm wide along the edges of which one string of twisted wire 0.2 cm in diameter is soldered. The interior of the decorative strip is decorated in the form of a wavy snake made of corrugated sealed wire, the edges are bent at 0.7 cm, the length is 7 cm, 6 cm. Swords with gold plates, could not serve as combat weapons and belonged to the category of ceremonial weapons, which was typical for the burial of the top of the nomadic society of the early Iron Age.

At the eastern wall of the pit, two hemispherical plates of thin gold foil 1.0 cm in height, with a diameter of 2.5-3.0 cm at the base, are found in the bones of man and animals. The remains of the tree are fixed inside. Cladding with thin foil is a common jewelry technique found in the Saka burials of Altai.

Unfortunately, the destination of four fragments of gold in the form of thin plates from 2.7 to 5.2 cm in length and four fragments of silver found among the bones of man and animals is incomprehensible. Perhaps it is the remains of silver dishes and the lining of wooden vessels.

Judging by the design of the pit and the fixed inventory, the burial belongs to a man from a privileged class.

Thus, the Taksay burial ground, throughout the early iron age functioned as a burial ground, where the nomadic elite was buried. Burials are different, but according to the analysis of inventory, constructions of barrows, ritual and characteristic features, one can express an opinion that the burial ground belonged to the tribal nobility, the priestly estate, the military elite.

Reference

Кузьмина Е.Е. Сюжет борьбы хищника и копытного в искусстве «звериного» стиля евразийских степей скифской эпохи // Скифо-сибирский мир. Искусство и идеология. –Новосибирск: Наука, 1987. – С. 3–12.

Лукпанова Я.А. Археологические исследования сарматских погребений из кургана 2, могильника Таксай-2 (предварительное сообщение) // Проблемы археологии Нижнего Поволжья: мат-лы V Международной Нижневолжской археологической конференции (г. Элиста, 15–18 ноября 2016 г.). – Элиста: Калмыкский университет, 2016. – С. 108–117.

Лукпанова Я.А. Раннесакские памятники Южного Приаралья // Казахстан в сакскую эпоху. Коллективная монография. Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2017. – С. 179–190.

Переводчикова Е.В. Язык звериных образов: Очерки искусства евразийских степей скифской эпохи. – Москва: Восточная литература, 1994. – 206 с.

Сдыков М.Н. Лукпанова Я.А. Ранние кочевники Западного Казахстана (на примере комплекса Таксай I). – Уральск: Полиграфсервис, 2013. – 292 с.

Синика В.С. Артефакт с зооморфным навершием из кургана 31 могильника позднескифского времени у с. Глиное // Изобразительные памятники: стиль, эпоха, композиции: мат-лы тематической научной конференции (г. Санкт-Петербург, 1–4 декабря 2004 г.). – Санкт-Петербург. – С. 138–142.

Смирнов К.Ф. Савроматы (ранняя история и культура сарматов). – Москва: Наука, 1964. – 379 с.

ЗОЛОТО ТАКСАЯ

Я.А. Лукпанова

Незначительные данные, малочисленность источников затрудняют нам охарактеризовать в полной мере жизнь племен раннего железного века, поэтому основой для изучения древней истории и культуры кочевников являются материалы раскопок археологических памятников. Материалы раскопок позволяют выявить место погребенного в стратификации кочевого общества, например, представителей элиты, облачали в роскошную одежду, расшитую золотом или украшенную бляшками и пронизями из благородных металлов, их помещали в просторные погребальные камеры, а над ними сооружали архитектурный памятник – огромный курган. На территории Западно-Казахстанской области древние кочевники оставили более тысячи курганных захоронений, среди которых встречаются «царские» курганы, и в зависимости от социального статуса – средние и малые. В погребениях элиты фиксируются предметы, которые являются шедеврами ювелирного искусства.

В эпоху раннего железа прогрессируют технические приемы металлообработки, повышается профессиональный уровень мастеров, в особенности, ювелиров. Они изготавливали различные украшения из золота, серебра, бронзы способом ковки, гравировки, тиснения с низким рельефом, зерни, инкрустации, плакировки золотом. Ювелирное искусство ранних кочевников достигло высочайшего уровня, мастера. поражали мастерством и фантазией. Украшения, изготовленные ими, были великолепными, к тому же они являлись отражением духовного мировоззрения кочевников.

Тақсай-1, 6-оба. Бактриан түйенің басмүсіні бейнеленген шүмегі бар қола қазан
Taksay-1，6号墓堆，双峰驼头像形态的有壶嘴的青铜锅
Taksay-1, mound 6. A bronze cauldron with a spout in the form of a camel-bactrian protom
Таксай-1, курган 6. Бронзовый котел с носиком сливом в виде протомы верблюда-бактриана

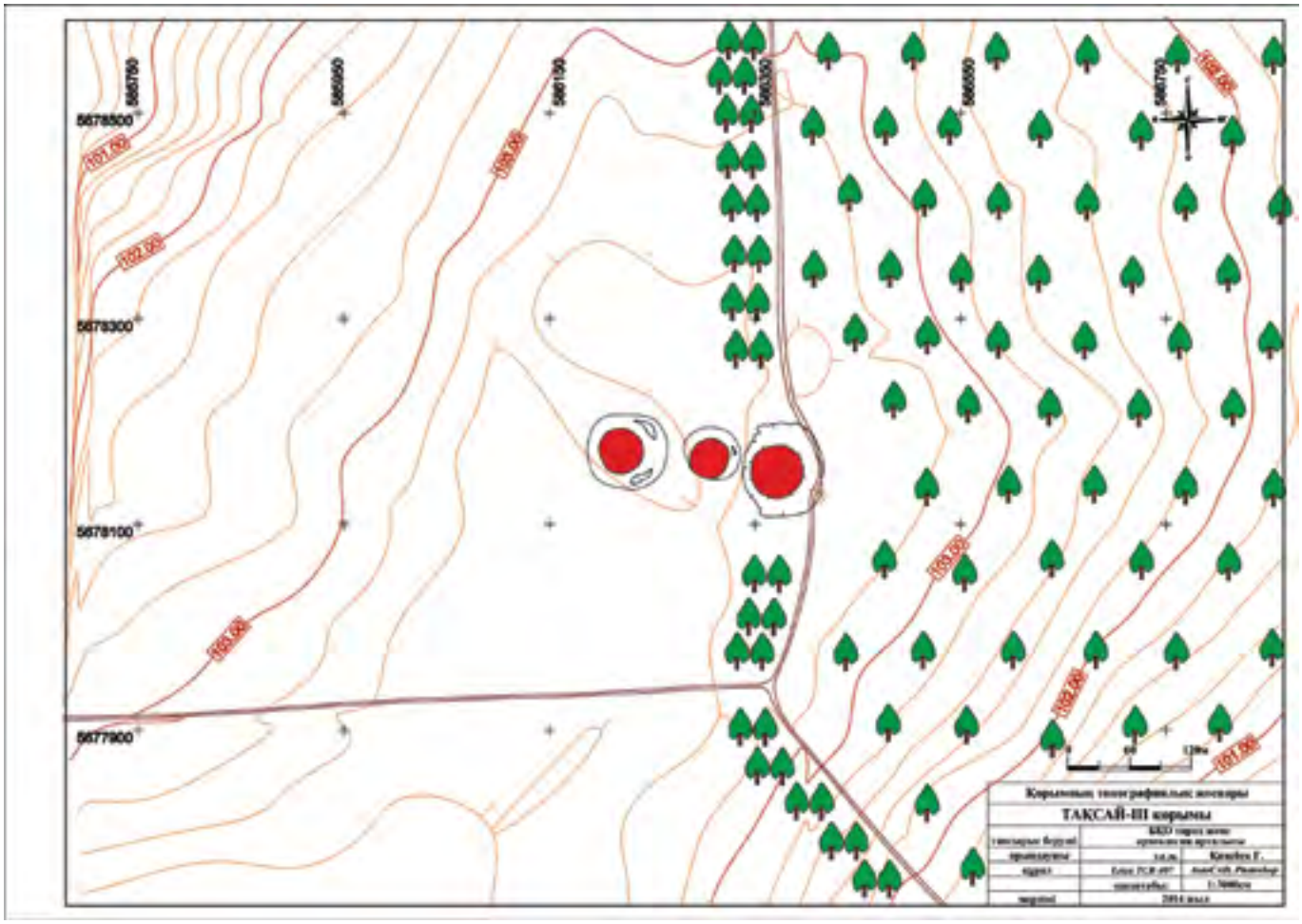
Они украшали не только одежду, но и своих коней, оружие, предметы быта. Их любовь к ювелирным изделиям проявлялась во всем. Самые красивые и дорогие предметы были найдены в «царских» могилах, в которых погребенные были одеты в богатые одежды и головные уборы.

К таким особым памятникам относится курганный комплекс Таксай, расположенный близ пос. Долинное и станции Таксай в Теректинском районе Западно-Казахстанской области. Памятник насчитывает пять групп курганов, обнаружен в 2012 г. отрядом областного центра истории и археологии. Уникальность Таксая в его неординарности погребального обряда, сопутствующем материале и предметах ювелирного искусства. На сегодняшний день исследованы курганы из комплексов Таксай-1, 2, 3. Ювелирные изделия из золота на этих памятниках представлены в декоре одежды, украшениях, предметах быта, на предметах вооружения.

Таксай-1, курган 6. В центральной яме, перекрытой двойным бревенчатым накатом, было зафиксировано погребение женщины с остатками некогда роскошно декорированного костюма. Различные художественные элементы одежды представлены нашивными золотыми бляшками и пронизями биконической формы, подвесками-амулетами в золотой оправе, а также каркасом головного убора. Одежда женщины, очевидно, была предназначена для повседневной носки, поскольку на некоторых бляшках и пронизях присутствуют следы ремонта, а украшения потерты от длительного использования (Сдыков, Лукпанова, 2013).

Головной убор погребенной имел сложную конструкцию, он реконструируется благодаря сохранившемуся золотому конусовидному каркасу, представляющий собой стилизованное изображение таутеке в прыжке, изготовленное в комбинированной технике. Органика его не сохранилась, но судя по наличию петель во внутренней стороне каркаса, она крепилась шнурками. У ранних кочевников существовало три зоны мироздания, при этом наличие образа животного на навершии какого-либо предмета служил инсигнией царской власти, высокого социального положения (Синика, 2004, с. 141). Важно отметить, что предметы были увенчаны изображениями либо существ, связанных с верхним миром, либо же копытных животных, которые и могли обозначать мировое древо в целом (Переводчикова, 1994, с. 17). У ранних кочевников головные уборы очень разнообразны, но такой вид шапки как на Таксае-1, носили и саки-тиграхауда и представители всех других сакских племен и европейские скифы. Вероятно, подобный тип головного убора являлся особенным, и носили его представители элиты.

Одежда Таксайской женщины состояла из платья и камзола. На платье были нашиты массивные бляшки подква-

Тақсай-3 оба кешенінің жоспары
Taksay-3陵园的结构图
Plan of the Taksay-3 mound complex
План курганного комплекса Таксай-3

дратной формы с изображением композиции из двух противопоставленных голов баранов, замкнутые в квадрат, на рукава платья были подвешены амулеты-подвески из зубов и клыков волка в золотой обкладке. На клыки зверя с двух сторон были надеты обкладки из золота, выполненные в технике ковки, зерни с петлей для подвешивания, зуб также был обложен обкладкой с петлей. Вероятно, амулеты-подвески украшали окантовку рукава платья. Поверх платья был надет распашной кафтан или свободного кроя одежда с расширяющимся раструбом рукавом на который были нашиты бляшки подовальной и подквадратной формы.

Основным элементом декора кафтана были нашивные бляшки свастиковидной формы, с изображением четырех голов грифонов, расположенных в круговой композиции размерами 2,5×2,5 см и 4,0×4,0 см. Их общее количество 46 штук, обнаружены они были в области груди, плеч, спины погребенной, шесть из них нашиты на головной убор. Свастиковидные бляшки являлись символами солнца, культ Солнца занимал одно из главных мест в мировоззрении ранних кочевников, он олицетворял идею космоса и жизненного начала. В германо-скандинавской, индийской мифологии свастика, трактуется как древний символ солнца, знак света и щедрости. Не исключено, что код этого символа сохранился и у ранних кочевников Приуралья. Образ птицы, изображенной на бляшках из Таксая-1, выступает как геральдический знак, подчеркивая статус человека в иерархии власти.

Бляшки подовальной формы с изображением композиции из двух противопоставленных голов архаров, замкнутые в овал, окантовывали край расширяющегося рукава верхней одежды.

Золотые бляшки-нашивки в большинстве своем – это чеканные пластинки, которые нашивались на костюмы, головные уборы. Только богатые и знатные представители общества, носили подобную одежду. Бляшкам придавали сакрально-магический характер. Характерными для ранних кочевников Приуралья были бляшки, выполненные в зверином стиле. Они представляют особый интерес, так как отражали образ жизни древних кочевников. Разнообразные золотые бляшки на одежде создавали орнамент, отражающий их мировоззрение, соответственно идеологическим воззрениям мир животных (птицы, домашние животные и хищники) был одним из главных ассоциативных художественных языков VI–IV вв. до н.э. Таксайские бляш-

ки отличаются массивностью, величиной, разнообразием форм и изображений на них. Их изготовили из золота высшей пробы, в технике басмы, на свастиковидных бляшках были пробиты отверстия, с оборотной стороны всех бляшек были припаяны петли для пришивания.

Предположительно вдоль всего позвоночника от шеи до крестца, также с левой и правой стороны погребенной на уровне бедер обнаружены золотые пронизи биконической формы, полые, спаянные из двух конусовидных половинок, внешне напоминающие крупные бусины, всего их 11 экземпляров. На поверхности каждой пронизи проработаны восемь углубленных канавок, в них вставлены по два отрезка проволоки, скрученных в спираль из золотых полосок и припаянных с двух сторон. Судя по местонахождению этих пронизей, они были нашиты на спинку и на подол кафтана.

На погребенную были надеты ювелирные украшения из золота, которые наряду с практической, эстетической функцией играли магико-религиозную и стратификационную роль. На шее женщины обнаружена цельнолитая гривна, согнутая в один оборот из массивного золотого прута. С левой и правой стороны черепа погребенной в области височных костей лежали две подвески. Они служили не столько украшениями, сколько амулетами-апотропеями (Смирнов, 1964, с. 140). Таксайские подвески относятся к сложному типу, состоят из круглого в сечении кованого, разомкнутого кольца с припаянным снизу декоративным элементом в виде крупного полого конуса, свернутого из золотого листа, два конца которого спаяны вертикальным швом, декорированным шариками зерни. На месте припайки конуса и кольца вся дужка подвески украшена напаянными шариками зерни, а верхняя и нижняя часть конуса декорирована рядами зерни в виде пирамидок. Снизу конуса по периметру ободка, загнутого к основанию, припаяно десять петель и к центральной части поперечной пластинки припаяна центральная петля. К ней подвешена длинная цепь, заканчивающаяся золотым стержнем с тремя пронизями двумя золотыми и одной бирюзовой. От основания конуса до конца всей длины височного украшения ко всем петлям подвешено многочисленное количество разнообразных подвесок, выполненных в виде шариков с пирамидками зерни, четырехлопастных подвесок, в виде виноградных гроздей, каплевидной формы с пирамидками зерни, в виде зернышка из листа золота, усеченно-пирамидальной формы с округлым дном с четырьмя гранями, округлой формы с рифлением, каплевидной формы.

Височные подвески из кургана 6 могильника Таксай-1 сочетают в декоре различные элементы в виде семян растений, символизировавших плодородие, изобилие. При изготовлении височных украшений ювелирами были применены различные приемы мастерства – литье, тиснение, ковка, пайка, зернь, плетение. Стоит отметить, что подвески на головном уборе и височных подвесках одинаковые, их изготавливал один мастер.

Тақсай-3 оба кешені, 3-оба. Оңтүстіктен қарағандағы көрініс
Taksay-3陵园，3号墓堆。从南边观察到的景观
Barrow complex Taksay-3, mound 3. View from the south
Курганный комплекс Таксай-3, курган 3. Вид с юга

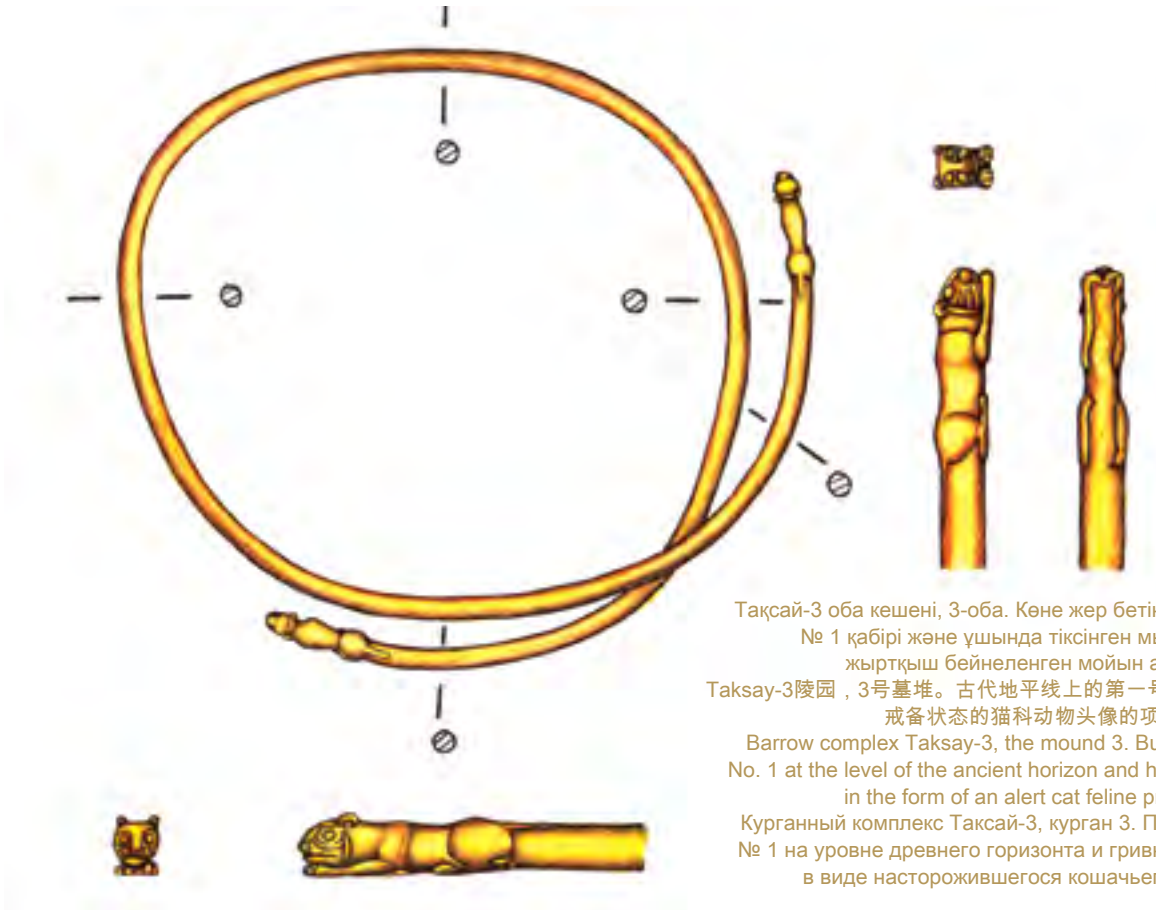
На запястьях женщины обнаружены два золотых браслета омеговидной формы, согнутые из кованого прута круглого сечения с двумя припаянными полыми наконечниками. На них изображена сокращенная сцена терзания фантастическим существом травоядного животного (бычка?). На мордах зверей изображены ритмичные с небольшим изгибом линии, которые идут от внутреннего угла глаз к ноздрям. Фантастический хищник, изображенный с головой льва и рогами архара, впился в загривок жертвы. Рога плавно закручены, согнуты вокруг уха в полукольцо. Канавки на рогах декорированы вставками (к сожалению, не сохранились), вероятно из бирюзы, что было характерно для древнеиранских ювелирных изделий. Тремя закругляющимися валиками проработаны верхние губы хищников. На щеках углубления каплевидной формы, обрамленные по краям валиком. Верхняя часть голов хищников украшена тремя дуговидными ярусами с треугольными углублениями над каждым ярусом, обозначающими шерсть, не исключено, что это изображение солнца, что усиливает образ хищника. Голова бычка смоделирована обобщенно, на его лбу вырезан треугольник, инкрустированный камнем серо-голубого цвета (бирюза), судя по сохранившемуся фрагменту на одном из браслетов, они являются образцами восточной работы, относятся к категории импортных вещей. Глаза выполнены в виде листовидных углублений со слезницами, сверху глаза обрамлены углублениями, которые также были декорированы вставками, вероятно, также из бирюзы. В гнездах углублений рогов хищника, глаз травоядного животного заметны остатки сгоревших вставок. Изображение сцен терзания имело особое значение, древние верили в то, что каждая смерть вызывает новое рождение. Это одновременно жертвоприношение, и рождение чего-то нового, и проявление дуализма, в сцене терзания заложен тотемистический, магический и мифологический аспект, в ней заложен «символ – весеннего возрождения и царского могущества» (Кузьмина, 1987, с. 9).

На правой руке погребенной, чуть выше кисти, обнаружено двустороннее бронзовое зеркало в ореховом футляре. Литая ручка зеркала оформлена зооморфным орнаментом и плакирована золотым листом. Верхняя и нижняя части ручки выполнены в виде двух стилизованных голов грифонов в зеркальном отображении. Мотив грифона дан в виде головы птицы с массивным загнутым книзу клювом, с большим круглым выпуклым глазом, обрамленным ободо-

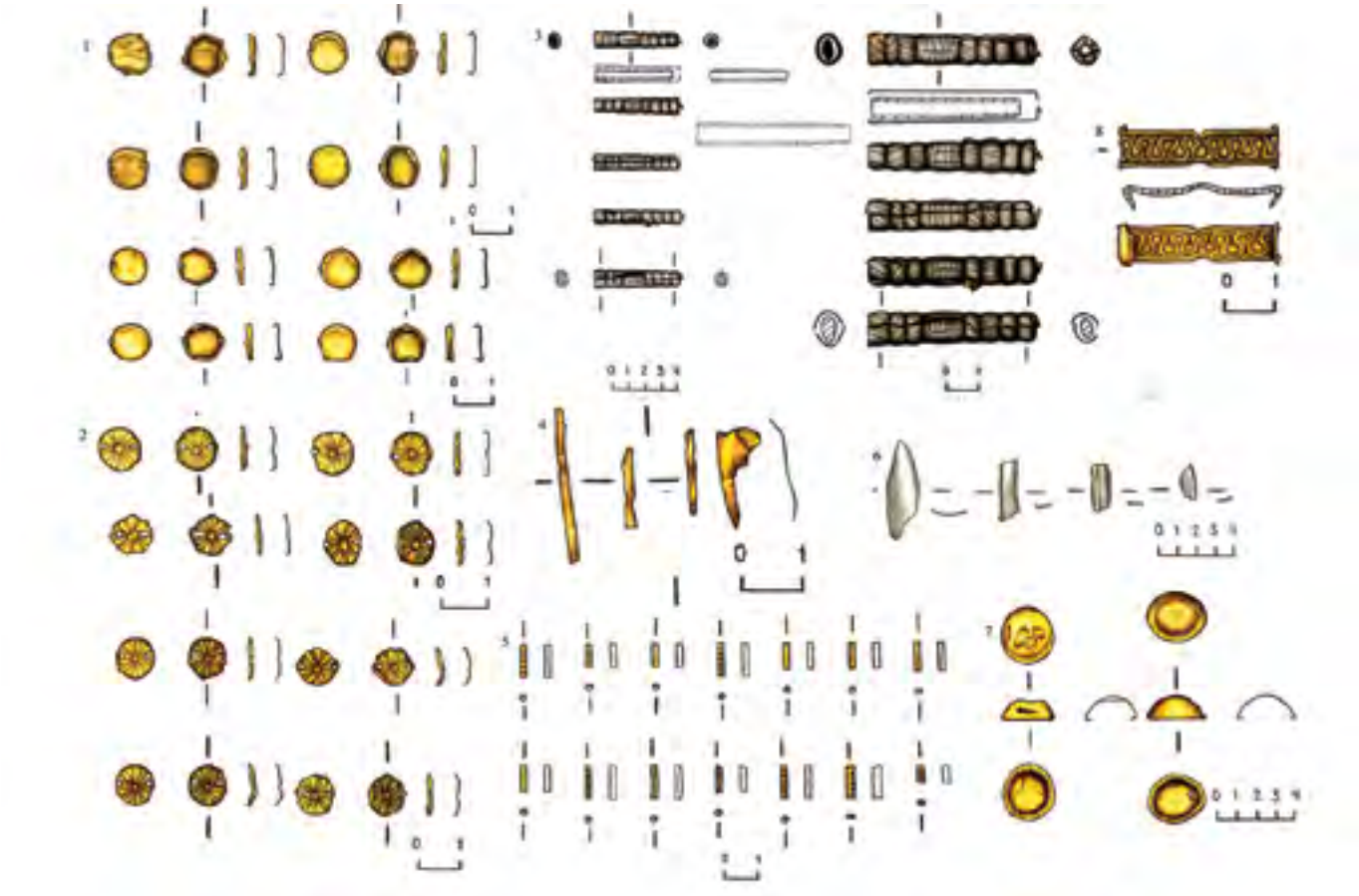

Тақсай-3 оба кешені, 3-оба. Үш жауынгердің қабірі
Taksay-3陵园，3号墓堆。三个将士的坟墓
Barrow complex Taksay-3, mound 2. Burial of three soldiers
Курганный комплекс Таксай-3, курган 2. Погребение трех воинов

Тақсай-3 оба кешені, 3-оба. Көне жер бетіндегі жауынгердің
№ 1 қабірі және ұшында тіксінген мысықтектес
жыртқыш бейнеленген мойын алқасы
Taksay-3陵园，3号墓堆。古代地平线上的第一号战士坟墓，末端刻有
戒备状态的猫科动物头像的项圈
Barrow complex Taksay-3, the mound 3. Burial of the warrior
No. 1 at the level of the ancient horizon and hryvnia with endings
in the form of an alert cat feline predator
Курганный комплекс Таксай-3, курган 3. Погребение воина
№ 1 на уровне древнего горизонта и гривна с окончаниями
в виде насторожившегося кошачьего хищника

Тақсай-2 оба кешені, 2-оба, 3-қабір, 1-шұңқыр. 1-2 – жапсырмалы әшекейлер; 3 – салпыншақ; 4 – алтын бұйымның бөлшегі; 5 – тізбек; 6 – күміс бұйымның бөлшегі; 7 – жіңішке жұқалтырдан жасалған «умбондар»; 8 – қанжар айқасуындағы қаптама
Taksay-2陵园，2号墓堆，3号墓穴，1号坑。 1-2 ： 縫制用装饰品; 3：吊坠装饰; 4：黄金物件的部分; 5：装饰串; 6：银制物件的部分; 7：用箔片制成的 “盾”状物件; 8： 匕首护手上的包装
Barrow complex Taksay-2, the mound 2, burial 3, pit 1. 1-2 - sewing plaques; 3 - the suspension; 4 - fragments of a piece of gold; 5 - pierce; 6-fragments of a silver object; 7 - «umbones» made of thin foil; 8 - the overlay on the crosshairs of the dagger
Курганный комплекс Таксай-2, курган 2, погребение 3, яма 1. 1–2 – нашивные бляшки; 3 – подвеска; 4 – фрагменты предмета из золота; 5 – пронизи; 6 –фрагменты предмета из серебра; 7 – «умбоны» из тонкой фольги; 8 – накладка на перекрестье кинжала

ком, в глазницах имеются вставки светло-голубого цвета. Под клювами грифонов проработана гравировка в виде запятых. Клювы грифонов соприкасаются с затылочной частью грифонов, расположенных впереди. При совмещении верхнего и нижнего изображения ручек зеркала, мы видим своеобразный круг, «свастику», повторяющую изображение на бляшках, нашитых на платье погребенной.

Анализ элементов костюма позволяет заключить, что убранство женщины и предметы, выложенные рядом с ней, это логически выстроенный комплекс предметов, взаимодополняющий и усиливающий значение друг друга. В этой построенной композиции каждая вещь, образ, штрих, линия, имеют свое определенное место.

Яма имела прямоугольную форму. Южная стена ямы была оформлена в виде полудиска с отходящими от него лучами. Безусловно, это имело особое значение в ритуале захоронения древних кочевников, так как здесь под полудиском были выложены предметы из золота: зуб хищника в золотой оправе, фрагменты свастиковидных нашивных бляшек как на одежде женщины, клык волка в золотой оправе, украшенный зернью, подвеска подтрапецевидной формы, с закругленными краями, в которую вписаны три каплевидные выемки для вставок. В некоторых местах сохранились фрагменты заполнения стекловидной пастой белого цвета. Сверху припаяно колечко для подвешивания.

В центральной части ямы был обнаружен фрагмент деревянного сосуда и шесть золотых оковок. Оковки были изготовлены из кованного золотого листа различных форм, в виде клюва птицы, в виде стилизованного копытца животного с просечкой треугольной формы и тремя полукруглыми выступами по нижнему краю загнутой внутрь стороны, в виде стилизованной головы орлиноголовой птицы в зеркальном отражении, в виде головы хищной птицы с мощным, длинным загнутым клювом. Оковки прибивались золотыми гвоздиками по венчику чаш. Подобная деревянная посуда с золотыми накладками была широко распространена от Алтая до Причерноморья.

Данное захоронение принадлежит женщине, занимавшей высокое социальное положение в обществе, а наличие солярных знаков на одежде, отличительного головного

убора, украшений свидетельствует об особом статусе погребенной.

Таксай-3, курган 3. В кургане на уровне древнего горизонта обнаружено коллективное захоронение, к сожалению, потревоженное грабителями в древности. Было выявлено три скелета, головой они были ориентированы на юго-восток. Два скелета были погребены вместе, предположительно они принадлежали мужчине и молодой женщине, возможно подростку. Скелет мужчины сильно обгорел. Рядом с усопшими были погребены две взнузданные лошади, ориентированные головой на север, их кости также обгорели. При совершении погребального обряда на курганах был применен огонь, шатровые сооружения сгорели, земля прокалилась мощностью до 1 м (Лукпанова, 2017).

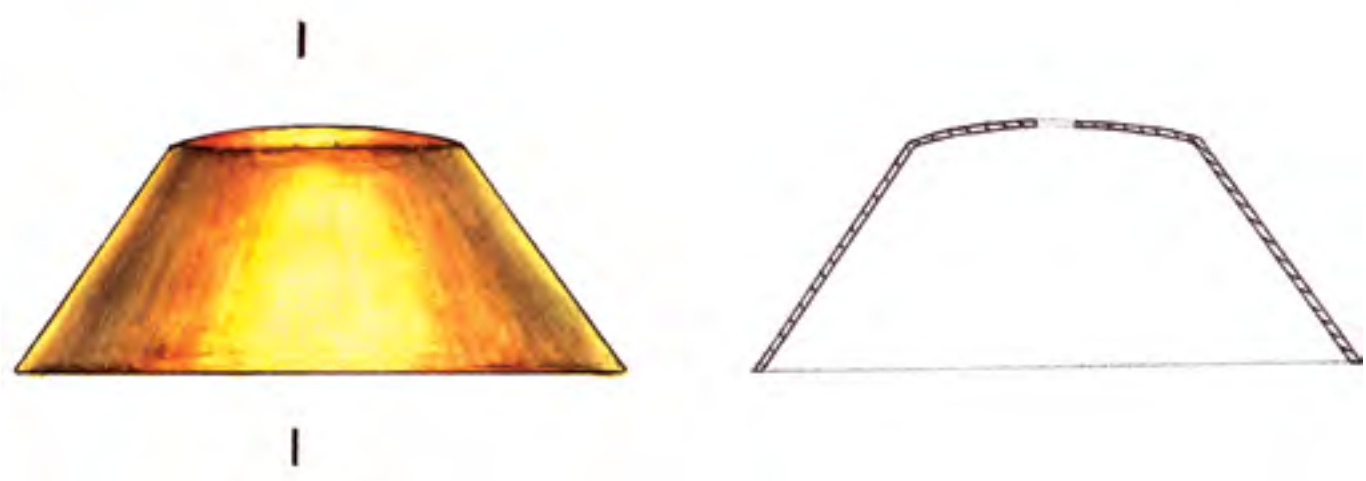
В области шейных позвонков мужчины была выявлена цельнометаллическая литая золотая гривна, в виде круглого дрота, закрученного в полтора оборота с окончаниями в виде скульптурных фигурок лежащего кошачьего хищника. Морды хищников лежат на передних лапах, уши круглые, глаза округлые, конечности прижаты к корпусу, хвост вытянут. В области тазовых костей второго скелета обнаружен золотой умбон горита. Полый, литой усеченно-конической формы. Диаметр верхней плоскости умбона – 7,0 см, нижней – 14,7 см, Высота умбона 6,0 см. Вопрос о назначении умбонов является дискуссионным. Это редко встречающийся предмет в погребениях. В Приуралье он был обнаружен в двух памятниках на Таксае и на известном памятнике, Филлиповском кургане № 4, расположенном в Оренбургской области.

Курганы из могильников Таксай-1, Таксай-3 со сложными подкурганными шатровыми конструкциями, с погребальным обрядом, где был применен огонь, заключали в себе погребения представителей родоплеменной знати, это усыпальницы, принадлежащие военной аристократии жречеству и племенным вождям кочевников раннего железного века, расселявшимся на территории Западного Казахстана в VI–IV вв. до н.э. Наиболее знатным жрицам сооружали персональные курганы, это видно на примере кургана 6 могильника Таксай-1. Погребения воинской элиты сопровождалось захоронениями коней и всей военной экипировкой. Наземные деревянные постройки, богатые захоронения, сопровождаемые трупосожжением – это обряд, сопровождающий процесс захоронения наиболее почитаемых лиц у ранних саков Приаралья, кочевников Приуралья (Смирнов, 1964, с. 88, 89).

Таксай-2, курган 2. В центральной яме, катакомбного типа было обнаружено погребение мужчины, датируемое IV–III вв. до н.э. К сожалению, захоронение было потревожено грабителями в древности, но по обнаруженным здесь предметам ювелирного искусства, можно сделать вывод о захоронении представителя кочевой элиты (Лукпанова, 2016).

Среди костей человека были найдены золотые бляшки простых геометрических форм и украшенные изображением розетки, диаметр их 0,8–1,0 см. Самыми многочисленными типами бляшек в погребении были маленькие круглые плоские с гладкой поверхностью, выполненные в технике тиснения (50 экземпляров). Края их загнуты и на линии сгиба пробито два отверстия для пришивания. Второй вид нашивных бляшек (20 экземпляров) с изображением девятилепестковой розетки, округлые, с двумя отверстиями для пришивания. Выполнены в технике штамповки, из золотого листа.

Еще одной из разновидностей декора одежды, среди обнаруженных в погребении, являются пронизи цилиндрической формы, свернутые из золотого листа в трубочку с гладкой поверхностью (20 экземпляров) и пронизи, свернутые из рельефной золотой пластины в виде трубочки с рифленой поверхностью. Длина их от 1,0 до 2,2 см. Подобный вид бляшек и пронизей был распространен у сарматов и встречался как в женских, так и в мужских богатых погребениях Урало-Поволжья в декоре одежды. Пронизи, свернутые из гладкой и профилированной золотой пластины, могли быть и составляющими ожерелья в женских по-

Тақсай-3, 3-оба. Умбон
Taksay-3陵园，3号墓堆“盾”状物件
Taksay-3, mound 3. Umbon
Таксай-3, курган 3. Умбон

гребениях, но чаще всего ими расшивали пояса, рукав, что возможно для таксайского мужского погребения.

Рядом с челюстью мужчины обнаружен двусоставный амулет-подвеска, представляющий собой орнаментированную трубочку-пронизь, которая состояла из двух полосок серебряной тончайшей фольги с позолотой, образующих трубочку, внутри которой была вложена деревянная основа со сквозным отверстием, поверхность трубочки орнаментирована тиснением, рисунок представлял собой поперечные глубокие рифления, между ними пространство было заполнено волнистыми горизонтальными линиями. Длина – 5,1 см.

Среди костей человека обнаружены фрагменты железа, очевидно, меча и золотая накладка на ромбовидное в сечении, прямое перекрестье меча. Это пластина вытянутой прямоугольной формы шириной 1,4 см, по краям которой напаян один ряд крученной проволоки диаметром 0,2 см. Внутреннее пространство декоративной планки оформлено в виде волнистой змейки из рифленой напаянной витой проволоки, края согнуты по 0,7 см, длина – 7,6 см. Мечи с золотыми обкладками не могли служить боевым оружием и относились к категории парадного вооружения, что было характерно для погребений верхушки кочевого общества раннего железного века.

У восточной стенки ямы среди костей человека и животных обнаружены две полусферические обкладки из тонкой золотой фольги высотой – 1,0 см, диаметром у основания 2,5–3,0 см. Внутри зафиксированы остатки дерева. Плакирование тонкой фольгой – распространенная ювелирная техника, встречающаяся в сакских погребениях Алтая.

К сожалению, непонятно предназначение четырех фрагментов из золота в виде тонких пластин длиной от 2,7 до 5,2 см и четырех фрагментов из серебра, обнаруженных среди костей человека и животных. Возможно это остатки серебряной посуды и обкладок деревянных сосудов.

Судя по конструкции ямы и зафиксированного инвентаря, погребение принадлежит мужчине из привилегированного сословия.

Таким образом, Таксайский могильник, на протяжении всего периода раннего железного века функционировал как могильник, где хоронили кочевую элиту. Захоронения разновременные, но по анализу инвентаря, конструкциям курганов, обряду и характерным признакам, можно высказать мнение, о том, что могильник принадлежал родоплеменной знати, жреческому сословию, воинской элите.

Литература

Кузьмина Е.Е. Сюжет борьбы хищника и копытного в искусстве «звериного» стиля евразийских степей скифской эпохи // Скифо-сибирский мир. Искусство и идеология. –Новосибирск: Наука, 1987. – С. 3–12.

Лукпанова Я.А. Археологические исследования сарматских погребений из кургана 2, могильника Таксай-2 (предварительное сообщение) // Проблемы археологии Нижнего Поволжья: мат-лы V Международной Нижневолжской археологической конференции (г. Элиста, 15–18 ноября 2016 г.). – Элиста: Калмыкский университет, 2016. – С. 108–117.

Лукпанова Я.А. Раннесакские памятники Южного Приаралья // Казахстан в сакскую эпоху. Коллективная монография. Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана, 2017. – С. 179–190.

Переводчикова Е.В. Язык звериных образов: Очерки искусства евразийских степей скифской эпохи. – Москва: Восточная литература, 1994. – 206 с.

Сдыков М.Н. Лукпанова Я.А. Ранние кочевники Западного Казахстана (на примере комплекса Таксай I). – Уральск: Полиграфсервис, 2013. – 292 с.

Синика В.С. Артефакт с зооморфным навершием из кургана 31 могильника позднескифского времени у с. Глиное // Изобразительные памятники: стиль, эпоха, композиции: мат-лы тематической научной конференции (г. Санкт-Петербург, 1–4 декабря 2004 г.). – Санкт-Петербург. – С. 138–142.

Смирнов К.Ф. Савроматы (ранняя история и культура сарматов). – Москва: Наука, 1964. – 379 с.

ЕСІК «АЛТЫН АДАМЫ»

Г. Мұхтарова

«Алтын адам» – К. Ақышевтың басшылығымен 1969–1970 жылдары жүргізілген экспедиция барысында Есік қорымындағы обалардың бірінен табылған сенсациялық археологиялық олжа. Бұл қабірдің ашылуы Жетісу сақтарының заттай және рухани мәдениетіне байланысты көптеген сұрақтарға жауап беруге мүмкіндік берді.

Ж.с.д. V–III ғғ. мерзімделетін обаның диаметрі 60 метрге дейін жетеді, биіктігі 6 метрді құрайды. Бұл жерден екі қабір табылды, орталықтағысы тоналған және бүйір жақтағысына ешкім тиіспеген. Бүйір жақтағы қабірдің жерлеу камерасы Тянь-Шань шыршасының кесінді түрінде өңделген бөренелерінен жасалған, жоғары жағы бөренелермен жабылған. Бойы шамамен 165 см болатын жерленген адам камераның солтүстік жартысында, басын батысқа қаратып, арқасымен жатқызылған. Сүйек қалдықтарының параметрлеріне және антропологиялық зерттеулердің алдын-ала нәтижелеріне қарағанда, ол 15–18 жастағы жас жігіт болып шықты.

Мүрдеге алтынмен безендірілген костюм кигізілген, ғалымдар оның салт-рәсімдік мағынасын шамамен жарты ғасырдан бері зерттеп келеді. Қабірден сонымен бірге сақ ханзадасын о дүниеге шығарып салуға арналған бұйымдар кешені: 31 қыш ыдыс, 3 металл тостаған, күміс қасық, ағаш табақтар, ағаш тегенелер, екі шөміш, скиф аң стилінде алтынмен безендірілген қанжар мен қылыш, қамшы, плащ, шекпен, шалбар, алтын қадамалары бар етік, күрделі символикасы бар құлақ (кулах), сымалқа, сырға, қапсырмалары бар белдік және екі жүзік табылды.

Костюмнің композициялық шешімі, жерлеу камерасындағы заттардың орналасуы, оның сыртқы және ішкі құрылымы Жетісу сақ тайпаларының дүниетанымдық көзқарасын көрнекі түрде көрсетеді. Есік обасының жәдігерлерін семантикалық талдау барысында баскиімнің конустық пішінінің әлем ағашы, арқар немесе бұғы бейнелерімен жиынтығын қоса алғанда ондағы сәндеумен байланысы анықталды, бұл оның иесінің мәртебесінің салт-рәсімдік сипатын көрсетеді. Конус тәрізді баскиімнің (тәждің) биіктігі – 65–70 см.

Қабірден табылған жәдігерлердің арасында күміс тостағанның орны ерекше, оның сыртқы жағында көлденеңінен 26 таңбадан тұратын жазба үшкір нәрсемен сызылып жазылған. Бұл жазба сақ қоғамында жазу болмаған деген қалыптасқан пікірді жоққа шығарып, ғылым әлемінде тың жаңалық болды. Дәл осы жазбаға қатысты ғалымдар алғаш рет «Есік жазуы» деген шартты атауды пайдаланды. Сырттай ол Орхон-Енисей жазуына, басқа болжам бойынша кхароштхи жазуына ұқсайды. Осыған ұқсас жазулар кейіннен Оңтүстік Өзбекстаннан, Оңтүстік Тәжікстаннан және Солтүстік Ауғанстаннан табылған, мерзімі ж.с.д. V–IV ғғ. деп анықталатын көптеген саз ыдыстардың сынықтары мен тастардан табылды.

Қазіргі уақытта жазбаның оқылуының 20-дан астам нұсқасы бар. Ғылым әлемінде жазбаның шығу тегінің

Археолог, «Алтын адамды» алғаш ашқан Кемал Ақышев Есік обасынан табылған алтын мойын әшекейін зерттеу үстінде
考古学家，第一个发掘“金人”的阿克谢夫（Kemal Akishev）在研究伊塞克墓穴中发现的黄金狮鹫
Archaeologist, the discoverer of the “Golden Man” Kemal Akyshev during the study of the gold hryvnia from the burial mound Issyk
Археолог, первооткрыватель «Золотого человека» Кемаль Акишев во время изучения золотой гривны из кургана Иссык

екі тілдік нұсқасы қалыптасқан. Олардың бірі – жазбаны түркі-руна жазуының қағидаттары бойынша оқу, бұл Орта Азия мен Қазақстанның ежелгі тарихында түркітілді компоненттердің болғанына айғақ бола алады. Екіншісі – бұл жазбаның ирандық шығу тегі. Есік жазуының түркітілді екеніне қарсы шығушылардың негізгі уәжі – бұл түркі-руна жазуы айтарлықтай кеш (VII–VIII ғғ.) пайда болды деген пікір.

Жазбаның түркілік шығу тегін жақтаушылар қатарында ірі тілтанушы, түркі тілдерінің салыстырмалы-тарихи грамматикасы, көне түркі жазуы тарихы саласындағы танымал маман академик А. Аманжолов бар. Ол жазбаны төменнен жоғары қарай оқыды, оның оқылуы былай: «Ag`a, sanga ochuq ! Diz chok ! Bodun ichra azuq» – «Аға, (бұл) отан! (Ей, жат ел адамы), тізеңді бүк! Халықта азық-түлік мол».

«Алтын адамды» зерттеушісі, белгілі археолог К. Ақышев берген сұхбаттардың бірінде былай деп мәлімдеді: «Тіл мамандары мен түркітанушылар құпиясын аша алмай келе жатқан күміс тостағандағы жазбаның феномені сол уақытта алфавиттік жазудың болғаны мемлекеттің өмір сүру фактісі әрі даму деңгейінің, жергілікті тұрғындардың

Рахат қалашығы. Аэрофототүсірілім
古城拉哈特（Rakhat）遗址。鸟瞰图
The ancient settlement of Rahat. Aerial view
Городище Рахат. Аэрофотоснимок

сауаттылық дәрежесінің, қоғам дамуының және этникалық бірлігінің көрсеткіші екендігін көрсетеді. Әлбетте, бұл жазу осы тостаған пайда болғанға дейін де болған».

1978 жылы доктор К.А. Ақышев «Есік обасы» деген монография жазды, онда ол патшалық қабірден табылған зергерлік бұйымдар мен жерлеу құралдарының толық сипаттамасын келтірді. Кітапта «Алтын адам» костюмін қайта жаңғырту және Жетісудың сақ тайпаларының жерлеу әдет-ғұрыптары туралы мәселелер көтерілген. 1984 жылы А.К. Ақышевтің «Сақтардың өнері және мифологиясы» деген монографиясы жарық көрді, онда әсіресе «Есік обасындағы» ханзада костюмінде және жерлеу құралдарында көрсетілген бейнелер мен мотивтердің семантикасын ашып зерттеу негізінде Қазақстан мен Орта Азиядағы ерте көшпенділердің бейнелеу өнері мәселелері зерттеледі, олардың діни-мифологиялық көзқарастарының сипаттамасы беріледі.

Дәл осы қол тимеген сақ қабірінің арқасында кеңінен танылған Есік қорымын Президент басқа да аздаған ескерткіштердің қатарында «біздің ұлттық бірегей болмысымыздың іргетасын құрайтын ескерткіш» деп атады. Өйткені осы жерден табылған «Алтын адам» Қазақстан мемлекеттілігінің тарихына жаңа көзбен қайта қарауға себепші болды, ал жазудың тарихы ғасырлар тереңіне жылжытылды. Қазақи бірегей болмысымыздың көзі сақ дәуірінен бастау алады. Сондықтан Есік қорымы «Рухани жаңғыру» бағдарламасының аясында алғашқылардың бірі болып «Қазақстанның киелі картасының» нысанына айналды.

«Есік» обасының жерлеу кешенінің археология үшін маңызы зор, әлемнің ғылыми қауымдастығы үшін ескерткіш Орталық Азияның ежелгі көшпенділері – сақтардың мәдениеті мен өркениетінің айшықты көрінісін ғана емес, тұтастай Еуразия көшпелілерінің де өркениетін сипаттайтын эталон, ежелгі тұрғындардың адамзат мәдениетіне қосқан үлесі болып саналады. Есік обасы темір дәуіріндегі сақ тайпаларының материалданған діндік мәдениетінің, мифтік-поэтикалық түйсігінің және әлеуметтік микро және макрокосмос жүйесінің киелі ескерткіші ретінде бірегей дүние болып табылады. Ашылған сәттен бастап бүгінгі күнге дейін ол ауқымы кең тарихи-археологиялық зерттеулердің нысаны болып келеді, күннен-күнге оның тарихи-мәдени маңызы және өзектілігі арта түсуде. Сонымен бірге Есік обасы және оны зерттеу барысында табылған жәдігерлер уақыт өте келе тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік нышандарының негізгі бөлігіне айналып, халықаралық кеңістікте Қазақстан Республикасының мәдени брендтерінің біріне айналды. Ескерткіш жәдігерлері және ежелгі тайпалар мифологиясының киелі ұғымын білдіретін «Алтын адамның» салтанатты киімін безендіріп тұрған сюжеттер Қазақстан Республикасының мемлекеттік айрықша белгілеріне енді.

Есік обасындағы алтын бұйымдар ҚР Ұлттық музейінің қорларында тұр, құрал-жабдықтар мен кейбір әшекейлер археологиялық ашылым орнында 2010 ж. құрылған «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейінің экспозициясына қойылған. Сондай-ақ «Алтын адамның» сүйек қалдықтары «Есік» қорық-музейінің қорларында сақтаулы тұр. Қазіргі уақытта Алтын адамның мүрдесін Есік қорымының аумағында музейлендіру мәселесі қаралып жатыр.

Қорық-музейдің экспозициясында «Алтын адам» киімінің реставратор Крым Алтынбеков орындаған реконструкциясы ерекше орын алады. Бұл реті бойынша үшінші реконструкция болып табылады. Бірінші жаңғыртпа жұмысы сонау 1970 жылы бірегей қабір табылып, оған археологиялық зерттеу жүргізілгеннен кейін бірден басталған болатын, ал бекзаданың қайта жаңғыртылған киімі 1973 жылы жарық көрді. Сол кезде ғылыми тұрғыдан реставрациялық жұмыстарды К.А. Ақышевтің өзі басқарған болатын, қайта жасалған бейнені нақты түрде көрсетумен В.И. Садомсков айналысты. «Алтын адам» костюмінің екінші реконструкциясын 1992 жылы реставратор А. Танабаев орындады. Үш жұмыс та бір-бірінен «Алтын адамның» баскиіміндегі (тәжіндегі) алтын әшекейлердің орналастырылуымен ерекшеленеді, өйткені оның сақталуы әр түрлі түсіндірме беруге түрткі болды. Баскиімнің негізі мата – шіріп кеткен, кезінде оған тігілген қапсырмалар әр жақта шашылып жатыр. Бұған, бәлкім, қайтыс болған адамның бас сүйегін зақымдап, сағана жабынының бөренелерінің бірінің құлауы себеп болған болуы керек.

Сенсациялық қабірдің ашылуына және оның зерттелуіне байланысты оқиғалар тізбегін қалпына келтіру, «Алтын адамның» сүйек қалдықтарын антропологиялық талдаудың жоқтығына қатысты бірқатар мәселелерді ашу мақсатында «Есік» қорық-музейі 2013 жылдан бастап ғылыми-зерттеу жобасы туралы бастама көтеріп, оны іске асырды, соның нәтижесінде 2016 жылы «Тайны Золотого человека» атты жинақ шығарылды. Кітапта мұрағаттық материалдар мен Есік обасындағы археологиялық қазба жұмыстарына қатысушылардың естеліктерінің негізінде «Алтын адамды» ашу және зерттеу тарихының шынайы көрінісі қалпына келтірілді, сондай-ақ «Алтын адамның» посткраниалды қаңқасына жүргізілген алдын-ала талдау жұмысы жарияланды.

Есік моласының оңтүстік шекарасының бойымен тау бөктерлерінде 1999 ж. қоныс кешенінің – ескі қала орнының іздері табылды, бұл қорымда оның тұрғындары жерленгенін көрсетеді. Қонысқа соған жақын орналасқан қазіргі Рахат ауылының атауы берілді. 2004 жылы Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институтының қызметкерлері Рахат қалашығында алдын-ала қазба жұмыстарын жүргізіп, онда уақыты бойынша Есік қорымының обаларына сәйкес келетін мәдени қабат анықталды. Бұл Рахат қалашығының сақ патшаларының резиденциясы болған және «Алтын адамның» денесі оны жерлейтін орынға дәл сол жерден шығарылған болуы ықтимал деп болжауға жол ашты.

Рахат қалашығы Есік қаласынан оңтүстікке қарай 5 шақырым жерде таудың бөктерінде орналасқан және Есік-Талғар автожолының бойында орналасқан Рахат ауылына (Алматы облысы Еңбекшіқазақ ауданы) тиіп тұр. Ескі қала орнының құрамдас бөліктері шығыстан батысқа қарай таудың бойында қатарынан орналасқан. Ежелгі кезде қоныста қоршап тұрған мұнаралары бар бекініс

қабырғалары, орлар анық көрінеді. Қоныстың орталық бөлігі – бірінші тау террассасының деңгейінен 10 метр және солтүстігінде жатқан жазық даладан 50 метр биіктікте көтеріліп тұрған трапеция тәрізді төбе. Оны бөктерлері қолдан шабылып жасалғаны байқалатын жыралар және оларды тиімді фортификациялық құрылыстар жүйесіне айналдырған жер жұмыстарының белгілері көрінетін үймектер айнала қоршап жатыр.

2013 жылы Рахат ескі қала орнының аумағы «Есік» қорық-музейінің қорғау аймағына енгізілді және музейге келушілерге тамашалауға ұсынылатын туристік бағыттың басқа да археологиялық объектілерінің арасында ерекше орынға ие болды. Ежелгі отырықшылық ескерткіштерінің іздері әлі де ғалымдардың, соның ішінде шетелдік ғалымдардың назарын аударып келеді.

Отырықшылық мәдениет ескерткішінің Есік қорымындағы патшалық қабірлерге жақын орналасуы (Қазақстанның ежелгі көшпелілерінің мәдениетін сипаттайтын, сирек кездесетін фактор), ежелгі көшпенділердің қалалық (отырықшылық) мәдениеті бойынша жаңа материал алу ескі қала орнында зерттеулер жүргізуге негіз болды.

2016 ж. мамырда Шэньси провинциясындағы (ҚХР) «Бір белдеу және бір жол» бойындағы елдердің арасындағы мәдени мұраны қорғау саласындағы тәжірибе алмасу және ынтымақтастық жөніндегі форум кезінде «Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейі мен Шэньси провинциясындағы Археология институты арасындағы ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойылды. 2016 жылғы маусымда қорық-музейге Шэньси провинциясындағы Мәдени ескерткіштер басқармасының директоры, доктор Чжао Жунның басшылығымен делегация келді. Кездесу барысында қорық-музей мен Шаньси провинциясындағы Археология институты арасындағы Рахат ескі қала орнын тікелей зерттеуге бағытталған ынтымақтастық туралы шартқа қол қойылды. Қытай мамандары атап өткендей, шартқа қол қою – бұл «Бір белдеу және бір жол» халықаралық жобасының аясындағы алғашқы бірлескен Қазақстан-Қытай археологиялық зерттеуі.

2017 жылы жазда Қазақстан-Қытай кешенді археологиялық экспедициясы Рахат ескі қала орнындағы барлау сипатындағы археологиялық зерттеулерге кірісті. Ескерткіштегі жұмыстар ерте темір дәуірінен бастап кейінгі орта ғасырларға дейінгі кезеңнің жәдігерлері табылған бірқатар тіке қазылған барлау жолын салудан басталды. Далалық жұмыстар ескі қала орны аумағының жалпы аймағын белгілеп берді. Барлау шұңқырларының бірінен табылған қыш күйдіруге арналған пеш жергілікті жердегі жоталардың қолдан пайда болғаны туралы теорияны растады. Қыш заттардың бөліктерінен басқа, қоладан, тастан және өңделген сүйектерден жасалған жәдігерлер табылды. Жұмыс нәтижелері материал алу үшін және ескерткіштің ертеректегі мәдени қабаттарын анықтау үшін зерттеулерді жалғастыру және стратиграфиялық тіке қазылған жолдарды қазу жұмыстары алаңын үлкейту қажеттігін дәлелдеді.

Алдағы 5 жылда қытай мамандарымен бірлесіп, ескерткіште барлау жұмыстарын жүргізу жоспарланып отыр, оларға дала жұмыстарынан бөлек, қазба жұмыстарын жүргізу болжанатын алаңдардың орналасқан жерлерін дәл анықтау мақсатында археологиялық нысанның картасын жасау, аумақты сканерлеу және сол төңіректі топографиялық түсіру жұмыстары кіреді.

Көзделіп отырған зерттеу жұмыстарының кешені нысанда болашақта жүргізілетін кең ауқымды археологиялық қазба жұмыстарының барысын айқындайды және ежелгі заманда «Алтын адамның» тайпаластары мекендеген болуы ықтимал Жетісудағы ежелгі көшпелілер қала мәдениетінің жаңа жарқын ескерткішін ашуға жол ашуы ықтимал.

伊塞克“金人”

G. Mukhtarova

伊塞克“金人”是1969-1970年在阿克谢夫（K. Akishev）带领下的考察队轰动性的考古发现，它在伊塞克土墩墓群（墓地）的一个墓穴中发现的。这个墓穴的发现能使我们回答许多与七河流域塞人的物质和精神文化有关的问题。

这个墓堆属公元前5-3世纪。因其惊人的规模被研究人员归为“皇室”墓类。它直径达到60米，高度为6米。墓穴内发现了两个埋葬坑：已被盗的中央坑和侧坑，侧坑是完整的。墓室结构为由天山云杉经过处理的原木构成的木屋，顶部再用原木重复封盖。被埋葬者身高约165厘米，躺在墓穴坑的北半部，头向西。从骨骼遗骸的参数和人类学研究的初步结果来看，他竟然是15-18岁的年轻人。

遗体穿着一件用黄金奢华装饰起来的衣物，其神圣意义已经被科学家研究了大约半个世纪。该墓葬还发现一整套物件，为王子在来世所用而匹配：31件陶瓷器皿，3个金属碗，银勺，木制托盘，木碗，两把勺，用黄金装饰的斯基泰动物风格的匕首和剑，鞭子，长袍，长衫，长裤，金条纹靴子，有复杂符号的头盔，手镯，耳环，带有徽章的腰带和两枚吊环。

衣服装饰的组成，在墓室的位置，它的外部和内部结构的物件的位置，展现七河流域塞人部落的精神世界。在对伊塞克墓穴物件进行符号学分析时发现圆锥形头饰和它的装饰物与世界树，盘羊，鹿有整体性联系，这表明它的主人的神圣地位。锥形头帽（冠）的高度为65-70厘米。

墓穴中发现的物件中有一个特殊的银碗，其外侧用锋利的物体刻有26个字符的水平碑文。此消息在科学界引起了轰动，否定了塞人社会没有文字的观点。对此物件，科学家首次开始使用指代名称“伊塞克文字”。表面上，它类似于鄂尔浑-厄尼塞

«Есік» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейінің «Сақтар тарихы мен мәдениеті» экспозициялық залы
国家《伊塞克》历史文化保护博物馆“塞人的历史与文化”展厅
The exhibition hall “History and Culture of the Saks” of the State Historical and Cultural Reserve Museum “Issyk”
Экспозиционный зал «История и культура саков» Государственного историко-культурного заповедника-музея «Иссык»

（Orkhono-Yenisei）文字。根据另一个假说，它可能是犍陀罗文。类似的文字在乌兹别克斯坦南部，塔吉克斯坦南部和阿富汗北部发现的属于公元前5-4世纪的陶器和石块的无数碎片上也可以看到。

有一个根据突厥符文文字的读法，因为中亚和哈萨克斯坦古代历史中就已经存在突厥语元素。第二个是伊朗语起源假说。反对伊塞克墓穴突厥语性质的学者的主要论点是突厥语符文写作出现时间比较晚（七 - 八世纪）。

突厥语起源假说的支持者之一是院士阿曼卓罗夫（A. Amanzholov） - 一位有名的语言学家。他是突厥语语法历史比较学，古突厥文字史领域公认的专家。他从底层读取碑文 ，读法听起来像这样：“Ag`a，sanga ochuq！ Diz chok！ Bodun ichra azuq“ 兄长，（这个）家园！ （陌生人）跪下！人们有很多食物。”

在接受采访时，“金人”研究员，著名考古学家阿克谢夫（K. Akyshev）认为，“银碗上的文字现象仍然是一个秘，突厥学家和语言学家还没有解读出来。事实上，当时文字的存在是国家存在和发展水平，居民文化水平，社会发展和民族团结的证据。毫无疑问，这种文字在这个银碗制作之前就已经存在。”

1978年，阿克释谢夫（K.Akyshev）博士发表了“伊塞克古墓”的专著，其中他对王室墓葬中发现的珠宝装饰和随葬物品进行了详细的描述。这本书反映了七河流域塞人部落“金人”服装和丧葬礼仪的重建问题。 1984年，阿克谢夫（K.Akyshev）发表了《塞人的艺术与神话》的专著，书中研究哈萨克斯坦和中亚早期游牧民族的视觉创造力现象，宗教和神话观点的特点，并在图像和图案意义的基础上，解读“伊塞克墓堆”中服装的装饰。

因未被盗而成名的伊塞克墓地塞人墓穴，被哈萨克斯坦总统称为为数不多的“构成我们民族认同的框架”的古迹之一。毕竟，“金人”的发现使我们重新评估哈萨克斯坦建国的历史，使文字历史被推回了几个世纪。塞人时代便是哈萨克斯坦身份的起源。因此，哈萨克斯坦《精神复兴》（Rouhani zhangyru）项目中伊塞克墓区第一个被列为“哈萨克斯坦神圣地图”的对象。

“伊塞克”古墓对考古学，世界科学界具有非常重要的意义。被公认为是一个研究参考对象。不仅是中亚古代游牧民族 -- 塞人文化和文明的最主要的标志，而且也是整个欧亚大陆游牧民族的文明，游牧民族对人类文化的贡献。伊塞克墓堆是独一无二的神圣纪念碑，因为它是铁器时代塞人部落物质化的精神文化，具有诗意的神话世界观和社会微观及宏观方面的展现。从发掘日期到今天，它是变成广泛的历史和考古研究的对象，每天都获得越来越多的历史和文化意义和重要性。此外，伊塞克

古墓和发掘中发现的文物，已经变成了哈萨克斯坦共和国在国际上的文化品牌之一，成为独立的哈萨克斯坦的国家标志的一个组成部分。考古物件，神话故事以及“金人”服装上的装饰物件，传达了古代部落神话的神圣意义，也已经进入了哈萨克斯坦共和国的国家属性。

一些用具和个人装饰品在伊塞克国家历史文化保护博物馆展览馆中展出。该博物馆于2010年在考古发现的遗址上创建的。 “金人”的骨骸也被保存在了伊塞克博物馆。目前，在伊塞克墓堆领地上正在考虑把墓穴博物馆化。

博物馆的展厅中复原的“金人”服装占据了重要地位，其复原工作由阿尔腾别科夫（Altynbekov）主持。这次复原是连续第三次复原。复原工作早在1970发现“金人”时就开始了，复原的王子服装在1973就公布于众。复原工作当时由阿克谢夫（Akyshev）主持，复原工作由萨多姆科索夫（V. I. Sadomskov）实际实施。“金人”服装的复原工作第二次在1992年进行，由塔办巴耶夫（A. Tanabaev）主持。所有这三个作品因“金人”头饰（皇冠）的黄金首饰的位置而相互有区别，因为其保存引起了各种版本的解释。作为头饰基本材料的布料已经腐烂，鳞片散落在各处。原因显然是因为墓穴顶部的原木断落在了被葬者的头部，并损坏了其头骨。

2013年为了重新整理一系列发现和研究轰动性古墓的事件，以及因没有对“金人”骨骼进行人类学分析，伊塞克博物馆启动和实施了一项研究项目，最后在2016年发表了研究论文集“金人的秘密”。书中在资料及伊塞克古墓考古现场与会人员的回忆录的基础上重新展现了“金人”的发现和研究历史的真实情况，同时也公布了“金人”对颅后骨骼进行的初步分析结果。

伊塞克墓地南部边界山脚附近，1999年发现了定居点的遗迹-城市遗迹，表明这附近的墓地埋葬的就是这些城市的居民。因为该定居点离现代定居点拉哈特（Rakhat）村很近，因此被命名为拉哈特（Rakhat）遗址。 2004年，马尔胡兰（A. H. Margulan)考古与研究院的考古研究团队对拉哈特（Rakhat）遗址进行了初步发掘，发掘工作揭示文化层对应时间与伊塞克墓堆的时间一致。这表明，也许拉哈特（Rakhat）城为塞人国王的住所，“金人”就是从这里运到埋葬地点的。

拉哈特（Rakhat）城遗址位于山脚下离伊塞克市5公里的地方，并于拉哈特（Rakhat）村紧挨着。该村（阿拉木图州尹柏克士哈萨克县（Enbekshikazakh））坐落在连接伊塞克城和塔勒哈尔（Talgar）县的公路边上。该遗址的组成部分从东到西沿着山脉排成一排。保护定居点的古代护城河，有塔楼的堡垒明显可见。定居点的中心部分为梯形丘，第二个山丘从第一个山丘水平上高出10m，从北部相邻的草原平原高出50米。它被壕沟包围着，有人工切割斜坡和城墙的痕迹，在那里还可以看到土方工程的痕迹，这些都是一个有效的防御工事。

2013，拉哈特（Rakhat）城遗址被纳入了伊塞克博物馆的保护领地，并已经变成博物馆提供给参观者们的一系列考古遗址旅游路景点中一个靓丽的一点。古老的定居遗迹继续吸引着国内外的注意。

定居文化遗址和伊塞克墓地的王陵相近而建（这种现象在哈萨克斯坦的古代游牧民族的文化中非常少见），以及古代游牧民族城市（定居点）建设所需要的材料的提取促使了对城市遗址的新的研究。

«Алтын адам» киімінің қайта жаңғыртпасы.
Авторы – Қ. Алтынбеков. 2010 ж.
复原的“金人”服装。作者：阿尔滕别科夫（K. Altynbekov），2010
Reconstruction of the “Golden Man” costume.
Author K. Altynbekov. 2010
Реконструкция костюма «Золотого человека».
Автор К. Алтынбеков. 2010 г.

在2016年5月在山西（中国）举行的“一带一路”沿线国家文化遗产保护领域的经验交流与合作论坛期间哈萨克斯坦“伊塞克”国家历史博物馆与山西省考古研究所之间签署了备忘录。 2016年6月，陕西省文化古迹管理局局长赵荣博士率领代表团参观了伊塞克博物馆。会议期间，伊塞克博物馆和陕西省考古研究所签署了旨在直接研究拉哈特城遗址的一项协议。正如中国专家

所指出的，协议的签署是在“一带一路”国际项目框架内首次开展的哈中考古研究。

2017年夏，哈萨克斯坦 - 中国合作考古考察队开始考察拉哈特(Rahkat)古代定居点。挖掘工作从挖一系列的勘探坑开始，其中发现从早期铁器时代的后期到中世纪的文物。田野工作确定了古城遗址的边界。在一个勘探坑中发现的陶瓷炉证实了这些丘陵为人工丘的理论。除了陶瓷碎片以外，还发现了青铜，石头和加工过的骨头文物。这项工作的结果证明需要继续深化研究并扩大挖掘面积，以获得更多材料，确定更多的遗址文化层。

与中国专家们对遗址进行侦察工作的合作计划在未来5年内继续进行，除了露天挖掘工作，为确定考古点的确切位置从而进行挖掘，他们的工作还将包括创建考古遗址地图，扫描考古遗址区域，勘测地形图。

计划中的遗址研究工作将确定未来在该地点进行的大规模考古发掘的进程，并可能使我们在古代“金人”的部落居民繁衍生息的七河流域发现游牧民族城市文化的更多新的光鲜纪念碑。

THE ISSYK «GOLDEN MAN»

G. Mukhtarova

The «Golden Man» sensational archaeological find of the expedition of 1969–1970 under the leadership of K. Akyshev, discovered in one of the barrows of the necropolis Issyk. The discovery of this burial allowed to provide answers to many questions connected with the material and spiritual culture of the Sacum of the Semyrechya.

The mound, dated V–III centuries BC, because of its impressive size was attributed by researchers to the category of «royal». Its diameter reached 60 m, the height was 6 m. Two burials were found here - the looted central and lateral, which turned out to be untouched. The burial chamber of the lateral burial was constructed from processed logs of the Tien-Shan spruce in the form of a log, with logs overlapping at the top. The burial, about 165 cm in height, lay in the northern half of the chamber, on its back, its head to the west. Judging by the parameters of bone remains and preliminary results of anthropological research, he turned out to be a young man of 15–18 years.

The remains were dressed in a suit richly decorated with gold, the sacral semantics of which have been studied by scientists for about half a century. In the burial there was also found a set of objects designed to accompany the Prince of Saxia to the afterlife: 31 ceramic vessels, 3 metal bowls, a silver spoon, wooden trays, wooden bowls, two scoops, a dagger and a sword decorated with gold in Scythian animal style, a whip, caftan, trousers, boots with gold stripes, kulah with complex symbols, a hryvnia, an earring, a belt with badges and two rings.

The composition of the costume, the location of objects in the burial chamber, its external and internal arrangement, visually demonstrate the worldview of the Saka tribes Zhetysu. During the semiotic analysis of the artifacts of the Issyk mound, the connection between the conical form of the headdress and its decor, in conjunction with the images of the world tree, the archa or deer, is revealed, which indicates the sacred status of its owner. The height of the conical headgear (corona) was 65–70 cm.

Among the artifacts found in the burial, a special place is occupied by a silver bowl, on the outer side of which a horizontal inscription of 26 signs is inscribed with a sharp object. This inscription made a sensation in the scientific world, refuting the established views that there was no written language in the Saka society. It is in relation to it that scientists first used the conventional name «Issyk letter». Outwardly, it resembles the Orkhono-Yenisei script, according to another hypothesis, a letter from Kharoshtha. Similar letters were later found on numerous fragments of pottery and stones from southern Uzbekistan, southern Tajikistan and northern Afghanistan, which date back to the V–IV centuries BC.

Currently, there are more than 20 versions of reading inscriptions. In the scientific world, two language versions of the origin of the inscription were formed. One of them is the reading of the inscription according to the principles of Turkic-runic writing, which would indicate the presence of Turkic-speaking components in the ancient history of Central Asia and Kazakhstan. The second is the Iranian origin of the inscription.

Есік обасының («Алтын адамның») қапталдағы жерлеу камерасы. Тазарту сәті. 1970 ж. сәуір
伊塞克墓穴（“金人”）侧墓的墓室。剥离时刻。 1970年4月
Burial chamber of the lateral burial of the burial mound Issyk (“The Golden Man”). Moment of stripping. April 1970
Погребальная камера бокового захоронения кургана Иссык («Золотого человека»). Момент зачистки. Апрель 1970 г.

Есік обасы. 1969 ж. көктем
伊萨克墓堆。 1969年春天
The Issyk Mound. Spring 1969
Курган Иссык. Весна 1969 г.

The main argument of the opponents of the Turkic-speaking language of the Issyk letter is the statement about the later appearance of the Turkic-Runic writing (VII–VIII centuries).

Among the supporters of Turkic origin, the inscriptions of Academician A. Amanzholov are a prominent linguist, a recognized specialist in the field of comparative-historical grammar of Turkic languages, and the history of ancient Turkic writing. He read the inscription from the bottom up, decryption sounds like this: «Ag`a, sanga ochuq! Diz chok! Bodun ichra azuq «-» Brother, (this) homeland! (hey stranger) kneel down! The people have a lot of food. «

In one of the interviews the researcher of the «Golden Man», the famous archaeologist K. Akyshev asserted that «the phenomenon of the inscription on the silver bowl, the mystery of which philologists and Turkologists cannot solve, is that the existence at that time of alphabetic writing is a fact of existence and an indicator the level of development of the state, the degree of literacy of the population, the development of society and ethnic unity. Undoubtedly, this script existed before the appearance of this cup. «

In 1978, Dr. K.A. Akyshev published the monograph «Kurgan Issyk», where he gave a detailed description of jewelry and funeral implements found in the royal burial. The book reflects the reconstruction of the costume of the «Golden Man» and funeral rites of the Saka tribes of Semirechie. In 1984, the monograph A.K. Akyshev's «Art and Mythology of the Sacks», on the pages of which the problems of the visual creativity of the early nomads of Kazakhstan and Central Asia are studied, their religious-mythological views are characterized, mostly on the basis of the decoding of the semantics of the images and motifs presented in the prince's costume and burial inventory from The Issyk Barrow.

The Issyk burial ground, which was widely known precisely because of the untouched Saka burial, was named among the few monuments by the President «the constituent of the framework of our national identity.»After all, the «Golden Man» discovered here forced to revisit the history of Kazakhstan's statehood, and the history of writing was pushed back centuries. In the Saka era, the origins of Kazakhstan's identity are beginning. Therefore, in the framework of the Spiritual revival program, Issyk's burial ground was one of the first to become the object of the Sacred Map of Kazakhstan.

The burial complex of the Issyk burial mound is of great importance for archeology, the world scientific community considers the monument to be a standard, characterizing not only the brightest manifestations of culture and civilization of the ancient nomads of Central Asia - the Saks, but also the civilization of the nomads of Eurasia as a whole, the contribution of nomads to the culture of mankind. The Issyk Mound is unique as a sacred monument of a materialized mental culture, mythopoetic perception and a system of social micro and macrocosm of the Saka tribes of the Iron Age. Since its inception to this day, it has been the object of large-scale historical and archaeological research, gaining ever greater historical and cultural significance and relevance with each passing day. In addition, the Issyk mound and artifacts discovered during his research, eventually turned into one of the cultural brands of the Republic of Kazakhstan in the international space, becoming an organic part of the state symbols of independent Kazakhstan. The artifacts of the monument and the stories that adorn the dress of the «Golden Man», conveying the sacred meaning of the mythology of the ancient tribes, entered the state attributes of the Republic of Kazakhstan.

Gold products from Issyk Mound are in the funds of the National Museum of the Republic of Kazakhstan, utensils

and individual decorations are on display at the Issyk State Historical and Cultural Reserve-Museum, created in 2010 at the site of the archaeological discovery. The remains of the «Golden Man» are also kept in the funds of the reserve-museum «Issyk». Currently, the issue of the museumfication of the burial of the Golden Man on the territory of the Issyk burial ground is being considered.

In the exposition of the reserve-museum, a special place is occupied by the reconstruction of the costume of the «Golden Man», made by the restorer Kyrym Altynbekov. This reconstruction is the third in a row. Work on the first began immediately after the discovery and archaeological survey of a unique grave in the distant 1970s, and the reconstructed costume of the prince was published in 1973. Restoration work in the scientific plan was headed by K.A. Akyshev, the practical embodiment of the recreated image was occupied by V.I. Sadomsk. The second reconstruction of the «Golden Man» costume was carried out in 1992 by the restorer A. Tanabaev. All three works differ from each other in the arrangement of gold ornaments on the headdress (crown) of the «Golden Man», as its safety gave rise to various interpretative versions. The fabric - the basis of the headdress was decayed, the plaques sewn once upon him, were scattered in different directions. The reason for this was, apparently, the fall of one of the logs overlapping the tomb, which damaged the skull of the deceased.

Since 2013, in order to restore a series of events related to the discovery and study of sensational burial, the disclosure of a range of issues regarding the absence of an anthropological analysis of the bones of the «Golden Man», the Issyk Reserve Museum was initiated and implemented a research project that resulted in in 2016 was published a collection of «Secrets of the Golden Man.» The book restored a reliable picture of the history of the discovery and study of the Golden Man on the basis of archival materials and memoirs of archaeologists of the Issyk burial mound, and also published a preliminary analysis of the postcranial skeleton of the Golden Man.

Along the southern border of the Issyk necropolis in the foothill zones in 1999, traces of the settlement complex were discovered - settlements that indicate that its inhabitants rest in the necropolis. The settlement was given the name of a nearby modern settlement - Rakhat. In 2004, employees of the Institute of Archaeology after named A.H. Margulan conducted preliminary excavations of the ancient settlement of Rakhat, which revealed a cultural layer corresponding to the burial mounds of the Issyk burial ground. This led to the suggestion that, perhaps, the Rakhat hillfort was the residence of the Saka kings, and it was from there that they carried the body of the «Golden Man» to the place of his burial.

The Rakhat hillfort is located at the foot of the mountains 5 km south of the city of Yesik and directly adjacent to the village of Rakhat (Enbekeshikazakh district of Almaty region), located along the Esik-Talgar highway. The constituent parts of the site are located in a row along the mountains from east to west. Clearly visible are moats, fortress walls with towers, which in ancient times protected the settlement. The central part of the settlement is a trapezoidal hill, towering above the level of the first mountain terrace, at an altitude of 10 m and 50 m above the flat steppe adjoining the north. It is surrounded by gullies with traces of artificial cutting of slopes and ramparts, where also traces of earthworks are seen, which turned them into a system of effective fortifications.

In 2013, the territory of the ancient settlement Rakhat entered the protection zone of the reserve-museum «Issyk» and occupied an honorable place among other archaeological sites of the tourist route offered for review to museum visitors. Traces of the ancient monument of settled life continue to attract the attention of scientists, including foreign ones.

The close location of the monument of sedentary culture to the royal burials of the Issyk burial ground (a rare factor characterizing the culture of the ancient nomads of Kazakhstan), the receipt of new material on the urban (sedentary) culture of the ancient nomads determined the research on the site of ancient settlement.

In May 2016, during the Forum on the exchange of experience and cooperation in the field of cultural heritage protection between countries along the «One Belt and One Way» in Shanxi Province (China), a Memorandum of Cooperation was signed between the State Historical and Cultural Reserve-Museum «Issyk» and the Institute of Archeology of Shanxi Province. In June 2016, a delegation visited the reserve museum, headed by the Director of the Administration of Cultural Monuments of Shanxi Province, Dr. Zhao Rong. During the meeting, a cooperation agreement was signed between the museum reserve and the Institute of Archeology of Shanxi Province, aimed at direct exploration of the ancient settlement of Rakhat. As noted by Chinese experts, the signing of the agreement is the first joint Kazakh-Chinese archaeological research within the framework of the international project One Belt and One Way.

In the summer of 2017, the Kazakh-Chinese complex archaeological expedition began archeological exploration of the Rakhat ancient settlement. Works on the monument began with the laying of a series of reconnaissance pits, in which artifacts from the early Iron Age to the late Middle Ages were found. Fieldwork marked the general boundaries of the site of the site of the fortification. Discovered in one of the reconnaissance pits furnace for burning ceramics confirmed the theory of the artificial origin of the hills of the terrain. In addition to fragments of ceramic finds, artifacts from bronze, stone and processed bones were found. The results of the works proved the need for continuing research and expansion of the excavation area of the stratigraphic pits for obtaining material and identifying earlier, cultural layers of the monument.

The reconnaissance works on the monument together with Chinese specialists are planned for the next 5 years, in addition to the field ones, they will include work on creating an archaeological site map, scanning the territory and surveying the terrain in order to determine the exact location of the areas to be excavated.

The planned complex of research works will determine the course of future large-scale archaeological excavations at the site and possibly allow to open a new bright monument of urban culture of the ancient nomads of the Semirechie, where, possibly, in ancient times the tribesmen of the «Golden Man» lived.

ИССЫКСКИЙ «ЗОЛОТОЙ ЧЕЛОВЕК»

Г. Мухтарова

«Золотой человек» – сенсационная археологическая находка экспедиции 1969–1970 гг. под руководством К.А. Акишева, обнаруженная в одном из курганов некрополя Иссык. Открытие этого погребения позволило дать ответы на многие вопросы, связанные с материальной и духовной культурой саков Семиречья.

Курган, датируемый V–III вв. до н.э., из-за своих внушительных размеров был отнесен исследователями к категории «царских». Диаметр его достигал 60 м, высота составляла 6 м. Здесь было обнаружено два захоронения – разграбленное центральное и боковое, оказавшееся нетронутым. Погребальная камера бокового захоронения была сооружена из обработанных бревен тянь-шаньской ели в виде сруба, с бревнами перекрытия наверху. Погребенный, ростом около 165 см, лежал в северной половине камеры, на спине, головой на запад. Судя по параметрам костных останков и предварительным результатам антропологических исследований, он оказался юношей 15–18 лет.

Ожау. Ж.с.д. V–IV ғғ. Ағаш (қайың).
Көлемі: тұтқасының ұзындығы – 25,0 см, диаметрі – 9,5 см.
Пішіні цилиндр тәрізді, орта тұсында қабырғалары тарылған. Негізгі бөлігінің төменгі жағында тұтқа орналасқан. Тұтқасының қимасы он бір жұмыр білік түрінде дөңгелек пішінді. Түбі тегіс. Ағаш құрап кеткен, тұтқасында жетпей тұрған бөліктері бар.
Есік обасы. Инв. № ЕҚМ НТК 21
勺子。 公元前5-4世纪，木材（桦木）。
尺寸：手柄的长度为25.0厘米，直径为9.5厘米。
圆柱形，勺壁中间变窄。主体下半部分是一个手柄。手柄为圆形，横截面为带十一个齿的圆柱。底部平坦，木材破裂，手柄上有些地方缺损。
伊塞克墓堆。
物件编号：№ ЕҚМ НТК 21
Choppak. V–IV centuries BC. Wood (birch).
Size: the length of the handle is 25.0 cm, the diameter is 9.5 cm. Cylindrical shape, narrowed in the middle of the walls. In the lower part of the body is a handle. The handle is round in cross section in the form of eleven round cylinders. The bottom is flat. The tree is cracked, there are missing fragments on the handle. The Issyk mound. Inv. № ЕҚМ НТК 21
Черпак. V–IV вв. до н.э. Дерево (береза).
Размер: длина ручки – 25,0 см, диаметр – 9,5 см.
Цилиндрической формы, с суженными в середине стенками. В нижней части тулова расположена ручка. Ручка круглая в сечении, в виде одиннадцати округлых валиков. Дно плоское. Дерево рассохлось, на ручке имеются недостающие фрагменты.
Курган Иссык. Инв. № ЕҚМ НТК 21

Останки были облачены в костюм, богато декорированный золотом, сакральная семантика которого уже около полувека исследуется учеными. В захоронении был также найден комплекс предметов, призванных сопровождать сакского принца в загробный мир: 31 керамический сосуд, три металлические чаши, серебряная ложка, деревянные подносы, деревянные миски, два черпака, кинжал и меч, декорированные золотом, в зверином стиле, плеть, плащ, кафтан, штаны, сапоги с золотыми нашивками, кулах со сложной символикой, гривна, серьга, пояс с бляхами и два перстня.

Композиционное решение костюма, расположение предметов в погребальной камере, ее внешнее и внутренне устройство, наглядно демонстрируют мировоззренческие представления сакских племен Жетысу. В ходе семиотического анализа артефактов Иссыкского кургана выявлена связь конической формы головного убора с его декором, в совокупности с изображениями мирового древа, архара или оленя, что указывает на сакральный статус его владельца. Высота конусообразного головного убора (короны) составляла 65–70 см.

Среди артефактов, найденных в погребении, особое место занимает серебряная чаша, на внешней стороне которой острым предметом начертана горизонтальная надпись из 26 знаков. Эта надпись произвела сенсацию в научном мире, опровергая устоявшиеся взгляды на то, что в сакском обществе не было письменности. Именно по отношению к ней ученые впервые употребили условное название «иссыкское письмо». Внешне она напоминает орхоно-енисейскую письменность, по другой гипотезе – письмо кхароштхи. Аналогичные письмена позже были обнаружены на многочисленных обломках глиняной посуды и камнях из Южного Узбекистана, Южного Таджикистана и Северного Афганистана, которые датируются V–IV вв. до н.э.

В настоящее время существует более 20 версий прочтения надписи. В научном мире сформировались две языковые версии происхождения надписи. Одна из них – прочтение надписи по принципам тюрко-рунического письма, что свидетельствовало бы о наличии тюркоязычных компонентов в древней истории Средней Азии и Казахстана. Вторая –иранское происхождение надписи. Основным аргументом противников тюркоязычности иссыкского письма является утверждение о более позднем появлении тюркорунической письменности (VII–VIII вв.)

В числе сторонников тюркского происхождения надписи академик А.С. Аманжолов – крупный языковед, признанный специалист в области сравнительно-исторической грамматики тюркских языков, истории древнетюркской письменности. Он прочитал надпись снизу вверх, дешифровка

звучит так: «Ag`a, sanga ochuq! Diz chok! Bodun ichra azuq» – «Брат, (это) родина! (эй чужой человек) встань на колени! У народа много пищи».

В одном из интервью исследователь «Золотого человека», известный археолог К.А. Акишев утверждал, что «феномен надписи на серебряной чаши, тайну которой не могут разгадать филологи и тюркологи, в том, что наличие в то время алфавитной письменности – это факт существования и показатель уровня развития государства, степени грамотности насельников, развития общества и этнического единства. Несомненно, что эта письменность существовала до появления этой чаши».

В 1978 г. К.А. Акишевым была издана монография «Курган Иссык», где он привел подробное описание ювелирных изделий и остального погребального инвентаря, обнаруженных в царском захоронении. В книге отражаются вопросы реконструкции костюма «Золотого человека» и погребальной обрядности сакских племен Семиречья. В 1984 г. издается монография А.К. Акишева «Искусство и мифология саков», на страницах которой исследуются проблемы изобразительного творчества ранних кочевников Казахстана и Средней Азии, дается характеристика их религиозно-мифологических взглядов, в большинстве своем, на основе расшифровки семантики образов и мотивов, представленных на костюме царевича и а погребальном инвентаре из кургана Иссык.

Могильник Иссык, получивший широкую известность именно благодаря нетронутому сакскому захоронению, в числе немногих памятников назван Президентом «составляющим каркаса нашей национальной идентичности». Ведь обнаруженный здесь «Золотой человек» заставил заново пересмотреть историю государственности Казахстана, а история письменности была отодвинута вглубь веков. В сакской эпохе берут начало истоки казахстанской идентичности. Поэтому в рамках программы «Рухани жангыру» могильник Иссык одним из первых стал объектом «Сакральной карты Казахстана».

Комплекс погребения кургана «Иссык» имеет огромное значение для археологии, мировым научным сообществом памятник считается эталонным, характеризирующим не только ярчайшие проявления культуры и цивилизации древних кочевников Центральной Азии – саков, но и цивилизацию номадов Евразии в целом, вкладом номадов в культуру человечества. Иссыкский курган уникален как сакральный памятник материализованной ментальной культуры, мифопоэтического восприятия и системы социального микро- и макрокосма сакских племен железного века. С момента открытия и по сей день, он является объектом широкомасштабных историко-археологических исследований, с каждым днем обретая все большее историко-культурное значение и актуальность. Кроме того, Иссыкский курган и артефакты, обнаруженные во время его исследования, со временем превратились в один из культурных брендов Республики Казахстан в международном пространстве, став органичной частью государственной символики независимого Казахстана. Артефакты памятника и сюжеты, украшавшие парадную одежду «Золотого человека», передаю-

Құмыра. Ж.с.д. V–IV ғғ. Қыш. Көзеші шарығы, біркелкі күйдірілген.
Көлемі: биіктігі – 19,5 см, жоғарғы тәжінің диаметрі – 9,0 см, түбінің диаметрі – 8,0 см. Пішіні алмұрт тәрізді, негізгі бөлігі шығыңқы, мойны тәжіне қарай кеңейе түседі, түбі тегіс. Қызыл сұйық саз жабынымен безендірілген. Қара дақтар кездеседі, мойнының жиектерінде қырылған жерлері бар. Есік обасы.
Инв. № ЕҚМ НТК 8
水罐。 公元前5-4世纪。陶。陶工轮子，烘烤均匀。
尺寸：高 - 19.5厘米，冠部直径 - 14厘米，底部直径 - 8.0厘米，躯干 - 梨形，身体凸起，颈部向冠部变宽，平底，装饰着红色的珐琅。有黑斑，脖子的边缘被磨损。伊塞克墓堆。
物件编号：№ ЕҚМ НТК 8
Pitcher. V–IV centuries BC. Ceramics. The potter's wheel, the roasting is even.
Size: height – 19.5 cm, diameter of the corolla – 9.0 cm, diameter of the bottom – 8.0 cm. Pear-shaped, body convex, the neck widens to the corolla, the bottom is flat. Decorated with red engobe. There are dark spots, the edges of the neck are worn. The Issyk mound.
Inv. № ЕҚМ НТК 8
Кувшин. V–IV вв. до н.э. Керамика. Гончарный круг, обжиг ровный.
Размер: высота – 19,5 см, диаметр венчика – 9,0 см, диаметр дна – 8,0 см. Грушевидной формы, тулово выпуклое, горловина расширяется к венчику, дно плоское. Украшен красным ангобом. Имеются темные пятна, края горловины имеют потертости.
Курган Иссык. Инв. № ЕҚМ НТК 8

Табақ. Ж.с.д. V–IV ғғ. Қыш. Көзеші шарығы, біркелкі күйдірілген.
Көлемі: биіктігі – 4,5 см, жоғарғы тәжінің диаметрі – 15,5 см,
түбінің диаметрі – 7,5 см.
Пішіні жарты шар түрінде, тәжі сыртқа бүгілген, негізгі бөлігі
сызықтан бастап жоғары қарай созылған, түбі тегіс. Қызыл сүйық
саз жабынымен безендірілген. Тәжінің жиектерінде қырылған
жерлері кезедеседі, ыдыстың түбінде қуыстар және қара дақтары
бар. Есік обасы. Инв. № ЕҚМ НТК 15
碗。 公元前5-4世纪。 陶器。陶工轮子，烘烤均匀。
尺寸：身高 - 4,5厘米，冠部直径-15.5厘米，底部直径 - 7.5厘米。
半球形状，冠部向外弯曲，碗体从底部朝上拉上，底平。用红色的珐琅
装饰着。花冠边缘磨损，碗底部有黑点。伊塞克墓堆。
物件编号： № ЕҚМ НТК 15
Bowl. V–IV centuries BC. Ceramics. The potter's wheel,
the roasting is even.
Size: height – 4,5 cm, corolla diameter – 15,5 cm,
diameter of the bottom – 7,5 cm.
The hemispherical shape, the corolla is bent outward, the body is
stretched to the top from the lines, the bottom is flat. It is decorated
with a red engobe. The corolla edges are worn, there are dark spots
on the bottom of the bowl. The Issyk mound.
Inv. № ЕҚМ НТК 15
Миска. V–IV вв. до н.э. Керамика. Гончарный круг, обжиг ровный.
Размер: высота – 4,5 см, диаметр венчика –15,5 см,
диаметр дна – 7,5 см.
Полусферической формы, венчик отогнут наружу, тулово
вытянуто кверху, дно плоское. Украшена красным ангобом. Края
венчика имеют потертости, на дне чаши выбоины,
имеются темные пятна. Курган Иссык. Инв. № ЕҚМ НТК 15

щие сакральный смысл мифологии древних племен, вошли в государственную атрибутику Республики Казахстан.

Золотые изделия из кургана Иссык находятся в фондах Национального музея РК, утварь и отдельные украшения выставлены в экспозиции Государственного историко-культурного заповедника-музея «Иссык», созданном в 2010 г. на месте археологического открытия. Костные останки «Золотого человека» также хранятся в фондах заповедника-музея «Иссык». В настоящее время рассматривается вопрос по музеефикации погребения Золотого человека на территории могильника Иссык.

В экспозиции заповедника-музея особое место занимает реконструкция костюма «Золотого человека», выполненная реставратором К. Алтынбековым. Эта реконструкция является третьей по счету. Работы над первой начались непосредственно после обнаружения и археологического обследования уникального захоронения в далеком 1970 г., а реконструированный костюм царевича увидел свет в 1973 г. Реставрационные работы в научном плане возглавлял в то время сам К.А. Акишев, практическим воплощением воссозданного образа занимался В.И. Садомсков. Вторая по счету реконструкция костюма «Золотого человека» была выполнена в 1992 г. реставратором А. Танабаевым. Все три работы отличаются друг от друга расположением золотых украшений на головном уборе (короне) «Золотого человека», поскольку сохранность его давала повод к различным интерпретационным версиям. Ткань – основа головного убора истлела, бляшки, нашитые когда-то на него, были разбросаны в разные стороны. Причиной тому послужило, по-видимому, падение одного из бревен перекрытий усыпальницы, которое повредило череп усопшего.

С 2013 г. с целью восстановления череды событий, связанных с открытием и изучением сенсационного захоронения, раскрытия круга вопросов на предмет отсутствия антропологического анализа костных останков «Золотого человека», заповедником-музеем «Иссык» был инициирован и реализован научно-исследовательский проект, в результате которого в 2016 г. был издан сборник «Тайны Золо-

Үлкен табақ. Ж.с.д. V–IV ғғ. Ағаш (қайың).
Көлемі: 45×19×3 см. Пішіні тік бұрышты үлкен тегіс табақ.
Сыртқа қарай қиғашталған ернеуі аса биік емес, қайыңның тұтас
кесегінен жасалған. Құрап кеткен, жарықшақтары бар,
жиектері сынған, жетпей тұрған бөліктері бар.
Есік обасы. Инв. № ЕҚМ НТК 23
大盘子。 公元前5-4世纪。木材（桦木）。
尺寸：45x19x3厘米。大平盘，矩形。盘壁不高，壁上部向外倾斜，
由一整片桦木制成。破碎，有裂缝，边缘破碎，缺少碎片。
伊塞克墓堆。物件编号： № ЕҚМ НТК 23
A large dish. V-IV centuries BC. Wood (birch).
Size: 45×19×3 cm. A large flat dish is rectangular in shape. With low
sides, slanting outward, is made of a whole piece of birch. Broken,
there are cracks, edges are broken, has missing fragments.
The Issyk mound. Inv. № ЕҚМ НТК 23
Большое блюдо. V–IV вв. до н.э. Дерево (береза).
Размер: 45×19×3 см. Большое плоское блюдо прямоугольной
формы. С невысокими бортиками, скошенными наружу,
изготовлен из целого куска березы. Рассохся, имеются трещины,
края сломаны, имеет недостающие фрагменты.
Курган Иссык. Инв. № ЕҚМ НТК 23

Есік обасының жерлеу камерасының суретін салу сәті.
ҚазКСР ҒА Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институты археология бөлімінің қызметкерлері: алдыңғы жақта ортасында тұрған – кіші ғылыми қызметкер Б.Н. Нұрмұханбетов, солдан бастап үшінші отырған – бөлім басшысы К.А. Ақышев, оңнан бастап шетінде отырған – инженер-суретші Т.В. Воробьева, оның қасында аға зертханашы А. Амандықов. Есік қ., 1970 ж. сәуір
草绘伊塞克墓堆墓室的时刻。 哈萨克苏维埃社会主义共和国科学院瓦利卡诺夫历史，考古与民族志研究所考古部的员工 们：照片前排中间是初级研究员奴尔穆哈姆别托夫（B. N. Nurmukhanbetov），左边第三坐着考古部负责人阿克谢夫（K. A. Akyshev），最右侧：工程师兼艺术家沃罗比耶娃（T.V. Vorobiyeva），她旁边是高级实验助理阿曼迪科夫(A. Amandykov)。伊塞克市。 1970年4月
The moment of sketching the burial chamber of the Issyk burial mound.
Employees of the Department of Archaeology of the Institute of History, Archaeology and Ethnography after named Ch.V. Valikhanov of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR: in the center, in the foreground, is Junior Research Fellow B.N. Nurmukhanbetov, third from the left is the head of the department K.A. Akyshev, the extreme right engineer-artist T.V. Vorobyev, next to her is the senior laboratory assistant A. Amandykov. Issyk. April, 1970
Момент зарисовки погребальной камеры кургана Иссык.
Сотрудники отдела археологии Института истории, археологии и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова АН КазССР: в центре на переднем плане младший научный сотрудник Б.Н. Нурмуханбетов, третий слева сидит руководитель отдела К.А. Акишев, крайняя справа инженер-художник Т.В. Воробьева, рядом с ней старший лаборант А. Амандыков. Г. Иссык. Апрель 1970 г.

того человека». В книге была восстановлена достоверная картина истории открытия и изучения «Золотого человека» на основе архивных материалов и воспоминаний участников археологических раскопок кургана Иссык, а также опубликован предварительный анализ посткраниального скелета «Золотого человека».

Вдоль южной границы некрополя Иссык в предгорных зонах в 1999 г. были обнаружены следы городища, указывающие на то, что в некрополе покоятся его обитатели. Ему было дано название расположенного поблизости современного поселка – Рахат. В 2004 г. сотрудниками Института археологии им. А.Х. Маргулана проводились предварительные раскопки памятника, которые выявили культурный слой, соответствующий по времени курганам Иссыкского могильника. Это позволило предположить, что, возможно, городище Рахат было резиденцией сакских царей, и именно оттуда выносили тело «Золотого человека» к месту его погребения.

Городище Рахат расположено у подножия гор в 5 км к югу от города Есик и непосредственно примыкает к селу Рахат (Енбекшиказахский район Алматинской области), находящемуся по трассе Есик-Талгар. Составные части городища расположены в ряд вдоль гор с востока на запад. Четко просматриваются рвы, крепостные стены с башнями, в древности, ограждавшие поселение. Центральная часть поселения представляет собой трапециевидный холм, возвышающийся над уровнем первой горной террасы, на высоте 10 м и 50 м над примыкающей с севера равнинной степью. Его окружают овраги со следами искусственного подрубания склонов и валы, где также видны следы земляных работ, превративших их в систему эффективных фортификационных сооружений.

В 2013 г. территория городища Рахат вошла в охранную зону заповедника-музея «Иссык» и заняла почетное место среди других археологических объектов туристического маршрута, предлагаемого к обзору посетителям музея. Следы древнего памятника оседлости продолжают привлекать внимание ученых, в том числе зарубежных.

Близкое расположение памятника оседлой культуры к царским погребениям могильника Иссык (редко встречаемый фактор характеризующий культуру древних номадов Казахстана), получение нового материала по городской (оседлой) культуре древних кочевников обусловили проведение исследований на городище.

В мае 2016 г. во время Форума по обмену опытом и сотрудничеству в области охраны культурного наследия между странами вдоль «Одного пояса и одного пути» в провинции Шаньси (КНР) был подписан Меморандум о сотрудничестве между Государственным историко-культурным заповедником-музеем «Иссык» и Институтом археологии провинции Шаньси. В июне 2016 г. заповедник-музей посетила делегация во главе с директором Управления памятниками культуры провинции Шаньси, доктором Чжао Жун. Во время встречи был подписан договор о сотрудничестве между заповедником-музеем и Институтом археологии провинции Шаньси, нацеленный на непосредственное исследование городища Рахат. Как отмечают китайские специалисты, подписание договора – это первое совместное казахстанско-китайское археологическое исследование в рамках международного проекта «Один пояс и один путь».

Летом 2017 г. Казахстанско-Китайская комплексная археологическая экспедиция приступила к археологическим исследованиям разведывательного характера на городище Рахат. Работы на памятнике начались с закладки ряда разведывательных шурфов, в которых были найдены артефакты периода от раннего железного века до позднего средневековья. Полевые работы обозначили общие границы территории городища. Обнаруженная в одной из разведывательных ям печь для обжига керамики подтвердила теорию об искусственном происхождении холмов местности. Кроме фрагментов керамики были найдены артефакты из бронзы, камня и обработанных костей. Результаты работ доказали необходимость продолжения исследований и расширения площади раскопок стратиграфического шурфа для получения материала и выявления более ранних, культурных пластов памятника.

Разведывательные работы на памятнике совместно с китайскими специалистами запланированы на ближайшие 5 лет, помимо полевых, они будут включать в себя работы по созданию карты археологического объекта, сканированию территории и топосъемки местности, с целью определения точных мест расположения площадей, предполагаемых к проведению раскопок.

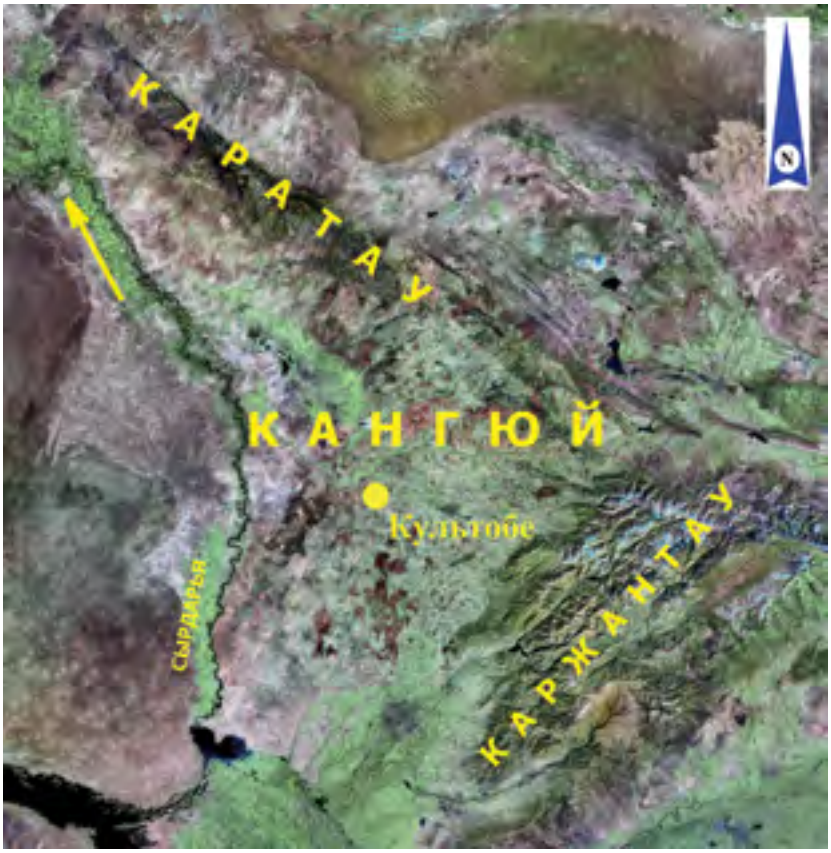
Намеченный комплекс исследовательских работ определит ход будущих широкомасштабных археологических раскопок на объекте и возможно позволит открыть новый яркий памятник городской культуры древних номадов Семиречья, где, возможно в древности обитали соплеменники «Золотого человека».

ҚАҢЛЫ (КАНЦЗЮЙ) МЕМЛЕКЕТІНІҢ ЖАЗУЫ

А.Н. Подушкин

«Канцзюй-го» – ежелгі қытай иероглификасының өзіндік оқылымы осындай, бұл «Канцзюй мемлекеті» (Қаңлы) дегенді білдіреді. Жазба деректерде ол туралы алғаш рет аталатын кезең ж.с.д. II ғасырға жатады, олар Аспан асты елінің императоры У-ди ж.с.д. 138–125 жж. Батыс өлкеге жіберген князь Чжан Цяннің хабарламаларымен байланысты. Соңынан «Канцзюй туралы хикая» деген атауға ие болған бұл ақпарат Үлкен Үй Ханьнің (Цяньханьшу), Кіші Үй Ханьнің (Хоуханьшу) ресми жылнамаларына және Сым Цяньнің (Шицзы) «Тарихи жазбаларына» енді.

Егер қытай жазба деректеріндегі мәліметтерді түйіндесек, Қаңлы мемлекетінің этникалық-саяси мемлекеттік бірлестік (Канцзюй-го) ретінде өз аумағы (Лоюени елі), бас әкімшілік орталығы-билеуші ордасы (Битянь қаласы) және қалаларда резиденциялары бар дербес князьдар басқаратын бес жергілікті иелігі (Сусе, Фуму, Юни, Ги және Юегань) болған деп қорытынды жасауға болады. Соңғылары әкімшілік-аумақтық құрылымдар құқығымен Қаңлы мемлекетінің құрамына кірген, олар билеушінің саяси билігі арқылы үнемі бақыланып отыратын Қаңлы мемлекетінің негізгі өзегін (байырғы жерлерін) құраған.

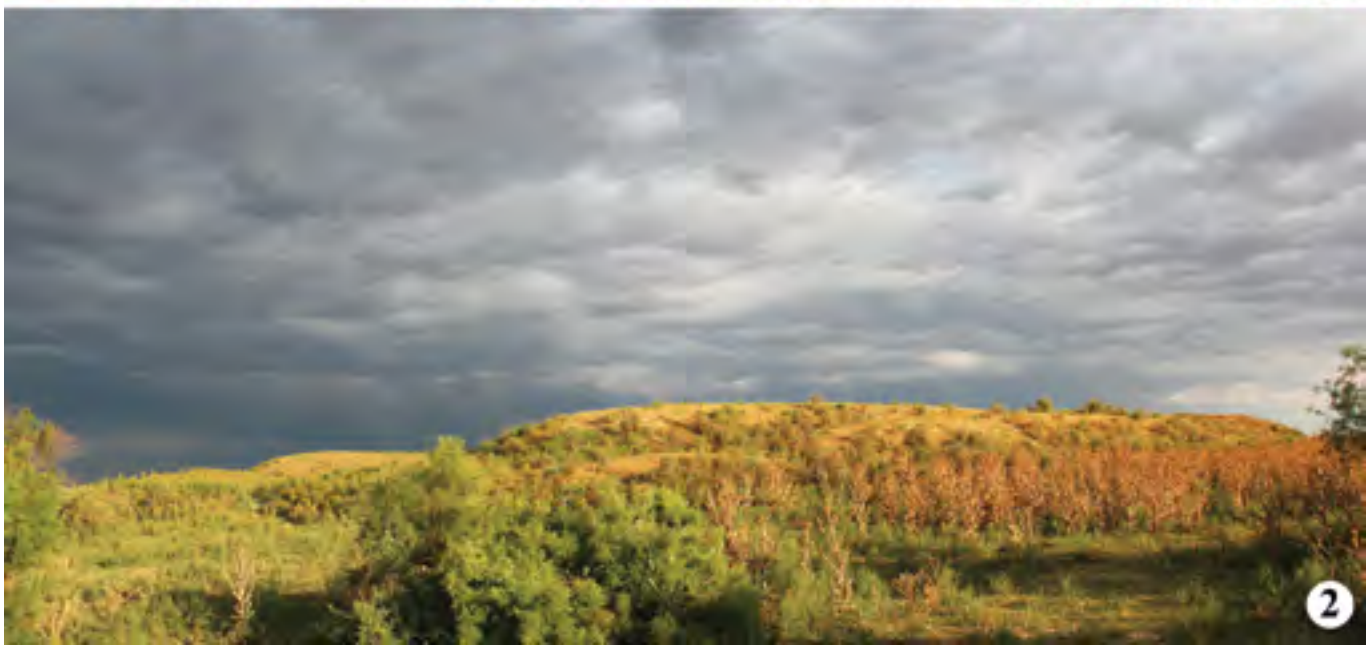
Оңтүстік Қазақстан аймағы мен Қаңлы мемлекетінің аумағы
哈萨克斯坦南部地区以及康居国领土
The region of Southern Kazakhstan and the territory of the Kangyu state
Регион Южного Казахстана и территория государства Кангюй

Сондай-ақ Қаңлы мемлекетінің (Канцзюй) көшпелі және отырықшы-егінші тайпалардың конфедерациясы түрінде болғаны белгілі, бұл ретте көшпенділер саяси билікті, ал егіншілікпен айналысатын орталықтар мемлекеттің экономикалық күшін құраған. Этникалық тұрғыдан Қаңлы мемлекеті туралы белгілі деректер аз, бірақ оны көп этникалық бірлестік болған деп айтуға болады, онда сақтар, азиялық сарматтар, сюннулар тұрған, да-юэчжилер мен аландар да тұрған болуы ықтимал. Қаңлы мемлекетінің (Канцзюй) әлеуметтік құрылымы ру-тайпалық құрылым ретінде түсіндіріледі, онда патриархаттық дәстүрлер басым болған; қаңлылардың антропологиялық келбеті көбінесе европоидтық болған (көбі – европоидтық нәсіл, далалық түрі).

Қазіргі ғалымдар археологиялық және тарихи деректерге сүйене отырып, Қаңлы мемлекеті Оңтүстік Қазақстанда, Арыс өзенінің алқабын, Қаратау және Қаржантау тауларын қамтитын орта Сырдария аумағында шоғырланған дейді. Қаңлы мемлекеті (Канцзюй) үлкен мемлекет ретінде ж.с.д. II ғ. бастап ж.с. IV ғ. өмір сүрген, бұл кезеңде эфталиттердің (ақ сюннулардың) соққысына ұшырайды.

Қаңлы мемлекетінің үздік өркениет жетістіктерінің бірі жазу-сызуды пайдалану болған. Қыш кірпіштекестелердегі бірегей жазу Оңтүстік Қазақстанның арыстық археологиялық мәдениетінің үлгілік объектісі – ескі Күлтөбе қаласынан табылды, ондағы ескерткіштер ғылымға жаңа артефактілер және ж.с.д. II ғ. – ж.с. IV ғ. Канцзюй (Қаңлы) мемлекеті туралы көптеген құнды ақпарат берді. Географиялық тұрғыдан Күлтөбе Оңтүстік Қазақстанда (орта Сырдария және Арыс өзені бассейнінде), Арыс өзенінің орта ағыс алқабында орналасқан және Арыс-Бадам бекіністі ауданындағы ескерткіштер тобына кіреді, бұл топқа «ұзын қабырға» деп аталатын қабырғамен әрі Арыс және Бадам өзендерінің арналарымен шектелген бірнеше ірі археологиялық нысан жатады (Подушкин 2000, 176–177-бб.). Арыс мәдениеті белгілерінің өзгеше кешенінде ерекше көзге түсетін эпиграфикалық артефактілер түріндегі палеолингвистикалық материалдардың маңызы зор. Бұл жерде Орталық Азия мен Қазақстан аумағында ұқсас үлгілері жоқ ежелгі жазу-сызу туралы айтып отырмыз. Күлтөбе жазу-сызуы туралы бастапқы ақпарат жарияланғанына қарамастан (Подушкин 2000, 2005, 2013; Sims-Williams, Grenet, Podushkin 2007), кең байтақ Орталық (Орта) Азия мен Қазақстан аймағының тарихы үшін бұл нысанның ғылыми және әлеуметтік маңызы

Арыстық Күлтөбе қалашығы (I–IV ғғ.) – жазудың табылған жері
阿勒斯（Arys）河流域库尔托别（Kultobe）古城（1至4世纪）- 发现古文本片段的地方
The ancient settlement of Kultobe Arys (I-IV centuries) is the place of the discovery of the written language
Городище Культобе арысское (I–IV в.в.) – место находки письменности

зор болғандықтан, бұл ескерткішке әлі де әлемдік және республикалық археологиялық және палеолингвистикалық қоғамдастық назарын тігіп отыр.

1. Жазу-сызуды табудың археологиялық қыры

Күлтөбе – құрылысы пішінсіз түпкі елді мекені бар, екі бөліктен тұратын ескі қала. Ескерткіш қамалын Арыс өзенінің суы түгелдей дерлік жойған, қалған бөлігі биіктігі 10,2 метр, 150 ш. м. жуық бөлік түрінде болып келеді, түпкі елді мекеннің жоспары ең жоғарғы биіктігі 5–6 метр, ауданы шамамен 2 гектар болып дұрыс жасалмаған. Ескі Күлтөбе қаласына іргелес жатқан аумақты зерттеу бойынша археологиялық жұмыстар барысында Арыс өзенінің ескі арнасының жағасынан, сондай-ақ ескерткіш түбінен 1992–2017 жылдар аралығында Күлтөбе жазуының 14-үзіндісі және толық дерлік екі мәтіні табылды. Олардың ішінде хронологиялық және статистикалық-лингвистикалық тұрғыдан ең маңыздыларына тоқталайық.

1992 жылғы ескі Күлтөбе қаласына іргелес жатқан аумақты зерттеу бойынша археологиялық жұмыстар барысында Арыс өзенінің ескі арнасының жағасына барлаушылық қазба салынды. Жұмыс жүргізу кезінде 0,5 метр тереңдіктен екі тығыздалған саз қабырғаның бұрыш жасай қосылған тұсының жоғарғы бөлігі табылды: қабырғалардың біреуінен жазу-сызудың алғашқы үзіндісі табылды. Бұл – ежелгі заманда сынған, бір қыры сақталған, ірі күйдірілген кірпіш-кестенің бір бөлігі; жәдігер ашық қоңыр түсті сұйық саз жабынымен жабылған. Беткі жағында 26 толықтай және жартылай салынған белгі бар, олар 6 жолға біріктірілген: белгілер шикі саздың бетіне батырып жазу техникасымен түсірілген (Подушкин, 2000. 160-б.; суреті 97-бетте). Дәл осы жылы Арыс өзені шайған жаға бөлігінен ескі қаладан қалған қамалға жақын жерден үлкен тік бұрышты кірпіш-кестедегі толықтай дерлік аяқталған мәтін түріндегі 2-үзінді табылды. Кірпіш өте жақсы күйдірілген, ашық қоңыр түсті сұйық саз жабынымен жабылған; оның беткі жағына шикі саздың бетіне батырып жазу әдісімен 4 жолға 32 ірі белгі түсірілген (Подушкин 2000, 160-б.; суреті осында).

2002 жылы Күлтөбенің шетіне, су сіңдіру арнасына жақын жерде ауданы 20 ш. м. қазба салынды. Жүргізілген жұмыстар нәтижесінде 2 метр тереңдіктен тығыздалған саз құрылымдардың нашар сақталған қалдық бөліктері табылды, бұл жерде саздан жасалған еденнің қалдығы мен күлдіктер бар. Дәл осы жерден ежелгі заманда сынған, күйдірілген кірпіш-кестенің 5-үзіндісі табылды, онда ежелгі жазу түсірілген. Жәдігерді қайта құрастырғаннан кейін 3-үзіндідегі барлық белгілер көрінді: ол қисық шаршы пішінді, ашық сары (ақшыл) түсті сұйық саз жабынымен жабылған. Жазу беткі жағына белгілерді шикі саздың бетіне батырып жазу техникасымен түсірілген, кейіннен күйдіріліп, сұйық саз жабынымен жабылған. Барлығы 5 жолға біріктірілген жартылай және толық салынған 28 белгі анықталды. Атап өтер жайт, 3-үзіндінің бүлінбеген екі қыры сақталған, олардың біреуі белгілерді бөліп тұр. Бұл 3-үзіндінің шикі саздың бетіне күйдіруге және оны кейіннен біртұтас етіп жинақтауға ыңғайлы болуы үшін бірнеше кестеге бөлінген көлемді мәтіннің бір бөлігі болғанын көрсетеді (Подушкин, 2005, 135-бет, 4, 4а, 4б сур.).

2005 жылы қамалдың қалған бөлігінен оңтүстікке қарай, Арыс өзенінің ескі арнасының жағалауынан және су сіңдіру арнасына жақын жерден, шайып әкелінген құмайт-сарғыш топырақ қабаттарынан Күлтөбе жазуының 4-үзіндісі табылды. Оның түрі бүтін деуге боларлық қыш кірпіш-кесте тәрізді, оның бір жағы сәл сынған. Беткі жағын бойлай саусақ тәрізді шұңқыр сызықтар бар, олардың бетіне шикі саздың бетіне батырып жазу техникасымен жеті жолға 140-қа жуық жақсы оқылатын белгі түсірілген. Жан-жағынан алып қарағанда, бұл нұсқасынан аяқталуға жақын мәтінді көреміз (Подушкин 2005, 135-б., 7–8-сур.).

2006 жылы Арыстың ескі арнасының дәл шеткі жағалауынан, шым қабатына жуық, мәдени тұрғыдан зарарсыздандырылған қабаттан ежелгі мәтін жазылған кірпіш-кестенің оныншы үзіндісі ашылды. Ол – ежелгі заманда сынған, қисық пішінді үлкен қыш кірпіш-кестенің бөлігі, оның беткі жағында шикі саздың бетіне өткір құралмен белгілер түсірілген: 6 жолға салынған, толық және жартылай оқылатын 44-ке жуық белгі бар (Подушкин 2013, 85-б.; 2: 10-илл.). 2007 жылғы қазбаның жиегін аршыған кезде Күлтөбе жазуы бар қыш кірпіш-кестенің үлкен бөлігі (№ 12 үзінді) табылды, оның беткі жағында шикі саздың бетіне 4 жолға толық және жартылай салынған 16 белгі бар (Подушкин 2013, 85-б.; 2: 12-илл.).

2009 жылғы ескі Күлтөбе қаласы түбіндегі қазбадан, тұрғын үй-жайлардың бірінің еден деңгейінен, есік ойығына жақын жерден Күлтөбе жазуының 13-үзіндісі табылды. Ол қыш кірпіш-кестенің ірі бөлігі түрінде болып келеді, оның беткі жағында шикі саздың бетіне керту техникасымен белгілер түсірілген. Кесте-кірпіш арнайы тік бұрышты қалыптағы құмдақ сеппеде қалыпқа түсірілген (беткі жағын қоспағанда, құм бүкіл жағында бар). Одан бөлек, кесте-кірпіштің оң жақ төменгі бұрышынан сол бұйымды қалыптан алып шығуға арналған кертпе бар. Барлығы 6 жолға толық және жартылай шиырланған 80-ге жуық белгі анықталды (Подушкин 2013, 86-б.; 2: 13-илл.).

2011 жылы Күлтөбе түбіндегі қазбаны тазартқан және кеңейткен кезде оның шығыс бөлігінен Күлтөбе жазуының 14-үзіндісі табылды. Ол ежелгі заманда сынған кірпіш-кестенің бір бөлігі түрінде болып келеді, оның беткі жағында шикі саздың бетіне батырып жазу әдісімен, кейіннен ұсақ домалақ етіп батырып түзету арқылы 4 жолға жартылай және анық салынған 16 белгі түсірілген. Кесте-кірпіштің қимасынан қарағанда қоңыр түсті, өте жақсы күйдірілген; бұл ретте илеудің құрамында қыш шамоттың ірі кесектері өте көп, ал кестенің теріс жағы мен оның қаптал бөліктері ашық сары түсті сұйық саз жабынымен жабылған. Белгілерінің салыну тәсіліне қарағанда, Күлтөбе жазуының 14-үзіндісі осындай жазудың 2 және 12-үзінділерінің үлгісінде жасалған; яғни белгілі бір ақпараттың таралымы көбейтілген (көшірілген).

Соңынан 2017 жылы арыстық ескі Күлтөбе қаласынан ежелгі жазудың соңғы 16-үзіндісі табылды, оған 4 жолға түсірілген 10 жақсы оқылатын және 6 қайта құрастырылатын белгі кіреді.

Сонымен, қазір ғалымдардың қолында қыш кірпіш-кестелердегі Күлтөбе жазуының 14-үзіндісі мен екі толық

дерлік мәтіні, 62 жолға жазылған жалпы саны 441 толық әрі жартылай салынған белгі бар. Жазуды түсіру техникасы бойынша, сол сияқты палеография бойынша ескі Күлтөбе қаласының барлық эпиграфикалық жәдігерлері бір-біріне ұқсас. Демек, қыш кірпіш-кестелердің, белгілердің және жеке «қол жазуы» өлшемдерінің әр түрлі екеніне қарамастан, бұлар ежелгі жазудың бір түріне жатады.

Күлтөбе жазу-сызуын археологиялық зерттеу бойынша мынадай тұжырым жасау қажет:

– жазу пішіні қисық тік бұрышты (трапеция тәрізді) қыш кірпіш-кестелерге түсірілген. Кейбір кестелер құмдақ септеде қалыпқа түсірілген. Барлық жағдайда да күйдіру сапасы өте жоғары, илеуінде қоспалар жоқ деуге болады (кейде құрамында ұсақ шамот пен өсімдік бар). Белгілер күйдіргенге дейін шиырлау (кейде батырып жазу және тіпті керту) арқылы шикі саздың бетіне түсірілген, сосын кірпіш-кестелер сәл кептірілген. Күйдіргенге дейін қыш кірпіш-кестелердің беткі жағын бойлай саусақ тәрізді шұңқыр сызықтар жүргізілген және ашық (ақшыл) сұйық саз жабынымен жабылған. Белгілерді түсіру құралы ретінде ағаштан (сүйектен) жасалған, диаметрі әр түрлі ұшы үшкір таяқшалар түріндегі құралдар және белгілерді саусақпен белгілеп түсіру тәсілі пайдаланылған.

– белгілер жолма-жол оңнан солға және жоғарыдан төменге қарай орналасқан. Жолдар да бар, сол сияқты белгілер топтарын бөліп тұратын «ажыраған» жолдар да бар. Белгілердің мықты қолмен түсірілуі, алуан түрлі «қол жазулары» және белгілердің көлемдері, палеолингвистикалық материалдың саны бұл жазуды кәсіпқой адамдар түсіргенін көрсетеді және олар ұзақ уақыт машықтанған болуы мүмкін. Кірпіш-кестелердің көлемділігі (өлшемдері) және Күлтөбе жазуы үлгілері жасалған материал (қыш) оның мұрағат ету мақсатында орындалғанына дәлел болады. Күйдіруге дайындалған, көлемі үлкен лингвистикалық материалдың оларды кейіннен (күйдіргеннен кейін) «жинақтау» мақсатында бірнеше көлемі кіші кірпіш-кестелерге қиылғаны (бөлінгені) Күлтөбе эпиграфикалық жәдігерлердің көлемі жөнінен барынша үлкен болғанын және онда таңбалық ақпарат мол болуы мүмкін екенін көрсетеді.

– жазу катакомбалық жерлеу кешендерінен табылған көптеген жәдігерлер арқылы мерзімі ж.с.д. I ғ. – ж.с. IV ғ. деп белгіленетін Оңтүстік Қазақстанның арыстық мәдениетінің Қаратөбе кезеңінің археологиялық материалдарымен бірге табылды.

Тұтас алғанда, Күлтөбе жазу-сызуын Канцзюй (Қаңлы) тайпалық бірлестігімен байланыстыруға дәлелді негіз бар. Бәлкім, табылған мәтіндер аймақтық жазу-сызудың жаңа түрі болар, аймақтық жазу-сызу шартты түрде қаңлы тілі деп аталған әрі Кангха-Канцзюй-Қаңлы ежелгі мемлекетіне тікелей қатысы бар тілге бейімделген.

2. Шифрді анықтау және палеолингвистикалық ақпарат

Күлтөбе жазуының шифрін анықтауға тікелей қатысы бар Францияның (Ф. Грене) және Ұлыбританияның (Н. Симс-Вильямс) ғалымдарының арқасында ол ежелгі шығыс-иран диалектісі нұсқаларының біріндегі тілде (шамамен ежелгі соғды тілінде) «сөйледі»; бұл ретте ерекше зерделеуді талап ететін лингвистикалық архаизмдер (жаңа арамей ауызша идеограммалары түрінде) кездеседі (Sim-Williams, Grenet 2006, 94–11-бб.; Sims-Williams, Grenet, Podushkin 2007, 1020–1034-бб.; Sims-Williams 2009, 153–172-бб.). Мәтінді оқу нәтижелерінен белгілі болғаны, Күлтөбе мәтіндері жыл санауымыздың алғашқы ғасырларындағы кең байтақ Орталық Азия және Қазақстан аймағына қатысты саяси, әлеуметтік және тарихи-мәдени сипаттағы бірегей ақпаратты қамтиды. Олар заманы кейінгі хорезм жазбаша ескерткіштерінен (оларда көбінесе «үйлердің тізімдері» деп аталатын жазулар, нақты иеленушілердің тектері мен аттарының тізбелері келтірілген) және парфян жазуынан (оларда негізінен шаруашылық-тұрмыстық сипаттағы ақпарат берілген) осы арқылы ерекшеленеді.

Атап айтқанда, Күлтөбе мәтіндерінде мыналар қамтылған: ж.с. алғашқы ғасырларындағы Орта (Орталық) Азиядағы аймақтардың, мемлекеттердің, ірі қала орталықтарының (иеліктердің) атаулары: Нахшеб, Самарқанд, Кеш, Чач, Бухара (сонымен қатар бұлардың кейбіреуі бұл заманға қатысты алғаш рет аталады); жеке адам аттары, ежелгі билеушілердің атақтары (соның ішінде әскери шені: «армия басшылары», «қолбасшы»); әлеуметтік терминдер («халық», «шатырларда тұратын адамдар» – көшпелілер); мемлекеттік терминдер («тақсыр», «қазына», «асыл заттар»); көмекші сөздер; аймақтық ауқымдағы тарихи оқиғалар мен сол жердегі билеушілердің жергілікті іс-қимылдары (қала орталықтары құрылған соң) және басқалары.

Төменде Күлтөбе жазуының лингвистикалық және ақпараттылық тұрғысынан ең маңызды толық дерлік № 4 мәтінінің лингвистика академигі Николас Симс-Вильямстың нұсқасындағы оқылымын назарларыңызға ұсынамын: «Бұл қаланы […] ұлы, армия басшысы (немесе: Спадане) Шат […] тұрғызған. Ол (біздің) адамдарға (немесе: bqt, «бақ» халқына) тиесілі (жер) де, шатырларда тұратын адамдарға (көшпелі-көшпенділерге) тиесілі (жер) де (болуы мүмкін) деген мақсатпен келді және Самарқанд патшасы мен (патша) К(еша, және) (патша) Нахшаба мен (патша) Навакме(тана) келісті (?); және ол (?) барлық қазынаны алды және (енді бұл) (жер) (оның өзіне) немесе оның мойнына («жанына») тиесілі. (Sims-Williams 2009, 156–161-бб.).

Күлтөбе мәтіндеріндегі ақпарат – Орта (Орталық) Азия мен Қазақстанның ж.с.д. алғашқы ғасырлардағы – жыл санауымыздың алғашқы ғасырларындағы осы аймақтар тарихының ең аз зерттелген кезеңін зерттеумен айналысатын тарихшылары, этнологтары, лингвистері, археологтары, мәдениеттанушылары үшін маңызы зор әрі құнды ақпарат. Дұрысында, осы өлкенің ежелгі тарихына арналған бұрыннан белгілі және жартымсыз қытай дереккөздерінің қасында ақапараттылығы, шынайылығы және ең бастысы, шығу тегінің жергілікті сипаты бойынша пайдалылығымен ерекшеленетін жаңа жазбаша деректі ғылыми айналымға енгізу туралы сөз болып отыр. Алдын ала жасалған тұжырымдар бойынша, Күлтөбенің толық оқылған мәтіндері ж.с. алғашқы ғасырларындағы Орта (Орталық) Азия мен Қазақстан аймақтары мен ежелгі мемлекеттері (Канцзюй-

Қаңлы, Чач, Согд, Хорезм, Кушан патшалығы) тарихын молықтыруға, тереңдетуге және нақтылауға көмектеседі. Ақыры, Қазақстаннан жаңа, бұрын белгісіз болған ауызша идеограммалары бар арамей жазуы нұсқасының табылуы палеолингвистердің ой тұжырымдауы үшін бірнеше жылға ақпарат болып табылады, өйткені мұндай деңгейдегі эпиграфиялық ескерткіштер ұзақ уақыт зерттеледі.

Хронологиялық тұрғыдан Күлтөбе жазуының Орталық Азия аймағындағы ежелгі соғды (немесе архаикалық соғды) тілінде арамей эпиграфикасымен жазылған, ғылымда әзірге белгілі мәтіндердің ішіндегі ең ерте жазу түрі екені анықталды. Зерттеушілердің пікірінше (бұл палеографиялық және лингвистикалық талдауларға негізделеді), Күлтөбе жазуының мерзімі ж.с. II ғ. – III ғ. басы (алғашқы онжылдықтары) деп белгіленеді.

Алайда арыстық ескі Күлтөбе қаласынан бір мәдени қабаттан табылған жазудың соңғы 16-үзіндісі, сармат белгі-таңбасы бар қыш ыдыс және билеуші Вим I Тактоның бедері бар кушандық мыс тиын (80–90 жж.) Күлтөбе (соғды, Қаңлы) жазуының пайда болу және тарау хронологиясын ж. с. I ғасырының ортасы – екінші жартысы шегінде белгілеуге жол ашады. Қазір Күлтөбе жазуын табу және зерттеу ізденістері Ұлыбританияның, Францияның және Ресейдің ірі ғылыми орталықтарында әлемдік деңгейдегі маңызды жаңалық ретінде қабылданады, ол өзінің тарихи-мәдени және әлеуметтік маңызы жөнінен Қазақстанның және Орталық Азияның аясынан да кең ауқымды қамтиды.

Әдебиет

Подушкин А.Н. Арысская культура Южного Казахстана IV в. до н.э. – VI в. н.э. – Туркестан, 2000. – 200 б.

Подушкин А.Н. Новые памятники письменной культуры Южного Казахстана // «SHYGYS». – № 2. – Алматы, 2005. – 133–39-бб.

Подушкин А.Н. Эпиграфические артефакты городища Культобе // Труды Государственного Эрмитажа. Т. LXII. «Согдийцы, их предшественники и наследники». Санкт-Петербург, 2013. – 82–95-бб.

Sim-Williams N. & Grenet F. The Sogdian Inscription of Kultobe // «SHYGYS». – № 1. – Алматы, 2006. – 95–111-бб.

Sims-Williams N., Grenet F., Podushkin A. Les plus anciens monuments de la langue sogdienne: les inscriptions de Kultobe au Kazakhstan // Academie des Inscription & Belles. – Paris, 2007. – P. 1006–1034.

Sims-Williams N. The sogdian inscriptions of Kultobe: text, translation and linguistic commentary // Труды Центрального музея. – Том II. – Алматы, 2009. – 153–171-бб.

康居国的文献资料

A.N. Podushkin

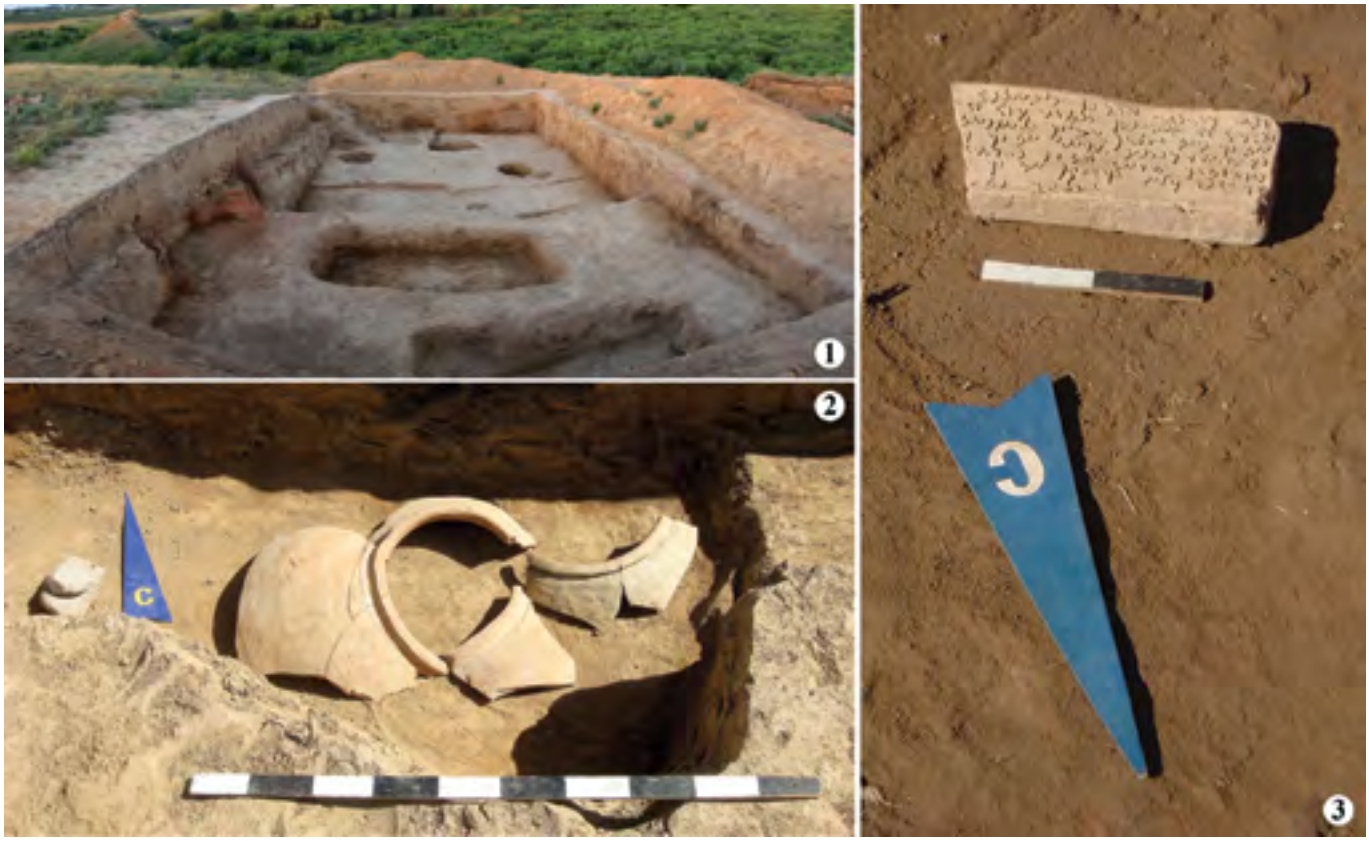
“康居国” - 这是康居国 (Kangly Eli) 在中国古代汉字的原始读音。第一次以书面形式提到它是在公元前2世纪；这与公元前138-125年中国皇帝汉武帝派遣大使张骞出使西域后带来的关于西域的报告有关。后来这些被称为《康居传》的资料被编入汉朝官方编纂的官方史册–《前汉书》和《后汉书》以及司马迁的《史记》。

根据中国文献资料信息，我们可以得出结论，康居作为一个民族政治联盟（康居国）已经有自己的领土，主要行政中心 -- 国家首都（卑阗城）以及五个封建领地，每个领地有自己的领主，首付以及坐落在首付的领主官邸（苏薤城、附墨城、窳匿城，罽城和奥鞬城）。后者是康居国具有对领土施行行政权利的实体，是康居国的核心（本土）领地，一直受统治者政治权力的控制。

我们知道，康居国是半游牧和半定居农业的部落邦联；游牧民族确定国家的政治权力，而农业中心是国家的经济实力中心。康居国的民族成分还未知，但我们可以推断它为一个多民族联合体，人口由塞人，亚洲萨尔马特，匈奴人组成，也许还有月氏和阿兰人参与了联盟。康居国的社会结构是一个部落为结构的系统，父权制传统观念强烈；康居人人类学外表以高加索型为主（大高加索人种草原型）。

现代科学家在考古和历史证据的基础上确定康居人的居住范围为哈萨克斯坦南部，锡尔河中游，包括阿勒斯（Arys）河的洪泛平原，卡拉套和卡尔占套（Karzhantau）山（图1）。康居是公元前二世纪到公元四世纪的一个大国。 后来在嚈哒人（白匈奴）的打击下没落。

康居国的杰出文化成就之一是他们的文字 。南哈萨克斯坦州阿勒斯（Arys）考古文化中心库尔托别（Kultobe）城出土的板砖上发现了独特的文字。该遗迹为科学工作者们提供了大量的公元前2世纪到公元4世纪的康居国的考古物件以及有价值的信息。库尔托别（Kultobe）城遗址坐落在南哈萨克斯坦州（锡尔河中流及阿勒斯（Arys）河盆地），它位于阿勒斯（Arys）河的中游洪泛平原，并被包括到阿勒斯-巴达木（Arys-Badam）遗迹群保护区内。这片区域被所谓的“城墙”即阿勒斯河及巴达木河所包围着。（圖。1; Подушкин 2000, p. 176 – 177).）。在阿勒斯（Arys）文明遗址的具体考古物件中，文物碑铭的古语言材料以其重要性而著称。这是一个古老的文字，在中亚和哈萨克斯坦没有出现类似的文字。尽管关于库尔托别（Kultobe）文字的主要信息已经出版（Подушкин 2000, 2005, 2013; Sims-Williams, Grenet, Podushkin 2007），该文字仍然吸引着国内和国外考古学家和古语言研究者的关注，因为该考古物件对中亚和哈萨克斯坦等大片地区的历史有重要性。

Күлтөбе қалашығы (I–IV ғғ.). Рабадтағы қазба және 4-мәтін
库尔托别（Kultobe）古城（1至4世纪）。拉巴德（市场）挖掘工作以及4号文本
The settlement of Kultobe (I–IV centuries). Rabad excavation and text 4
Городище Культобе (I–IV вв.). Раскоп на рабаде и текст 4

1. 发现文字的考古学背景。

库尔托别（Kultobe）是一个分两部分的定居点，有一个无定形的拉巴德（市郊商业区）。该遗址的城堡几乎被阿里斯河的水冲毁，所剩部分为无定形的拉巴德，其高度为10.2米，面积约150平方米，占地约2公顷，整个面积布局高低不规则，最高处5-6米。从1992年至2017，在阿勒斯（Arys）河旧河床旁边的古城遗址临近的区域，以及遗址的拉巴德进行考古挖掘过程中发现了14个片段及两个几乎完整的库尔托别（Kultobe）文本。现在让我们仔细研究其中最重要的时间和语言统计学两个方面。

1992年在库尔托别（Kultobe）古城遗址行进行考古学研究时，在阿里斯（Arys）旧河床旁边的区域进了探索性挖掘。当在0.5m深度进行挖掘时，我们发现了两个粘土墙连接的角落的顶部：在其中一个墙上立刻发现了第一个文本片段。它是古代烧制的一块巨大板砖的断落部分，其一个边保存完好，板砖一面覆盖着浅棕色的釉底。板砖正面发现26个完全和部分完整的符号，其被整合在了6个行：在生粘土用压印技术写成（Подушкин 2000. p. 160; 圖。p. 97）。同年，在古城堡垒遗址附近阿勒斯（Arys）河冲刷的岸上发现了2号文本片段。这是一个几乎完整的印在大长方形板砖表面的文本。材料为一个高品质的烧制砖，表面覆盖浅褐色的釉底；生粘土正面上用压印技术打出了排列成4排的32个大符号（Подушкин 2000, p. 160; 圖。這裡）。

2002年，在库尔托别（Kultobe）城外围的排水渠附近挖掘了20平方米的土地。结果在2米深地方的发现了保存不是特别完好的粘土围墙结构，以及粘土地板和灰坑。在这里也发现了五个烧制的板砖碎片，其上也发现了古老文字。对碎片进行复原后可以得到3号文本片段：板砖为不规则四边形，涂有浅黄色（发白）的釉底。这段文本是在生粘土上用压印技术写成的，然后进行烘烤和釉底涂层。部分和完全可读的总共28个符号被安排在了5个行。我们要注意一个基本情况：3号片段保留了两个完整的边，其中一个边明显地切割了符号。这表明3号片段为更大的一个板砖的一部分，为以后组装成一个完整的大板砖，为了烧制方便，用生粘土做成多个小板砖的。（Подушкин 2005, p. 135, 圖。 4, 4a, 4б）。

2005年，在城堡其余部分的南边，即在河岸边斜坡和壕沟旁边，在冲积砂黄土层中发现了库尔托别（Kultobe）文字4号片段。外观上它是一个几乎完整的陶瓷板砖。其一面轻微地凹陷。正面上有纵向的手指凹槽。其上有七行在生粘土上用压印技术打印的大约140个清晰可读的符号。显然，在这个片段中我们面对的是一个几乎完整的文本（Подушкин 2005, p. 135, 圖。7-8）。

2006年，在阿勒斯（Arys）河岸边旧河床边缘，几乎在草皮下，耕作不可能的底层中发现了有古文字的10号板砖片段。这是一块古老的巨型不规则板砖的断落碎片。生粘土正表面上用尖锐物刻画出了符号：6行文本由44个完全和部分可读的符号组成（Подушкин 2013, p. 85; 圖。 2: 10）。当拆卸2007年挖掘的坑的边缘时发现了印有库尔托别（Kultobe）文字的巨大的陶瓷板砖（12号片段），生粘土板正面用4行记录了16个完全和部分可读的符号（Подушкин 2013, p. 85; 圖）。

2009年在挖掘库尔托别（Kultobe）城拉巴德区时，在一个居住空间的地板水平，接近门口发现了13个印有库尔托别（Kultobe）文字片段的陶瓷板砖碎片。它是一个板砖的一块部分。板砖在还未烧制时在生粘土正面用尖锐物体刻出了文字符号。这个板砖是搁在沙地上的特殊矩形模具里成型的（除了正面，所有面都有砂子印记）。另外，板砖右下角发现一个凹槽，其用于从模具里取出成型的产品。完全和部分可读的符号总记约80个，安排在了6个行（Подушкин 2013, p. 86; 圖。）。

2011年，在库尔托别（Kultobe）拉巴德区进行剥离和扩大挖掘范围时，其东部发现了14号文字片段。它是古代碎砖的一部分。在生粘土上用压印和随后的小圆形工具修正的总共16个完全和部分可以阅读的被安排在4“行”的文字符号。板砖横切面为棕色，烤得非常好。这里也发现大量的陶瓷熟料。板砖的背面和侧面覆盖有淡黄色釉底。观察绘制的字符，14号库尔托别（Kultobe）文本是2号片段和12号片段相同文本的复制品;也就是说，复制（复写）了某个信息。

最后，在2017年阿勒斯（Arys）河库尔托别（Kultobe）遗址发现了最后一个文本片段，即16号文本片段。文本包括清晰可读的10个符号和6个复原后可读的古文字符号，总共被安排在了4个行。

因此，目前科学家已经累计发现14块刻有文本片段和2个完整文本的陶瓷板砖，部分和完全可以阅读的共计441个文字符号，被安排在了62个行。需要注意的是，库尔托别（Kultobe）遗址的所有文字文本的写入技术和古文字符号都彼此类似。也就是说虽然陶瓷板砖以及“笔迹”等的参数有所不同，它们都是同一个文字符号。

对库尔托别（Kultobe）城遗址古文字进行考古研究，我们得出以下几个论点：

- 文本是在不规则矩形（梯形）陶瓷板砖印制的。部分板砖是在铺了沙子的地板上成形的。所有板砖及碎片的烧制质量都很高，泥团几乎没有杂质（有时泥团中发现有精细的熟陶和植物残留）。文字符号在烧制之前的生粘土上用刻写（有时用压印，甚至刻凿）的方法完成的，之后板砖稍微晾干。烧制前的陶瓷板砖有手指纵向沟槽，以及覆盖釉底料。作为刻写工具，利用了有尖锐末端的各种直径的木棒（骨头），以及用手指完成了部分工作。

- 文字符号从右到左和从上到下逐行排列。文本以行以及分开字符组的行中“间隔”的形式安排的。文本是一个个自信的手书写的，“笔迹”和字符的大小不一样。古文字资料的量表明，该文本都是专业人士所编写的，并且用了相当长的一段时间。板砖和材料的巨大的量（巨大参数）间接表明库尔托别（Kultobe）（陶瓷）文本的目的是用于存档的。为了烧成后再“组装”而将大型刻有文本的板砖切割（分离）成几个小的板砖的事实表明，库尔托别（Kultobe）文本板砖的规模相当的大，并可能包括大量的文字符号信息。

- 与南哈萨克斯坦州阿勒斯（Arys）河文化卡拉托别（Karatobe）时期的文物一起发现的文本片段，根据墓穴文物的年代这些文本可以追溯到公元前1世纪至公元4世纪。

应当指出的是，有充分的理由把库尔托别（Kultobe）古文字和康居部族联合体相联系起来。也许发现的古文本代表着本区域新的适合于语言交流的古文字体，它传统上被称为康居语言，或者与古康居（康伽国）有直接的联系。

2. 解码古文字信息。

因法国科学家（F. Grenet）和英国科学家（N. Sim-Williams）的直接参与解读库尔托别（Kultobe）古文字工作，该文解读后被认为本属于古东伊朗方言的变种之一（或者是古粟特语）。而且发现了其中有不少需要特别理解的老化词语（新的阿拉米语口头表意文字的形式）（Sim-Williams, Grenet 2006, pp. 94–11; Sims-Williams, Grenet, Podushkin 2007, pp. 1020 – 1034; Sims-Williams 2009, pp. 153–172）。从阅读结果已知库尔托别（Kultobe）古文本包括新纪元初几个世纪有关中亚与哈萨克斯坦大部分地区的政治，社会，历史和文化的独特信息。这方面它与同时期的花拉子模文字记录（其特点主要是所谓的“房屋清单”，即房屋主的实际名字和姓氏的清单）和帕提亚文字（其中大部分包含家庭起居信息）不同。

特别的是，库尔托别（Kultobe）古文本包含：新纪元初几个世纪中亚的不同区域，国家以及大型城镇（属地）的名称：纳合邪布（Nahsheb），撒马尔罕，凯什（Kesh），石国（Chach），布哈拉（其中一些首次被提及）；人名，古代统治者的头衔（包括军队领袖：“军队领袖”，“指挥官”）;社会术语（“人民”，“帐篷人”- 游牧人）；国家术语（“主权”，“国库”，“珠宝”）；服务词语；地区规模历史事件以及当地统治者（基于城市中心）的活动的记录等。

下面，建议阅读语言学院士尼古拉斯•西姆斯 - 威廉姆斯（Nicholas Sims-Williams）对在语言学和信息方面意义最重要的库尔托别（Kultobe）古城遗址几乎完整的4号古文所作的解读版本：“这个城市被军队（减少）领袖所建，沙特[...] 与儿子[...]。他来了（？）这里为了（？）和（土地），属于（我们）人们，（或者bqt的人，bqt即baq-花园）并且（土地属于）帐篷人（游牧民人）（可能是，和）撒马尔罕的国王（君主），凯什[K(esh)]（国王），纳合邪布（Nakhshab）国王和纳瓦克迈（Navakme)（国王）同意了（？）；然后（？）他拿走了全部的珍宝，（而现在这个）（地）属于（他本人）或：他的喉咙（胸怀）（Sims-Williams 2009, pp. 156 –161）.

库尔托别（Kultobe）古城遗址古文对从事研究公元前后几个世纪中亚和哈萨克斯坦地区最少被研究过的历史时间段的历史学家，人类学家，语言学家，考古学家和文化研究者来说非常重要且宝贵。事实上，我们正在谈论的是向科学领域引入一

个全新的书面资料，它的信息量，可靠性以及最重要的本土起源性在很久以来只依靠已知和稀缺的关于该地区古代历史的中国文献的背景下显得尤为突出。据初步调查结果，已完全解读的库尔托别（Kultobe）古文帮助我们拓宽，深化和澄清中亚和哈萨克斯坦地区新纪元初几世纪的地域和国家（康居，石国（Chach），粟特（Sogd），花剌子模（Khorezm），貴霜（Kushan）国）的历史。最后，在哈萨克斯坦境内发现阿拉姆文新的先前未知的口头表意文字，将向古文学家们提供未来几年要思考的信息，因为研究这一级别的碑文需要很长时间。

在时间方面确定了库尔托别（Kultobe）古文属于中亚地区科学家们已知的最早用古粟特语（或旧粟特语）书写的阿拉姆文本。据研究人员（古文研究和语言分析的基础上），库尔托别（Kultobe）古文的时间为公元二世纪至三世纪初（前几十年）。

然而，阿勒斯（Arys）河畔的库尔托别（Kultobe）遗址一个文化层发现的16个文字片段与印有萨尔玛特标志的huma和贵霜国帝王维马•塔克托锻造的（Vima I Takto）铜币（80 - 90年;圖。）可以确定库尔托别（Kultobe）（粟特，康居）[(Sogdian，Kangyu)]文字的制作和传播时间大概为公元1世纪中期和后半叶。现在正努力将库尔托别（Kultobe）古文在英国主要科学中心展示和研究。

文學=参考文献

Подушкин А.Н. Арысская культура Южного Казахстана IV в. до н.э. – VI в. н.э. – Туркестан, 2000. – 200 с.

Подушкин А.Н. Новые памятники письменной культуры Южного Казахстана // «SHYGYS». – № 2. – Алматы, 2005. – С. 133–39.

Подушкин А.Н. Эпиграфические артефакты городища Культобе // Труды Государственного Эрмитажа. Т. LXII. «Согдийцы, их предшественники и наследники». Санкт-Петербург, 2013. – С. 82–95.

Sim-Williams N. & Grenet F. The Sogdian Inscription of Kultobe // «SHYGYS». – № 1. – Алматы, 2006. – С. 95–111.

Sims-Williams N., Grenet F., Podushkin A. Les plus anciens monuments de la langue sogdienne: les inscriptions de Kultobe au Kazakhstan // Academie des Inscription & Belles. – Paris, 2007. – P. 1006–1034.

Sims-Williams N. The sogdian inscriptions of Kultobe: text, translation and linguistic commentary // Труды Центрального музея. – Том II. – Алматы, 2009. – С. 153–171.

THE WRITING OF THE KANGYU STATE (KANGJUI)

A.N. Podushkin

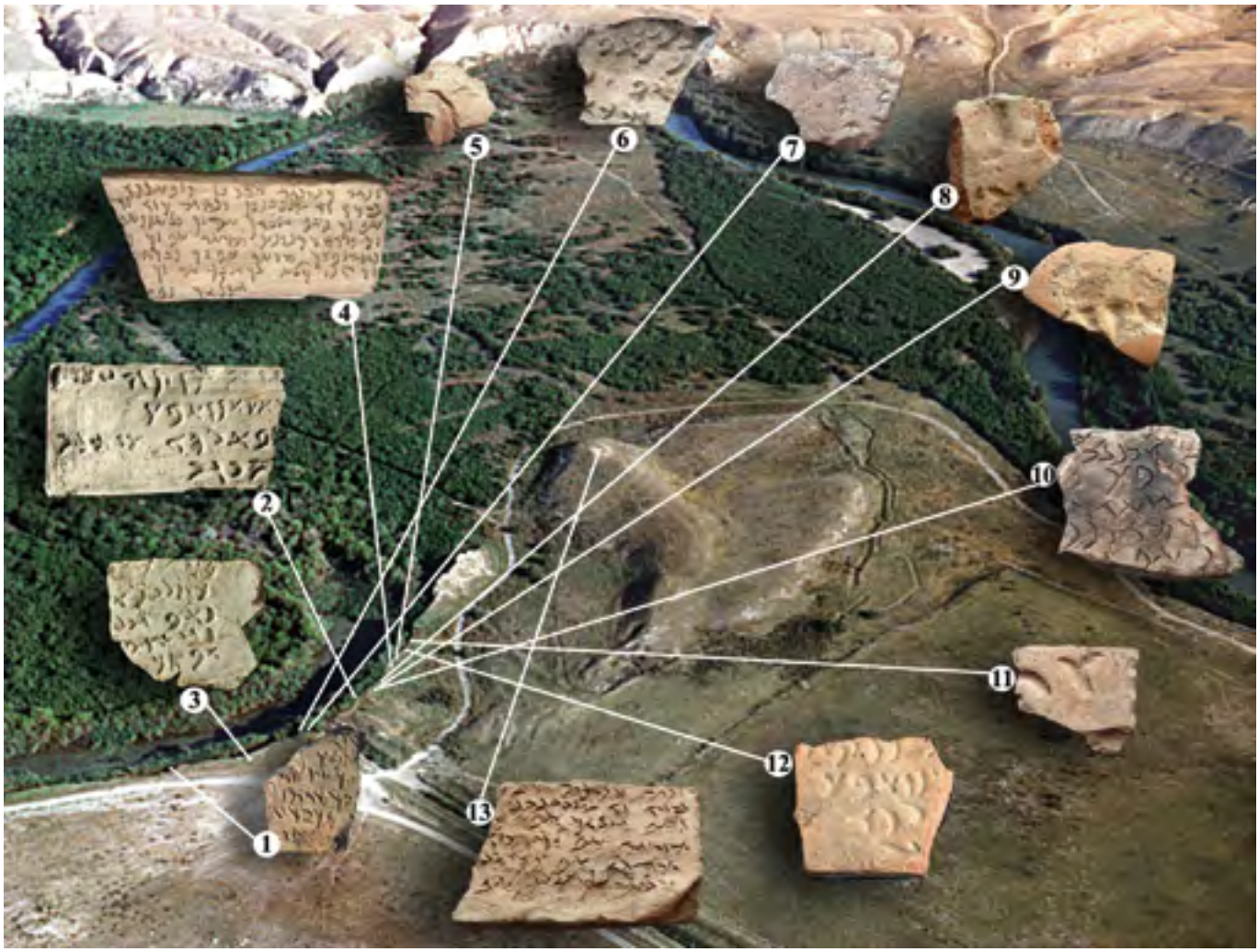
«Kangju-go» – this is the original reading of the ancient Chinese hieroglyphics, which means «Kangju State» (Kangyu). The first mention of it in written sources refers to the II century BC. they are related to the reports of Prince Zhang Qian, sent by the Emperor of the Celestial Empire to the West End in 138–125 years BC. Later this information, entitled «The Narrative of Kangju», was included in the official annals of the Senior House Han (Qianhanshu), Younger House Han (Houhanhu) and «Historical Notes» by Sim Qian (Shizi).

If we summarize the information of Chinese written sources, we can conclude that Kangyu as an ethnopolitical state association (Kangju-go) had its own territory (the country of Loyuni), the main administrative center-the rate of the ruler (Bityan town) and five local possessions, headed by the specific princes with residences in cities (Sousse, Fumu, Yuni, Guy and Yuegang). The latter were part of the Kangyu as administrative-territorial entities, which formed the core (indigenous lands) of Kangyu, constantly controlled by the political power of the ruler.

It is also known that Kangyu (Kangjui) was a confederation of nomadic and sedentary agricultural tribes, while nomads defined political power, and agricultural centers - the economic power of the state. On the ethnic level, little is known about Kangyu, but one can speak of it as a poly-ethnic association in which the Saks, the Asian Sarmatians, the Huns, and possibly the Da-Yuezhi and the Alans were present. The social system of Kangyu (Kangju) is treated as a clan-tribal, where patriarchal traditions were strong; the anthropological appearance of the Kangyuans was predominantly Caucasoid (a large Caucasian race, a steppe variant).

Modern scientists, relying on archaeological and historical data, localize Kangyu in southern Kazakhstan, in the middle Syr Darya, including the flood plain of the Arys river, the Karatau and Karzhantau mountains. Kangyu (Kangju) as a large state existed since the II century BC IV century AD when he fell under the blows of the Ephtalites (white hunnu).

One of the outstanding civilizational achievements of the Kangyu state was the use of writing in it. A unique letter on ceramic bricks-tables was found on the settlement of Kultob, a reference object of the Aryan archaeological culture of Southern Kazakhstan. The monuments of which gave science a lot of new artifacts and valuable information about the Kangju (Kangyu) II century BC – IV century AD Geographically, Kultobe is located in Southern Kazakhstan (the middle Syr Darya and the Arys river basin), it is located in the flood plain of the middle reaches of the Arys River and is part of a group of monuments of the Arys-Badam fortified area, including several large archaeological sites, bounded by the so-called «long wall» the Arys and Badam rivers (Подушкин 2000, pp. 176–177). In a series of specific features of the Aryan culture, paleolinguistic material, represented by epigraphic artifacts, stands out as its

Күлтөбе қаласындағы эпиграфикалық жәдігерлер
库尔托别（Kultobe）古城的石刻文物
Epigraphic artifacts of the ancient settlement of Kultobe
Эпиграфические артефакты городища Культобе

significance. It is an ancient writing, which has no analogues in Central Asia and Kazakhstan. Despite the fact that the primary information about the Kultobe script has been published (Подушкин 2000, 2005, 2013; Sims-Williams, Grenet, Podushkin 2007), the attention of the world and republican archaeological and paleolinguistic community is still focused on this monument because of the huge scientific and social importance of this object for the history of a large region of Central Asia and Kazakhstan.

1. Archaeological context of the discovery of writing.

The Kultobe is a two-part settlement with an amorphous rabad. The citadel of the monument is almost destroyed by the waters of the Arys River; the rest is a segment 10.2 m high about 150 square meters. m., rabad has an irregular layout of about 2 hectares at a maximum height of 5–6 m. During archaeological work on the study of the territory adjacent to the site of the town of Kultobe, on the bank of the old riverbed of the river Arys, as well as on the monument's rabad, during 1992–2017 14 fragments and two almost complete texts of Kultobe's letter were found. Let us dwell on the findings of the most significant of them in the chronological and statistical-linguistic aspects. During the archaeological works of 1992 to study the territory adjacent to the town of Kultobe, a reconnaissance excavation was laid on the shore of the old riverbed of the river Arys. When working at a depth of 0.5 m, it was possible to detect the upper part of the angular connection of two pahs walls: the first fragment of writing was found directly in one of the walls. It is part of a large, burnt-out brick brick in the past with one preserved face; the artifact is covered with a light brown engobe. On the front surface are fixed 26 completely and partially traced signs, which are combined into 6 lines: the signs are marked with the technique of pressing against raw clay (Подушкин 2000. p. 160; fig. in p. 97). In the same year, in the section of the bank of the Arys river washed by the river near the remnants of the citadel of the fortified settlement, fragment 2 was found, which is almost complete text on a large rectangular brick-table. Brick of high-quality roasting, covered with a light-brown engobed; On its front side, by pressing on raw clay, 32 large signs are arranged, arranged in 4 lines (Подушкин 2000, p. 160; figure

is here).

In 2002, on the periphery of Kultob, near the drainage channel, an excavation of 20 square meters was laid. m. As a result of work at a depth of 2 m, parts of poorly preserved remains of pakhsovy structures were found, here remains of clay floor and ash plots are fixed. It was here that 5 parts of the burnt-out brick table were found, on which an ancient letter was noted. After the reconstruction of the artifact, it became possible to see all the signs of fragment 3: it is of an irregular square shape, covered with a light yellow (whitish) engobe. The letter was made on the face surface by the technique of pressing marks on the raw clay, followed by roasting and engobe coating. A total of 28 partially and fully traced signs, combined in 5 lines. Let's note an essential circumstance: fragment 3 has preserved two untouched faces, one of them distinctly cuts the signs. This is evidence that fragment 3 was part of a voluminous text, divided by raw clay into several tables for the convenience of roasting and the subsequent collection of it into a single whole (Подушкин 2005, p. 135, figure 4, 4а, 4б).

In 2005, a fragment of 4 Kultobe letters was found to the south of the remaining part of the citadel, on the slope of the bank of the old river Arys and near the drainage canal, in the alluvial sand-loess beds. It has the appearance of almost an entire ceramic brick table, one side of which is slightly repulsed. On its front surface there are longitudinal finger grooves, on them by the technique of indentation on raw clay in seven lines there are about 140 well-read signs. Apparently, in this version we are dealing with almost finished text (Подушкин 2005, p.135, fig. 7–8).

In 2006, the tenth fragment of a brick-table with an ancient text was opened near the very edge of the bank of the old riverbed of Arys, almost in turf, sterile culturally. It was part of the massive brick brick-table broken in antiquity of irregular shape, on its front surface with a sharp object on raw clay signs are marked: 6 lines are fixed, including about 44 fully and partially readable signs (Подушкин 2013, p. 85; illustration 2: 10). When dismantling the outrigger of the excavation in 2007, it was possible to find a large part of the ceramic table-brick with Kultobe's letter (fragment No. 12), on the front surface of which 4 lines were recorded 16 completely and partially traced along the raw clay of the sign (Подушкин 2013, p. 85; illus. 2: 12).

In the excavation site at the Rabat of the ancient settlement of Kultobe in 2009, at the level of the floor of one of the living quarters, near the doorway, 13 fragments of Kultobe's letter were found. It is a large part of the ceramic table-brick on whose front surface there are signs on raw clay. The table-brick was molded on a sandy piling in a special rectangular shape (sand is marked on all, except for the face, surfaces). In addition, in the lower right corner of the brick table a groove is fixed, allowing to take out the product of their form. A total of about 80 completely and partially drawn signs, decorated in 6 lines (Подушкин 2013, p. 86; illus. 2: 13).

In 2011, during the mopping up and expansion of the excavation at Rabat settlement Kultobe, 14 fragments of Kultobe's letter were found in its eastern part. It is a part of the brick-table, broken in antiquity, on the front surface of which on the raw clay by the method of pressing and subsequent correction by small rounded impressions, 16 partially and clearly traced signs, decorated in 4 «lines». The table-brick in a cut of brown color, roasting very high quality; while the dough contains a large number of large pieces of ceramic chamotte, and the reverse surface of the table and its side parts are covered with a light-yellow engobe. Judging by the drawing of the signs, the 14th fragment of the Kultobe script is a replica of fragment 2 and 12 of a similar letter; that is, it is about replicating (copying) certain information.

Finally, in 2017, the last 16th fragment of the ancient letter was found on the site of the ancient settlement of Kultobe arys, which includes ten well-read and six reconstructed signs, arranged in 4 lines.

Thus, now the scientists have at their disposal 14 fragments and two almost complete texts of the Kultobe writing on ceramic bricks-tables with a total of 441 completely and partially traced signs that are decorated in 62 lines. Note that, both in the technique of writing and in paleography, all the epigraphic artifacts of the ancient settlement of Kultobe are similar to each other. That is, we are talking about the same form of ancient writing, despite the various parameters of ceramic bricks-tables, signs and individual «handwriting.»

As conclusions on the archaeological study of Kultobe's writing, the following should be noted:

- the letter is made on ceramic bricks-tables of an irregular rectangular (trapezoidal) shape. Separate tables were formed on sandy piling. The quality of roasting in all cases is high, the dough is almost without impurities (sometimes in the composition there is fine chamotte and vegetation). Signs were applied on raw clay prior to roasting by drawing (sometimes - squeezing out, and even - erupting), then the bricks-tables were slightly dried. The front surface of ceramic bricks-tables before firing was perforated with longitudinal furrows and covered with light (whitish) engobes. As a tool for the drawing of signs used devices in the form of chopsticks made of wood (bone) with a sharp end termination of various diameters and up to the finger fixation of signs on the surface.

- signs were located line by line from right to left and from top to bottom. Both strings and lowercase «breaks» are separated, which separate the groups of characters. The nature of the signs with a confident hand, the different «handwriting» and the size of the signs, the quantitative composition of the paleolinguistic material indicate that this letter was written by professionals and could be practiced for a long time. Massiveness (parameters) of bricks-tables and material from which samples of Kultobe's writing (ceramics) are made, indirectly speak about its archival purpose. The fixed fact of cutting (dividing) a large volume of linguistic material prepared for roasting into several smaller bricks-tables with the purpose of their subsequent (after roasting) «gathering» indicates that the Kultobe epigraphic artifacts were sufficiently significant in volume and could include a large amount of sign information.

- the letter was found along with the archaeological materials of the Karatobe stage of the Arys culture of Southern Kazakhstan, well dated by many artifacts from the funeral catacomb complexes 1st century BC – IV century AD.

It should be noted that on the whole there are good reasons to associate the Kultobe script with the tribal association Kangju (Kangyu). Perhaps the texts found represent a new kind of regional writing that is adapted for a language that is conditionally called Kangyui and has a direct relationship to the ancient state of Kangha-Kantszyu-Kangyu.

2. Decoding and paleolinguistic information.

Thanks to the scholars of France (F. Grenet) and Great Britain (N. Sims-Williams), who were directly involved in the decipherment of the Kultobe letter, it «spoke» in the language of one of the variants of the ancient East Iranian dialect (previously - in Old Sughd); At the same time, linguistic archaisms (in the form of new Aramaic oral ideograms) are fixed, requiring special comprehension (Sim-Williams, Grenet 2006, pp. 94–11; Sims-Williams, Grenet, Podushkin 2007, pp. 1020–1034; Sims-Williams 2009, pp. 153–172). From the results of the reading it is known that the Kultobe texts include unique information of a political, social and historical and cultural nature concerning a large region of Central Asia and Kazakhstan of the first centuries of our era. In this they differ from synchronized by time Khorezmian written monuments (where mainly the so-called «lists of houses», in fact - lists of names and owners' names) and the Parthian letter (where mainly information of economic character) is found.

In particular, in the kultobe texts there are: the names of regions, states, major urban centers (possessions) of Middle (Central) Asia of the first centuries AD.: Nahshab, Samarkand, Kesh, Chach, Bukhara (some of which are mentioned for the first time); personal names, titles of ancient rulers (including military: «army leader», «commander»); social terms («people», «people of tents» - nomads); state terms («sovereign», «treasury», «jewels»); service words; fixation of historical events of a regional scale and local actions of local rulers (on the basis of urban centers) and other.

Below I suggest reading the most significant linguistic and informative aspects of the almost complete text of the cult letter N 4 in the version of Nicholas Sims-Williams, Academician of Linguistics: «This city was built by the army leader (or Spadane) Shat [...] son [...]. He came here to (?) And (the land) belonging to (our) people, (or: the people bqt, from the tank «garden») and (the land belonging to) the people of the tents (nomad nomads) (could be, i) the sovereign of Samarkand and (the sovereign) K (esha, and) (sovereign) of Nakhshaba and (sovereign) Navakme (tana agreed (?), and he (?) took all the treasures, and (and now this)) belongs (personally to him) or: his throat («soul») (Sims-Williams 2009, pp. 156–161).

The information of the Kultobe texts is important and valuable to historians, ethnologists, linguists, archeologists, culturologists of Central Asia and Kazakhstan, who are studying the least studied period of history of these regions of the first centuries before the first centuries of our era. In fact, we are talking about the introduction into the scientific circulation of a fundamentally new written source, which, in its informativeness, reliability and, most importantly, autochthonous origin, stands out most favorably against the background of long-known and scarce sources of Chinese origin dedicated to the ancient history of the region. According to preliminary conclusions, the fully read texts of Kultobe will help to expand, deepen and clarify some pages of the history of the regions and ancient states of Middle (Central) Asia and Kazakhstan during the first centuries. e. (Kangju-Kangyu, Chach, Sogd, Khorezm, the Kushan kingdom). Finally, the discovery of the variant of the Aramaic letter in Kazakhstan with new, previously unknown verbal ideograms, gives information to paleolinguists for consideration for years to come, since epigraphic monuments of this level have been studied for a long time.

In chronological terms, it is established that Kultobe's letter is the earliest science known to science written by Aramaic epigraphy in the ancient Sogdian (or archaic Sogdian) language in the Central Asian region. According to the researchers (it is based on paleographic and linguistic analyzes), Kultobe's letter dates from the II - beginning (the first decades) of the III century AD.

However, the last find in the cult site of Kultobe arys in one cultural layer of the 16th fragment of the letter, hum with the Sarmatian tamga and the Kushan copper coin of the governor Vim I Takto (80 - 90 years) allows us to correlate the chronology of the origin and the spread of Kultobin (Sogdian, Kangyu) writing within the middle - second half of the 1st century AD. Now efforts to discover and study Kultobe's letters in major scientific centers of Great Britain, France and Russia are perceived as an important world-level discovery, which far beyond Kazakhstan and Central Asia in its historical, cultural and social significance.

References

Подушкин А.Н. Арысская культура Южного Казахстана IV в. до н.э. – VI в. н.э. – Туркестан, 2000. – 200 р.

Подушкин А.Н. Новые памятники письменной культуры Южного Казахстана // «SHYGYS». – № 2. – Алматы, 2005. – р. 133–39.

Подушкин А.Н. Эпиграфические артефакты городища Культобе // Труды Государственного Эрмитажа. Т. LXII. «Согдийцы, их предшественники и наследники». Санкт-Петербург, 2013. – р. 82–95.

Sim-Williams N. & Grenet F. The Sogdian Inscription of Kultobe // «SHYGYS». – № 1. – Алматы, 2006. – р. 95–111.

Sims-Williams N., Grenet F., Podushkin A. Les plus anciens monuments de la langue sogdienne: les inscriptions de Kultobe au Kazakhstan // Academie des Inscription & Belles. – Paris, 2007. – P. 1006–1034.

Sims-Williams N. The sogdian inscriptions of Kultobe: text, translation and linguistic commentary // Труды Центрального музея. – Том II. – Алматы, 2009. – р. 153–171.

ПИСЬМЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВА КАНГЮЙ (КАНЦЗЮЙ)

А.Н. Подушкин

«Канцзюй-го» – таково оригинальное чтение древней китайской иероглифики, что означает «государство Канцзюй» (Кангюй). Первые упоминания о нем в письменных источниках относятся ко II в. до н.э., они связаны с донесениями князя Чжан Цяня, отправленного императором Поднебесной У-ди в Западный Край в 138–125 гг. до н.э. Впоследствие эта информация под названием «Повествование о Канцзюй» вошла в официальные летописи Старшего Дома Хань (Цяньханьшу), Младшего Дома Хань (Хоуханьшу) и «Исторические записки» Сыма Цяня (Шицзы).

Если резюмировать сведения китайских письменных источников, можно заключить, что Кангюй как этнополитическое государственное объединение (Канцзюй-го) имело свою территорию (страна Лоюени), главный административный центр-ставку правителя (город Битянь) и пять локальных владений, возглавляемых удельными князьями с резиденциями в городах (Сусе, Фуму, Юни, Ги и Юегань). Последние входили в состав Кангюй на правах административно-территориальных образований, которые составляли ядро (коренные земли) Кангюй, постоянно контролируемое политической властью владетеля.

Известно также, что Кангюй (Канцзюй) представлял собой конфедерацию кочевых и оседло-земледельческих племен, при этом кочевники определяли политическую власть, а земледельческие центры – экономическую силу государства. В этническом плане о Кангюй известно немного, но о нем можно говорить как о поли-этничном объединении, в котором присутствовали саки, азиатские сарматы, сюнну и, возможно, да-юэчжи и аланы. Социальный строй Кангюй (Канцзюй) трактуется как родо-племенной, где были сильны патриархальные традиции; антропологический облик кангюйцев был преимущественно европеоидный (большая европеоидная раса, степной вариант).

Современные ученые, опираясь на археологические и исторические данные, локализуют Кангюй в Южном Казахстане, на территории средней Сырдарьи, включающей пойму реки Арысь, горы Каратау и Каржантау. Кангюй (Канцзюй) как крупное государство существовало со II в. до н.э. по IV в. н.э., когда пало под ударами эфталитов (белые сюнну).

Одним из выдающихся цивилизационных достижений государства Кангюй было использование в нем письменности. Уникальное письмо на керамических кирпичах-таблицах найдено на городище Культобе – эталонном объекте арысской археологической культуры Южного Казахстана., памятники которой дали науке массу новых артефактов и ценной информации о государстве Канцзюй (Кангюй) II в. до н.э. – IV в. н.э. Географически Культобе располагается в Южном Казахстане (средняя Сырдарья и бассейн р. Арысь), оно находится в пойме среднего течения реки Арысь и входит в группу памятников арысско-бадамского укрепленного района, включающего несколько крупных археологических объектов, ограниченных так называемой «длинной стеной» и руслами рек Арысь и Бадам (Подушкин, 2000, с. 176–177). В ряду специфического комплекса признаков арысской культуры своей значимостью выделяется палеолингвистический материал, представленный эпиграфическими артефактами. Речь идет о древней письменности, которая на территории Центральной Азии и Казахстана аналогов не имеет. Несмотря на то, что первичная информация о культобинской письменности опубликована (Подушкин, 2000, 2005, 2013; Sims-Williams, Grenet, Podushkin, 2007), к этому памятнику по-прежнему приковано внимание, как археологов, так и лингвистов, в силу огромной научной и социальной важности этого объекта для истории большого региона Центральной (Средней) Азии и Казахстана.

1. Археологический контекст обнаружения письменности.

Культобе является двухчастным городищем с аморфным рабадом. Цитадель памятника практически уничтожена водами реки Арысь, оставшаяся часть представляет собой сегмент высотой 10,2 м около 150 кв. м., рабад имеет неправильную планировку площадью приблизительно 2 гектара при максимальной высоте 5–6 м. В ходе археологических работ по изучению территории, прилегающей к городищу Культобе, на берегу старого русла реки Арысь, а также на рабаде памятника, в течение 1992–2017 гг. обнаружены 14 фрагментов и два почти полных текста культобинского письма. Остановимся на находках наиболее значимых из них в хронологическом и статистико-лингвистическом аспектах.

В ходе археологических работ 1992 г. по изучению территории, прилегающей к городищу Культобе, на берегу старого русла реки Арысь был заложен рекогносцировочный раскоп. При работах на глубине 0,5 м удалось обнаружить верхнюю часть углового соединения двух пахсовых стен: непосредственно в одной из стен был обнаружен первый фрагмент письменности. Это часть крупного разбитого в древности жженого кирпича-таблицы с одной сохранившейся гранью; артефакт покрыт светло-коричневым ангобом. На лицевой поверхности зафиксировано 26 полностью и частично прорисованных знака, которые объединены в шесть строк: знаки нанесены техникой вдавливания по сырой глине (Подушкин, 2000, с. 160, рис. на с. 97). В этом же году в срезе размытого рекой Арысь берега вблизи остатков цитадели городища был найден второй фрагмент, представляющий собой почти полностью законченный текст на большом прямоугольном кирпиче-таблице. Кирпич качественного обжига, покрыт ангобом светло-коричневого цвета; на его лицевой стороне методом вдавливания по сырой глине нанесено 32 крупных знака, расположенных в четыре строки (Подушкин, 2000, с. 160, рис. здесь же).

В 2002 г. на периферии Культобе, вблизи дренажного канала был заложен раскоп площадью 20 кв. м. В результате работ на глубине 2 м обнаружены части плохо сохранив-

Қыш кірпіш-кестелердегі ежелгі жазу мәтіндері мен үзінділері
陶瓷板砖上的文本和文本片段
Texts and fragments of ancient writing on ceramic bricks-tables
Тексты и фрагменты древнего письма на керамических кирпичах-таблицах

шихся остатков пахсовых конструкций, здесь же зафиксированы остатки глиняного пола и зольники. Именно здесь были найдены пять частей разбитого в древности жженого кирпича–таблицы, на котором отмечено древнее письмо. После реконструкции артефакта стало возможным увидеть все знаки третьего фрагмента: он неправильной квадратной формы, покрыт ангобом светло-желтого (белесого) цвета. Письмо выполнено по лицевой поверхности техникой вдавливания знаков по сырой глине с последующим обжигом и покрытием ангобом. Всего отмечено 28 частично и полностью прорисованных знака, объединенных в пять строк. Отметим существенное обстоятельство: фрагмент сохранил две нетронутые грани, одна из них отчетливо разрезает знаки. Это свидетельство того, что данный фрагмент являлся частью объемного текста, разделенного по сырой глине на несколько таблиц для удобства обжига и последующего его собирания в единое целое (Подушкин, 2005, с. 135, рис. 4, 4а, 4б).

В 2005 г. к югу от оставшейся части цитадели, на склоне берега старицы реки Арысь и вблизи дренажного канала, в намывных песчано-лёссовых слоях был найден четвертый фрагмент культобинского письма. Он имеет вид почти целой керамической таблицы-кирпича, одна сторона которого слегка отбита. На его лицевой поверхности имеются продольные пальцевые борозды, на них техникой вдавливания по сырой глине в семь строк нанесены около 140 хорошо читаемых знака. Судя по всему, в данном варианте мы имеем дело с почти законченным текстом (Подушкин, 2005, с. 135, рис. 7–8).

В 2006 г., у самой кромки берега старого русла Арыси, почти в дерновом, стерильном в культурном плане слое, был открыт десятый фрагмент кирпича-таблицы с древним текстом. Он представлял собой часть разбитого в древности массивного керамического кирпича-таблицы неправильной формы, на его лицевой поверхности острым предметом по сырой глине нанесены знаки: зафиксировано шесть строк, включающие около 44 полностью и частично читаемых знака (Подушкин, 2013, с. 85, илл. 2: 10). При разборке бровки раскопа 2007 г. удалось обнаружить крупную часть керамической таблицы-кирпича с культобинским письмом (фрагмент № 12), на лицевой поверхности которого в четыре строки зафиксированы 16 полностью и частично прорисованных по сырой глине знака (Подушкин, 2013, с. 85, илл. 2: 12).

В раскопе на рабаде городища Культобе 2009 г., на уровне пола одного из жилых помещений, вблизи дверного проема был обнаружен тринадцатый фрагмент культобинского письма Он представляет собой крупную часть керамической таблицы-кирпича на лицевой поверхности которого по сырой глине прорезной техникой нанесены знаки. Таблица-кирпич формовалась на песчаной подсыпке в специальной прямоугольной форме (песок отмечен на всех, за исключением лицевой, поверхностях). Кроме того, в правом нижнем углу таблицы-кирпича зафиксирован паз, позволяющий вынуть изделие из формы. Всего зафиксировано около 80 полностью и частично прочерченных знаков, оформленных в шесть строк (Подушкин, 2013, с. 86, илл. 2: 13).

В 2011 г. при зачистке и расширении раскопа на рабаде Культобе, в его восточной части был обнаружен четырнадцатый фрагмент культобинского письма. Он представляет собой часть разбитой в древности кирпича-таблицы, на лицевой поверхности которого по сырой глине методом продавливания с последующей правкой мелкими округлыми вдавлениями нанесены 16 частично и четко прорисованных знака, оформленных в четыре «строки». Таблица-кирпич в разрезе коричневого цвета, обжига очень качественного; при этом тесто содержит большое количество крупных кусков керамического шамота, а обратная поверхность таблицы и ее боковые части покрыты ангобом светло-желтого цвета. Судя по прорисовке знаков, этот фрагмент культобинского письма является репликой фрагментов № 2 и 12; то есть речь идет о тиражировании (копировании) определенной информации.

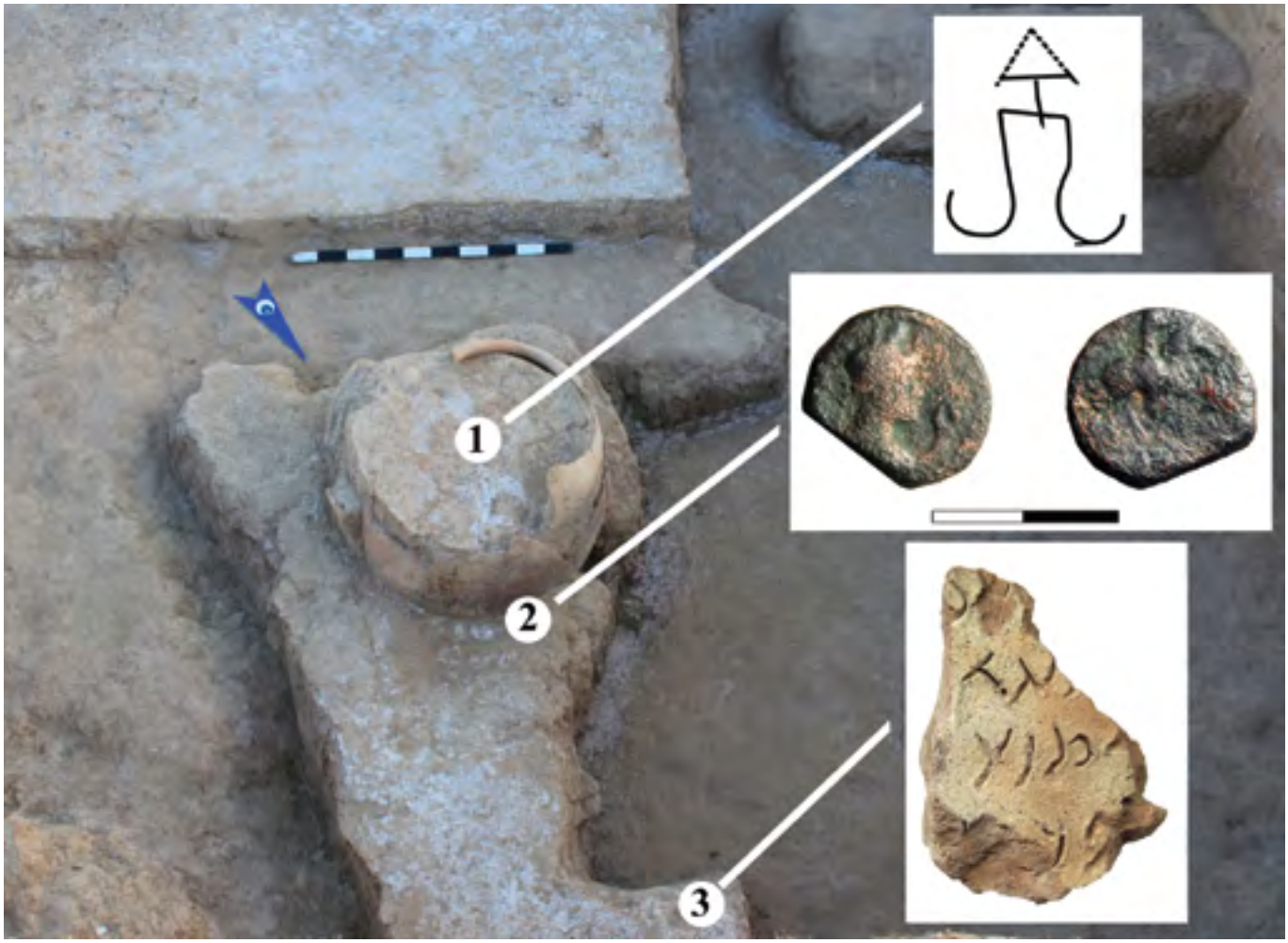
Наконец, в 2017 г. на городище Культобе арысском был найден последний фрагмент древнего письма, который включает десять хорошо читаемых и шесть реконструируемых знака, оформленных в четыре строки.

Таким образом, сейчас в распоряжении ученых имеются 14 фрагментов и два почти полных текста культобинского письма на керамических кирпичах-таблицах общим количеством 441 полностью и частично прорисованных знака, которые оформлены в 62 строки. Отметим, что как по технике выполнения письма, так и по палеографии все эпиграфические артефакты городища Культобе аналогичны друг другу. То есть речь идет об одном и том же виде древнего письма, несмотря на различные параметры керамических кирпичей-таблиц, знаков и индивидуального «почерка».

В качестве выводов по археологическому изучению письменности Культобе необходимо отметить следующее:

– письмо выполнено на керамических кирпичах-таблицах неправильной прямоугольной (трапециевидной) формы. Отдельные таблицы формовались на песчаной подсыпке. Качество обжига во всех случаях высокое, тесто почти без примесей (иногда в составе имеются мелкий шамот и растительность). Знаки наносились по сырой глине до обжига путем прочерчивания (иногда – выдавливания, и даже – прорезывания), затем кирпичи-таблицы слегка подсушивались. Лицевая поверхность керамических кирпичей-таблиц до обжига линовалась пальцевыми продольными бороздами и покрывалась светлыми (белесыми) ангобами. В качестве инструмента для нанесения знаков использовались приспособления в виде палочек из дерева (кости) с острым концевым завершением различного диаметра и вплоть до пальцевой фиксации знаков на поверхность.

– знаки располагались построчно справа-налево и сверху-вниз. Фиксируются как строки, так и строчные «разрывы», разделяющие группы знаков. Характер нанесения знаков уверенной рукой, различные «почерки» и размеры знаков, количественный состав палеолингвистического материала свидетельствуют о том, что данное письмо составлялось профессионалами и могло практиковаться длительное время. Массивность (параметры) кирпичей-таблиц и материал, из которого выполнены образцы культобинского письма (керамика), косвенно говорят об архивном его

Күлтөбе қалашығындағы рабад. 2017 ж. қазба. Қыш ыдыс, жазу және кушан тиын-ақшасы
库尔托别（Kultobe）古城的拉巴德。 2017年的挖掘工作。陶罐，文本以及貴霜国钱币
Rabad of the ancient settlement of Kultobe. Excavation of 2017 Hum, writing and the Kushan coin
Рабад городища Культобе. Раскоп 2017 г. Хум, письменность и кушанская монета

назначении. Зафиксированный факт разрезания (разделения) большого по объему подготовленного для обжига лингвистического материала на несколько меньших по размеру кирпичей-таблиц с целью их последующего (после обжига) «собирания» свидетельствует о том, что культобинские эпиграфические артефакты были достаточно существенны по объему и могли включать большое количество знаковой информации.

– письмо найдено вместе с археологическими материалами каратобинского этапа арысской культуры Южного Казахстана, хорошо датируемого многими артефактами из погребальных катакомбных комплексов I в. до н.э. – IV в. н.э.

Следует отметить, что в целом имеются веские основания связывать культобинскую письменность с племенным объединением Канцзюй (Кангюй). Возможно, найденные тексты представляют собой новый вид региональной письменности, которая приспособлена для языка, условно названного кангюйским и имеющим прямое отношение к древнему государству Кангха-Канцзюй-Кангюй.

2. Дешифровка и палеолингвистическая информация.

Благодаря ученым Франции (Ф. Грене) и Великобритании (Н. Симс-Вильямс), непосредственно причастных к дешифровке культобинского письма, оно «заговорило» на языке одного из вариантов древнего восточно-иранского диалекта (предварительно – на древнесогдийском); при этом фиксируются лингвистические архаизмы (в виде новых арамейских устных идеограмм), требующие особого осмысливания (Sim-Williams, Grenet 2006, с. 94–11; Sims-Williams, Grenet, Podushkin, 2007, с. 1020–1034; Sims-Williams, 2009, с. 153–172). Из результатов прочтения известно, что культобинские тексты включают уникальную информацию политического, социального и историко-культурного характера, касающуюся большого региона, включающего Центральную Азию и Казахстан первых веков нашей эры. Этим они отличаются от синхронных по времени хорезмийских письменных памятников (где фигурируют преимущественно т. н. «списки домов», фактически – перечни фамилий и имен владельцев) и парфянского письма (где в

основном содержится информация хозяйственно-бытового характера).

В частности, в культобинских текстах имеются: названия регионов, государств, крупных городских центров (владений) Средней (Центральной) Азии первых веков н.э.: Нахшеб, Самарканд, Кеш, Чач, Бухара (причем некоторые из них для этого времени упоминаются впервые); имена личные, титулы древних правителей (в том числе военные: «предводитель армии», «командующий»); социальные термины («народ», «люди шатров» – номады); государственные термины («государь», «казна», «драгоценности»); служебные слова; фиксация исторических событий регионального масштаба и локальных действий местных правителей (по основанию городских центров) и другое.

Ниже предлагаю прочтение наиболее значимого в лингвистическом и информативном аспектах почти полного текста культобинского письма № 4 в версии академика лингвистики Николаса Симс-Вильямса: «Этот город был построен предводителем армии (или: Спадане) Шат […] сыном […]. Он пришел (?) сюда с тем, чтобы (?) и (земля), принадлежащая (нашим) людям, (или: народу bqt, от бак «сад») и (земля, принадлежащая) людям шатров (номадам-кочевникам) (могла быть, и) государь Самарканда и (государь) К(еша, и) (государь) Нахшаба и (государь) Навакме(тана согласились (?); и он (?) забрал все сокровища, и (и теперь эта) (земля) принадлежит (лично ему) или: его горлу («душе») (Sims-Williams, 2009, с. 156–161).

Информация культобинских текстов важна и ценна для историков, этнологов, лингвистов, археологов, культурологов Средней (Центральной) Азии и Казахстана, занимающихся исследованием наименее изученного периода истории данных регионов первых веков до – первых веков нашей эры. По сути, речь идет о введении в научный оборот принципиально нового письменного источника, который по своей информативности, достоверности и главное – автохтонности происхождения, самым выгодным образом выделяется на фоне давно известных и скудных источников китайского происхождения, посвященных древней истории края. По предварительным выводам, полностью прочитанные тексты Культобе помогут расширить, углубить и уточнить некоторые страницы истории регионов и древних государств Средней (Центральной) Азии и Казахстана времени первых веков н.э. (Канцзюй-Кангюй, Чач, Согд, Хорезм, Кушанское царство). Наконец, факт обнаружения варианта арамейского письма в Казахстане с новыми, неизвестными ранее устными идеограммами, дает информацию к размышлению палеолингвистам на годы вперед, поскольку эпиграфические памятники такого уровня исследуются длительное время.

В хронологическом плане установлено, что культобинское письмо – самое раннее из пока известных науке текстов, написанных арамейской эпиграфикой на древнесогдийском (или архаическом согдийском) языке в регионе Центральной Азии. По мнению исследователей (оно базируется на палеографическом и лингвистическом анализах), культобинское письмо датируется II – началом (первыми десятилетиями) III в. н.э.

Однако последняя находка на городище Культобе арысском в одном культурном слое фрагмента письма № 16, хума с сарматским знаком-тамгой и кушанской медной монеты чекана правителя Вима I Такто (80–90 гг.) позволяет коррелировать хронологию возникновения и распространения культобинского (согдийского, кангюйского) письма в пределах середины – второй половины I века н.э. Сейчас усилия по обнаружению и исследованию культобинского письма в крупных научных центрах Великобритании, Франции и России воспринимаются как важное открытие мирового уровня, которое по своей историко-культурной и социальной значимости далеко выходит за рамки Казахстана и Центральной Азии.

Литература

Подушкин А.Н. Арысская культура Южного Казахстана IV в. до н.э. – VI в. н.э. – Туркестан, 2000. – 200 с.

Подушкин А.Н. Новые памятники письменной культуры Южного Казахстана // «SHYGYS». – № 2. – Алматы, 2005. – С. 133–39.

Подушкин А.Н. Эпиграфические артефакты городища Культобе // Труды Государственного Эрмитажа. Т. LXII. «Согдийцы, их предшественники и наследники». Санкт-Петербург, 2013. – С. 82–95.

Sim-Williams N. & Grenet F. The Sogdian Inscription of Kultobe // «SHYGYS». – № 1. – Алматы, 2006. – С. 95–111.

Sims-Williams N., Grenet F., Podushkin A. Les plus anciens monuments de la langue sogdienne: les inscriptions de Kultobe au Kazakhstan // Academie des Inscription & Belles. – Paris, 2007. – P. 1006–1034.

Sims-Williams N. The sogdian inscriptions of Kultobe: text, translation and linguistic commentary // Труды Центрального музея. – Том II. – Алматы, 2009. – С. 153–171.

ЕЖЕЛГІ ТҮРКІЛЕРДІҢ МОНУМЕНТАЛЬДЫ ӨНЕРІ

З. Самашев, А. Оңғарұлы

Ежелгі түркі мәдени кешенінің ең маңызды құрамдас бөліктерінің бірі – тас мүсін өнері, яғни bediz > бедіз, ол Ұлы Еуразия даласы белдеуіндегі ортағасырлық түркі этностарының жерлеу-еске алу әдет-ғұрпымен және діни-идеологиялық заңдарымен тығыз байланысты.

Бедіз – ежелгі түркі сөзі, ол тас мүсіндерді, мүсін өнерін білдірген. bet- // bed- сөзі түбірінің мағынасы «бет», «бұлдыр кескін», «мүсін», «дене» дегенді білдіреді. Демек, «бедіз» сөзі ежелгі түркі тілінде тастағы адам мен жануар бейнесін, ал «bediz urturtum» − «бедіз ургуздум» деген сөз тіркесі адам мен жануардың тас мүсінін дайындау дегенді білдірген (Самашев, Базылхан, Баяр, 2006, 30–33-бб.).

Көбінесе адам тәрізді бейнені жеткізетін ежелгі түркі халықтарының монумент өнері туындыларының көпшілігі VI−XIV ғасырларда жасалған және олар Ұлы дала кеңістігінде және Шығыс Моңғолия мен Еуропаның орталығындағы Эльба өзенінің арасындағы іргелес аймақтарда орналасқан. Ортағасырлық шеберлер – bedizči > бедізшілердің тас кесу өнерінің ең әйгілі үлгілері Моңғолия, Қазақстан, Қырғызстан аумағында, Алтайда, Хакасияда және Тувада, сондай-ақ Шығыс Түркістанда және Ішкі Моңғолияда шоғырланған. Қазіргі уақытқа дейін Еуразия даласынан алдын-ала есептелуі бойынша 3 мыңнан астам тас мүсін табылды.

Тас кесу өнері мен тік объектілерді орнату дәстүрлері палеометалл дәуіріне дейінгі дәуірлерден бастау алады. Қола дәуірінде қоғамдағы ерекше қадірлі тұлғалардың құрметіне бұдыр тас қоршаулардың жанына алуан түрлі нышандар мен белгілер бейнеленген алып қадатастар мен тақтатастар орнатқан.

Тас мүсіндердің бетін жауып тұратын, құс басты бұғылардың астарлы бейнелері бойынша ғылымда «бұғытастар» деген атауға ие болған тақтатастар соңғы қола және ерте темір дәуірінің алғашқы кезеңіндегі монумент өнерінің ең жарқын әрі сырға толы ескерткіштері деп саналады. Бұғытастардың семантикасының негізінде қаруланған жауынгер бейнесі жатыр, сондықтан бейнелер мифтік-поэтикалық ойлау жүйесіндегі микрокосмосқа, яғни әлемнің үштік моделіне сәйкес келетін адам денесінің иерархиялық құрылымы ескеріле отырып түсірілген: жоғарғы бөлігінде – адам бетінің сұлбасы, көбінесе адам жүзінің орнына қиғаш жолақтар, күн нышандары, сосын сырға, айна, сымалқа, алқа, тізбе моншақ; ортаңғы бөлігінде – бірқатар зерттеушілер киім зері ретінде қарастыратын, жоғары қарай ұмтылып тұрған тұмсықты бұғылар мүсіндері, ал төменгі бөлігінде – белдік пен оған ілінген қарулану заттары – садағы бар қынап, бедерлейтін құрал, қайрақтас, ілгек, қалқан және т.б.

Ежелгі заманда ата-бабаға табынушылыққа, жоғарғы аспан әлемінің құдіретті күштеріне немесе табиғаттың дүлей күштеріне сиынуға және басқа да ұғым-түсініктермен байланысты кәде-жоралар жүргізілген, бұғытастар мен оларға сәйкес құрылыстар көп шоғырланған ғибадатханалар көбінесе Орталық Азия аумағынан табылды.

Өгөөмөр мен Тарни. Орталық Моңғолиядағы қағандық ғұрыптық кешендерінен табылған мүсіндер
Ogoomor 和 Tarni。蒙古国中部地区的可汗与王侯纪念和崇拜性陵园（koryq）中的雕像
Ogoomor and Tarni. Statues from Kagan-princely memorial complexes (korykov) in Central Mongolia
Өгөөмөр и Тарни. Статуи из каганско-княжеских поминально-мемориальных комплексов (корыков) в Центральной Монголии

Адам тәрізді бейне көбінесе жасырын берілетін әрі терең мағыналық мазмұнынан келіп туындайтын бұғытастардан айырмашылығы, скиф, әсіресе сармат мүсіндерінің келбеті дербес түрге ие, жеке сипаттарға – өздері арналып жасалған адамдардың сипаттарына ие болған, ал көптеген айрықша белгілер, аксессуарлар және қарулану заттары ескерткіштің құрылымында қатаң түрде тиісті орнында тұр.

Тас мүсіндерде, көбінесе, ғұрыптық ыдысты ұстаудың ерекше мәнері бейнеленеді
在石像上经常描绘出用一种特殊的手式持礼仪性器皿的画像
On the statues often depict a special manner of holding a ritual vessel
На изваяниях часто изображают особую манеру держания ритуального сосуда

Басында ерекше бас киімі бар және үлкен құмыра тәрізді ыдысты екі қолымен ұстап тұрған ер адам мүсіні. Баян-Өлгей аймағы, Моңғолия
这件石像上雕刻了一个头戴特殊头饰的男人用双手捧着一个壶形器皿的画像。蒙古国巴彦乌列盖省
The sculpture captured a man in a special headdress and holding a large jug-shaped vessel with both hands. Bayan Ulgiy aimag, Mongolia
Скульптура запечатлела мужчину в особом головном уборе и держащего обеими руками большой кувшинообразный сосуд. Баян Ульгийский аймак, Монголия

Дүниетанымдық тұрғыдан ерте темір дәуіріндегі тас мүсіндер ата-бабаға табынушылықпен байланыс дәстүрін жалғастырады, алайда идея қарулы жауынгерге табынушылықтың, қару-жараққа табынушылықтың артуына қарай түрленіп отырған, ежелгі көшпелілер қоғамында ішкі және сыртқы факторлардың әсерінен өзгерген этникалық-мәдени құбылыстар мен ағымдарды анық көрсеткен.

Бұл қатарда жеке көзге түсетін – Үстірттегі сармат тас мүсіндері, олар көшпелілердің мүсін өнерінің эволюциялық дамуында ежелгі және ортағасырлық үлгілер арасындағы аралық үлгі бола отырып, сол бір батырлар дәуіріндегі тас кесуші шеберлердің ұлы туындылары болып табылады (Самашев, Кушербаев, Аманшаев, Астафьев, 2007, 148–26-бб.).

Белгілі бір діни-философиялық ұғым-түсініктерге, атап айтқанда, ата-бабаға табынушылыққа және табыну-еске алу әдет-ғұрып нормаларына сәйкес тас мүсіндерді дайындау тәжірибесі мен орнату салты ежелгі түркі заманында (ж.с. VII–IX ғғ.) өркендеген. Алайда бұдан кейін де осы дәстүр толық жойылып кетпей, команы – қыпшақ (Плетнева, 1974) және «моңғол» типтес адамдардың мүсіндері түрінде жалғасқан. Моңғол типтестер Моңғолияның шығыс аудандарында шоғырланған және өзіндік иконографиялық өзгешеліктерімен және айрықша реалийлер жиынтығымен ерекшеленеді (Викторова, 1980, 39-б.; Баяр, 2002).

Қыпшақ жауынгерлері мен дегдар әйелдерінің мүсіндерін ортағасырлық шеберлердің тас кесу өнерінің шыңы деп санауға болады, олар киімнің, қарудың өте ұсақ бөлшектерін және басқа да айрықша белгілерін асқан шеберлікпен өңдеу техникасымен ғана емес, сонымен қатар көлемінің үлкендігімен де ерекшеленеді. Оларда,

шын мәнінде, жазбаша деректерден «қыпшақ даласы» ретінде белгілі Шығыс Еуропаның оңтүстігіндегі қыпшақ князьдықтарының таралу аймағы таңбаланған (Краснодар өлкесі, Дон даласы, Украинаның оңтүстігі және т.б.).

Қайтыс болған дегдар адамның құрметіне ежелгі түркі тас мүсіндерін орнатудың жалпы қағидаттары мен ережелері бар: рәсімдік жерлеу немесе ас беру ғұрпы жүргізілетін жерлерге, ең бастысы, әдетте нақты бір қауым салт-рәсімдік аумаққа айналдырған аумақтарда – qoruq > қорықтарда орналасатын діни-мемориалдық кешендердің, қоршаулардың және т.б. шығыс жағына орнатылады. Сонымен қатар әрбір мүсін өзі арналған нақты бір жеке адамның бет әлпетінің жеткізілуі бойынша, сол сияқты оның көзі тірісінде ие болған мәртебесіне байланысты жалпы үлгісінің жасалуы әрі айрықша белгілерінің жеткізілуі бойынша дара сипатқа ие. Мысалы, адамның мол киімімен және билік нышандарымен үйлескен, аяқтарын айқастырып отырған қалпы – бұл әміршіге арналған ескерткіш; рәсімдік сусынға арналған шағын ыдысты әсем бейнеленген екі саусағымен ақсүйектерше ұстау мәнері немесе үлкен құмыраны қос қолымен ұстау; аксессуарлар мен қару-жарақтың реттелген жиынтығы және т.с.с..

Ежелгі түркілер Жоғарғы Аспан Құдіретті күшіне – Тәңірге сенген, қасиетті Жер-Суға, қаһарман кейіпіндегі ата-бабаларға тағзым еткен. Ерекше қадірлі ру-тайпа көсемдері, ақсүйектер, қолбасшылар және «Аспан туғызған» Қағандар қайтыс болғаннан кейін олардың мәңгілік тас бейнесі жасалған, өйткені оларды мәңгі есте қалдыру ежелгі түркі қауымының дүниетанымдық және өмірлік бағдарларының ажырамас бөлігі болған.

Ежелгі түркілерде yoγu> йогу ғұрпы кең тараған, оның құрамына barïq > барық еске алу ескерткішін, жазбасы бар тасты (bitiktaš> бітіктас), адам тәріздес тас мүсіндерді, жануарлар мүсіндерін, balbal > балбалдар тізбегін орнату кіреді. Әрине, дәнекер болған балбал тастардың коммуникативтік қызметі қайтыс болған адамдардың жанын Тәңірге жіберумен - uča bar- «ұшып кетті» (құс сияқты) байланысты. Кейбір балбалдарда рәсімдік-ғұрыптық әрекеттерге қатысқан адамдардың аттары, шендері және атақтары, сондай-ақ олардың ру таңбалары мен атаулары жазылған.

Қазіргі түркі-моңғол тілдерінде ежелгі заманда тігінен орнатылған нысандардың – балбал тастар мен тас мүсіндердің мағынасы мен қызметінің белгілері сақталған, бұлар тас мүсіндердің сабақтастығын және түрлену кезеңдерін сипаттайды (мысалы, қазақ тілінде – дықылтас, тастізбек, кісітас, сынтас, тасмүсін, алып тас, тас батыр, алтай тілінде «көжөгө таш», хакас тілінде «иней тас», «көзее паласы», моңғол тілінде «хүн чулуу», «хөшөө чулуу» және т.с.с.).

Еске алу кешендерінде ата-бабаға сиыну, қайтыс болған адамның жанын Тәңірге жіберу рәсімдері және солармен байланысты ғұрыптық әрекеттер, атап айтқанда, құрбандық шалу және т.с.с. жүргізілген. Бұған шағын және үлкен обалар дәлел болады. Мысалы, Білге қағанның, Күлтегіннің, Тонықөктің, Мойын шордың (Ел етміш қаған), Ел етміш ябгу және т.б. құрметіне тұрғызылған үлкен кешендер – бірегей ескерткіштер, оларда он шақты тас мүсін мен алуан түрлі басқа да объектілер сақталған.

Тас мүсіндердің (35) және балбал тастардың (653) ең көбі Орталық Моңғолияның «Унгет» еске алу кешенінен табылды. Ірі кешендердегі тас мүсіндер саны әр түрлі: мысалы, кешенде Күлтегіннің құрметіне – 10, «Шивээт улан» – 9, Кюли-чуреге - 6, Тонықөктің, Білге қағанның, Ел етміш ябгу («Онгийн») құрметіне – 5, «Хуц ухнатай», «Нарийн хүрэмт», «Хөшөө цайдам-3» – 4.

Бірнеше тас мүсінде ежелгі түркі мәтіндері мен таңбалар – Нири қаған; Чойрен; Туба-3 және басқалары ойып жазылған (Самашев, Базылхан, 2010, 23, 26-б.).

Классикалық ежелгі түркі мәдениетінің таралу аймағында – Моңғолияның орталық бөлігінде, Алтайда және Тувада еске алу-мемориалдық сипаттағы таңбалық объектілер – «князьдық» кешендер деп аталатын кешендер орналасқан, олар ауқымдылығымен және құрылымының күрделілігімен ерекшеленеді және өз заманында олар Жоғарғы Аспан Тәңірісіне, ата-бабалар аруақтарына арналған ғұрыптар, еске алып ас беру және т.с.с. жүргізілген жай қорық аймақтары, яғни мемлекеттік ғибадат ету орталықтары ғана болмаған, көбінесе Ұлы Түркі қағанатының құрамындағы ру-тайпа бірлестіктерінің этникалық-саяси шоғырлану нышандары болған.

Ерте ортағасырлар дәуірінде денені дәстүрлі жер қойнына беру ғұрпымен қатар, аса кең тарамаған жоралғы – кейбір ерекше қадірлі тұлғалардың сүйектерін өртеу және кремацияланған сүйектердің бөліктерін еске алу-мемориалдық кешендерінде (кенотафтарда) кейде белгілі бір заттар жиынтығымен бірге жерлеу, олардың қасына тас мүсіндер немесе жай тақтатас орнату жоралғысын да тәжірибеде пайдаланған. Мұндай ескерткіштер, шынында, қатардағы ескерткіштер бізге Жетісуда (Ақтерек) және Қазақ Алтайында белгілі (Арсланова, 1972, 56–76-бб.).

Қаған-князь кешендерін қоса алғанда, бүгінде белгілі еске алу-ғұрыптық кешендердің бірде-біреуінде адам қабірі жоқ.

Ежелгі түркілердің әскери-саяси құрылымы мен мемлекеттік басқару жүйесі іргетасы «Тәңір-Адам-Жер» үшбірлігі болып табылатын ежелгі тәңіршілдік дүниетанымның негізінде құрылған. Осы үштік қағидатына байланысты әскери-әкімшілік қанаттар – tarduš> тардуш, ič> ич, töles> төлес (батыс, орталық, шығыс) қалыптасқан. Империяның басында мемлекетті тегіндерге, шадтарға, ябгу, апыт, тархандарға, бұйрықтар, шор, тудын, тұтық және т.б. сүйене отырып басқарған жеке билеуші қаған отырған. Мемлекетті басқару жүйесіндегі идеология, атап айтқанда, ата-бабаға тағзым етуге және олардың аруағына сиынуға, батырлар мен қолбасшыларды мадақтауға және т.с.с. негізделген. Бұл дәстүрді қоғамда қағаннан бастап qara bodun> қара бұдын – қарапайым адамға дейін құрметтеген және қатаң ұстанған.

Әміршінің немесе батырдың өлімі (жанының ұшып кетуі) қауымда бейберекеттік пен үйлесімсіздіктің орнауына әкеледі, сондықтан көп сатылы рәсімдік-ғұрыптық әрекеттерді (соның ішінде қайтыс болған адамның денесін жерлеу немесе өртеу) жүргізумен және жаңа қағанды таңдаумен қатар, көптеген мүсіндері және басқа да маңызды

Қорық – ежелгі түркілік ғұрыптық кешен. Моңғолия
古突厥纪念和崇拜性建筑 – 陵园（Koryq）。蒙古国
Ancient Turkic memorial complex-koryk. Mongolia
Древнетюркский поминально-мемориальный комплекс – корык. Монголия

элементтері бар орасан зор еске алу құрылыстарын тұрғызу әлемде тәртіпті қалпына келтіруге бағытталған. Сондықтан ежелгі түркі мемлекетінде олардың ерекше әлеуметтік-саяси маңызы болған.

Еуразия даласындағы ортағасырлық түркі халықтарының тас мүсіндерімен байланысты мәселелерді зерттеуде Д. Баяр, В.Е. Войтов, А.Д. Грач, А.М. Досымбаева, Л.А. Евтюхова, Л.Н. Ермоленко, Л. Йисл, Л.Р. Кызласов, В.Д. Кубарев, А.Х. Марғұлан, С.А. Плетнева, Т. Хаяши, А.А. Чариков, Я.А. Шер сияқты және кейбір басқа да зерттеушілер елеулі үлес қосты.

Орталық Азиядағы ежелгі түркі халықтарының тас мүсін өнерінің дамуын түрліше жіктеу сызбалары бар, олар аумақтық-хронологиялық, этникалық-мәдени және өзге де белгілер мен көрсеткіштерді ескере отырып құрылған (Евтюхова, 1952. 71–120-бб.; Киселев, 1949, 273–362-бб.; Грач, 1961, 54-б..; Кызласов, 1964, 27–39-бб.; Кызласов, 1979, 121–134-бб.; Шер, 1966. 25–26-бб.; Чариков, 1980, 130–140-бб.; Кубарев, 1984, 20–21-бб., 45–46-бб.; Баяр, 1997, 25–30-бб.; Худяков, 1985, 180–184-бб.; Войтов, 1996, 27–29-бб., 49–51-бб., 61–66-бб.; Toshio Hayashi, 1996, 2005).

Тас мүсіндерді безендірудің негізгі қағидаттары қарапайым: әскери дәрежесі мен әлеуметтік жағдайына сәйкес келетін қалыпта бейнелеу; бетінің безендіру, костюмін, алуан түрлі нышандар мен қаруды бейнелеу.

Тас мүсіндерде баскиімдер, бұрымдар, шапандар, аяққиім, белдіктер, әшекейлер, қару-жарақ және ыдыс-аяқ (ежелгі түркі тілінде: börük, burum, sïrγa, ton, etik, dulïγa, beldik, pïčaq, qïlïč, süŋüg, oq, ayaq), сондай-ақ басқа да заттар: таяқтар, құстар, ыдыс және т.б. бейнеленген.

Қаһармандық-баяндаушылық сипаттағы жанрлық көріністердің бейнелері қосымша түсірілген саны аз тас мүсіндер ерекше қызығушылық тудырады. Бұлар – Алтайдағы Күдергі (ескерткіш жоғалып кетті), Тувадағы Мунгу Хаирхан уул (Мемлекеттік Эрмитажда сақтаулы), Жетісудағы Қоғалы (ҚР Орталық мемлекеттік музейінде сақтаулы), Моңғолиядағы Хар-ямаат. Бұл көріністердің кейбіреуінің ортағасырлық жартасқа салынған өрнектерде тақырып жағынан ұқсас үлгілері бар.

Тас мүсіндерді дайындау үшін көпшіліктің қолы жететін жергілікті материал, негізінен мәрмәр, гранит, құм тас, қатпарлы тас, базальт, диорит және т.б. қолданылған. Тас мүсіндерді дайындау тәсілі оюшының, яғни bedizči шеберлігіне байланысты болған.

Қазақ даласынан жүздеген тас мүсін табылды, олар бейненің иконографиясы және этникалық-мәдени кейпі бойынша, сондай-ақ хронологиялық жағынан іргелес аумақтардағы ескерткіштерге жақын.

Кейбір зерттеушілер біздің аймақтағы тас мүсіндерді екі топқа бөледі: ежелгі түркі кейпіндегі (VI/VII–VIII/IX ғғ.) және қыпшақ кейпіндегі (IX ғ. ортасы – XIII ғ. басы) (Ермоленко, 2004, 16–17-бб., 68–69-бб.).

Қазақстанда тас мүсіндері бар екі кешен – шамамен Батыс түрік қағанаты өмір сүрген кезеңде болған Қазақстанның оңтүстігіндегі Жайсаң және Мерке кешендері толығырақ зерттелді. Этникалық тұрғыдан оларды он оқ түргештермен, қарлұқтармен немесе оғыздармен әр түрлі байланыстырады. Бұл жерден 70 тас мүсін анықталды, олардың ішінде 31 мүсін – әйел мүсіндері, бұл – басқа аймақтар үшін сирек жағдай (Досымбаева, 2002, 13-б.; Худяков, Табалдиев, 2009, 77-б.).

Қырғызстанда кейбір деректер бойынша қазір 600-ге жуық мүсін белгілі (Худяков, Табалдиев, 2009, 72-б.).

Қазақстан аумағында тиісті компоненттері бар қаған-князь кешендерін мақсатты түрде іздеу жұмыстары әлі жүргізілген жоқ, дегенмен кейбір ескерткіштерден мұндай іздер айқын байқалуда. Мысалы, еліміздің шығысындағы Тарбағатай тауларынан негізгі компоненттері бойынша қаған-князь қорықтарына (бұрмаланған, курук – В. Войтов бойынша) ұқсас құрылыстар кешені Орхоннан табылды. Жақын маңнан анық қаған кейпіндегі тас мүсін табылды, ол Ақсуат кентінің өлкетану музейінде сақтаулы.

Қазақ даласында адам тәрізді тас мүсіндері бар еске алу кешендерін тұрғызу дәстүрінің азаюы, әрине, аймақтағы этникалық-мәдени жағдайдың және халықтың діни-дүниетанымдық бағдарларының өзгеруімен байланысты.

Ежелгі түркі монумент өнерін зерттеу саласындағы жетекші ғалымдардың тәжірибесі мен көзқарастарын ескере отырып, біз бүгінгі таңда белгілі ортағасырлық тас мүсіндерді үш шартты топқа бөлдік, олар көбінесе мүсін ескерткіштердің тарихи-этнографиялық мәні мен мазмұнын көрсетуі ықтимал.

Қорық – ежелгі түркілік ғұрыптық кешен. Моңғолия
古突厥纪念和崇拜性建筑 - 陵园（Koryq）。蒙古国
Ancient Turkic memorial complex-koryk. Mongolia
Древнетюркский поминально-мемориальный комплекс – корык. Монголия

I. Қаған-князь мүсіндері.

II. Жоғарғы билік өкілдерінің, жоғарғы қолбасшылардың: шад, ябгу, апыт, тархан, бұйрық, чур, ақсүйектердің мүсіндері

III. Жоғарғы шенділердің, жауынгер-батырлардың, дегдар адамдардың мүсіндері

I. Қаған-князь мүсіндері. Бұл тұрғыдан бір үлгіге жататындар – Татпар қағанның, Білге қағанның, Күлтегіннің, Тонықөктің, Ел етміш ябгу («Онгин»), «Шивэт-улан», «Үнгет», Күлі-шор және т.б. құрметіне тұрғызылған кешендер.

Бірінші үлгісі үлкен табыну-еске алу кешендерінің құрамында, негізінен Орталық Моңғолияда және т.б. аймақтарда кездеседі. Бұл кешендерге еске алу храмдары, тұғырында жазуы бар тақтатас, қоршау, саңылауы бар құрбандық тасы, көптеген тас мүсіндер, балбал тастар (тас бағандар), жануарлардың тас мүсіндері, шұңқыр және т.б. кіреді. Бұл кешендер қаған-князь көшпелі ақсүйектер тобының құрметіне салынған, олар қағандарды, князьдарды, сондай-ақ олардың туыстары мен серіктерін шынайы бейнелейді. Әдетте қағандар өте шебер әрі ерекше қалыпта бейнеленген. Бұл қалып – дала түркі ақсүйектері тобының ежелгі дәстүрі және қыпшақ және моңғол жоғарғы билеушілерінің тас мүсіндерінде жалғасын тапты.

Руна жазуы бар тас мүсін. Чойр. Моңғолия
具有符文题字的石像。蒙古国乔伊尔市
A statue with a rune inscription. Choir, Mongolia
Изваяние с рунической надписью. Чойр, Монголия

Табыну-еске алу кешендерінде орнатылған қағандар мен мұрагер ханзадалардың (тегіндердің) тас мүсіндеріне тән тұрақты ереже – адамның аяқтарын айқастырып отыру қалпы. Жоғарғы маңдай бөлігіндегі қанаттарын кең жайған бақыт және мәңгілік жаңару құсы, аспан Тәңірісінің нышаны-феникс бейнеленген бес бөлікті тәж мемлекет армиясының бас қолбасшысы ретіндегі қайтыс болған қаған баскиімінде ғана бейнеленген болуы ықтимал. Тақ мұрагерлерінің – тегіндердің, йабгу және шадтардың тас мүсіндерінде, шамасы, тәж бейнеленбеген сияқты, өйткені қаған ғана Тәңірінің жердегі елшісі деп саналған, алтын тәж тек соған тиесілі болған. Діни-мемориалдық кешенде қағанның мүсінімен қатар, оның жұбайының, туыстарының, қызметшісінің мүсінін орнатқан; bariq> барыққа (мемориалдық кешен) сондай-ақ жан-жақты күзетушілер және берекенің нышаны ретінде түрлі жануарлардың – арыстанның, қасқырдың, қойдың және т.с.с. тас мүсіндері кірген.

Жоғарғы билеушілердің – қағандардың тас мүсіндері зерлеу техникасымен, ерекше көркемдік безендіру мәнерлілігімен әрі адамның бетін, киім зерінің элементтерін және қажетті айрықша белгілерді көрсету ерекшеліктерін жеткізудегі дәлдігімен, сондай-ақ пропорцияның сақталуымен ерекшеленеді. Бұл тұрғыдан ақ-көк мәрмәрдан жасалған Білге қағанның (Могилян, 735 ж.) мүсіні ең көрікті мүсін болып табылады. Бұл тас мүсіннің басы жоғалып кеткен, қаған сән-салтанатты шапан киген, отырған қалпында бейнеленген, сол қолын жай ғана жамбас тұсында ұстап тұр. Оның әйелінің – Себек қатунның, Тонықөктің қызының мүсіні де осы нақышта орындалған; оның басы да алынған, жоқ.

2001 жылы Білге қағанның діни-мемориалдық кешенінде археологиялық қазу жұмыстарын жүргізген кезде (археологтар Довдойн Баяр және Хасан Бахар) алтын және күміс бұйымдар көмбесі табылды, оның құрамында тұмсығында алтын жіптегі қызыл асыл тасы бар феникс құсы бейнеленген бес бөлікті тәж бар.

Кеңінен танымал мұндай тәж киген бас мүсініне сондай-ақ жайылған қанаты геральдикалық түрде бейнеленген феникс құсы қондырылған. Ол Күлтегіннің, 1958 жылы Моңғолия-Чехословакия экспедициясы (Н. Сэр-Оджав, Л. Йисл) зерттеген Күлтегін ханзаданың құрметіне салынған көрші діни-мемориалдық кешеннен шыққан.

Ақ мәрмәрдан жасалған бас мүсіні беткі қабаттан 60 см тереңдіктен табылды, сондықтан әбден тотық зеңі тұрып қалған.

Тізерлеп тұрған көрініс бейнеленген адамның мүсіні. Тыва
描绘跪姿的人的石像。图瓦共和国
A statue of a man depicting a scene of kneeling. Tyva
Статуя человека, на которой изображена сцена коленопреклонения. Тыва

Қазір Қазақстанның Алматы облысы Кеген ауданындағы шекараға жақын жердегі Қытайдағы Синьцзянь ауданындағы Батыс түрік қағанатының билеушілерінің бірі Нири қағандікі (589 ж.) деп есептелетін мүсіннің қызықты тұсы –әміршінің басында, кейбір ғалымдардың болжамы бойынша, жыртқыш құс түріндегі елтаңбасы бар тәж бейнеленген. Басқа зерттеушілер өз дәлелдерін келтіріп, мұндай бейне жоқ дейді (Stark, 2009, fig. 6–14). Бұл кешенде археологиялық қазу жұмыстары әлі жүргізілген жоқ және мүсіннің төменгі бөлігінде не бейнеленгені әлі белгісіз.

Атап өтер жайт, феникс түріндегі мемлекет елтаңбасы мен арқасында қосымша сызығы бар, белгілі бір түрде стильденген таутекенің (немесе арқардың) бұлдыр кескіні түріндегі билеуші Ашина руының таңбасын ежелгі түркі қоғамының әртүрлі этникалық-әлеуметтік топтары әртүрлі жағдайларда пайдаланған. Сонымен қатар осыған ұқсас танымбелгілер қытайларда жоғарғы қолбасшылық немесе сарай маңы әскери дәрежелерінің белгісі ретінде шерулік баскиімдерде сирек кездеседі (Stark, 2009, fig.4). Нири қағанның тас мүсіні морфологиялық жағынан орхондық тас мүсіндерден өзгеше: оның отырған қалпы аса мәнерлі емес, ал арқасында уақытша Қытайдың Тан мемлекетінің, түркі дербес қағандарының протекторатына ұшыраған Сиань мүсіндеріндегі сияқты өрілген бұрымдар көрсетілген. Нири мүсінінің тағы бір ерекшелігі – соғды алфавитінде құрылған ежелгі түркі мәтіні. Бұл мүсіндегі жазу алғашқы ежелгі түркі қағандарының бірі – Татпарудың (582 ж.) құрметіне орнатылған Бұғыт тақтатасындағы соғды жазуымен туыстас. Тақтатастың жоғарғы бөлігіндегі аң тәрізді бейнелерге қатысты әр түрлі түсіндірмелер бар. Біздің көзқарасымыз бойынша, ең шындыққа жанасатын нұсқасын В.А.Кореняко ұсынған (Кореняко, 2001, 355–369-бб.).

Тас мүсіні бар князьдық кешендер қатарына Моңғолиядағы «Тарнийн гол» ескерткіші жатады, біз оны 2007 жылы қарадық, мұнда кейіпкер гүл тәрізді өрнектері бар сәнді шапан киген, аяқтарын айқастырып, қожайын қалпында отыр.

Моңғол археологтары тас мүсіні бар аса маңызды табыну-еске алу кешенін 2008 жылы «Шивээт толгой» тауында, Білге қаған мен Күлтегіннің мемориалдарынан жақын жерден қазып алды.

Қосымша жасанды бет бейнесі бейнеленген адамның мүсіні. Тыва
刻有额外人面像的男人石像。图瓦共和国
A man's sculpture with additional images of the guises. Tyva
Скульптура человека с дополнительными изображениями личин. Тыва

Тік бұрышты құрылыстан тыс орнатылған ер адамның тас мүсіні ерекше қызығушылық тудырады, оны арнайы қарастыру қажет. Көркем безендірілу тұрғысынан ежелгі түркі заманындағы мұндай тамаша мүсіндер Орталық Азияда өте сирек кездеседі. Онда денесіне қонымды, үшбұрышты қайырма жағалы, өсімдік мотивтерімен молынан зерленген, қаусырмалы шапан (немесе шекпен) киген, аяғын айқастырып отырған жас адамның бейнесі берілген. Шалбары етігінің ішіне салынбаған, бұрынғы қазақтардікі сияқты аяққиімнің қонышының үстіне жіберілген. Ол оң қолымен рәсімдік сусын ішуге арналған кішкентай ыдыс ұстап тұр, ал сол қолы жамбасында.

Кейіпкердің басында тан үлгісіндегі әдеттегі баскиім бейнеленген. Одан бөлек, тас мүсінде биліктің қандай да бір айрықша белгілері көрсетілмеген, сондықтан ескерткішті, шамасы, қағандікі ретінде жіктеуге келмейді.

Соңында ең үлкен әрі мүсін ескерткіштерге толы Шивээт улан тауындағы кешенді атап өтеміз. Бұл кешендегі мүсіндердің бірінің көрші Қайырхан өңіріндегі Мәдениет үйінен табылған бөлінген басы бар жоғарғы бөлігі мен Эрдэнэт қ. музейдегі төменгі жартысын біз 2007 жылы қарап шығып, ер адамның қолындағы екі асатаяқтың бейнеленуіне көңіл аудардық. Олардың бірінің жоғарғы ұшы, бәлкім, әлемнің төрт құбыласын жаулаушы әрі сақтаушы ретіндегі қағанның құдіреттілігін, сондай-ақ ежелгі түркілердің кеңістіктегі бағдарларын және т.б. көрсететін адам бетперделері бейнеленген төрт қырлы (екеуі сақталған) дене түрінде безендірілген.

Кейбір тас мүсіндерді үлгілермен сәйкестендірудің және осы ескерткіштің мерзімін анықтаудың бірнеше нұсқасы бар. Кейбір ғалымдар кешен 693 ж. Елтеріс (Құтлық) қағанның құрметіне тұрғызылған деп санаса, екінші біреулер оны одан ертерек Бумын және Естеміс қағандар билік құрған кезеңге жатқызады.

Моңғолия аумағында аяқтарын айқастырып отырған кейіпкерлердің тас мүсіндері бар тағы 80-нен аса табыну-еске алу кешені белгілі: «Шатар чулуу», «Улхын булан», «Өгөөмөр», «Хөшөөн тал» және т.б. (Баяр, 1997. 7-б.; Войтов, 1996, 27, 49, 61, 66-бб.).

II. Жоғарғы билік өкілдерінің, жоғарғы қолбасшылардың: шад, ябгу, апыт, тархан, бұйрық, шорлардың мүсіндері

Мүсіндер (Білге, Тонықөк Бойла бага тархан, Чыкан Күлішор, Алтын тамған тархан, «Дадга» және тағы басқалары).

Ежелгі түркі қоғамындағы жоғарғы сословие өкілдеріне әскери дәрежесіне және орнына қарай көптеген тас мүсіндері бар және нақты рулардың немесе фратрияның таңбалары түсірілген бітіктастары бар алып табыну-еске алу ескерткіштері тұрғызылған, мысалы, «Онгин» Ел етміш ябгу, Тонықөк – Бойла бага тархан, Күлі-шор, қағанның алтын мөрін сақтаушы Алтын тамған тархан кешендері және басқалары. Бұл ескерткіштер санатына Зуун-туруу кешендері жатады.

Аталған кешендерде сондай-ақ салт-рәсімдік сиқырлы қызметтер атқарған түрлі жануарлардың, әсіресе арыстан мүсіндері сақталған. Арқар ежелгі түркілерде күшті көсемнің – жолбасшының, батырдың бейнесімен байланыстырылған. Бұл идея дінде және мифологияда, сондай-ақ Еуразияның көптеген халықтарының және қазақтардың жерлеу-еске алу әдет-ғұрпында сақталған, бұл қой мүсіндері бар Үстірт және Маңғыстау жерлеу-мемориалдық кешендерімен және көркем құлпытастармен расталады.

III. Жоғарғы шенділердің, жауынгер-батырлардың, дегдар адамдардың, ақсүйектердің мүсіндері

Батырларға, жолбасшыларға және кеңінен танымал, іс-әрекетімен ерекше көзге түскен адамдарға арналған еске алу ескерткіштерінде жалғыз тас мүсіндер қойған. Кейде бір-біріне жапсарлас салынған еске алу қоршауларының санына қарай тас мүсіндердің тиісті мөлшерін бір қатарға орнатқан. Сондай-ақ тік тастарды орнату тәжірибесін де қолданған, олардан кейде бетперделер мен таңба тәрізді белгілердің бейнелерін көруге болады.

Ежелгі түркілердің мүсін өнері ескерткіштерінің осы бір ең толымды тобындағы тас мүсіндерде адамдар көбінесе тұтас бойын ала бейнеленген, қару-жарақ түрлеріне, белдікті ұқыпты өңдеуге және, әрине, ержүрек адамдар мен батырлардың жеке сипат ерекшеліктерін (сәнді мұрт, әсемделген сақал, өрілген бұрымдар және т.б.) жеткізуге ерекше көңіл бөлінген.

Тас мүсіндер орнату дәстүрі кейінгі тарихи кезеңдерде де жалғасты. Бұл тұрғыдан қыпшақ (коман) мүсіндері ерекше көрнекі, олар Шығыс Еуропа аумағында кең тараған және оларда киім, қару-жарақ, басқа да ер және әйел адамдардың келбетіндегі айрықша белгілер ерекше дәлдікпен әрі шебер орындалған.

Кейіннен бұл дәстүр қазақтар мен басқа да түркі халықтарында ислам қағидалармен жинақтала келе, қабірүсті тастарын (құлпытастар) орнатуда көрініс тапты.

Әдебиет

Арсланова Ф.Х. Курганы с трупосожжением в Верхнем Прииртышье // Поиски и раскопки в Казахстане. – Алма-Ата, 1972. – 56–76-бб.

Баяр Д. Монголчуудын чулуун хөрөг. – Улаанбаатар, 2002. – 256 б.

Баяр Д. Монголын төв нутаг дахь түрэгийн хүн чулуу. – Улаанбаатар, 1997. – 108 б.

Баяр Д., Эрдэнбаатар Д. Монгол Алтайн хүн чулууд. – Улаанбаатар, 1999. – 166 б.

Викторова Л.Л. Монголы. Происхождение народа и истоки культуры. – Москва: Наука, 1980. – 224 б.

Войтов В.Е. Древнетюркский пантеон и модель мироздания в культово-поминальных памятниках VI–VIII вв. – Москва: Государственный музей Востока, 1996. – 152 б.

Грач А.Д. Древнетюркские изваяния Тувы. – Москва: Наука, 1961. – 94 б.

Досымбаева А.М. Мерке –сакральная земля тюрков Жетысу. – Тараз: Сенім, 2002. – 108 б.

Евтюхова Л.А. Каменные изваяния Южной Сибири и Монголии // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 24. – Москва: Наука, 1952. – 71–120-бб.

Ермоленко Л.Н. Средневековые каменные изваяния Казахстанских степей (типология, семантика в аспекте военной идеологии и традиционного мировозрения). – Новосибирск, 2004. – 132 б.

Итс Р.Ф. О каменных изваяниях в Синьцзяне // Советская этнография. – 1952. – № 2.

Киселев С.В. Древняя история Южной Сибири // Материалы и исследования по археологии СССР. – №. 9. – Москва-Ленинград: Наука, 1949. – 364 б.

Кореняко В.А. Об изображении на Бугутской стеле // Мировоззрение древнего населения Евразии. – Москва, 2001. – 355–369-бб.

Кубарев В.Д. Древнетюркские изваяния Алтая. – Новосибирск: Наука, 1984. – 230 б.

Кубарев Г.В. Культура древних тюрков (по материалам погребальных памятников). – Новосибирск: Изд-во Института археологии и этнографии СО РАН, 2005. – 400 б.

Кызласов Л.Р. О назначении древнетюркских каменных изваяний, изображающих людей // Советская археология. – 1964. – № 2. – 27–39-бб.

Кызласов Л.Р. Древняя Тува (от палеолита до IX в.). – Москва: Изд-во МГУ, 1979. – 205 б.

Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния // Свод археологических источников. Вып. Е 4-2. – Москва: Наука, 1974. – 200 б.

Самашев З., Кушербаев К., Аманшаев Е., Астафьев А. Сокровища Устюрта и Манкыстау. – Алматы: ТОО «Археология», 2007. – 400 б.

Самашев З., Базылхан Н., Баяр Д. Древнетюркские каменные извания евразийских степей // Мәдени мұра. Культурное наследие. № 1 (22) қаңтар-наурыз. – Астана, 2009. –30–39-бб.

Самашев З., Базылхан Н., Самашев С. Көне түрік таңбалары. Древнетюркские тамги. Ancient Turkic tamga-signs. – Алматы: Abdi company, 2010. – 167 б.

Худяков Ю.С. Древнетюркские поминальные памятники на территории Монголии (по материалам СМИКЭ в 1979–1982 гг.) // Древние культуры Монголии. – Новосибирск, 1985. – 168–184-бб.

Худяков Ю.С. Древнетюркские изваяния из Восточного Туркестана // Древние культуры Центральной Азии и Санкт-Петербург: Мат-лы конференции, посвященной 70-летию со дня рождения А.Д. Грача. – Санкт-Петербург, 1998. – 215–219-бб.

Худяков Ю.С., Табалдиев К.Ш. Древние тюрки на Тянь-Шане. – Новосибирск: Изд-во Института археологии и этнографии СО РАН, 2009. – 292 б.

Чариков А.А. Каменные скульптуры средневековых кочевников Прииртышья // Археологические исследования древнего и средневекового Казахстана. – Алма-Ата, 1980. – 130–140-бб.

Шер Я.А. Каменные изваяния Семиречья. – Москва-Ленинград: Наука, 1966. – 139 б.

Jisl L. Vyzkum Kulteginova pamatniku v Mongolske Lidove Republice. – №. 1. – XII. – Praha, 1960.

Hayashi T. Mongoria-nu ishinin Stone Statues in Mongolia // Bulletin of the National Museum of Ethnology. – Vol. 21. – № 1. – Osaka, 1996. – Pp. 177–283.

Hayashi T. Yuurashia-nu ishinin. Stone statues of Eurasia. Archaeologia Eurasiatica. – Tokyo: Yuzankaku Publishers, 2005. – 245 p.

Stark S. Die Altturkenzeit in Mittel- und Zentralasien/ Archaeologische und historische Studien. – Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2008. – 591 s.

Stark S. Some Remarks on the Headgear of the Royai Turks // Journal of Inner Asian Art and Archaeology. – № 4. – 2009. – Pp. 119–123.

古突厥的石碑艺术

Z. Samashev, A. Onggaruly

古突厥文化综合体最重要的组成部分之一是石雕 - 贝迪兹(Bediz)，它与欧亚大草原带上中世纪突厥语民族的葬礼，宗教和意识形态密切相关。

贝迪兹（Bediz）是古突厥语单词，意思是石制雕像，雕塑。词根为 bet- /bed 即“脸”，‘轮廓’，“人形”，“体”。因此，贝迪兹（Bediz）在古突厥语中指人与动物的石刻雕塑。短语«bediz urturtum»，即“bediz urguzdum”的意思是制造了人和动物的石头雕塑的意思。（Самашев, Базылхан, Баяр, 2006, pp. 30–33）。

主要以表达人物形象为主的古突厥民族雕塑艺术大部分是六至十四世纪间创造的不朽的艺术作品。它位于从蒙古东部到欧洲中心地带易北河之间的大草原和邻近地区。中世纪的石雕艺术大师们，即bedizči> bedizchi的最突出的艺术品例子集中在蒙古，哈萨克斯坦，吉尔吉斯斯坦，阿尔泰地区，哈卡斯共和国和图瓦共和国，以及新疆和内蒙古。到目前为止，欧亚草原上已经据初步估计有超过3千个石雕像。

石雕艺术和直立纪念碑的传统起源于铜器时代之前。在青铜时代为敬重最受尊敬的人，在其墓堆的石围栏附近树立了刻有各种符号和标志的宏伟石柱和石碑。

晚期青铜时代和早期铁器时代纪念碑艺术中最生动，最神秘的代表为石碑。因其表面天马行空的鸟头鹿的形象，在科学界它被称为“鹿石”。鹿石表达的意义基于一个全副武装的战士形象，石碑人物形象是根据人体等级结构雕刻的，是神话和诗意的世界观的缩影；也就是宇宙的三元模式：最上层是人脸的轮廓，其轮廓线条经常变更，以及太阳符号，然后是耳环，镜子，项圈，项链，珠子；中间层是鸟头鹿冲向天空的形象，一些研究者认为这是一种衣物装饰；底层为挂着的军用装备 - 套内的弓，钩斧，磨石，钩，盾等

Тізерлеп тұрған көрініс бейнеленген адамның мүсіні. Қаражамат. Баян-Өлгей аймағы, Моңғолия
描绘跪姿的人的石像。蒙古国巴彦乌列盖省，卡拉扎马特（Karazhamat）
Statue of a man with a scene of kneeling. Carazamate. Bayan-Ulgii aimak, Mongolia
Статуя человека с изображением сцены коленопреклонения. Каражамат. Баян-Ульгийский аймак, Монголия

鹿石及其相应的建筑物群主要集中在中亚地区，这里古代曾经流行过崇拜祖先，崇拜上层世界神灵或自然元素等神秘信念。

与人物形象只有从表意内容深处才涌现出来的，且在很大程度上表达比较含糊的鹿石不同的是，斯基泰雕塑的面孔，特别是萨玛蒂亚的塑像更被人格化，已经拥有个人特征 - 可能是出于对被纪念的人的敬重， 配件和军备严格安排在了它们在纪念碑结构中应有的位置。

从世界观来看，早期铁器时代的石像继续与祖先崇拜相联关的传统，但这一思想在加强武装士兵崇拜上发生了改变。这清楚地反映了因受内外因素影响，古代游牧民族社会中的民族文化状态和倾向已经发生了变化。

属于这类石雕的是矗立在乌斯秋尔特高原的萨尔马提亚石雕，它是那个英雄辈出的时代最优秀的石雕大师们所创造的。在游牧民族石雕艺术的进化发展史中占据了古代和中世纪实例之间的中间位置。 (Самашев, Кушербаев, Аманшаев, Астафьев, 2007, pp. 148–26).

石刻雕塑的制造和树立的极盛时期是古突厥时期（七至九世纪），其制作和安装基于一定的宗教和哲学思想，特别是祖先崇拜以及崇拜和纪念性仪式的规范。但是，之后这个传统没有完全消失。它以波罗维茨（Плетнева， 1974）和“蒙古类型”的石像的形式延续。最近在蒙古东部地区发现，但它因为一些特有的肖像特征和一系列本地特色而有所不同（Викторова, 1980, p. 39; Баяр, 2002）。

中世纪石刻大师们艺术的顶峰，可以毫不夸张地说，展现在钦察战士和贵族妇女的雕像上。其不仅因为表现服装，武器和其他属性细节的高超技术，更因为巨大尺寸而与众不同。他们事实上在地图上标注着东欧南部波罗维茨公国的领域，其在文献资料中被称为“波罗维茨草原”（克拉斯诺达尔，顿河草原，乌克兰南部等等）。

古代突厥民族为已故的名人树立石雕纪念碑有一般性原则和规范，也就是在纪念碑，墓堆围墙或者别的崇拜型区域的东边举行埋葬祭祀仪式或葬礼宴，而且这些建筑通常位于特定的被认为神圣的领地内，即 qoruq （陵园）内。与此同时，每个雕像是严格个人化的，既在表达被供奉的逝者的脸部特征时，又在根据他生前地位而表现他整体体格和体态特征的时候，需要将其表现的淋漓尽致。例如，交叉双腿而坐着的姿势，与华丽的衣服和权力象征相结合的石像 - 这是给王侯的石像；他以一种贵族式的举止，用两只带下划线的手指优雅地托着装仪式饮料的微型杯子或用双手握着一个大罐子；还配有一套规范的配件和武器等。

古代突厥民族信仰长生天- 腾格里，敬仰了神圣的Jer-Su，即土地和水，以及英雄祖先。最受尊敬的部落酋长，贵族，将军和天子可汗去世后，为他们建造了永恒的石像，因为永远记忆祖先是古突厥社会世界观不可分割的一部分以及生活指南。

古代突厥人广泛举行yoγu（yogu）仪式，其中有立barïq（Baryq），即纪念碑的部分，即上面有刻文的纪念碑（bitiktaš> bitiktash）或人物形象雕塑，动物雕塑或balbal群>（草原石人群）。 当然，草原石人的功能为送死者灵魂上腾格里– uča bar【（像鸟一样）«飞走»】 – 的中介。在某些草原石人上刻有姓名，军衔和该人参加的仪式和礼仪活动，以及所属部族的印章和名字。

现代突厥和蒙古语言中保留了古代垂直安装的石雕的名称，即保存了草原石人（ balbals）和石雕的意义和功能 ，表明其连续性和转型阶段（例如，在哈萨克语 - 德克尔石（dikiltas），石排（tastizbek），人石（kisitas），人形石（syntas），石像（tasmusmin），巨石（alyp tas），巴特尔石（batyr tas）；在阿尔泰语中 - 科角哥石（ kozhogo tash），在哈卡斯语中 亦内石（inei tas）， 克子叶石（kɐzee palasy） 在蒙古语中 - 人石（hγn chuluu），雕像石头（hoshoo chuluu） 等）。

在纪念碑建筑中举行了崇拜祖先灵魂的仪式，送灵魂离开死者去向腾格里的典礼以及其他相关的，尤其是，祭祀等活动。其证据为各个大型和小型的墓堆。例如为了毗伽可汗，阙特勤，暾欲谷，葛勒可汗，莫云楚尔（El etmish kagan）， El etmish 叶护等建立了独特的巨型纪念性陵园，其中树立了将近几十个纪念碑。

数量最多的石像（35）和草原石人（653）集中在蒙古中部的乌恩哥特（Unget）陵园区。在大型的陵园内石像的数量不尽相同：例如，阙特勤（Kyultegin）陵园内有10个， Shiveet ulan陵园内有9个，Kyuli-chure陵墓内有6个，暾欲谷，毗伽可汗，El etmish 叶护（Ongiyn）陵园内有5个，Hutz uchnatai陵，Nariyn huremt陵， Hoshoo tsaidam-3号陵内各有4个。

在一些石雕（尼里可汗石碑，Choyren石碑，图巴-3石碑等）上刻有古突厥文字和印章（Самашев, Базылхан, 2010. p. 23, 26）。

在古典古突厥文化区域里，即在蒙古中部，阿尔泰和图瓦共和国分布着标志性的纪念碑陵园，即所谓的“王公”陵园。它们不仅因自己宏大的规模和复杂的结构，以及作为当时国家崇拜的中心而特殊，即这些地方在当时为向腾格里，向祖先灵魂举行仪式以及举行葬礼宴等活动的陵园（Koryk），即被守护的区域；它们更因作为大突厥汗国内的部族政治联盟的象征而独一无二。

在中世纪早期时代，除了传统的土葬仪式以外，虽然没有被广泛施行，但还是有火葬仪式，特别是那些受尊敬的人的遗体被火化后将碎骨下葬。有时墓堆（衣冠冢）里还伴有一些随葬品。它们旁边立有石雕像或简单的石碑。然而，这种纪念碑只在七河流域（Zhetysu）阿克贴列克（Akterek）和哈萨克斯坦阿尔泰所发现（Арсланова, 1972, pp. 56–76）。

目前已知的所有纪念和崇拜性建筑中，包括可汗和亲王的陵墓里没有任何人的遗骸。

古代突厥人的军政结构和国家管理制度建立在远古腾格里世界观上，其基石为“腾格里，人和地”的三位一体化。按照这个三元原则，形成了军事行政三部，即塔尔笃实（ tarduš >tardush），亦其（ič> ich），托列斯（töles>toles)（西，中，东部）。帝国最顶层为可汗，可汗依靠tegin，shad，yabgu，apyt，tarhan，buyruk，chur，tudyn，tutuk等官爵实现了对国家的统治。国家的统治思想特别地基于对祖先的敬重和对

Киіз үй тәрізді үйде әңгімелесіп отырған екі кейіпкердің көрінісі бейнеленген адамның мүсіні. Қоғалы, Оңтүстік Қазақстан
人石像，其上描绘了在毡房形住宅中两个角色间对话的场景。 南哈萨克斯坦州，阔尕勒（Kogaly）
A statue of a man depicting a scene of conversation between two characters in a yurt-shaped dwelling. Kogal, South Kazakhstan
Статуя человека, на которой изображена сцена беседы двух персонажей в юртообразном жилище. Когалы, Южный Казахстан

他们灵魂的崇拜，以及对英雄和将军的抬举上。从可汗到普通百姓（qara bodun）都庄严地尊敬并严格遵循了这一传统。

领袖或英雄的死亡（灵魂的高飞）引起了社会的混乱和不和谐，因此与进行多阶段的祭祀和礼仪（包括对尸体的埋葬或焚烧）一起，建造有众多石像和别的要素的宏伟的纪念性陵墓，以及对新可汗的选举，对恢复社会秩序起了重要的作用。因此，它们在古代突厥国家里具有了特殊的社会和政治意义。

在研究与欧亚草原的中世纪突厥人的石雕相关问题上，研究人员如 D. Bayar，V.E. Voitov，A.D. Grach，A.M. Dosymbaeva，L.A. Evtyukhova，L.N. Ermolenko，L. Yisl，L.R. Kyzlasov，V.D. Kubaryev，A. Kh. Margulan，S.A. Pletneva，T. Hayashi，A. A. Charikov，Ya. A. Sher 等人做出了重要的贡献。

根据领土和时间，民族和文化以及其他迹象和指标，对中亚古突厥石雕有不同的分类方案。（Евтюхова, 1952, pp. 71–120; Киселев, 1949, pp. 273–362; Грач, 1961, p. 54; Кызласов, 1964, pp. 27–39; Кызласов, 1979, pp. 121–134; Шер, 1966, pp. 25–26; Чариков, 1980, pp. 130–140; Кубарев, 1984, pp. 20–21, 45–46; Баяр, 1997, pp. 25–30; Худяков,1985, pp.180–184; Войтов, 1996, pp. 27–29, 49–51, 61–66; Hayashi, 1996, 2005）。

石像设计的基本原则很简单：按照等级和社会地位刻画姿势；设计脸部轮廓，设计服装，附加各种附件和武器。

在石雕上刻有帽子，辫子，服装，鞋子，皮带，首饰，武器和器皿（古突厥语中：börük，burum，sïrγa，ton，etik，dulïγa，beldik，pïčaq，qïlïč，süŋüg，oq，ayaq）和其他物件：缰绳，猛禽，餐具等等。

一些石像尤其令人感兴趣，它们被赋予了英雄史诗场景中角色的形象。属于这一类的有阿尔泰的库德里格纪念碑（石雕已丢失），图瓦的蒙哥卡依尔汗乌勒纪念碑（Mungu Khairkhan）（保存在俄罗斯国家冬宫博物馆），七河地区科加勒（Kogaly）纪念碑（保存于哈萨克斯坦共和国中央国家博物馆），蒙古的喀尔•亚马阿特（Yamaat）纪念碑。其中一些场景与中世纪岩石雕刻有着相似的主题。

制作石雕使用了广泛可用的当地材料，主要是：大理石，花岗石，砂岩，板岩，玄武岩，闪长岩等。制造这些石像的技术都取决于石雕工匠，即bedizči。

哈萨克斯坦大草原已经发现数百个这种石像，它们在形象和民族文化外观上很近，以及按时间顺序与邻近地区的古迹也相似。

一些研究人员划分本地区的雕像分为两组：具有古代突厥外观的（六七世纪至八九世纪）和具有钦察外观的石像（九世纪中叶至十三世纪初）（Ермоленко, 2004, p. 16–17, 68-69）。

在哈萨克斯坦，有两座雕像群，即哈萨克斯坦南部的扎桑（Zhaisan）和梅克（Merke）石像群，大概是在西突厥汗国期间发挥了作用。在族群上，研究者们把他们与不同的部族联系在一起：与十姓突骑施，葛逻禄或乌古斯人。 在这里发现了70件石雕，其中31件是女性，这在其他地区是很少见的（Досымбаева, 2002, p. 13; Худяков, Табалдиев, 2009, p. 77）。

据一些消息来源称，在吉尔吉斯斯坦现在已发现大约600个石像（Худяков, Табалдиев, 2009, p. 72）。

虽然在一些古迹已检测到可汗或王侯陵墓的明显迹象，但我们还没有在哈萨克斯坦境内对可汗或王侯陵墓进行针对性的搜寻。例如，在哈萨克斯坦东部的塔尔巴哈台山上发现有陵墓，其内容类似于在鄂尔浑可汗或王侯陵园（Koryq）（按B. Voytova的研究为Kuruk，其实就是Koryq，即陵园的意思）。附近发现了一座明显有可汗外观的石像，其已存放在当地阿克苏阿特（Aksuat）村的地方史博物馆中 。

在哈萨克大草原上建造立有石像陵园传统的消失当然与该地区民族文化状况和人们的宗教观念的变化有关。

根据研究古突厥不朽艺术作品的科学家的经验和看法，我们将目前已知的中世纪石雕分为三组，这样可能更好地反映纪念碑的历史和人文学方面的实质和内容。

一、可汗及王侯石碑。

二、 高级权力代表，最高指挥官如shad，yabgu，apyt，tarhan，buyruq，chur，以及别的贵族的石碑。

三、 高级官员，勇士，英雄和名人的石碑。

一、 可汗及王侯石碑。这方面的典型代表为 Tatpar可汗，比伽（Bilge）可汗，阙特勤（Kyultegin），暾欲谷（Tonyukuk）El Etmish yabgu（ Ongin）， Shivet-ulan, Unget， Kulichura 等人的石碑。

第一种类型的石碑以作为大型崇拜和纪念性陵园的一部分出现，主要见于蒙古中部地区。这些陵园包括纪念性寺庙，基座上刻有碑文的石碑，围墙，有孔的祭祀石头，众多石雕，草原石人（balbal石），动物石雕，壕沟等，这些陵园为游牧贵族中的可汗和王侯们而建造。他们逼真地描绘可汗，王侯，以及他们的亲人和仆人。通常可汗们被雕刻的非常巧妙并以特殊姿势呈现。这种姿势是草原突厥贵族的古老传统，它被钦察和蒙古统治者的雕塑所继承。

在为可汗和王储（特勤）们建立的崇拜和纪念性陵园中的石像以固定的原则出现，即两腿交叉而坐。似乎由五部分组成的王冠只有在国家军队最高首领可汗的石像上才有，其上刻有被认为是幸福鸟的凤凰，它刻在了石像前额部，展开翅膀的凤凰象征苍天腾格里和永恒重生。可汗位的继承人，即特勤以及叶护和shad的石像上显然没有雕刻类似的形象。因为腾格里向人间下发的使者只有可汗一人，金皇冠独属于他个人。在陵园内，与可汗的石像一起立有他的妻子，家庭，以及仆人的石雕；在纪念性建筑（bariq> Baryk）中也包含了作为各个方向

Шамамен Батыс-түрік қағанатының бір қағаны мүсінінің бөлшегі. Тарбағатай. Ақсуат ауылының музейі, Шығыс Қазақстан
石像碎片，大概属于西突厥汗国可汗之一。东哈萨克斯坦州塔尔巴哈台（Tarbagatai）县，阿克苏阿特（Aksuat）村博物馆
Fragment of the statue, presumably, one of the Khagans of the West Turkic Khaganate. Tarbagatay.
Museum of the village. Aksuat, East Kazakhstan
Фрагмент статуи, предположительно, одного из каганов Западно-тюркского каганата. Тарбагатай.
Музей пос. Аксуат, Восточный Казахстан

保护神以及象征繁荣的各种动物的石雕，如 狮子，狼，羊等。

最高统治者可汗的石像的特殊性在于进行的掐丝技术，特殊的面部表情表现手法，表达服装装饰件及必要的属性元素的精确度，以及对其比例的保持上。这方面最值得一提的是毗伽可汗白蓝色大理石石像（Mogilany，735）。雕像的头部已丢失，可汗以坐姿呈现，穿着豪华长袍，左手平静地停歇在他的大腿上。他妻子塞贝克克顿，即暾欲谷的女儿的雕像以同样的方式呈现；她的头也被打断并丢失。

2001年在对毗伽可汗崇拜和纪念性陵园进行考古挖掘时，考古学家Davdoin Bajar 和Hasan Bahar发现了一些金银物件，其中发现饰有凤凰的由五部分组成的王冠，它的喙上镶嵌着金线缠着的红宝石。

在众所周知的石像头部上也有类似的王冠，其上刻着带有类似纹章的展开翅膀的凤凰图案。它出自附近的阙特勤（Kultegin）王子的陵园内，该陵于1958年被蒙古和捷克斯洛伐克的考古队所研究（H. Сэр-Оджав, Л. Йисл）。白色大理石石像头于离地表60厘米的深处发现，所以绿锈非常严重。

被认为是西突厥统治者之一的尼里（Niri）可汗（589年）的石雕位于中国新疆境内，远离于哈萨克斯坦的边境。并且有趣的是，有些人认为在统治者石像上刻有带猛禽徽的王冠。其他研究人员却引述一些论点并认为没有类似的雕刻（Stark, 2009, 圖。6–14）。目前对这个陵园尚未开展任何考古研究，所以石像下半身刻有什么暂且无人知晓。

值得注意的是，凤凰风格的国徽及统治氏族阿史那氏的刻有山羊（或盘羊）程式化轮廓以及背面刻有短线的印章被古突厥社会不同情况下的不同部族，社会团体也使用过。与此同时，类似的标志偶尔出现在中国高级大将或宫廷官员的礼帽上（Stark, 2009, 圖。4）。

尼里（Niri）可汗的石像与鄂尔浑石像不同：他的坐姿没有那么明显表现出来，而其背后刻有编织的发辫。这与唐朝控制下的西安出土的个别突厥可汗的石像相似。尼里（Niri）可汗石像的另一个特点是其上有用粟特字母刻写的古突厥文字。石像上的碑文与布古特（Bugut）石碑的粟特铭文相似。该石碑为古突厥早期可汗之一的Tatpar可汗（582）而建立。关于石碑上部的动物形象图有不同的解释。我们认为科联尼亚克（V. A. Korenyako）提出的解释版本最为合理。（Кореняко, 2001, p. 355–369）。

由我们的研究团队于2007年研究的位于蒙古国的“Tarniyn Gol”陵墓属于树立有石像的王侯陵园。这里的石人也都穿着带有花卉图案的华丽的长跑，盘腿而坐。

带有石像的崇拜和纪念性陵园中最为有名的是2008年由蒙古考古学家在“Shiveet tolgoi”山上挖掘的离毗伽可汗（Bilge Kaghan）和阙特勤（Kultegin）的陵园不远处的陵墓。令人感兴趣的是一个放置在矩形结构之外的男人石像，这是出于一种特别的考虑。古突厥时代的这种美丽石像在中亚地区极为罕见。它是一个盘腿而坐的年轻人，衣着贴身，带有三角形翻领的长袍（或长衫）用植物图案豪华地装饰着。裤腿没有塞进靴

Орхондағы Білге қаған мүсінінің бөлшегі, Моңғолия
蒙古鄂尔浑河上的比伽可汗石像碎片
Fragment of the statue of Bilge Khagan on Orkhon, Mongolia
Фрагмент статуи Бильге кагана на Орхоне, Монголия

Білге қаған кешеніндегі Себек катунның мүсіні,
Орхон, Моңғолия
比伽可汗陵园内的塞贝克克顿（Sebek Hatun）雕像。蒙古鄂尔浑河区域
Statue of Sebek Katun from the Bilge Kagan complex.
Orkhon, Mongolia
Статуя Себек катун из комплекса Бильге кагана. Орхон, Монголия

子，而像古老的哈萨克式地被盖在靴子腿上。 他的右手拿着一个供仪式饮用的小器皿，左手停歇在大腿上。

人物头部戴着典型的唐式头饰。此外，该石像上没有任何权力的属性，所以此碑显然不可能属于可汗的。

最后，我们关注Shiveet Ulan山上最宏伟的纪念碑。此陵园内一个没有头部的石像身子保存于额尔德内特（Erdenet）市博物馆里，而其头部则被保存在了邻近哈依尔汗（Khairkhan）苏木（即县）的文化院里。我们于2007年研究了该石像并注意到其手中刻有两根杆。其一杆的顶尖刻有四个人面像（两个保存完好）。这可能有象征作为征服者和世界四方守护者的神圣可汗的功能，也可能象征着古代突厥等民族空间方位的认识。

对这座石像身份的识别有几种。有些人认为，该石像于693年为颉跌利施可汗（Qutluq）而建，而也有学者认为它属于更早时期的土门（Bumyn） 和室点密（Istemi）可汗时期。

在蒙古国境内已知有超过80座立有盘腿而坐的石像的崇拜和纪念性陵园：Shatar Chuluu，Ulhyn bulan，Өgөөmөr，Hөshөөn tal 等（Баяр, 1997. p. 7; Войтов, 1996. p. 27, 49, 61, 66.）。

二、 高级权力代表，最高指挥官的石碑：shad，yabgu，apyt，tarhan，buyruq，chur（Bilge Tunykok -- Boila tarhan，Chyka Kuli-chur， Altyn tamga tarhan, “Dadga”等）。

根据等级和地位，对古突厥上流社会的代表也建造了树立大量石像和石碑（bitiktas）的崇拜和纪念性的陵园，其上刻有所属部族或宗族的印章（tamga）。例如，“Ongin” -- El etmish叶护，暾欲谷 -- Boila tarhan，Kuli- chura， Altyn tamga tarhan -- 可汗金封印的保存者等人的陵园。属于这一类陵园的还有Zuun-turuu。

在这些陵园内有各种动物雕像，尤其是狮子，其使命为神圣和神奇的保护功能。盘羊在古突厥人中与强大的英雄，即领导者的形象相联系。这个观点在欧亚大陆的许多民族的宗教和神话以及葬礼和纪念仪式中保存了下来。当然，哈萨克人中也有，这被乌斯秋尔特高原满吉斯套州的埋葬和纪念性陵园内公羊形象的墓碑石雕塑的例子所证实。

三、 高级官员的石碑：勇士和英雄，名人，贵族。

为英雄，领袖和名人等因特殊贡献而闻名的人古突厥人树立了单个的墓碑。有时，根据彼此紧挨着的墓堆栅栏的数量，可以找到相应数量接连安装的石雕像。他们也树立垂直的石柱，其上有时会发现人脸形象和像印章一样的迹象。

这种古代突厥人的雕塑艺术最庞大的群体为刻画人物为主，主要刻画全身，但主要侧重于武器，更细致地刻画皮带，当然还有表现勇士的个别特征为主（豪华优美的胡须，编织的发辫等）。

安装石刻造像的传统在随后的历史时期也继续着。在这方面，特别值得注意的钦察（Comana）石雕像，其分布于东欧境内。 在这些石雕上用高超的技巧缜密地刻画了服装，武器和其他男性和女性属性。

这个传统在以后的历史与伊斯兰教的教条相融合，在哈萨克和其他突厥人里体现在了安装墓石（kulpytas）的礼仪上。

Күлтегін ханзадаға таңылған мүсіннің басы
被认为是阙特勤（Kultegin）王子石像的石像头
The head of the statue attributed to Prince Kultegin
Голова статуи, приписываемой принцу Кюльтегину

文學=参考文献

Арсланова Ф.Х. Курганы с трупосожжением в Верхнем Прииртышье // Поиски и раскопки в Казахстане. – Алма-Ата, 1972. – С. 56–76.

Баяр Д. Монголчуудын чулуун хөрөг. – Улаанбаатар, 2002. – 256 с.

Баяр Д. Монголын төв нутаг дахь түрэгийн хүн чулуу. – Улаанбаатар, 1997. – 108 с.

Баяр Д., Эрдэнбаатар Д. Монгол Алтайн хүн чулууд. – Улаанбаатар, 1999. – 166 с.

Викторова Л.Л. Монголы. Происхождение народа и истоки культуры. – Москва: Наука, 1980. – 224 с.

Войтов В.Е. Древнетюркский пантеон и модель мироздания в культово-поминальных памятниках VI–VIII вв. – Москва: Государственный музей Востока, 1996. – 152 с.

Грач А.Д. Древнетюркские изваяния Тувы. – Москва: Наука, 1961. – 94 с.

Досымбаева А.М. Мерке –сакральная земля тюрков Жетысу. – Тараз: Сенім, 2002. – 108 с.

Евтюхова Л.А. Каменные изваяния Южной Сибири и Монголии // Материалы и исследования по археологии СССР. – №24. – Москва: Наука, 1952. – С. 71–120.

Ермоленко Л.Н. Средневековые каменные изваяния Казахстанских степей (типология, семантика в аспекте военной идеологии и традиционного мировоззрения). – Новосибирск, 2004. – 132 с.

Итс Р.Ф. О каменных изваяниях в Синьцзяне // Советская этнография. – 1952. – № 2.

Киселев С.В. Древняя история Южной Сибири // Материалы и исследования по археологии СССР. – №. 9. – Москва-Ленинград: Наука, 1949. – 364 с.

Кореняко В.А. Об изображении на Бугутской стеле // Мировоззрение древнего населения Евразии. – Москва, 2001. – С. 355–369.

Кубарев В.Д. Древнетюркские изваяния Алтая. – Новосибирск: Наука, 1984. – 230 с.

Кубарев Г.В. Культура древних тюрков (по материалам погребальных памятников). – Новосибирск: Изд-во Института археологии и этнографии СО РАН, 2005. – 400 с.

Кызласов Л.Р. О назначении древнетюркских каменных изваяний, изображающих людей // Советская археология. – 1964. – № 2. – С. 27–39.

Кызласов Л.Р. Древняя Тува (от палеолита до IX в.). – Москва: Изд-во МГУ, 1979. – 205 с.

Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния // Свод археологических источников. Вып. Е 4-2. – Москва: Наука, 1974. – 200 с.

Самашев З., Кушербаев К., Аманшаев Е., Астафьев А. Сокровища Устюрта и Манкыстау. – Алматы: ТОО «Археология», 2007. – 400 с.

Самашев З., Базылхан Н., Баяр Д. Древнетюркские каменные извания евразийских степей // Мәдени мұра. Культурное наследие. № 1 (22) қаңтар-наурыз. – Астана, 2009. – С. 30–39.

Самашев З., Базылхан Н., Самашев С. Көне түрік таңбалары. Древнетюркские тамги. Ancient Turkic tamga-signs. – Алматы: Abdi company, 2010. – 167 б.

Худяков Ю.С. Древнетюркские поминальные памятники на территории Монголии (по материалам СМИКЭ в 1979–1982 гг.) // Древние культуры Монголии. – Новосибирск, 1985. – С. 168–184.

Худяков Ю.С. Древнетюркские изваяния из Восточного Туркестана // Древние культуры Центральной Азии и Санкт-Петербург: Мат-лы конференции, посвященной 70-летию со дня рождения А.Д. Грача. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 215–219.

Худяков Ю.С., Табалдиев К.Ш. Древние тюрки на Тянь-Шане. – Новосибирск: Изд-во Института археологии и этнографии СО РАН, 2009. – 292 с.

Чариков А.А. Каменные скульптуры средневековых кочевников Прииртышья // Археологические исследования древнего и средневекового Казахстана. – Алма-Ата, 1980. – С. 130–140.

Шер Я.А. Каменные изваяния Семиречья. – Москва-Ленинград: Наука, 1966. – 139 с.

Jisl L. Vyzkum Kulteginova pamatniku v Mongolske Lidove Republice. – №. 1. – XII. – Praha, 1960.

Hayashi T. Mongoria-nu ishinin Stone Statues in Mongolia // Bulletin of the National Museum of Ethnology. – Vol. 21. – № 1. – Osaka, 1996. – Pp. 177–283.

Hayashi T. Yuurashia-nu ishinin. Stone statues of Eurasia. Archaeologia Eurasiatica. – Tokyo: Yuzankaku Publishers, 2005. – 245 p.

Stark S. Die Altturkenzeit in Mittel- und Zentralasien/ Archaeologische und historische Studien. – Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2008. – 591 s.

Stark S. Some Remarks on the Headgear of the Royai Turks // Journal of Inner Asian Art and Archaeology. – № 4. – 2009. – Pp. 119–123.

THE MONUMENTAL ART OF ANCIENT TURKIC

Z. Samashev, A. Onggaruly

One of the most important components of the ancient Turkic cultural complex is a stone sculpture – bediz> Bediz, which is closely connected with the burial rites and religious and ideological institutions of the medieval Turkic ethnoses of the Great Belt of the Eurasian steppes.

Bediz is an ancient Turkic word for stone sculptures and sculpture. The semantics of the root bet- // bed- «face», «silhouette», «figure», «body». Consequently, the word «poor» in the ancient Turkic language denoted the image of man and animal on stone, and the phrase «bediz urturtum» – «Bediz Urguzdum» - making a stone statue of a man and an animal (Самашев, Базылхан, Баяр, 2006, 30–33-pp.).

Most of the works of the monumental art of the ancient Turkic peoples, conveying a predominantly anthropomorphic

Нири қағанның мүсіні. Қытай. С. Штарк бойынша
尼里（Niri）可汗的石像。中国。来自Stark的资料
Statue of Niri Kagan. China. According to S. Stark
Статуя Нири кагана. Китай. По С. Штарку

image, was created in the VI–XIV centuries and is located in the space of the Great Steppe and adjacent regions located between East Mongolia and the Elbe River in the center of Europe. The most outstanding examples of stone-cutting art of medieval masters – bedizči> Bedizchi are concentrated in the territory of Mongolia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Altai, Khakassia and Tyva, as well as in East Turkestan and Inner Mongolia. By now, in the steppe Eurasia recorded, according to preliminary estimates, more than 3 thousand stone sculptures.

The origins of stone-carving art and the tradition of setting up vertical objects are lost in the depths of the pre-paleometallic eras. In the Bronze Age, grandiose menhirs and steles with images of various symbols and signs near the cyclopean stone fences were erected, in honor of people especially respected in society.

The most striking and enigmatic monuments of the monumental art of the final bronze and the early stage of the early Iron Age are the stelae, which in science have been called «deer stones» from the pretentious images of poultryhead deer covering the surface of the statues. At the core of the semantics of deer stones lies the image of an armed warrior, therefore the images are plotted taking into account the hierarchical structure of the human body, corresponding to the microcosm in mythopoetic thinking, i.e. ternary model of the universe: in the upper part - the contour of the human face, often replacing the oblique strips, solar symbols, then, earrings, a mirror, a hryvnia, a necklace, a low bead; in the middle part, the figures of beak deer aspiring upwards, considered by a number of researchers as the decor of clothes, and in the lower part – the belt with arms suspended to it - burns with onions, mint, cutlet, hook, shield etc.

Sanctuaries with a large concentration of deer stones and their corresponding structures, where in ancient times mysterial actions occurred related to the cult of ancestors, worship of the higher heavenly deities or natural elements and other representations, are recorded mainly in the territory of Central Asia.

Unlike deer stones, in which the anthropomorphism is still largely hidden and emerges as if from the depth of semantic content, the faces of the Scythian, especially the Sarmatian statues are personified, already possess individual traits - probably those in honor of which they were created, but numerous attributes, Accessories and armaments strictly occupy their places in the structure of the monument.

In terms of world outlook stone statues of the early Iron Age continue the tradition of connection with the cult of ancestors, but the transformation of the idea takes place already in the line of strengthening the cult of an armed soldier, the cult of weapons, clearly reflecting ethnocultural phenomena and tendencies that have changed in the society of ancient nomads, influenced by internal and external factors.

In this row stands the Sarmatian statues of Ustyurt, representing the highest creation of stone-cutting masters of this heroic era, occupying, in the scheme of evolutionary development of the statuary art of nomads, an intermediate position between ancient and medieval specimens (Самашев, Кушербаев, Аманшаев, Астафьев, 2007, pp. 148–226).

The flowering of the practice of making and custom of installing stone statues, in accordance with certain religious and philosophical ideas, in particular, the cult of ancestors and the norms of cult-memorial rituals, falls on the ancient Turkic times (VII–IX cc.). However, even after this, this tradition does not completely die out, but finds an extension already in the form of statues of the Polovtsian (Плетнева, 1974) and «Mongolian» types. The latter are localized in the eastern regions of Mongolia and are characterized by peculiar iconographic features and a set of specific realities. (Викторова, 1980, p. 39; Баяр, 2002).

The peak of the stone-cutting art of medieval masters can be considered, without exaggeration, the Kipchak statues of soldiers and noble women, which differ not only in the virtuosic technique of working out the smallest details of clothing, weapons and other attributes, but also in gigantic proportions. They, in fact, mark the areas of the Polovtsian principalities in the south of Eastern Europe, known from written sources, as the «Polovtsian steppes» (the Krasnodar Territory, the Don steppes, the south of Ukraine, etc.).

There are general principles and rules for the installation of ancient Turkic stone sculptures in honor of a noble deceased - in places where ritual burial or triune ceremonies are performed,

Қытай аймағындағы Сиань қаласына жақын жерден табылған үлесті қағандардың бірінің мүсіні. С. Штарк бойынша
在中国境内西安附近发现的一个特殊的可汗石像。来自Stark的资料
The statue of one of the specific kagans, found near Xian, on the territory of China. According to S. Stark
Статуя одного из удельных каганов, найденная вблизи г. Сиань, на территории Китая. По С. Штарку

mainly on the eastern side of cult-memorial complexes, fences, etc., usually located in sacred territories, qoruq> korukah. At the same time, each statue is strictly individual, both in terms of the interpretation of the facial features of the particular individual being dedicated, and in general modeling and attribution, depending on his lifetime status. For example, a sedentary pose with crossed legs, combined with rich clothing and symbols of power, is a monument to the lord; an aristocratic manner to hold a miniature vessel for a ritual drink with two underlined graceful fingers or a large jug with both hands; a regulated set of accessories and weapons, etc.

Ancient Türks believed in the Supreme Celestial Deity - Tengri, worshiped the sacred Jer-Su, ie, Earth and Water, the heroic ancestors. After the death of the most revered tribal chiefs, aristocrats, generals and Unseen Kagans, their eternal stone image was created, as the perpetuation of their memory was an integral part of the worldview and life orientations of the ancient Türkic society.

In ancient Turkic, the rite yoγu> yoga was widespread, which included the installation of a memorial monument bariq> baryk, a stone with an inscription (bitiktaš> bikiktash), anthropomorphic sculptures, animal sculptures, balbal chain> balbalov. Naturally, the communicative function of the balbal mediators is connected with the sending of the soul of the deceased - uča bar- «flew» (like a bird) to Tengri. On some balbalah, the names, ranks and titles of people who participated in ritual ceremonies, as well as tamgas and the names of their births, were recorded.

In the modern Turkic-Mongolian languages, the notation of the meaning and functions of vertically installed objects in antiquity - balbals and stone statues, characterizing the continuity and stages of their transformation (for example, in the Kazakh language - dikiltas, tastizbek, kishitas, sonas, tasmusmin, alyp tas, tas batyr , in Altai «kozhogo tash», in Khakass «inei tas», «kozee palasy», in the Mongolian «hγn chuluu», «hoshoo chuluu», etc.).

In the memorial complexes, the rituals of worshiping the ancestor cult, the ceremony of the departure of the soul of the deceased to Tengri and related ritual activities, in particular sacrifices, etc. were held. Evidence of this are small and large mounds. Unique huge complexes built, for example, in honor of Bilge Khagan, Kultegin, Tonyukuk, Moyun Chur (El emmish kagan), El emmish jabgu and others, which have preserved dozens of stone sculptures and various other objects.

Бұғытыдағы Татпар қағанның құрметіне арналған жазба бар стела. Цэцэрлэг қ. музейі, Моңғолия
为纪念Tatpar可汗而立的有铭文的石碑。蒙古国Tsitsirlik博物馆
A stele with an inscription in honor of Tatpar kagan from Bugut. Tsetserleg Museum, Mongolia
Стела с надписью в честь Татпар кагана из Бугута. Музей г. Цэцэрлэг, Монголия

The largest number of stone sculptures (35) and balbalov (653) recorded at the memorial complex «Unget» in Central Mongolia. The number of stone sculptures in large complexes is different: for example, in the complex in honor of Kultegin – 10, «Shiveet Ulan» – 9, Kiuli-chure – 6, Tonyukuk, Bilge kagan, El etmish jabgu («Ongiin») – 5, «Khun ukhnatai», «Nariin Khuremt «,» Khoshoo-tsaidam-3 « – 4.

On several stone sculptures (Niri kagan, Choiren, Tuba-3 and others) ancient Turkic texts and tamgas are carved. (Самашев, Базылхан, 2010. p. 23, 26).

In the area of classical ancient Turkic culture - in the central part of Mongolia, in the Altai and in Tuva, there are iconic objects of memorial and memorial character - the so-called «princely» complexes, which are distinguished by the scale and complexity of the structure and which at one time became not just koryk - where rituals were dedicated to the Supreme Celestial Tengri, the spirits of ancestors, wake ceremonies, etc., centers for the administration of state cults, and, to a greater extent, as symbols of the ethnopolitical consolidation of clan-tribal associations within the Great Turkic Kaganate.

In the era of the early Middle Ages, along with the traditional ritual of inhumation, the practice was also practiced, although not so widely used - the burning of the remains of some particularly revered people and the burial of fragments of cremated bones, sometimes accompanied by a certain set of things, memorial complexes (cenotaphs) with the establishment near them of statues or a simple stele. Monuments of this kind, however, of the rank-and-file level, are known to us in Zhetysu (Akterek) and in the Kazakh Altai. (Арсланова, 1972, pp. 56–76).

None of the currently known memorial complexes, including Kagan-princely, does not contain human burials.

The military-political structure and the system of state administration of the ancient Turks were created on the basis of the ancient Tengri worldview, the cornerstone of which is the triune «Tengri-Man-Earth.» In accordance with this trinitarian principle, military-administrative wings were formed - tarduš> tardush, ič> ich, töles> tules (west, center, east). At the head of the empire was the unanimous kagan, who ruled the state basing on the tegins, shad, yabgu, aph, tarkhanov, buyrukov, chur, tudyn, tutuk, etc. The ideology in the system of government was based, in particular, on the worship of ancestors and their worship aruham, on the rise of heroes and generals, etc. This tradition was sacredly honored and strictly adhered to in society, from kagan to qara bodun> kara budun - common people.

Death (flight of the soul) of the lord or hero will lead to the onset of chaos and disharmony in society, therefore erection of grand memorial constructions with numerous statues and other important elements, along with multi-stage ritual ceremonies (including burial or burning the body of the deceased) and election new kagan, aimed at restoring the world order. Therefore, they had a special socio-political significance in the ancient Turkic state.

In studying the problems associated with stone sculptures of the medieval Turkic peoples of the Eurasian steppes, such researchers as D. Bayar, V.E. Voitov, A.D. Grach, A.M. Dosymbaeva, L.A. Evtyukhova, L.N. Ermolenko, L. Yisl, L.R.

Орхондағы Күлтегін мен Білге қаған қорықтарына жақын жердегі, Шивээт уул ғұрыптық кешенінен табылған қағандық топ кейіпкерлерінің мүсіні
Shiveet uul山里的可汗和王公伯爵陵园的石像，位于鄂尔浑河上的比伽可汗和阙特勤（Kultegin）陵园附近
Statue of the character of the Kagan-princely circle from the memorial complex on Shiveet Uul, near the troughs of Bilge Khagan and Kultegin on Orkhon
Статуя персонажа каганско-княжеского круга из поминально-мемориального комплекса на Шивээт уул, вблизи корыков Бильге кагана и Кюльтегина на Орхоне

Kyzlasov, V.D. Kubarev, A.Kh. Margulan, S.A. Pletneva, T. Hayashi, A.A. Charikov, Ya.A. Cher and some others

There are different classification schemes for the development of stone sculpture of the ancient Turkic peoples of Central Asia, created taking into account the territorial-chronological, ethnocultural and other signs and indicators. (Евтюхова, 1952, pp. 71–120; Киселев, 1949, pp. 273–362; Грач, 1961, p. 54; Кызласов, 1964, p. 27–39; Кызласов, 1979, p. 121–134; Шер, 1966, pp. 25–26; Чариков, 1980, pp. 130–140; Кубарев, 1984, p. 20–21, 45–46; Баяр, 1997, p. 25–30; Худяков,1985, pp.180–184; Войтов, 1996, pp. 27–29, 49–51, 61–66; Hayashi, 1996, 2005).

The basic principles of the design of stone statues are simple: giving, corresponding to the rank and social position, poses; face design, costume image, various attributes and weapons.

Stone figures, braids, robes, shoes, belts, ornaments, weapons and vessels were depicted on stone sculptures (in ancient Turkic: börük, burum, sïrγa, ton, etik, dulïγa, beldik, pïčaq, qïlïč, süŋüg, oq, ayaq), and also other items: sticks, birds, dishes, etc.

Of particular interest are the few stone statues that are additionally endowed with images of genre scenes of a

Шивээт улаан ғұрыптық кешенінің жалпы көрінісі. Моңғолия
Shiveet Ulaan山的纪念和崇拜性陵园的概观。蒙古国
General view of the memorial complex Shiveet Ulaan. Mongolia
Общий вид поминально-мемориального комплекса Шивээт улаан. Монголия

heroic-narrative character. This is Kudyrge in the Altai (the monument is lost), Mungu Khairhan uul in Tuva (kept in the State Hermitage), Kogaly in Zhetysu (stored in the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan), Khar-Yamataat in Mongolia. Some of these scenes have thematic parallels in medieval rock engravings.

For the production of sculptures used widely available local material, mainly: marble, granite, sandstone, slate, basalt, diorite, etc. The way of performing stone sculptures depended on the skill of the carver, that is, from bedizči.

In the Kazakh steppes hundreds of stone sculptures are recorded, which are close in iconography of the image and ethno-cultural appearance, as well as chronologically with the monuments of adjacent territories.

Some researchers divide the sculptures of our region into two groups: Ancient Türkic form (VI / VII–VIII / IX centuries) and Kypchak shape (middle IX – beginning of XIII century) (Ермоленко, 2004, pp. 16–17, 68–69).

In Kazakhstan, two complexes with statues - Zhaisan and Merke in the south of Kazakhstan, that functioned, presumably during the existence of the Western Turkic Khaganate, were most thoroughly explored. Ethnically, they are associated in different ways: with it, ok-turgeshs, Karluks or Oguzes. 70 stone sculptures were found here, among them 31 statues are female statues, which is rare for other regions (Досымбаева, 2002, p. 13; Худяков, Табалдиев, 2009, p. 77).

In Kyrgyzstan, according to some sources, about 600 statues are now known (Худяков, Табалдиев, 2009, p. 72).

On the territory of Kazakhstan, there has not yet been a purposeful search for Kagan-princely complexes with the corresponding components, although some monuments already show obvious signs of such complexes. So, for example, in the Tarbagatai mountains in the east of the country, a complex of structures, close in the main components to the Kagan-princely troughs (distorted, kurukam - according to V. Voitov) on Orkhon was recorded. Nearby found a stone statue of a clearly Kagan appearance, kept in the museum of local village Aksuat.

The extinction of the tradition of erecting memorial complexes with stone anthropomorphic statues in the Kazakh steppes is, of course, associated with a change in the ethno-cultural situation in the region and the religious outlook of the people.

Taking into account the experience and views of the leading scientists in the study of ancient Turkic monumental art, we divided the known medieval stone statues into three conditional groups, which to a greater extent, perhaps, reflect the historical

and ethnographic essence and content of statuary monuments.

I. Kagan-princely statues.

II. Statues of representatives of the supreme authority, the highest generals: shad, yabgu, aph, tarkhan, buyruky, chur, aristocrats.

III. Statues of higher ranks, warriors-heroes, noble people.

I. Kagan-princely statues.

Typical in this sense are complexes in honor of Tatpar kagan, Bilge Kagan, Kultegin, Tonyukuk, El etmish jabgu («Ongin»), «Shiveet-Ulaan», «Unget», Kuli-chura, etc.

The first type is found in the large cult-memorial complexes, mainly in Central Mongolia and other regions. These complexes include: a memorial temple, a stele with an inscription on a pedestal, a fence, a sacrificial stone with a hole, numerous stone sculptures, balbals (stone pillars), stone sculptures of animals, moats, etc. These complexes are built in honor of the Kagan-princely nomadic aristocracy, they realistically portray kagans, princes, as well as their relatives and companions. Usually the Khagans are depicted very skillfully and in a special pose. This pose is an ancient tradition of the steppe aristocracy of the Turks and continued successively in the Kipchak and Mongolian statues of the supreme rulers.

Шивээт улаан ғұрыптық кешенінен табылған Елтеріс қағанның (?) бас мүсіні. Моңғолия
Shiveet Ulaan的可汗和王宫伯爵纪念和崇拜性陵园里的石像头。蒙古国
Sculptural head from the Kagan memorial complex Shivet Ulaan, attributed to Ilteris kagan. Mongolia
Скульптурная голова из каганского поминально-мемориального комплекса Шивээт Улаан, приписываемая Ильтерис кагану. Монголия

Қаған мүсінің бөлшегі (?), оң қолында бет перде бейнесіндегі скипетр, ал сол қолында – асатаяқ (немесе шоқпар)
可汗（？）石像的碎片，在他右手边上有人面权杖，而在左手边有拐杖（或锤矛）
A fragment of the statue of the kagan (?), In whose right hand is a scepter in the form of a mask, and in the left is a staff (or mace)
Фрагмент статуи кагана (?), у которого в правой руке скипетр в виде личин, а в левой – посох (или булава)

For stone statues of kagans and crown princes (tegins), established in cult-memorial complexes, there is a stable canon - sitting posture with crossed legs. It seems more likely that the five-parted crown with the bird of happiness and eternal rebirth, the symbol of the heavenly Tengri-phoenix with outstretched wings on its forehead, was depicted only on the head of the statue of the deceased kagan, as the commander-in-chief of the army of the state. On the statues of the heirs of the throne - tegins, yabgu and shad, the crown was apparently not depicted, since only the kagan was considered to be the envoy of Tengri, the golden crown belonged only to him. In the cult-memorial complex, along with the Kagan, a statue of his wife, relatives, servants was installed; in bariq> Baryk (memorial complex) also included statues of different animals - a lion, a wolf, a ram, etc. as protectors of the parties and a symbol of prosperity.

Stone sculptures of the supreme rulers - kagans, are distinguished by filigree technique of performance, special

expressiveness of decoration and accuracy in the transfer of facial expressions, elements of clothing decor and necessary attributes, as well as compliance with the proportion. The most remarkable in this respect is the statue of Bilge Khagan (Mogilyan, 735) from white and blue marble. The head of this statue is lost, the kagan is depicted in a sitting position, dressed in a luxurious robe, holding his left hand in a calm state on his hip. In the same manner, a statue of his wife is made: Sebek Kuhn, daughter of Tonyukuk; her head is also repulsed, missing.

In 2001, while carrying out archaeological excavations in the cult-memorial complex Bilge kagan, archeologists Dovdoyn Bayar and Hasan Bakhar found a treasure of gold and silver items, including a five-part crown with a phoenix bird bearing a red gem on a gold thread .

On a well-known sculptural head in such a crown, a phoenix bird with a heraldic image of spreading wings is also placed. It comes from a nearby cult-memorial complex in honor of Prince Kultegin, investigated by the Mongol-Czech expedition in 1958 (N. Sir-Ojd, L. Yisl). A sculptural head made of white marble is found at a depth of 60 cm from the surface of the day, therefore it is strongly patinated.

The statue attributed to Niri kagan (589), one of the rulers of the West Turkic Kaganate, is located in Xinjiang in China, near the border of Kazakhstan and is interesting because the crown is depicted on the head of the ruler with the coat of arms in the form of a sly birds. Other researchers do not see the existence of such, giving their arguments (Stark, 2009, fig. 6–14). At this complex, archaeological excavations have not yet been carried out and it is still unknown what is depicted in the lower part of the sculpture.

It should be noted that the emblem of the state in the form of a phoenix and a tamga of the ruling Ashina clan in the form of a stylized silhouette of a mountain goat (or arkhara) with an additional dash on its back is used by different ethno-social groups of ancient Turkic society in different situations. At the same time, similar emblems are occasionally found on the ceremonial headdresses of the Chinese, as a sign of higher military leadership or court ranks. (Stark, 2009, fig. 4).

The sculpture of Niri Kagan is morphologically different from the Orkhonian: his sedentary posture is not so expressive, and braided braids are shown on his back, as on the statues of the Turkic specific kagans from Xian, who fell temporarily under the protectorate of the Tang state. Another feature of the statue of Niri is the presence of the ancient Türkic text, made by the Sogdian alphabet. The inscription on this statue is related to the Sogdian inscription on the Bugut stele, established in honor of one of the first ancient Turkic kagans - Tatpar (582). With regard to zoomorphic images in the upper part of the stele, there are different interpretations. The most plausible version, from our point of view, put forward V.A. Korenyako (Кореняко, 2001, pp. 355–369).

Among the princely complexes with stone statues is the monument «Tarniyin Gol» in Mongolia, which we examined in 2007, where the character is also dressed in a luxurious robe with floral patterns, crossing his legs.

The most significant cult-memorial complex with a stone statue was excavated by Mongolian archaeologists in 2008

Империялық алтын мөрді сақтаушының құрметіне жасалған ескерткіш. Алтын тамган тархан. Хул Асхет, Моңғолия
为纪念皇帝金封印的守护者 Altyn tamgan tarhan而建的方尖碑。蒙古国 Hoole Ashhet
Obelisk in honor of the keeper of the imperial gold seal. Altyn taggan tarhan. Hoole Ashet, Mongolia
Обелиск в честь хранителя имперской золотой печати. Алтын тамган тархан. Хул Асхет, Монголия

on Mount Shiveet Tolgoi, not far from the memorials of Bilge Khagan and Kultegin.

Of interest is a stone statue of a man, set outside a rectangular structure, which is the subject of special consideration. Such beautiful statues of ancient Turkic times are extremely rare in Central Asia. It conveys the image of a sitting man, cross-legged, a young man dressed in a tight-fitting body, luxuriously decorated with plant motifs, a swinging cut robe (or caftan) with triangular lapels. Pants are not tucked into boots, but like old Kazakhs, they are put over the top of the shoe. With his right hand he holds a small vessel for ritual drinking, and the left one rests on his hip.

On the head of the character is a typical headdress of the Tang type. In addition, the statue does not show any attributes of power, so the monument, apparently, cannot be qualified as Kagan.

Finally, we note the most grandiose complex of monumental monuments on Mount Shiveet Ulan. The upper part of one of the statues of this complex with a broken head, which turned out to be in the House of Culture of the neighboring Khairkhan

somon and its lower half, located in the Erdenet museum, we examined in 2007 and drew attention to the images of two wands in the hands of the male character. The forehead of one of them is decorated in the form of a tetrahedron with images of human faces (two preserved), symbolizing, perhaps, the divine function of the kagan as the conqueror and guardian of the four directions of the world, as well as the spatial orientations of the ancient Turks,

There are several options for identifying some of the statues and dating of this monument. Some believe that the complex was erected in 693 in honor of Ilteres (Kutluq) kagan, others refer to the earlier period of the rule of Bumyn and Istemi Kagan.

On the territory of Mongolia, more than 80 cult-memorial complexes with stone sculptures are depicted, depicting sitting, cross-legged, characters: «Shatar Chuluu», «Ulhyn Bulan», «Igroomor», «Khoshoon Tal», etc. (Баяр, 1997. p. 7; Войтов, 1996. p. 27, 49, 61, 66.).

II. Statues of representatives of the supreme authority, the highest commanders: shad, yabgu, aphid, tarhan, buyruky, chur (Bilge Tunyukuk Boyla bakh tarkhan, Chikan Kuli-chur, Altyn taggan tarhan, «Dadga» and others).

To the representatives of the higher class of ancient Turkic society, depending on rank and position, grandiose cult-memorial monuments with a lot of stone statues and biciktas are built on which there are tamgas of specific genera or phratries, for example, complexes «Ongin» El emmish jabgu, Tonyukuk-Boyla bug tarkhan, Kuli-chura, Altyn tamghan tarkhan - keeper of the Kagan gold seal and others. To this category of monuments are the Zuun Turuu complexes.

In the mentioned complexes, there were also preserved figures of various animals that performed sacred-magical protective functions, especially lions. Archar was associated with the ancient Turks with the image of a strong leader - the leader, the hero. This idea was preserved in religion and mythology, as well as in burial rites of rituals among many peoples of Eurasia and, naturally, among the Kazakhs, which is confirmed by the example of the burial and memorial complexes of Ustyurt and Mankystau with sculptures of rams and kulpitas.

III. Statues of higher ranks, warriors-heroes, noble people, aristocrats.

On memorial monuments devoted to heroes, leaders and widely known, especially distinguished by their deeds persons, put single sculptures. Sometimes, depending on the number of commemorative fences attached to each other, a corresponding number of stone sculptures were set in a row. They also practiced the installation of vertical stones, on which it is sometimes possible to see images of larches and tamgas.

The sculptures of this, the most mass group of monuments of the ancient Turkic art of the statue, depict people, mainly in full growth, the main emphasis is on the types of weapons, on careful belt shaping and, of course, on the transfer of individual features of features (luxurious mustache, graceful beard, braided braids, etc.) of courageous people and heroes.

The tradition of installing stone sculptures continued in subsequent historical periods. In this respect, the Kipchak (command) statues are particularly noteworthy, which were spread throughout the territory of Eastern Europe, they wore special clothing and weapons, and other male and female attributes with great care and skill.

This tradition later, synthesized with the canons of Islam, among the Kazakhs and other Turkic peoples, was embodied in the installation of gravestones (kulpytas).

Шивээт Улаан тауындағы ғұрыптық кешеннен табылған қозысы бар қойдың мүсіні. Моңғолия
蒙古Shiveet Ulaan山的纪念和崇拜性陵园的一只羊石雕
Sculpture of a sheep with a lamb from a memorial complex on Mount Shiveet Ulaan, Mongolia
Скульптура овцы с ягненком из поминального комплекса на горе Шивээт Улаан, Монголия

Reference

Арсланова Ф.Х. Курганы с трупосожжением в Верхнем Прииртышье // Поиски и раскопки в Казахстане. – Алма-Ата, 1972. – С. 56–76.

Баяр Д. Монголчуудын чулуун хөрөг. – Улаанбаатар, 2002. – 256 с.

Баяр Д. Монголын төв нутаг дахь түрэгийн хүн чулуу. – Улаанбаатар, 1997. – 108 с.

Баяр Д., Эрдэнбаатар Д. Монгол Алтайн хүн чулууд. – Улаанбаатар, 1999. – 166 с.

Викторова Л.Л. Монголы. Происхождение народа и истоки культуры. – Москва: Наука, 1980. – 224 с.

Войтов В.Е. Древнетюркский пантеон и модель мироздания в культово-поминальных памятниках VI–VIII вв. – Москва: Государственный музей Востока, 1996. – 152 с.

Грач А.Д. Древнетюркские изваяния Тувы. – Москва: Наука, 1961. – 94 с.

Досымбаева А.М. Мерке –сакральная земля тюрков Жетысу. – Тараз: Сенім, 2002. – 108 с.

Евтюхова Л.А. Каменные изваяния Южной Сибири и Монголии // Материалы и исследования по археологии СССР. – №24. – Москва: Наука, 1952. – С. 71–120.

Ермоленко Л.Н. Средневековые каменные изваяния Казахстанских степей (типология, семантика в аспекте военной идеологии и традиционного мировоззрения). – Новосибирск, 2004. – 132 с.

Итс Р.Ф. О каменных изваяниях в Синьцзяне // Советская этнография. – 1952. – № 2.

Киселев С.В. Древняя история Южной Сибири // Материалы и исследования по археологии СССР. – №. 9. – Москва-Ленинград: Наука, 1949. – 364 с.

Кореняко В.А. Об изображении на Бугутской стеле // Мировоззрение древнего населения Евразии. – Москва, 2001. – С. 355–369.

Кубарев В.Д. Древнетюркские изваяния Алтая. – Новосибирск: Наука, 1984. – 230 с.

Кубарев Г.В. Культура древних тюрков (по материалам погребальных памятников). – Новосибирск: Изд-во Института археологии и этнографии СО РАН, 2005. – 400 с.

Кызласов Л.Р. О назначении древнетюркских каменных изваяний, изображающих людей // Советская археология. – 1964. – № 2. – С. 27–39.

Кызласов Л.Р. Древняя Тува (от палеолита до IX в.). – Москва: Изд-во МГУ, 1979. – 205 с.

Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния // Свод археологических источников. Вып. Е 4-2. – Москва: Наука, 1974. – 200 с.

Самашев З., Кушербаев К., Аманшаев Е., Астафьев А. Сокровища Устюрта и Манкыстау. – Алматы: ТОО «Археология», 2007. – 400 с.

Самашев З., Базылхан Н., Баяр Д. Древнетюркские каменные извания евразийских степей // Мәдени мұра. Культурное наследие. № 1 (22) қаңтар-наурыз. – Астана, 2009. – С. 30–39.

Самашев З., Базылхан Н., Самашев С. Көне түрік таңбалары. Древнетюркские тамги. Ancient Turkic tamga-signs. – Алматы: Abdi company, 2010. – 167 б.

Худяков Ю.С. Древнетюркские поминальные памятники на территории Монголии (по материалам СМИКЭ в 1979–1982 гг.) // Древние культуры Монголии. – Новосибирск, 1985. – С. 168–184.

Худяков Ю.С. Древнетюркские изваяния из Восточного Туркестана // Древние культуры Центральной Азии и Санкт-Петербург: Мат-лы конференции, посвященной 70-летию со дня рождения А.Д. Грача. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 215–219.

Худяков Ю.С., Табалдиев К.Ш. Древние тюрки на Тянь-Шане. – Новосибирск: Изд-во Института археологии и этнографии СО РАН, 2009. – 292 с.

Чариков А.А. Каменные скульптуры средневековых кочевников Прииртышья // Археологические исследования древнего и средневекового Казахстана. – Алма-Ата, 1980. – С. 130–140.

Шер Я.А. Каменные изваяния Семиречья. – Москва-Ленинград: Наука, 1966. – 139 с.

Jisl L. Vyzkum Kulteginova pamatniku v Mongolske Lidove Republice. – №. 1. – XII. – Praha, 1960.

Hayashi T. Mongoria-nu ishinin Stone Statues in Mongolia // Bulletin of the National Museum of Ethnology. – Vol. 21. – № 1. – Osaka, 1996. – Pp. 177–283.

Hayashi T. Yuurashia-nu ishinin. Stone statues of Eurasia. Archaeologia Eurasiatica. – Tokyo: Yuzankaku Publishers, 2005. – 245 p.

Stark S. Die Altturkenzeit in Mittel- und Zentralasien/ Archaeologische und historische Studien. – Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2008. – 591 s.

Stark S. Some Remarks on the Headgear of the Royai Turks // Journal of Inner Asian Art and Archaeology. – № 4. – 2009. – Pp. 119–123.

МОНУМЕНТАЛЬНОЕ ИСКУССТВО ДРЕВНИХ ТЮРКОВ

З. Самашев, А. Онгарулы

Одним из важнейших составляющих древнетюркского культурного комплекса является каменная скульптура – bediz > бедиз, которая тесно связана с погребально-поминальной обрядностью и религиозно-идеологическими установлениями средневековых тюркских этносов Великого пояса евразийских степей.

Бедиз – древнетюркское слово, которым обозначали каменные изваяния, скульптуру. Семантика корня bet- // bed- «лицо», «силуэт», «фигура», «тело». Следовательно, словом «бедиз» в древнетюркском языке обозначали изображение человека и животного на камне, а словосочетание «bediz urturtum» − «бедиз ургуздум» - изготовление каменной статуи человека и животного (Самашев, Базылхан, Баяр, 2006, с. 30–33).

Большинство произведений монументального искусства древнетюркских народов, передающее преимущественно антропоморфный образ, создано в VI−XIV вв. и находится в пространстве Великой Степи и прилегающих к ним регионах, расположенных между Восточной Монголией и рекой Эльба в центре Европы. Самые выдающиеся образцы камнерезного искусства средневековых мастеров – bedizči > бедизчи сосредоточены на территории Монголии, Казахстана, Кыргызстана, на Алтае, в Хакасии и в Тыве, а также в Восточном Туркестане и Внутренней Монголии. К настоящему времени в степной Евразии зафиксировано, по предварительным подсчетам, более 3 тысяч каменных изваяний.

Истоки камнерезного искусства и традиции установки вертикальных объектов теряются в глубинах допалеометаллических эпох. В бронзовом веке устанавливали грандиозные менгиры и стелы с изображениями различных символов и знаков возле циклопических каменных оград, в честь особо почитаемых в обществе персон.

Шивээт улаан ғұрыптық кешенінен табылған қақпа сақшысы – фантастикалық жаратылыстың мүсіні. Моңғолия
守卫Shiveet Ulaan山的纪念和崇拜性陵园的奇妙动物的石雕 ，蒙古国
Sculpture of a fantastic creature - guardian of the gate from the memorial complex Shiveet Ulaan, Mongolia
Скульптура фантастического существа – стража ворот из поминального комплекса Шивээт Улаан, Монголия

Наиболее яркими и загадочными памятниками монументального искусства финальной бронзы и начального этапа раннего железного века считаются стелы, получившие в науке название «оленные камни» по вычурным изображениям птицеголовых оленей, покрывающие поверхность изваяний. В основе семантики оленных камней лежит образ вооруженного воина, поэтому изображения нанесены с учетом иерархической структуры человеческого тела, соответствующая в мифопоэтическом мышлении микрокосму, т.е. троичной модели мироздания: в верхней части – контур человеческого лица, чаще, заменяющие лик косые полоски, солярные символы, затем, серьги, зеркало, гривна, ожерелье, низка бус; в средней части – устремленные вверх фигуры клювастых оленей, рассматриваемые рядом исследователей как декор одежды, а в нижней части – пояс с подвешенными к нему предметами вооружения – горит с луком, чекан, оселок, крюк, щит и др.

Святилища с большой концентрацией оленных камней и, соответствующих им сооружений, где в древности происходили мистериальные действия, связанные с культом предков, поклонения высшим небесным божествам или природной стихии и другими представлениями, зафиксированы, преимущественно, на территории Центральной Азии.

В отличие от оленных камней, у которых антропоморфизм еще во многом скрыт и проступает как бы из глубины смыслового содержания, лики скифских, особенно, сарматских статуй персонифицированы, уже обладают индивидуальными чертами – вероятно, тех, в честь которых они созданы, а многочисленные атрибуты, аксессуары и предметы вооружения строго занимают в структуре памятника свои положенные места.

В мировоззренческом плане каменные статуи раннего железного века продолжают традицию связи с культом предков, однако трансформация идеи происходит уже по линии усиления культа вооруженного воина, культа оружия, явно отражая изменившиеся в обществе древних номадов, под воздействием внутренних и внешних факторов, этнокультурные явления и тенденции.

В этом ряду особняком стоят сарматские изваяния Устюрта, являя собой высочайшее творение мастеров-камнерезов этой героической эпохи, занимая, в схеме эволюционного развития статуарного искусства номадов, промежуточное положение между древними и средневековыми образцами (Самашев, Кушербаев, Аманшаев, Астафьев, 2007, с. 148–26).

Расцвет практики изготовления и обычая установки каменных статуй, в соответствии с определенными религиозно-философскими представлениями, в частности, культом предков и нормами культово-поминальной обрядности, приходится на древнетюркское время (VII–IX вв.). Однако и после этого данная традиция полностью не угасает, а находит продолжение уже в виде статуй половецкого (Плетнева, 1974) и «монгольского» типов. Последние локализованы в восточных районах Монголии и отличаются своеобразными иконографическими особенностями и набором специфических реалий (Викторова, 1980, с. 39; Баяр, 2002).

Вершиной камнерезного искусства средневековых мастеров можно считать, без преувеличения, кипчакские статуи воинов и знатных женщин, отличающиеся не только виртуозной техникой проработки мельчайших деталей одежды, оружия и других атрибутов, но и гигантскими размерами. Они, по сути, маркируют ареалы половецких княжеств на юге Восточной Европы, известные по письменным источникам, как «половецкие степи» (Краснодарский край, Донские степи, юг Украины и др.).

Есть общие принципы и правила установки древнетюркских каменных изваяний в честь знатного умершего – в местах совершения обряда ритуального погребения или тризн, главным образом, с восточной стороны культово-мемориальных комплексов, оград и др., располагающихся, как правило, в сакрализованных конкретным социумом территориях – qoruq > коруках. В то же время каждая статуя строго индивидуальна как по трактовке черты лица конкретного посвящаемого индивидума, так и по общей моделировке и атрибутировании в зависимости от его прижизненного статуса. Например, сидячая поза со скрещенными ногами, в сочетании с богатой одеждой и символами власти – это памятник властелину; аристократическая манера

Сол қолдары мықынға қойылған, ал оң қолдары ыдысты дәстүрлі ұстаған, отырған ер адамдардың мүсіндері.
Арвайхээр қ. музейі және Зуун тууру кешені, Моңғолия
坐着的人石像，左手停留在腰上，右手传统性地持有器皿。蒙古Arwayheer博物馆和Zuun Tuuru陵园
Statues of seated men, whose left arm rests on the belt, and the right one - traditionally holds the vessel. Museum of Arbayheer and Zuun Turuu Complex, Mongolia
Статуи сидящих мужчин, у которых левая рука покоится на поясе, а правая – традиционно держит сосуд.
Музей г. Арвайхээр и комплекс Зуун тууру, Монголия

держать миниатюрный сосуд для ритуального напитка двумя подчеркнуто изящными пальцами или большой кувшин обеими руками; регламентированный набор аксессуаров и оружия и т.д..

Древние тюрки верили в Верховное Небесное Божество - Тенгри, почитали священную Жер-Су, т.е. Землю и Воду, героизированных предков. После смерти особо почитаемых родоплеменных вождей, аристократов, полководцев и Неборожденных Каганов, создавались их вечный каменный образ, поскольку увековечивание их памяти явилось неотъемлемой частью мировоззренческих и жизненных ориентиров древнетюркского социума.

У древних тюрков был распространен обряд yoγu> йогу, составной частью которого являлись установка поминального памятника barïq>барык, камня с надписью (bitiktaš>битикташ), антропоморфных изваяний, скульптур животных, цепи balbal>балбалов. Естественно, коммуникативная функция балбалов-медиаторов связана с отправкой души умерших – uča bar- «улетел» (как птица) к Тенгри. На некоторых балбалах зафиксированы имена, чины и звания людей, участвовавших в ритуально-обрядовых действиях, а также тамги и названия их родов.

В современных тюрко-монгольских языках сохранились обозначения смысла и фукнкций вертикально установленных в древности объектов – балбалов и каменных изваяний, характеризующие преемственность и этапы их трансформации (например, в казахском языке – дикилтас, тастизбек, киситас, сынтас, тасмусмин, алып тас, тас батыр, в алтайском «көжөгө таш», в хакасском «иней тас», «көзее паласы», в монгольском «хүн чулуу», «хөшөө чулуу» и т.д.).

В поминальных комплексах проводились ритуалы поклонения культу предков, церемония отправления души покойного к Тенгри и связанные с ними обрядовые действия, в частности, жертвоприношения и т.д. Свидетельством тому являются малые и большие курганы. Уникальны огромные комплексы, возведенные, например, в честь Билге кагана, Кюльтегина, Тоньюкука, Моюн чура (Ел етмиш кагана), Ел етмиш ябгу и др. на которых сохранились десятки каменных изваяний и различных других объектов.

Самое большое количество каменных изваяний (35) и балбалов (653) зафиксировано на поминальном комплексе «Унгет» в Центральной Монголии. Количество каменных изваяний в крупных комплексах разное: например, в комплексе в честь Кюльтегина – 10, «Шивээт улан» – 9, Кюли-чуре – 6, Тоньюкук, Бильге кагана, Ел етмиш ябгу («Онгийн») – 5, «Хуц ухнатай», «Нарийн хүрэмт», «Хөшөө цайдам-3» – 4.

На нескольких каменных изваяниях (Нири каган; Чойрен; Туба-3 и другие) высечены древнетюркские тексты и тамги (Самашев, Базылхан, 2010. с. 23, 26).

В ареале классической древнетюркской культуры – в центральной части Монголии, на Алтае и в Туве расположены знаковые объекты поминально-мемориального характера – так называемые «княжеские» комплексы, которые выделяются масштабностью и сложностью структуры и которые в свое время становились не просто корыками – заповедными зонами, где совершались обряды, посвященные Верховному небесному Тенгри, духам предков, поминки и т.д., т.е. центрами отправления государственных культов, а в большей степени – символами этнополитической консолидации родо-племенных объединений в составе Великого Тюркского каганата.

В эпоху раннего средневековья, наряду с традиционным обрядом ингумации, практиковали и обычай, правда, не столь широко распространенный – сожжение останков некоторых особо почитаемых лиц и погребение фрагментов кремированных костей, иногда в сопровождении определенного набора вещей, в поминально-мемориальных комплексах (кенотафах), с установлением возле них изваяний или простой стелы. Памятники подобного рода, правда, рядового уровня, известны нам в Жетысу (Актерек) и в Казахском Алтае (Арсланова, 1972, с. 56–76).

Ни один из известных на сегодняшний день поминально-культовых комплексов, включая каганско-княжеские, не содержит человеческие захоронения.

Военно-политическая структура и система государственного управления у древних тюрков были созданы на основе древнего тенгрианского мировоззрения, краеугольным камнем которого является триединство «Тенгри-Человек-Земля». В соответствии с этим троичным принципом были сформированы военно-административные крылья – tarduš>тардуш, ič> ич, töles>төлес (запад, центр, восток). Во главе империи находился единодержавный каган, который управлял государством опираясь на тегинов, шадов, ябгу, апыт, тарханов, буюруков, чур, тудын, тутук, и др. Идеология в системе управления государством, базировалась, в частности, на почитании предков и поклонение их аруахам, на возвышении героев и полководцев и т.д. Эту традицию свято чтили и строго придерживались в обществе, начиная от кагана до qara bodun>кара будун – простого люда.

Атақты адамның мүсіні. Ыстықкөл маңы. Қырғызстан
贵族雕像。吉尔吉斯斯坦，Pri-issykkulie区
Statue of a nobleman. Priissykkul, Kyrgyzstan
Статуя знатного человека. Прииссыккулье, Кыргызстан

Смерть (отлет души) владыки или героя повлечет собой наступление хаоса и дисгармонии в социуме, поэтому возведение грандиозных поминальных сооружений с многочисленными статуями и другими важнейшими элементами, наряду с проведением многоступеньчатых ритуально-обрядовых церемоний (в том числе погребение или сожжение тела покойного) и избранием нового кагана, направлены на восстановление миропорядка. Поэтому они имели особое социально-политическое значение в древнетюркском государстве.

В изучение проблем, связанных с каменными изваяниями средневековых тюркских народов евразийских степей, внесли существенный вклад такие исследователи, как Д. Баяр, В.Е. Войтов, А.Д. Грач, А.М. Досымбаева, Л.А. Евтюхова, Л.Н. Ермоленко, Л. Йисл, Л.Р. Кызласов, В.Д. Кубарев, А.Х. Маргулан, С.А. Плетнева, Т. Хаяши, А.А. Чариков, Я.А. Шер и некоторые другие

Существуют разные классификационные схемы развития каменной скульптуры древнетюркских народов

Кейіпкер дәстүрлі бас киімде көрсетілген, сол қол білегі белге қойылған, оң қолы бүгіліп – ұрыптық ыдысты ұстаған (Буурлын хошо, Моңғолия) және қолбасшының мүсіні тұтастай қаруланған (Шығыс Қазақстан)
戴着传统帽子的人，左手腕停留在带花纹的腰带上，右臂弯曲 - 持有仪式性器皿（蒙古 Buurlyn hosho）以及刻有一套完整的武器装备的指挥官雕像（东哈萨克斯坦州）
The character is shown in a traditional headdress, the left hand brush rests on the typing belt, the right arm bent with the ritual vessel (Burylyn Hosho, Mongolia) and the statue of the commander with a full set of weapons (East Kazakhstan)
Персонаж показан в традиционном головном уборе, кисть левой руки покоится на наборном поясе, правая согнутая рука – с ритуальным сосудом (Буурлын хошо, Монголия) и статуя полководца с полном набором вооружении (Восточный Казахстан)

Шу аңғарындағы Қара балтыдан табылған, болжамды түрде жоғары дәрежелі сараймаңы шенеунігінің мүсіні. Қырғызстан
石像，大概是属于宫廷高级官员的。 吉尔吉斯斯坦楚河峡谷Kara-balta区
Statue, presumably a high-ranking court official from Kara Balta in the Chui Valley, Kyrgyzstan
Статуя, предположительно, высокопоставленного придворного чиновника из Кара балты в Чуйской долине, Кыргызстан

Центральной Азии, созданные с учетом территориально-хронологических, этнокультурных и иных признаков и показателей (Евтюхова, 1952, с. 71–120; Киселев, 1949, с. 273–362; Грач, 1961, с. 54; Кызласов, 1964, с. 27–39; Кызласов, 1979, с. 121–134; Шер, 1966, с. 25–26; Чариков, 1980, с. 130–140; Кубарев, 1984, с. 20–21, 45–46; Баяр, 1997, с. 25–30; Худяков,1985, с.180–184; Войтов, 1996, с. 27–29, 49–51, 61–66; Hayashi, 1996, 2005).

Основные принципы оформления каменных статуй просты: придание, соответствующей рангу и социальному положению, позы; оформление лица, изображение костюма, различных атрибутов и оружия.

На каменных изваяниях изображались головные уборы, косы, халаты, обувь, пояса, украшения, оружие и сосуды (в

древнетюркском: börük, burum, sïrγa, ton, etik, dulïγa, beldik, pïčaq, qïlïč, süŋüg, oq, ayaq), а также другие предметы: посохы, птицы, посуда и др.

Особый интерес вызывают немногочисленные каменные статуи, которые дополнительно наделены изображениями жанровых сцен героико-повествовательного характера. Это Кудырге на Алтае (памятник утерян), Мунгу Хаирхан уул в Туве (хранится в Государственном Эрмитаже), Когалы в Жетысу (хранится в Центральном государственном музее Республики Казахстан), Хар-ямаат в Монголии. Некоторые из этих сцен имеют тематические параллели в средневековых наскальных гравюрах.

Для изготовления изваяний применялся широкодоступный местный материал, в основном: мрамор, гранит, песчаник, сланец, базальт, диорит и др. Способ выполнения каменных изваяний зависел от мастерства резчика, то есть от bedizči.

В казахских степях зафиксировано сотни каменных изваяний, которые близки по иконографии образа и этнокультурному облику, а также хронологически с памятниками сопредельных территорий.

Некоторые исследователи делят изваяния нашего региона на две группы: древнетюркского облика (VI/VII–VIII/IX вв.) и кыпчакского облика (середина IX – начало XIII в.) (Ермоленко, 2004, с. 16–17, 68-69).

В Казахстане наиболее полно исследованы два комплекса с изваяниями – Жайсан и Мерке на юге Казахстана, функционировавшие, предположительно в период существования Западно-тюркского каганата. В этническом плане их связывают по разному: с он ок-тюргешами, карлуками или огузами. Здесь было выявлено 70 каменных изваяний, среди них 31 статуи – женские, что для других регионов редкость (Досымбаева, 2002, с. 13; Худяков, Табалдиев, 2009, с. 77).

Қазақстанның оңтүстігінен табылған әртүрлі кейіпкерлердің мүсіндері
哈萨克斯坦南部发现的各种人物雕像
Statues of various characters found in the south of Kazakhstan
Статуи различных персонажей, найденные на юге Казахстана

Атақты жауынгерлердің мүсіндері. Қазақстанның әртүрлі музейлерінен және Моңғолияның Баян-Өлгей аймағындағы «Даян батыр»
贵族战士的雕像。来自哈萨克斯坦各个博物馆以及蒙古国巴彦乌列盖省的“Dayan batyr”石碑
Statues of noble warriors. From different museums of Kazakhstan and «Dayan batyr», in Bayan Ulgiy aimag of Mongolia
Статуи знатных воинов. Из разных музеев Казахстана и «Даян батыр» в Баян Ульгийском аймаке Монголии

В Кыргызстане, по некоторым данным, сейчас известно около 600 статуй (Худяков, Табалдиев, 2009, с. 72).

На территории Казахстана еще не проводились целенаправленные поиски каганско-княжеских комплексов с соответствующими компонентами, хотя, в некоторых памятниках уже обнаруживаются явные признаки таковых. Так, например, в горах Тарбагатая на востоке страны, зафиксирован комплекс сооружений, близкий по основным компонентам к каганско-княжеским корыкам (искаженно, курукам – по В. Войтову) на Орхоне. Поблизости найдена каменная статуя явно каганского облика, хранящаяся в краеведческом музее пос. Аксуат.

Угасание традиции возведения поминальных комплексов с каменными антропоморфными статуями в казахских степях связано, естественно, с изменением этнокультурной ситуации в регионе и религиозно-мировоззренческих ориентиров населения.

С учетом опыта и взглядов ведущих ученых в области изучения древнетюркского монументального искусства, мы разделили, известные на сегодняшний день средневековые каменные изваяния, на три условные группы, которые в большей степени, возможно, отражают историко-этнографическую сущность и содержание статуарных памятников.

I. Каганско-княжеские статуи.

II. Статуи представителей верховной власти, высшие полководцы: шад, ябгу, апыт, тархан, буюруки, чур, аристократов.

III. Статуи высших чинов, воинов-героев, знатных людей.

I. Каганско-княжеские статуи. Типичные в этом смысле – комплексы в честь Татпар кагана, Билге кагана, Кюльтегина, Тоньюкука, Ел етмиш ябгу («Онгинский»), «Шивэт-уланский», «Унгетский», Кули-чура и др.

Первый тип встречается, в составе больших культово-поминальных комплексов, в основном в Центральной Монголии и других регионах. В эти комплексы входят: поминальный храм, стела с надписью на постаменте, оградка, жертвенный камень с отверстием, многочисленные каменные изваяния, балбалы (каменные столбы), каменные скульптуры животных, ров и др. Эти комплексы построены в честь каганско-княжеской кочевой аристократии, они

Қолында асатаяғы бар және салтанатты киінген адамның мүсіні. Орхондағы Күлтегін ғұрыптық кешені
手持拐杖穿着礼仪性着装的人的石像，鄂尔浑河上的阙特勤(Kultegin)纪念性陵园
The statue of the man in a dress with a staff in his hand. Kultegin memorial complex on Orkhon
Статуя человека в парадном одеянии и с посохом в руке. Поминальный комплекс Культегина на Орхоне

Типтік бас киімдегі атақты түркінің терракоттық мүсіні. Қытай. С. Штарк бойынша
头戴典型礼仪性头饰的突厥贵族兵马俑雕塑。中国。来自Stark的资料
Terracotta sculpture of a noble Turk in a typical headdress. China. According to S. Stark
Терракотовая скульптурка знатного тюрка в типичном головном уборе. Китай. По С. Штарку

реалистично изображает каганов, князей, а также их родственников и спутников. Обычно каганы изображены очень искусно и в особой позе. Эта поза – древняя традиция степной аристократии тюрков и преемственно продолжавшаяся в кипчакских и монгольских изваяниях верховных правителей.

Для каменных статуй каганов и наследных принцев (тегинов), установленных в культово-поминальных комплексах, характерен устойчивый канон – сидящая поза со скрещенными ногами. Представляется более вероятным, что пятичастная корона с птицей счастья и вечного возрождения, символа небесного Тенгри-феникса с распростертыми крыльями на лбу, изображалась только на голове статуи покойного кагана, как главнокомандующего армией государства. На изваяниях наследников трона – тегинов, йабгу и шадов корона, по-видимому, не изображалась, поскольку посланником Тенгри на земле считался только каган, золотая корона принадлежала только ему. В культово-мемориальном комплексе, наряду с каганской, устанавливали статую его супруги, родственников, прислуги; в bariq>барык (мемориальный комплекс) также входили изваяния разных

Қызметшісі тізерлеп отырған мүсін. Арвайхээр қ. Онгини музейі, Моңғолия
跪着的仆人以及杯子的石雕。 蒙古Arwayhaer市Ongini博物馆
Statues of a servant on his knees and cupbearer. Ongin Museum, Arbayheer, Mongolia
Статуи слуги на коленях и виночерпия. Онгини музей г. Арвайхээр, Монголия

животных – льва, волка, барана и т.д. в качестве охранителей сторон и символа благоденствия.

Каменные изваяния верховных правителей – каганов, отличаются филигранной техникой исполнения, особой выразительностью художественного оформления и точностью в передаче особенностей выражения лица, элементов декора одежды и необходимых атрибутов, а также соблюдением пропорции. Наиболее примечательна в этом плане статуя Бильге кагана (Могиляна, 735 г.) из бело-синего мрамора. Голова этого изваяния утеряна, каган изображен в сидящем положении, одетым в роскошный халат, держит левую руку в спокойном состоянии на бедре. В такой же манере выполнена статуя его жены – Себек катун, дочери Тоньюкука; ее голова также отбита, отсутствует.

В 2001 г. при проведении археологических раскопок в культово-мемориальном комплексе Бильге кагана археологами Довдойн Баяром и Хасан Бахаром был найден клад золотых и серебряных изделий, в составе которого – пятичастная корона с изображением птицы-феникса, в клюве которой красный драгоценный камень на золотой нитке.

На широко известной скульптурной голове в подобной короне, также помещена птица-феникс с геральдическим изображением распростертых крыльев. Она происходит из соседнего культово-мемориального комплекса в честь принца Культегина, исследованного Монголо-Чехословацкой экспедицией в 1958 г. (Н. Сэр-Оджав, Л. Йисл). Скульптурная голова из белого мрамора найдена на глубине 60 см от дневной поверхности, поэтому сильно патинизирована.

Статуя, приписываемая Нири кагану (589 г.), одному из правителей Западно-тюркского каганата, находится на территории Синьцзяня в Китае, недалеко от границы Казахстана и интересна тем, что на голове властителя изображена, как полагают некоторые, корона с гербом в виде хишной птицы. Другие исследователи не усматривают наличие такового, приводя свои аргументы (Stark, 2009, fig. 6–14). На этом комплексе еще не проводились археологические раскопки и еще неизвестно, что изображено в нижней части скульптуры.

Следует отметить, что герб государства в виде феникса и тамга правящего рода Ашина в виде стилизованного определенным образом силуэта горного козла (или архара) с дополнительной черточкой на спине, используются разными этносоциальными группами древнетюркского общества в разных ситуациях. В то же время аналогичные эмблемы изредка встречаются на парадных головных уборах у китайцев, как знак высшего полководческого или придворного рангов (Stark, 2009, fig. 4).

Изваяние Нири кагана морфологически отличается от орхонских: его сидячая поза не столь выразительна, а на спине показаны плетеные косы, как на статуях тюркских удельных каганов из Сианя, попавшего временно под протекторат Танского государства. Еще одна особенность статуи Нири – наличие древнетюркского текста, выполненного согдийским алфавитом. Надпись на этой статуе родственна с согдийской надписью на Бугутской стеле, установленной в честь одного из первых древнетюркских каганов – Татпара (582 г.). Относительно зооморфных изображений в верхней части стелы существуют разные толкования. Наиболее правдоподобную версию, с нашей точки зрения, выдвинул В.А. Кореняко (Кореняко, 2001, с. 355–369).

К числу княжеских комплексов с каменными изваяниями относится памятник «Тарнийн гол» в Монголии, осмотренный нами в 2007 г., где персонаж также одет в роскошный халат с цветочными узорами, скрестив ноги.

Наиболее значимый культово-поминальный комплекс с каменным изваянием раскопан монгольскими археологами в 2008 г. на горе «Шивээт толгой», недалеко от мемориалов Бильге кагана и Кюльтегина.

Интерес представляет каменная статуя мужчины, установленная вне прямоугольного строения, которое является предметом специального рассмотрения. Такие прекрасные

в плане художественного оформления статуи древнетюркского времени крайне редко встречаются в Центральной Азии. Она передает образ сидящего, скрестив ноги, молодого человека, одетого в плотно облегающий тело, роскошно декорированный растительными мотивами, распашного покроя халат (или кафтан) с треугольными отворотами. Штаны не заправлены в сапоги, а как старинные казахские, пущены поверх голенища обуви. Правой рукой он держит маленький сосуд для ритуального питья, а левая – покоится на бедре.

На голове персонажа изображен обычный головной убор танского типа. Кроме того, на изваянии не показаны какие-либо атрибуты власти, поэтому памятник, по-видимому, не может квалифицирован как каганский.

Наконец, отметим самый грандиозный и насыщенный статуарными памятниками комплекс на горе Шивээт улан. Верхнюю часть одной из статуй этого комплекса с отбитой головой, оказавшейся в Доме культуры соседнего сомона Хайрхан и нижнюю ее половину, находящуюся в музее г. Эрдэнэт, мы осмотрели в 2007 г. и обратили внимание на изображения двух жезлов в руках мужского персонажа. Навершие одного из них оформлено в виде четырехгранника с изображениями человеческих личин (сохранились две), символизирующих, возможно, божественную функцию кагана как завоевателя и хранителя четырех сторон света, а также пространственные ориентиры древних тюрков и др.

Существует несколько вариантов идентификации некоторых изваяний и датировки этого памятника. Одни считают, что комплекс возведен в 693 г. в честь Ильтерес (Кутлук) кагана, другие относят к более раннему периоду правления Бумын и Истеми каганов.

На территории Монголии известно еще более 80 культово-поминальных комплексов с каменными изваяниями, изображающими сидящих, скрестив ноги, персонажей: «Шатар чулуу», «Улхын булан», «Өгөөмөр», «Хөшөөн тал» и др. (Баяр, 1997. с. 7; Войтов, 1996. с. 27, 49, 61, 66.).

II. Статуи представителей верховной власти, высшие полководцы: шад, ябгу, апыт, тархан, буюруки, чур (Бильге Туньюкук Бойла бага тархан, Чыкан Кули-чур, Алтын тамган тархан, «Дадга» и другие).

Қыпшақтық мүсіндер. Мемлекеттік тарихи музейі. Мәскеу, Ресей Федерациясы
波罗维茨石像。莫斯科国家历史博物馆，俄罗斯联邦
Polovtsian statues. State Historical Museum. Moscow. Russian Federation
Половецкие статуи. Государственный исторический музей. Москва, Российская Федерация

Представителям высшего сословия древнетюркского общества, в зависимости от ранга и положения, возводятся также грандиозные культово-поминальные памятники со множеством каменных статуй и битиктасов, на которых имеются тамги конкретных родов или фратрий, например, комплексы «Онгин» Ел етмиш ябгу, Тоньюкука – Бойла бага тархана, Кули-чура, Алтын тамган тархана – хранителя каганской золотой печати и другие. К этой категории памятников относятся комплексы Зуун-туруу.

В упомянутых комплексах сохранились также фигуры различных животных, которые выполняли сакрально-магические охранительные функции, особенно львов. Архар ассоциировался у древних тюрков с образом сильного вождя – предводителя, героя. Эта идея сохранилась в религии и мифологии, а также в погребально-поминальной обрядности у многих народов Евразии и, естественно, у казахов, что потверждается на примере погребально-мемориальных комплексов Устюрта и Манкыстау со скульптурами баранов и култытасами.

III. Статуи высших чинов, воинов-героев, знатных людей, аристократов.

На поминальных памятниках, посвященным героям, предводителям и широко известным, особо отличившимся своими деяниями лицам, ставили одиночные изваяния. Иногда, в зависимости от количества пристроенных друг другу поминальных оград, устанавливали в ряд соответствующее количество каменных изваяний. Практиковали также установку вертикальных камней, на которых иногда можно увидеть изображения личин и тамгообразных знаков.

Изваяния этой, наиболее массовой группы памятников статуарного искусства древних тюрков, изображают людей, преимущественно, во весь рост, основной акцент делается на виды оружия, на тщательную прорабатку пояса и, конечно же, на передачу индивидуальных особенностей черт (роскошные усы, изящные борода, заплетенные косы и др.) мужественных людей и героев.

Традиция установки каменных изваяний продолжалась и в последующие исторические периоды. В этом отношении особо примечательны кипчакские (команские) статуи, которые были распространены по территории Восточной Европы, у них с особой тщательностью и большим мастерством выполнены одеяния, оружие и другие мужские и женские атрибуты.

Эта традиция позже, синтезируясь с канонами ислама, у казахов и у других тюркских народов нашла свое воплощение в установке надгробных камней (култытасов).

Литература

Арсланова Ф.Х. Курганы с трупосожжением в Верхнем Прииртышье // Поиски и раскопки в Казахстане. – Алма-Ата, 1972. – С. 56–76.

Баяр Д. Монголчуудын чулуун хөрөг. – Улаанбаатар, 2002. – 256 с.

Баяр Д. Монголын төв нутаг дахь түрэгийн хүн чулуу. – Улаанбаатар, 1997. – 108 с.

Баяр Д., Эрдэнбаатар Д. Монгол Алтайн хүн чулууд. – Улаанбаатар, 1999. – 166 с.

Викторова Л.Л. Монголы. Происхождение народа и истоки культуры. – Москва: Наука, 1980. – 224 с.

Войтов В.Е. Древнетюркский пантеон и модель мироздания в культово-поминальных памятниках VI–VIII вв. – Москва: Государственный музей Востока, 1996. – 152 с.

Грач А.Д. Древнетюркские изваяния Тувы. – Москва: Наука, 1961. – 94 с.

Досымбаева А.М. Мерке –сакральная земля тюрков Жетысу. – Тараз: Сенім, 2002. – 108 с.

Евтюхова Л.А. Каменные изваяния Южной Сибири и Монголии // Материалы и исследования по археологии СССР. – №24. – Москва: Наука, 1952. – С. 71–120.

Ермоленко Л.Н. Средневековые каменные изваяния Казахстанских степей (типология, семантика в аспекте военной идеологии и традиционного мировозрения). – Новосибирск, 2004. – 132 с.

Итс Р.Ф. О каменных изваяниях в Синьцзяне // Советская этнография. – 1952. – № 2.

Киселев С.В. Древняя история Южной Сибири // Материалы и исследования по археологии СССР. – №. 9. – Москва-Ленинград: Наука, 1949. – 364 с.

Кореняко В.А. Об изображении на Бугутской стеле // Мировоззрение древнего населения Евразии. – Москва, 2001. – С. 355–369.

Кубарев В.Д. Древнетюркские изваяния Алтая. – Новосибирск: Наука, 1984. – 230 с.

Кубарев Г.В. Культура древних тюрков (по материалам погребальных памятников). – Новосибирск: Изд-во Института археологии и этнографии СО РАН, 2005. – 400 с.

Кызласов Л.Р. О назначении древнетюркских каменных изваяний, изображающих людей // Советская археология. – 1964. – № 2. – С. 27–39.

Кызласов Л.Р. Древняя Тува (от палеолита до IX в.). – Москва: Изд-во МГУ, 1979. – 205 с.

Плетнева С.А. Половецкие каменные изваяния // Свод археологических источников. Вып. Е 4-2. – Москва: Наука, 1974. – 200 с.

Самашев З., Кушербаев К., Аманшаев Е., Астафьев А. Сокровища Устюрта и Манкыстау. – Алматы: ТОО «Археология», 2007. – 400 с.

Самашев З., Базылхан Н., Баяр Д. Древнетюркские каменные извания евразийских степей // Мәдени мұра. Культурное наследие. № 1 (22) қаңтар-наурыз. – Астана, 2009. – С. 30–39.

Самашев З., Базылхан Н., Самашев С. Көне түрік таңбалары. Древнетюркские тамги. Ancient Turkic tamga-signs. – Алматы: Abdi company, 2010. – 167 б.

Худяков Ю.С. Древнетюркские поминальные памятники на территории Монголии (по материалам СМИКЭ в 1979–1982 гг.) // Древние культуры Монголии. – Новосибирск, 1985. – С. 168–184.

Худяков Ю.С. Древнетюркские изваяния из Восточного Туркестана // Древние культуры Центральной Азии и Санкт-Петербург: Мат-лы конференции, посвященной 70-летию

со дня рождения А.Д. Грача. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 215–219.

Худяков Ю.С., Табалдиев К.Ш. Древние тюрки на Тянь-Шане. – Новосибирск: Изд-во Института археологии и этнографии СО РАН, 2009. – 292 с.

Чариков А.А. Каменные скульптуры средневековых кочевников Прииртышья // Археологические исследования древнего и средневекового Казахстана. – Алма-Ата, 1980. – С. 130–140.

Шер Я.А. Каменные изваяния Семиречья. – Москва-Ленинград: Наука, 1966. – 139 с.

Jisl L. Vyzkum Kulteginova pamatniku v Mongolske Lidove Republice. – №. 1. – XII. – Praha, 1960.

Hayashi T. Mongoria-nu ishinin Stone Statues in Mongolia // Bulletin of the National Museum of Ethnology. – Vol. 21. – № 1. – Osaka, 1996. – Pp. 177–283.

Hayashi T. Yuurashia-nu ishinin. Stone statues of Eurasia. Archaeologia Eurasiatica. – Tokyo: Yuzankaku Publishers, 2005. – 245 p.

Stark S. Die Altturkenzeit in Mittel- und Zentralasien/ Archaeologische und historische Studien. – Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2008. – 591 s.

Stark S. Some Remarks on the Headgear of the Royai Turks // Journal of Inner Asian Art and Archaeology. – № 4. – 2009. – Pp. 119–123.

ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАН АУМАҒЫ АРҚЫЛЫ ӨТКЕН ТАРМАҚТАРЫ

Елеуов М., Есенов С.

Тынық мұхит пен Жерорта теңізін құрлық арқылы байланыстырып тұрған Ұлы жібек жолының әлемдік өркениеттің дамуына қосқан үлесі зор. Мыңдаған жылдар бойы Еуразия арқылы өткен үлкенді-кішілі керуен жолдардың күре тамыры болған Ұлы Жібек жолы Шығыс пен Батыс арасында тарихи, мәдени байланыстарды жалғап, байытып отырған. Бұл жол халықаралық сауданың ұйытқысы болып, елдер мен мәдениеттер арасындағы қарым-қатынастың кеңеюіне, ғылым-білімнің дамуына жол ашты. Егер сауда жолын шығыстан бастап есептесек Жапон аралдары мен Корей түбегінен бастау алып, Қытай арқылы Азия мен Еуропа даласына кең таралып жатты. Шығыс пен Батыс арасындағы барыс-келіс ж.с.д III ғасырда сауда магистралі ретінде пайда болып, дамыды.

Бұл қатынастардың қалыптасуы туралы ресми деректер Бадахшан тауынан лазурит (көк лағыл) кені, ал Хотан аймағындағы Яркент (Жаркент) – Дарияның жоғарғы ағысынан нефрит (көк минерал) кенінің тасымалдана бастаумен байланысты. Бадақшаннан шығарылған лазурит Иран, Месопотамия, Анадолы, Египет пен Сирияға тасымалданды. Бадахшан лазуриті, I мыңжылдықтың жартысында Қытайға да жеткізіле бастады. Орта Азия мен Орта шығысты Жерорта теңізі мен Үнді аумағын жалғастырып жатқан «Лазурит жолымен» қатар дүниеге келген «Нефрит жолы» Шығыс Түркістанды Қытаймен байланыстырды.

Ж.с.д. I мыңжылдықтың орта кезеңінен «Дала жолы» болғаны белгілі. Геродоттың жазбаларына жүгінсек, бұл жолдың сорабы: Қара теңіз жағалауынан Дон жағасына дейін, одан әрі сарматтар мекендеген Орал тауы етегінен Ертіске, Алтайға, одан әрі қарай Жоғары Ертіс пен Зайсан көлін мекендеген агриппийлер еліне қарай созылады. Бұл жолмен былғары мен тері, иран кілемдері, құнды металдардан жасалған бұйымдар кең таралып жатты (Геродот, 2004, 176-б.).

Қымбат бағалы жібектердің таралуына сақтар мен скифтердің көшпелі тайпалары да өз үлесін қосты. Сонымен қатар көшпелі өркениет иелерінің қымбат металл өнімдері мен бағалы тауарлары да Орталық Азия мен Жерорта теңізіне дейін тарады. Мұндай алмасулардың мысалы ретінде Алтайдағы Пазырық обасынан табылған кілем, Жетісу жеріндегі Есік обасынан табылған жібек мата қалдықтары мен Сібірдегі Аржан, Қазақ Алтайындағы Берел

Ұлы Жібек жолының Қазақстан аумағы арқылы өткен тармақтары
经过哈萨克斯坦领土的大丝绸之路分支
The routes passing through the territory of the Great Silk Road on the territory of Kazakhstan
Прохождение Великого Шелкового пути через территорию Казахстана

обаларынан табылған жәдігерлерді және басқада көптеген жәдігерлерді айтуға болады.

Жібек өндірісінің қарқынды дамуының арқасында «Жібек жолы» ж.с.д. II ғасырдың орта шенінен бастап тұрақты дипломатия мен сауданың күре тамырына айналды.

Жібек жолы II-Y ғасырларда, ішкі Қытай аумағынан басталып Такла-Макан шөлін солтүстігі мен оңтүстігінен айналып өтіп, үшке айрылады. Солтүстік тармағы Хами, Турфан, Бесбалық, Шихо алқаптары арқылы Іле өзені бойына жетеді, ортаңғы жол тармағы Чаочаннан Қарашәрге, Ақсуға және Ыстық көлдің оңтүстік жағалауына тіреліп, оңтүстіктегі тармағы Дунхан, Хотон, Яркент арқылы Бактрияға, Үнді мен, Жерорта теңізіне жетіп, «Оңтүстік жолы» аталады. «Солтүстік жолы» Қашқардан Ферғанаға, ал одан әрі Самарқан, Бұхара, Мерв арқылы Хамадан Сирияға жетеді (Лубо – Лесниченко, 1988, 373-б.).

Қытайдан Батысқа Ферғана арқылы қатынайтын бұрынғы қысқа жолға қарағанда Жетісу мен оңтүстік Қазақстан арқылы өтетін жолдың жаңа бағыты ретінде «Түрік жолы» YI-YII ғғ. барынша жандана түсті. Оның бірнеше себептері болды. Ферғанада орын алып жатқан өзара қырқыстардың салдарынан оңтүстік жолмен жүру қауіпті еді (Бартольд, 1963, 31-б.) және жолдың көп бөлігі таулы шатқалдармен өтетіндіктен жүру қиын болды (Караев, 1983, 242-б.). Түрік жолының негізгі бағытқа айналуының басты себебі: ең алдымен Алтайдан Памирге дейінгі өңірлер түрік қағанаттарының ата жұртына айналып, қаған ордаларының осында орналасуы, ондаған қалалар мен елді мекендердің бой көтеріп, көркейіп, қолөнер мен сауда-саттықтың дамуына мол мүмкіндіктердің болуы және олардың сыртқы дүниемен байланыс орнатуға деген дипломатиялық әрекеттерімен байланысты (Елеуов, 1998, 15-б.).

Сонымен, түрік қағанаттары бақылауына алған Ұлы Жібек жолының осы тармағы арқылы әртүрлі елдердің керуендері, елшілері мен жиһанкездері ерсілі-қарсылы жүріп жатты. Түрік жолы және оның жекелеген тармақтары жайлы деректерді Киликиялық Зимарх (Маендр, 1861, 380-б.) Сюань Цзян (Зуев, 1960, 85–96-бб.) Тамим иб Бахр, Гардизи, Ибн Хордатбек, Кудама ибн Джафар (Волин, 1960, 73-б.), әл Макдисидің (Комеков, 1972, 43–58-бб.) және басқалардың еңбектерінен кездестіруге болады.

Жібек жолының қазіргі Қазақстан аумағына кірген негізгі тармақтарын шығыстан батысқа қарай жүрген бағытымен есептесек Түрік жолының негізгі сорабы ішкі Қытайдан шығып Такла-Макан шөлінің солтүстік жағасымен жүріп Үсек, Қорғос өңірлері арқылы Қашқар мен Ақсу қалаларына жетеді. Одан шыққан жол Ыстықкөлдің сол не оң жағасын жағалап қазіргі Қырғызстан ауамағында орналасқан Бурана, Суяб (Ақбешім), Навакент (Қызыл өзен), Сары қалалары арқылы қазіргі Қазақстан аумағындағы Аспара қаласына келеді. Аспара қаласынан шыққан жол Меркі, Құлан, Ақыртас, Барысхан, Тараз, Бектөбе қалаларын басып, Испиджабқа (Сайрам) одан әрі Шаш (Ташкент) қаласына өтіп кетеді.

Испиджаб қаласынан шығатын керуен жолының бір бағыты Отырар (Фараб) арқылы, Сырдария бойымен жүріп, Арал өңіріне барған.

Сырдарияны төмен бойлай жүрген Шойтөбеге (Шабғар), екінші тармағы Сырдария өткелінен өтіп, Васиджа қаласына барады. Одан Сырдариямен жоғары өрлеп, оғыздар қаласы Сүткентті басып, Шашқа, ал төмен қарай — Жанкентке кеткен. Ал Женттен Қызылқұм арқылы Хорезм мен Үргенішке, одан әрі Еділ бойы мен Кавказға асып кететін болған. Жібек жолының осы бөлігі XIII ғ. айрықша жандана түседі және Жент, Сарайшық, Сарай-Бату, Каффу сияқты ірі қалалардың үстімен жүрді. Бұл өңірдегі ірі сауда орталықтардың болғандығын ағылшын капитаны Энтоний Дженкинсонның картасы растайды (William, 1939).

Енді Түрік жолынан басталып Сырдария өзені мен Қаратауды жағалап жүрген керуен жолдарына келсек, солардың бірі - Сырдарияның сол жағасымен жүрген керуен жолы. Түрік жолынан шыққан бұл керуен жолы Сырдария өзенінің сол жағасындағы Сейіттөбе, Ұзыната, Сүткент, Байырқұм, Оқсыз, Артықата, Бұзық, Қаратөбе, Келінтөбе, Өзгент, Балапантөбе, Асанас қалалары арқылы өткен. Бұл жолды Оқсыз қаласында Қызылқұм арқылы Хорезмге, Үргенішке, одан әрі Еділ жағасына, Кавказға өтетін керуен жолы кесіп өткен.

Испиджабтан жүрген бір керуен жолы батысқа Арсубаникет қаласынан өтіп, Сырдарияның оң жағасындағы Отырар, Түркістан, Шауғар, Сауран, Ақтөбе, Ордакент, Сығанақ, Бестам, Нәнсай қалалары арқылы Сырдарияның төменгі ағысына, онан әрі Жайық, Еділ өзендеріне өткен.

Көсегенің көкжоны жолы. Оңтүстік-шығыстан солтүстік-батысқа қарай созылып жатқан, Қаратаудың үстіндегі теңіз деңгейінен 1000–1500 м биікте жатқан, күнгей мен теріскейге ағатын өзендер бастау алатын жотаның үстімен жүрген бұл жолдың басы Теріс өзеніндегі өткелдің сол жағасында орналасқан ортағасырлық Ақтөбе қаласынан басталып, Арыстанды өзенінің жоғарғы ағысына жеткенде жол екіге бөлінген. Оның негізгі сұлбасы Үшбас төрткүлі мен елді мекенінен, Бабаата қаласынан өтіп Шолаққорғанға жеткенде, Қаратаудың теріскейі арқылы өткен керуен жолына қосылған, ал Арыстанды өзенін жағалап батысқа бұрылған тармағы Есіктас тауының солтүстік беткейімен өтіп, Қарасу өзеніне жеткенде, Испиджабтан шығып Шаян арқылы Шолаққорғанға өткен керуен жолын кесіп өтіп, Қаратаудың күнгей беткейі арқылы жүрген Ұлы жолға қосылған.

Ұлы жол. Есіктас тауынан басталған Ұлы жол Қаратаудың күнгей беткейіндегі Қайнарбұлақ, Көкбұлақ арқылы өтіп Ойық өзеніне, Құсата, Ішкент қалалары, Шаштөбе елді мекені арқылы Өгізтау қаласына, онан әрі солтүстік-батысқа қарай тауаралық жазықпен жүрген жол Көксарай, Үш өзенді кесіп өтіп Егізқараға, Өгізмүйіс тауын солтүстік-шығыс, солтүстік жағынан айналып өтіп, Арыстанды өзенінің төменгі ағысына, Мыңбұлақ шатқалына, Диірментау арқылы тауаралық жазықпен Жалғызағаштың бұлағына жеткенде Қаратаудың батыс шетіне шыққан, онан әрі Дариялы тақырға өткен. Ұлы жолдың бір ерекшелігі сол, жолдың өн бойында бірде-бір үлкен өзен, биік асу жоқ, ол негізінде тауалды және тауаралық жазықтармен жүрген. Жазба деректерде Көсегенің көкжоны мен Ұлы жол туралы дерек кездеспейді, дегенмен, халық жадында сақталған

аңыздарға қарағанда бұл жолдар қазақ халқына ежелденақ белгілі болған.

Бір аңызда Дари патша Сырдан өтіп сақ даласына кіргенде, оны Тұмар ханшайымның жасақтары Ұлы жолдың арғы бетінде (Қаратаудың солтүтік беті) қарсы алғаны туралы айтылады. Келесі бір аңызда Ескендір Зұлқарнайын сақтар еліне басып кіріп, Сырдан өтетін көпір сала бастағанда Шу қаған бастаған қырдағы, тау мен сырдағы сақтар Ұлы жолдың бойында жиналғаны туралы айтылған. Үшінші аңызда шүршіттің (жоңғарлар) қанды қырғынына ұшыраған қазақ ауылдары Көсегенің көкжонымен Сыр бойындағы қалың елге көшкені сөз болады.

«Ақтабан шұбырынды, алқа көл сұлама» заманынан қалған келесі зарлы шумақты еске алсақ:

Қаратаудың басынан көш келеді,
Көшкен сайын бір тайлақ бос келеді.
Туған жерден айырылған жаман екен,
Мөлтілдеп екі көзден жас келеді.

Мүмкін, бұл жерде Көсегінің көкжонымен, яғни тікелей мағынасындағы Қаратаудың басымен жүретін жол арқылы үдере көшіп келе жатқан көш туралы айтылған болар?

Ежелгі Тараз қаласы Түрік жолындағы аса ірі саяси, сауда, қолөнер орталығы болған, бірнеше керуен жолдарының тоғысқан жерінде тұрған бұл қаладан шығып шартарапқа кетіп жатқан. Тараздан шығып солтүстікке, Қаратаудың теріскей бетімен солтүстік-батысқа жүрген керуен жолдарының бойында орналасқан Адахкет, Дех Нуджикес, Кенжек-сеңір, Будух, Яганкет, Барукет, Баладж, Кинкет қалалары аталған. Тараз қаласынан шығатын керуен жолдарының бағытын анықтау үшін Қимақ жолында, Тараздан 7 фарсахта орналасқан Кевакет (Кевакиб) деген жердегі Адахкет пен Дех Нуджикес қалаларының орны туралы Тамим ибн Бахр былай дейді: «Тараздан шыққан жол Кевакет деген жердегі екі елді мекен, өңделген жерлер арқылы өтеді. Тараздан ол қалаларға дейінгі аралық 7 фарсах. Осы жерден (Кевакеттен) қимақ патшалығына дейін өзімен жол азығын алып, суыт жүрген салт атты үшін 80 күндік жол» (Волин, 1960, 77-б.).

Ә.Х. Марғұлан Таластан (Тараздан) шыққан керуен жолы Оққұм, Қызылқорған қалаларынан өтіп, солтүстікке қарай жүріп Балаттауға барғанда Қарқаралы мен Хан жолдарына қосылып Ертіс өзенінің жағасына дейін жеткен дейді (Маргулан, 1949, 71-б.). Біз Ә.Х. Марғұланның Тараздан шыққан керуен жолы Ертіске дейін жеткен деген пікіріне қосыла отырып, осы жердегі бір-біріне іргелес орналасқан Қаратөрткүл және Қоңырбайтөбе қалаларын Дех Нуджикес пен Адахкет елді мекендері болса керек деген пікірдеміз.

Тараздан шығып солтүстік-батысқа қарай, Қаратаудың теріскейіндегі тауалды жазығы арқылы жүрген керуен жолды халық «Телікөл» не «Ақсүмбе» жолы деп атайды. Тараздан солтүстік-батысқа қарай жүрген Телікөл жолы Бектөбе (Яганкет), Қаракемер (Бурух, Хутухчи) қалалары арқылы Тамды (Берукет не Пергант), Саудакент (Уросоган) қалаларына өткен. Осы жолдың Бектөбе не Қаракемер қаласынан оңтүстік-батысқа бұрылған бір тармағы Қарақұм шатқалы арқылы Билікөлдің оңтүстік, оңтүстік-батыс жағасындағы ортағасырлық елді мекендер мен қалаларға, онан әрі Қаратаудың күнгей бетіне асатын Жосалы, Саясу, Белбұлақ, Тікасу асуларына баратын жолдарға ұласқан. Билікөлдің оң жағасындағы қалалар мен елді мекендер арқылы Телікөл жолының Шолаққорғаннан шығып Бабаата (Баладж) қаласы, Үлкен Ақтау мен Ақтаудың тауаралық жазықтары арқылы, Қаратаудың теріскейіндегі тауалды жазығымен Маймақ шатқалына баратын жол өткен. Телікөл жолының бұл тармағы «Маймақтың жолы» деп аталады.

Шолаққорғаннан солтүстік-батысқа жүрген керуен жолы ортағасырлық Созақ (Хузак не Комец), Ақсүмбе (Хендахор) қалалары, Дәуіт тауының шығысынан өтіп Сарысу өзенінің төменгі ағысындағы Телікөлге жеткенде Шу және Сарысу керуен жолдарына қосылған.

Енді Қаратаудың оңтүстігі мен солтүстігін байланыстырып жатқан жолдарға тоқталсақ. Қарқаралы, Уванас және Жетіқоңыр жолдарының негізгі бағытын Ә.Х. Марғұлан суреттеп жазған (Маргулан, 1949, 70–74-бб.). Сырдария өзенінің оң жағасымен өткен керуен жолындағы Отырардан шыққан Қарқаралы жолы ежелгі Ясыға (Түркістанға) келген соң солтүстік-шығысқа қарай жүріп Шаға қаласына, Көккиясай өзенін жағалап барып Рабатбұлақ өзеніне, Тұрлан асуынан асып, Тұрлан өзенін жағалай отырып, Қаратаудың теріскей бетіне шыққан, Айтаудың солтүстік-шығыс жағымен өтіп, Қаракөл шатқалындағы Қаракөл елді мекендеріне, Бабаата, Ақтөбе қалаларына, онан әрі қарай Үшбас өзенін жағалай отырып (Қызылкөлді шығыс жағымен айналып өтіп) Қызылкөлтөбеге, Құмкентке жеткен. Құмкент қаласынан солтүстік-шығысқа жүрген жол Қосмая, Қазоты, Нарөлген, Үлкен көл шатқалдарынан өтіп Айгене шатқалына шыққан, онан әрі Мойынқұмнан асқан Қарқаралы жолы Шу өзенінің төменгі ағысын бойлап кеткен.

Ә.Х. Марғұланның пікірі бойынша Шолаққорғаннан шыққан Қарқаралы жолы Құмкент арқылы солтүстік-шығысқа жүріп барып Шу өзеніндегі Қызылжайма өткелінен өтіп, Қыл, Шекпенқалған, Төсбұлақ, Тоқымқаққан, Бесбақыр арқылы Болаттауға, Болтаттаудан Жамши, Тоқырауын өзендерінің жоғарғы ағысына, Мойынты және Мүкүр өзендері өңірлерін жанай өтіп, онан әрі Қарқаралы даласына шыққан (Маргулан, 1949, 70-б.).

Ұлы Жібек жолының Навакенттен шыққан бір тармағы Бунджикет арқылы Қастек асуына, онан Іле өңіріне өткен.

Буранадан шыққан бір тармақ Қастек асуынан асып, Іле Алатауының солтүстік беткейіндегі Талғар (Талхиз) қаласына келеді.

Талғардан шыққан керуен жолы екіге: оңтүстік және солтүстік жолдарға бөлінген. Оңтүстік жол Есік, Түрген, Шелек арқылы Іле өзеніндегі өткелден өзеннің оң жағасына өткен, онан әрі Қорғас арқылы Алмалыққа жеткенде Ыстық көлді жағалап жүрген жолға қосылған.

Талғардан шыққан Солтүстік жол Талғар өзенін жағалап барып Іле өзеніндегі өткелге жеткен (ол қазіргі Қапшағай шатқалына жақын жерде болған).

Іледен өткен жол Шеңгелді арқылы Алтын-Емелден асып Көксу алқабындағы Екіөгіз қаласына жеткен. Одан шыққан жол қарлұқтардың астанасы Қойлыққа барады. Керуен жолы әрі қарай Тентек алқабымен жүріп, Алакөлді айналып өтіп, Жоңғар қақпасын басып Шихо алқабына жетеді,

сосын Бесбалықты басып, Дунхуанға барады онан әрі, Ішкі Қытайға өтіп кетеді.

Жібек жолының Оңтүстік Қазақстан мен Жетісу арқылы өтетін негізгі арқауынан жол тарамдалып, терістік пен шығысқа қарай, Орталық және Шығыс Қазақстан аудандарына, кейін Сарыарқа атымен мәлім болған Дешті-Қыпшаққа, Ертіс жағалауы мен Алтайға, одан ары қарай Моңғолияға асып кетеді. Осы арамен атты көшпелілер тайпалары жүретін дала жолы өткен. Сөйтіп малға, жүн мен теріге, металға бай Орталық Қазақстан аймағы сауда-саттық байланыс жүйесіне кірігіп, көптеген керуен жолдары арқылы Жібек жолы торабымен тоғысады.

Керуен жолының Отырардан таралған бір бағыты Қаратаудың Арыстанды, Шаян алқаптары арқылы, ал Жанкентпен пен Түркістаннан шыққан бағыты Сауран мен Сығанақ арқылы Тұрлан асуынан асып, барлық жол тұстұстан Орталық Қазақстан жазығына шығып, Сарысу мен Кеңгір, Торғай мен Есілге қарай өтетін болған. Бұл аймақта орналасқан орта ғасырлық Болған-ата, Жаманқорған, Нөгербек-Дарасы, Домбауыл, Ормамбет қалаларымен байланысқан.

Іле алқабы Орталық Қазақстанмен Шу-Іле тауының терiскей жоталарымен жүріп Шу өңіріне өтіп, өзенді жағалап, Сарысу өзені жағалауына шыққан.

Жолдың өзге бір желісі Терiскей-Іледегі Шеңгелді маңынан шығып, Көктал мен Бояулы керуен сарайлары арқылы Балқаш өңіріне, сосын Іледен тарайтын Ортасуды жиектеп, сол арадағы Ақтам қала жұртының орнын басып, көлдің оңтүстігін жағалап 8 шақырым бұғаз арқылы қарсы бетке шығады. Керуендер бұғазды кешіп өтіп, Тоқырауын өзенінің құяр сағасына тақау жерден шығады да, өзенді бойлап, одан әрі Ұлытау жоталарына қарай кетеді.

Солтүстік-Іле жолының бір бағыты Алакөлді батыс жағынан айналып өтіп Тарбағатай арқылы Ертіске, қимақ мемлекетінің территориясына кіреді. Қимақтың қалалары сауда жолдары арқылы Енисейдегі қырғыз, Моңғолиядағы ұйғыр қалаларымен, Шығыс Түркістанның көгалды аймақтарымен байланысып отырған (Байпаков, 2007, 14–17-бб.).

Жібек жолының Қазақстан арқылы өткен тармақтарының жандана түсуі, Алтайдан Каспийге дейінгі аралықты мекендеген ұлыстар мен қалаларда феодалдық мәдениеттің өркендеуіне айтарлықтай әсер етті. Жол бойындағы ортағасырлық қалалардың қарқынды дамуына, тез өсіп, өркендеуіне септігі тиді.

Бұл үрдіс Орталық Азия аумағындағы саяси өзара талас-тартыстар мен шапқыншылықтарға ұшырап, қала мәдениетінің құлдырау кезеңіне, сондай-ақ теңіз жолдарының ашылып, құрлық жолы өз маңызын жоғалтқан, XIV ғасырға дейін жалғасын тапты.

Әдебиет

Байпаков К.М. Великий Шелковый путь на территории Казахстана. – Алматы: Адамар, 2007. – 496 с.

Бартольд В.В. Сочинения. Т.2. Ч.1. – Москва, 1963, – 702 б.

Волин С. Сведения арабских источников IX–XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Труды ИИАЭ АН КазССР. – Т. 5. – 1960. – 72–90-бб.

Геродот. История. – Москва: Олма-пресс Инвест; 2004. – 435 б.

Елеуов М. Шу мен Талас өңірлерінің ортағасырлық қалалары (VI–XIII ғ. басы). Бірінші бөлім. – Алматы: Қазақ университеті, 1998. – 210 б.

Зуев Ю.А. Китайские известия о Суябе // ИАН КазССР. Серия истории, археологии и этнологии. Выпуск 3 (14), 1960. – 87–96-бб.

Караев О. История Караханидского каганата: X – начало XIII вв. – Фрунзе: Илим, 1983. – 301 б.

Кумеков Б.Е. Государство кимаков IX–XI вв. по арабским источникам. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 156 б.

Лубо-Лесниченко Е.И. Великий Шелковый путь // Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. – Москва, 1988. – 352–373-бб.

Маендр Византиец. Продолжение истории Агафиевой // Византийские источники / Перевод с греческого Спиридона Дестуниса. – Санкт-Петербург, 1861. – 456 б.

Маргулан А.Х. Древние караванные пути через пустыню Бетпак-дала // Вестник АН КазССР. – 1949. № 1 (46). – 68–78-бб.

William Ross The story of Anne Whateley and William Shaxpere as revealed by ‘The sonnets to Mr. W.H.’ and other Elizabethan poetry. – Holmes, 1939. – 122 p.

通过哈萨克斯坦领土的大丝绸之路分支

Yeleuov M.，Esenov S.

连接太平洋和地中海的大丝绸之路为世界文明的发展做出了卓越的贡献。千百年来，作为贯通欧亚大陆的商队的大小动脉，丝绸之路连接并丰富了东西方历史和文化。这条道路作为国际贸易的中坚力量，为国家和文化，以及科学和教育事业的交流发展开辟了道路。从最东方的日本各个岛屿和朝鲜半岛起，再通过中国，丝绸之路在亚洲和欧洲的广阔草原伸展开来。公元前三世纪开始，丝绸之路作为东西方商业活动的纽带开始形成并发展。

这些商业通道的形成跟巴达赫尚天青石（蓝红宝石）和田地区大江上流的亚尔肯特（Zharkent）软玉（蓝色矿物）开始被运输有关。巴达赫尚天青石被运到了伊朗，美索不达米亚，安纳托利亚，埃及和叙利亚。公元一千年，巴达赫尚天青石也被

Қаратаудың ортағасырлық керуен жолдары
卡拉套山上中世纪的商路
Medieval caravan roads of Karatau
Средневековые караванные дороги Каратау

运到了中国。和连接中亚，中东和地中海以及印度的《青金石之路》一起，《玉石之路》把西域地区和中国连接了起来。

已经明确，公元前一千年中叶就有《草原之路》存在。据希罗多德记载，这条道路的梗概为：起步于黑海之滨，再到顿河河畔，并进一步延伸到萨尔玛特人（Sarmats）生活的乌拉尔山脚下，由此再进一步延伸到额尔齐斯河，阿尔泰山，并再延伸到生活在上额尔齐斯河和斋桑（Zaisan）湖的阿格利皮人的国家。皮革和毛皮，伊朗地毯以及贵金属制品通过这条道路广泛扩散（Геродот, 2004, p. 176）。

塞人和斯基泰人的游牧部落也为珍贵珠宝和贵金属的传播做出了贡献。此外，游牧文明的贵重金属产品和贵重物品也流传到了中亚和地中海地区。在阿尔泰山帕兹勒克（Pazyryk）墓堆中发现的地毯，在七河流域（Zhetisu）伊塞克墓堆中发现的丝织品残留， 西伯利亚的阿尔将（Arzhan）墓堆以及哈萨克斯坦阿尔泰山地区别热勒（Berel）墓堆中发现的遗物，以及其他遗迹可以作为这种交流的很好例证。

由于丝绸生产的快速发展，“丝绸之路”的也快速发展起来，从公元前二世纪中叶开始，它已成为持续的外交和贸易的生命线。

公元二至五世纪以来，丝绸之路从中国境内起步，绕过塔克拉玛干沙漠南部和北部再兵分三路。北支路线通过哈密，吐鲁番，别史巴乐客（Besbalıq）西域等城市后到达伊犁河谷，中支起步于潮汕（Çaoçan）经过卡拉恰尔（Qaraşär），阿克苏再到伊塞克湖，南支起始于敦煌，再经过和田，亚尔肯特到巴克特里亚，印度以及地中海。这便是《南丝绸之路》。《北丝绸之路》通过喀什噶尔，费尔干纳，撒马尔罕，布哈拉，梅尔夫，并进一步通过叙利亚到大马士革（Лубо-Лесниченко, 1988, p. 373）。

相比从中国出发向西通过费尔干纳的较短的丝绸之路，通过七条河流（Zheti su）以及哈萨克斯坦南部的新的线路，即“突厥支线” 在五至七世纪变得生气勃勃。这有几个原因：由于当时费尔干纳正在发生相互残杀， 走南部支线变得危险（Бартольд, 1963, p. 31），并且南部道路在高山峡谷中穿梭，行走极其困难（Караев, 1983, p. 242）。对于道路的主干道转向突厥支线的主要的原因有：首先，从阿尔泰山到帕米尔地区，此时已经变成突厥人的领地，这里已经建成几十个城镇和村庄，地域富饶美丽，手工业和贸易开始发展，以及突厥领袖们努力与外界建立联系的愿望使此地有了良好的发展潜力（Елеуов, 1998, p. 15）。

由此，在几个突厥汗国的控制之下，通过丝绸之路的各国商队，大使，以及旅行家们变得络绎不绝。关于突厥线路以及它的部分分支，西里西亚人则马尔合（Zïmarh）（Маендр,1861,p. 380）唐玄奘（Зуев, 1960, pp, 85-96）塔米姆•伊布•巴赫尔，加尔迪兹，伊本•霍尔达特别克，库大马•伊本•贾法尔（Волин, 1960, p. 73）阿尔•马克迪西（Комеков, 1972, pp, 43-58）等人的文献中可以了解到。

如果我们从东向西观察通过当前哈萨克斯坦领土的丝绸之路， 会发现突厥支线起始于中国腹地，绕过塔克拉玛干沙漠的北侧，通过吴塞克（Usek），霍尔果斯然后到达喀什和阿克苏市。由此出发的丝绸之路再沿着伊塞克湖北岸或者南岸通过坐落在今吉尔吉斯斯坦领土的布拉纳（Burana），碎叶（Aqbeşim），拿瓦肯特（Navakent-克孜尔奥赞），撒勒（Sary）再到哈萨克斯坦境内的阿斯帕拉（Aspara）城。从阿斯帕拉（Aspara）城出发的商路再通过梅尔克（Merke），库兰（Kulan），艾克热塔斯（Akyrtas），巴尔斯汗（Barısxan），塔拉兹（Taraz），别克托别（Bektobe）等城市，并进一步延伸到赛拉木（Sairam），石国（塔什干）等地。

从阿斯帕拉（Aspara）城出发的一条商队线路通过讹答剌（法拉比城），沿着锡尔河延伸到了咸海地区。

沿着锡尔河下游一条支线到达了朔依托别（Şabğar），第二条支线跨过锡尔河并转到瓦斯加（Vasïdja）古镇。 这条道路再沿着锡尔河往上游回走通过奥古兹人古城苏特肯特（Sütkent），再到石国， 而沿河下游延伸到了占肯特（Zhankent）。而从真特镇出发通过克孜尔库姆（Kyzylkum）到达花拉子模和乌尔根奇（Urgench）的线路延伸到伏尔加河再到高加索山区。丝绸之路的这一部分在十三世纪变得非常活跃。商队路线通过的主要城市有真特镇（Zhent），萨莱楚克(Saraishyk)，萨莱-巴图(Sarai-Batu)等大城市。关于该时期这些区域有贸易中心的事实被英国军长安东尼•詹金森所证实（William, 1939）。

现在我们关注从突厥线路分开的沿锡尔河岸和卡拉套山延伸的线路。 其中之一是沿着锡尔河左岸延伸的支线。 从突厥支线分开的此分支通过锡尔河流域的以下主要的商业据点：赛伊特托别（Seittobe）,吴尊阿塔 （Uzynata）， 苏特肯特（Sütkent）， 巴依尔库木（Baiyrkum）， 奥库瑟子（Oksyz）, 阿尔特科套（ Artyktau）， 布阻科（Buzyk）,卡拉托别（Karatobe）,克林托别（ Kelintobe）,伍兹肯特（ Uzgent）, 巴拉盘托别（Balapantobe）,阿萨纳斯（ Asanas）等。这条路线在奥库瑟兹（Oksyz）城与通往克孜尔库姆（Kyzylkum），花拉子模，乌尔根奇，并进一步到达伏尔加河以及高加索地区城市的一条商队路线所交叉。

从赛拉木城出发的商队线路向西到阿尔苏巴尼凯特（Arswbanïket）城，再沿着锡尔河右岸通过讹答剌（Otyrar），突厥斯坦，沙乌戈尔（Shaugar），萨乌兰（Sauran），阿克托别（Aktobe），额尔达肯特（Ordakent），西格纳合（Sighnaq）别斯塔姆（Bestam），南塞（Nansai）等城市，然后延伸到锡尔河下游地区以及进一步到达乌拉尔河及伏尔加河流域。

地平线商路。从东南方向延伸到西北方向的商队线路以海拔1000-1500米以上的卡拉套山脊为自己的必经之地，从这些山脊有不少河流分别流向山脊两侧。这条线路的起始点为坐落在铁勒瑟（Teris）河过河处左侧的中世纪城市阿克托别（Aktobe）城。当该线路到达阿勒斯坦德（Arystandy）河上游处时分成两支。主干道通过乌什巴斯（Uwbas）要塞，巴巴阿塔（Babaata）城，再到朔拉克库尔干（ Sholakkorgan），到达卡拉套北侧后与通过此处的商路汇合。而沿着阿勒斯坦德（Arystandy）河向西延伸的另一条线路到达耶斯克塔斯（Esiktas）山北侧的卡拉苏（Karasu）河，然后与从此处通过的赛拉木（Sairam）-沙燕（Shayan）-朔拉克库尔干（Sholakkorgan）商路交叉，并沿着卡拉套山的北侧一直延伸并与大丝绸之路汇合。

大商路。起始于耶斯克塔斯（Esiktas）山的大商路通过卡拉套山南侧的凯纳尔布拉克（Qaynarbulaq），扩柯布拉克（Kokbulak）等城池，再到卧易科（Oiyk）河，再经过库斯阿塔（Kusata）,易什肯特（ Ishkent）,砂石托别（Shashtobe）， 乌古斯套（Ogiztau）等城市， 穿越山间平原朝着西北方向延伸，再经过扩柯萨莱（Koksarai）河,乌石吴赞（ Ushozen） 河到达叶葛子卡拉（ Egizkara）城，再绕着乌古仔木易兹（ Ogizmuis） 山东北及背侧到达阿勒斯坦德（Arystandy）河下游以及蒙布拉克（Munbulak）峡谷，再沿着迪尔门套（Diermentau）山的山间平原到达扎克子阿哈希（Zhalgyzagash）小溪时已到达卡拉套山西侧，进入了大江干旱平原。大商路的一个特点是，其沿线没有任何大山岗大江河。 这条商路主要沿着山前以及山间平原穿梭。文献资料里面没有提到地平线商路，大商路。然而根据存留在人们记忆力里的传说，哈萨克人们自古就对这些商路非常熟悉。根据传说，大流士国王淌过锡尔河到达塞人居住的区域时，塞人领袖托米莉斯女王带着军队在大商路北侧（卡拉套山北侧）迎接了他。据另一个传说，亚历山大大帝入侵塞人领土，准备在锡尔河上建桥时，由蜀（Shu）国国王带领的山上塞人和锡尔河流域塞人开始在大商路沿线集合。第三个传说中，哈萨克村落和定居点遭到准噶尔血腥屠杀后人们沿着地平线商路逃亡到达了锡尔河流域。

被载入史册的“Aktaban shubyryndy, alka kol sulama»的哈萨克汗国大逃亡时期，遗留下了以下几行诗句：

卡拉套山上移动着逃亡的驼队，
一个小骆驼未载货物跟在后面。
背井离乡让人如此痛苦，
已流泪满面不省人事

也许这里提到的卡拉套山上的逃亡驼队正是沿着地平线商队在向前移动。

塔拉兹城是突厥线路上的古老城市，也是最大的政治，贸易，工艺品中心。有几条商路起源于这座城市并通向四面八方，其中有一条朝着卡拉套山北侧和西北侧延伸，

这些商路沿线有阿达凯特（Adahket），岱合•努基克斯（Deh Nujikes)，布杜合（Buduh），亚干凯特（Yaganket），巴鲁凯特（Barwket），巴拉基（Baladj），金凯特（Kïnket）等城市。为确定从塔拉兹城出发的商队线路，塔米姆•斌•巴赫（Tamim ibn al-Bahr）关于在离塔拉兹城7 伐尔撒（farsah）距离的基马克（Kimaq）商路上有一个叫科瓦凯特（Kevaket）的地方的阿达合凯特（Adahket），岱合•努基克斯（Deh Nujikes)城的遗址说：“起始于塔拉兹城的商路经过一个科瓦凯特（Kevaket）的地方的两个定居点以及周围的耕地，从塔拉兹到这些定居点的距离有7伐尔撒（ farsah）。 从这里（科瓦凯特（Kevaket））到（基马克（Kimaq）国出发，备好粮食的行人要走80天。（Волин, 1960, p. 77）。

学者马尔胡兰（A. H. Margulan）认为从塔拉斯（塔拉兹）出发的商队通过奥酷姆（Oqqum），克孜尔库尔干（Qızılqorğan）等城市一路向北到达巴拉特套（Balattaw）山，然后与喀尔喀热勒（Karkaraly）和汗卓勒（Hanzholy）商路汇合再延伸到额尔齐斯河流域（Маргулан, 1949, p. 71）。我们赞同学者马尔胡兰（A. H. Margulan）认为的从塔拉斯（塔拉兹）出发的商队到达额尔齐斯河流域的观点， 并认为在这片土地上可能坐落着当时的卡拉土尔库乐（Qaratörtkül），昆热拜托别（Qoñırbaytöbe），岱合•努基克斯（Deh Nwdjïkes）以及阿达凯特（Adaxket）等定居点。

从塔拉兹出发通向西北，经过卡拉套北部山前平原的商路被人们称作“铁勒库勒（Teliköl） 或 ”阿克苏木别（Aqsümbe）”商路。这条从塔拉兹向西北进发的铁勒库勒（Teliköl）商路通过别克托别（Bektobe）【延吉凯特（Yaganket）】，卡拉楷梅（Karakemer）【布鲁赫，胡图何奇（Bwrwx，Xwtwxçï】，再到达塔木德（Tamdy）【别录凯特（Berwket或Pergant）】，撒乌达肯特（Saudakent）【乌罗速干（Wrosogan）】等城市。这条商路的别克托别（ Bektobe）或卡拉楷梅（Karakemer）段有一条分支转向西南方向延伸，通过卡拉库姆峡谷到达比勒库勒（Bilikol）湖南岸和西南岸的定居点和城市，再进一步与到达卡拉套山南麓的卓撒勒（ Zhosaly），萨亚苏（Sayasw），别勒布拉克（ Belbulak），特可爱苏（Tikasw）等地的商路汇合。另有一条商路通过比勒库勒（Bilikol）湖右岸的城镇和村庄经过铁勒库勒（Teliköl）商路以及朔拉克库尔干（Sholakkurgan ）巴巴阿塔（Babaata）【巴拉基（Baladj）】等城市，穿梭于大阿克套山和阿克套山的高山平原，横穿卡拉套山北麓的高山平原到达买马克（Maimak）峡谷。铁勒库勒（ Teliköl）商路的这条支线被称为“买马克商路（Maymaqtıñ zhole)。

从朔拉克库尔汗（Sholakkorgan）延伸到西北方向的另一条商路经过中世纪的苏扎克（Suzak）【胡扎克或阔蔑斯（Xwzak或Komec）】，再经过阿克苏姆别（Aqsümbe）【很达霍尔（Xendaxor）】等城市，绕过达乌特（Dauit）山的东部，到达萨勒苏(Sarysu)河下游的铁勒库勒（Telikölge）湖，然后与楚河以及萨勒苏(Sarysu)河商路汇合。

到此，让我们来谈谈连接卡拉套山南北麓的商路。 学者马尔胡兰（A. H. Margulan）对喀尔喀热勒（Karkaraly），屋瓦纳斯（Uvanas）和杰特昆热（Zhetykonyr）商路的主要方向描过述。（Маргулан, 1949, pp. 70-74）。经过锡尔河右岸的商路有一条经过讹答剌(Otyrar)的被称为喀尔喀热勒（Karkaraly）商路，它经过亚斯（Yası）【突厥斯坦】转向东北方向经过沙哈（Shaga）城，沿着阔克克亚塞（Kökqïyasay）河流到达拉巴特布拉克（Rabatbulak）河，再越过土尔兰（Turlan）山岗，再沿着达土尔兰（Turlan）河到达卡拉套北麓，再绕过艾套（Aytaw）山的东北侧到达喀腊库勒（Karakol）峡谷里的喀腊库勒（Karakol）定居点，巴巴阿塔（Babaata），阿克托别（Aktobe）等城市，再进一步沿着乌什巴斯（Ushbas）河，（绕过克孜尔库勒（Qızılköl）湖的东侧）到达克孜尔库勒托别（Qızılköltöbege）库姆肯特（Kumkent）等城市。从库姆肯特（Kumkent）出发的商路经过阔斯马亚（ Qosmaya），卡佐特（Kazoty），纳尔武根（Narölgen），武肯库勒（Ulkenkol）峡谷，到达艾克那（Aygene）峡谷，再进一步越过莫因库姆（Moiynkum）沙漠的喀尔喀热勒（ Karkaraly）商路沿着楚河下流延伸下去。马尔胡兰（A. H. Margulan）认为，从朔拉克库尔干（Sholakkorgan）出发的喀尔喀热勒（ Karkaraly）商路 通过克姆肯特（Kumkent）向东北进发，再淌过楚河的克孜尔寨麻（Qızıljayma）过河处，经过科勒（Kyl），社克盆

卡干（Şekpenqalğan），土司布拉克（Tösbulaq），图科目卡坎（Toqımqaqqan），别斯布拉克（Besbaqır），定居点到达波拉特套（Bolattaw）山，再到扎姆西（Jamşï），托克劳恩（Toqirauyn）河上游，掠过莫因特（Moiynty），木库勒（Mükür）定居点，进一步延伸到喀尔喀热勒（Karkaraly）草原（Маргулан, 1949, p. 70）。

从拿瓦肯特（Navakent）出发的一个分支，经过布恩迪凯特（Bwndjïket）越过卡斯泰科（Kastek）山岗到达伊犁河流域。

从布拉纳（Bwrana）出发的一条越过卡斯泰科（Kastek）山岗到达伊犁阿拉套山北侧的塔勒哈尔（Talgar）【塔尔吉斯（Talxïz）】镇。

从塔勒哈尔（Talgar）出发的商路分两支：南支和北支。南支通过伊塞克(Esik)，吐尔根(Turgen)，谢列克(Shelek)，再淌过伊犁河的过河处到河的右岸，经过霍尔果斯(Korgas)到达阿勒玛勒克(Almaliq),然后与绕道伊塞克湖的商路汇合。

从塔勒哈尔（Talgar）出发的商路北支线沿着塔勒哈尔（Talgar）河到达伊犁河的过河处（在现在的卡普恰盖（Kapchagai）峡谷附近）。过伊犁河的这条商路经过神格尔德（Shengeldi），再越过阿尔津 - 埃梅尔（Altyn-Emel）再到达阔克苏（Koksu）平原的叶科乌古子（Ekiogiz）城。从此出发的商路进发到葛逻禄（Karluk）首都阔依勒克（ Koylyk）城。商路进一步延伸到腾特克（Tentek）平原并绕过阿腊库勒（Alakols）湖经过准格尔大门到达西域平原，然后经过别斯巴勒克（Besbalıq）到达敦煌，再进一步进入中国腹地。

从丝绸之路经过哈萨克斯坦南部和七河流域（Zhetisu）的主干道中有很多分支分散开来转向北部和东北，向哈萨克斯坦的中部和东哈萨克斯坦，以及后来被称为哈萨克丘陵（萨里 - 阿尔卡Saryarqa）的库曼大草原，额尔齐斯河流域和阿尔泰进发并进一步延伸到蒙古一带。这里曾经也是草原游牧部落经常往返的道路。因此，牲畜，毛皮以及金属矿山丰富的中亚很快融合在商业交易系统里，通过很多商路与丝绸之路交汇。

从讹答剌(Otyrar)出发的商路中有一条分支经过卡拉套山的阿勒斯坦德（Arystandy）河，砂眼（Shayan）河流域。而向占肯特（Jankent）和突厥斯坦出发的支线经过萨乌兰（Sauran）和西格纳合（Sighnaq），越过土尔兰（ Turlan）岗，然后所有线路都通向哈萨克斯坦中央，进一步到萨勒苏（Sarysu），坑格尔（Kengir），图尔盖（Torgay）和伊希姆(Esil)河流域。这一区域被连接起来的中世纪城市有伯乐干阿塔（Bolgan-Ata），扎曼库尔干（Zhamankorgan），弩哥尔别克-达拉斯（Nugerbek-Darasi），多姆堡勒（Dombauil）和奥尔马姆别特（Ormambet）等城市。

伊犁河流域通过楚-伊犁山脉的北侧与哈萨克斯坦中部相连接，再经过楚河平原沿着楚河径流到达萨勒苏（Sarysu）河。

商路的另一条支线在伊犁河北岸从神格尔德（ Shengeldy）城附近出发经过阔克塔尔（Koktal）和博窑勒（Boyaoly）驿站到达巴尔喀什湖地区，并进一步沿着伊犁河分支尔塔苏（Ortasw）河，再经过阿克塔木（Aktam）古城遗址，再沿着湖南面的8公里湖湾到达彼岸。驼队淌过湖湾，到达托克劳恩（Tokuraun）河口附近，再沿着河流延伸到武勒套（Ulytau）山山脊。

伊犁河北岸商路的一条支线绕过阿拉库勒（Alakol）湖西侧，经过塔尔巴哈台（Tarbagatai）到达额尔齐斯河流域的基马克（Kimaq）国境内；基马克（Kimaq）国的城市通过商路与叶尼塞黠嘎斯（Kyrgyz），今蒙古境内的回鹘城市，东突厥斯坦的绿洲有频繁的来往（Байпаков, 2007, pp, 14-17）。

丝绸之路经过哈萨克斯坦境内的路段变得如此生机勃勃，显著影响了在从阿尔泰到里海的广大草原的部族和城市中封建生产关系的发展和成熟，对丝绸之路沿线的城市和定居点的发展繁荣起到了积极作用。这一进程一直延续到中亚各种政治势力彼此斗争，侵略，城市文明没落，以及海洋商路开辟，陆上丝绸之路衰落的十四世纪为止。

文學=参考文献

Байпаков К.М. Великий Шелковый путь на территории Казахстана. – Алматы: Адамар, 2007. – 496 с.

Бартольд В.В. Сочинения. Т.2. Ч.1. – Москва, 1963, – 702 с.

Волин С. Сведения арабских источников IX–XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Труды ИИАЭ АН КазССР. – Т. 5. – 1960. – С. 72–90.

Геродот. История. – Москва: Олма-пресс Инвест; 2004. – 435 с.

Елеуов М. Шу мен Талас өңірлерінің ортағасырлық қалалары (VI–XIII ғ. басы). Бірінші бөлім. – Алматы: Қазақ университеті, 1998. – 210 б.

Зуев Ю.А. Китайские известия о Суябе // ИАН КазССР. Серия истории, археологии и этнологии. Выпуск 3 (14), 1960. – С. 87–96.

Караев О. История Караханидского каганата: X – начало XIII вв. – Фрунзе: Илим, 1983. – 301 с.

Кумеков Б.Е. Государство кимаков IX–XI вв. по арабским источникам. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 156 с.

Лубо-Лесниченко Е.И. Великий Шелковый путь // Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. – Москва, 1988. – С. 352–373.

Маендр Византиец. Продолжение истории Агафиевой // Византийские источники / Перевод с греческого Спиридона Дестуниса. – Санкт-Петербург, 1861. – 456 с.

Маргулан А.Х. Древние караванные пути через пустыню Бетпак-дала // Вестник АН КазССР. – 1949. № 1 (46). – С. 68–78.

William Ross The story of Anne Whateley and William Shaxpere as revealed by ‘The sonnets to Mr. W.H.’ and other Elizabethan poetry. – Holmes, 1939. – 122 p.

THE PASSAGE OF THE GREAT SILK ROAD THROUGH THE TERRITORY OF KAZAKHSTAN

Yeleuov M., Esenov S.

Great Silk Road linking the Pacific and the Mediterranean to the continent contributes to the development of world civilization. The Great Silk Road, which has been the root of the largest and most important caravans for thousands of years through Eurasia, has enriched and enriched historical and cultural ties between East and West. This road has become a driving force for international trade and has expanded the ties between countries and cultures, promoting science and education. The trade route, starting from the east, originated from the Japanese Islands and the Korean peninsula, spreading through Asia to Europe and Asia. In the III century BC, the East and the West emerged and developed as a shopping mall.

Official data on the formation of this relationship are due to the launch of the lacustrine (Blue Lagoon) from the Badakhshan Mountain and the start of the jetty (blue mineral) ore from the Yarkent (Zharkent) - Dariya River in the Khotan region. The cemetery was transferred to Iran, Mesopotamia, Anatolia, Egypt and Syria. The Badakhshan lumurnum was also transported to China in the first millennium BC. Central Asia and the Middle East, along with the «path of the Nazis», which maintains the Mediterranean Sea and the Indian region, the «Nefrit Road» connects East Turkestan with China.

It is known that the middle step of the I millennium was the «Steppe Road». According to Herodotus, this road pour extends from the Black Sea coast to the Don coast and further from the Ural Mountains, to the Irtysh, Altay, and to the Agrippies of the Upper Irtysh and Lake Zaysan. The leather, Iranian carpets and precious metals were widely used by this way (Геродот, 2004, p. 176).

The nomadic tribes of Saka and Scythians also contributed to the spread of precious jewelry. In addition, precious metal products and valuable goods from nomadic civilization have spread to Central Asia and the Mediterranean. An example of such exchanges is the carpet found from the mound Pazyryk in Altai, the silk fabric fragments found in the Issyk lake in the Zhetysu district, Arzhan in Siberia, the Berel hills in Kazakh Altay, and many other exhibits.

Due to the rapid development of silk production «Silk way» from the middle of the second century, it has become a cornerstone of sustainable diplomacy and trade.

The Silk Road began in the II-Vth centuries, from the inland part of the Tacle-Makan desert to the north and south, and lost to three. The northern branch reaches the Ile River through the Hami, Turfan, Besbalik, Shiho valleys, and the middle road route to Karachar, Aksu and the southern coast of the Issyk-Kul, reaching south through the Dunkhan, Hoton, Yarkent, Bactria, Indian and Mediterranean Sea, «Northern Way» from Kashgar to Fergana, and further to Samarkand, Bukhara and Merv through Hamadan to Syria (Лубо – Лесниченко, 1988, p. 373).

The «Turkic Way» in the VII-VII centuries as a new route to the route through Zhetysu and southern Kazakhstan is the shortest route from China to the West via Ferghana became more animated. There were several reasons for this. Due to the interruptions in Ferghana, it was dangerous to travel south (Бартольд, 1963, p. 31) and it was difficult to walk because most of the road was covered by mountain gorges (Караев, 1983, p. 242). The main reason for turning the Turkish way is that the regions from Altay to Pamir have become the fatherland of the Turkic Kaganates, the location of the Kagan hordes, the availability of many opportunities for the development of tens cities and settlements, their crafts and trade, and their connection with the outside world. (Елеуов, 1998, p. 15).

Thus, the caravans, ambassadors and hostages of different countries were oppressed by this item of the Great Silk Road, which was under the control of the Turkic kaganates. The reports about the Turkish way and its individual parts we can found like these works: Khan Tsimarkh (Маендр, 1861, p. 380) Ximan Jiang (Зуев, 1960, pp. 85-96) Tamim Ibn Bahr, Gardizi, Ibn Khordadbek, Kudama ibn Jafar (Волин, 1960, p.73), Al Macdida (Комеков, 1972, pp. 43-58) and others.

From the east to the west of the Silk Road, the main route from the east to the west, the main pumping of the Turkish route goes to the northern shore of the Takla-Makan Desert, reaching Kashgar and Aksu through the cities of Usek, Korgos. The road comes from the left or right bank of the Issyk-Kul Lake to the Aspara city of present-day Kazakhstan through Burana, Suyab (Akbesim), Navakent (Red River) and Sary, located in contemporary Kyrgyzstan. The road from Aspara passes through the cities of Merki, Kulan, Akyrtas, Baryskhan, Taraz, Bektobe, and then to Ispidzhab (Sairam) and to Shash (Tashkent).

One route of the caravan route from the Ispidzhab city was through the Otrar (Farab), along the Syr Darya and went to the Aral Sea.

The Syr Darya River crosses the Shoytobe (Shabgar), the second branch passes through Syrdarya and goes to Vasidja. He climbed up the Syr Darya and went to the Oguz city, succeeding Sutkent, then Shash and down to Zhankent. And from Zhant to Kyzyl Kum through Khorezm and Urgench, and then to the Volga and the Caucasus. This part of the Silk Road is located in the XIII century and it surpassed the major cities like Jent, Saraishyk, Saray-Batu, Kuffu. This is confirmed by the map of British Captain Anthony Jenkins (William, 1939) that there are large shopping centers in the region.

As for the caravan route which starts from the Turkish way and embarks on the Syr Darya and Karatau, one of them is a caravan route on the left bank of the Syr Darya. This caravan route from the Turkish route crossed the Seittobe, Uzynata, Sutkent, Bayirkum, Oksuz, Artykata, Buzyk, Karatobe, Kelintobe, Uzgent, Balapantobe, Asanas on the left bank of the Syr Darya River. It crossed the caravan route through the Kyzyl Kum to Khorezm, to Urgenish, to the Volga coast, to the Caucasus.

3. Э. Дженкинсонның картасы. 1562 ж.
安东尼·詹金森的地图。 1562年
Jenkinsson's map. 1562
Карта Э. Дженкинсона. 1562 г.

One caravan route from Ispijab to the west passed through the city of Arsubaniket and passed to the lower stream of the Syr Darya through the cities of Otrar, Turkestan, Shaugar, Sauran, Aktobe, Ordakent, Syganak, Bestam, Nansay on the right side of Syr Darya and then to the Ural and Volga rivers.

The path to the horizon. From the south-east to the north-west, the head of this road, located at an altitude of 1000-1500 m above sea level above the Karatau, on the ridge that runs through the rivers flowing to the sun and the deep, begins from the medieval Aktobe city on the left bank of the Teris river. The path is divided into two parts. The main scheme was built by Ushbas from Dover and the village from Babaata to Sholakkorgan, it is crossed in the caravan route through Karatau, and the Arystandi River crossed to the West Bank on the northern slope of Esiktas Mountain and reached the Karasu River, crossing the caravan crossing through Shayan to Sholakkorgan , On the Great Track, which is located on the steep slopes of Karatau.

Great way. The Great Road from the Esiktas Mountains, to Kainarbulak, on the Kainarbulak River, on the Karatau River crosses the Kokbulak River to the Oik River, Kusata, the cities of Itha, Shashtobe, Ogiztau, the Upper and Lower eastward and north of the Arystandy River, to the Mynbulak gorge, to the Zhalgyzagash Plain on the intermediate plain, through the valley, to the western edge of Karatau, then to Dariya width. One of the distinctive features of the Great Road is that there is no big river on the road, no high tide, it is found on the base and has been on the interstate plains. There is no record of the Holocaust and the Great Road, but the legends of the people are known to the Kazakh people.

One legend tells us that when King Dari crossed the Syr Darya, he was welcomed by Timur queen’s troops on the other

side of the Great Road (the northern part of Karatau). In one of the legends, when Eskendir the Great invaded Saks and began the bridge crossing the Syr Darya, it was said that the Saks, the mountain and the saga headed by Shu kagan were gathered along the Great Road. In the third legend it is said that the Kazakh villages, which suffered slaughter of the slain (dzungars), moved to a large country along the Syr Darya.

Reminiscent of the following episode, which survived the epoch of «Aktaban Zhubyryndy, Alka-Kol-Sulama»:

From the beginning of the Karatau come the move,
As soon as they move, there is an empty camel
The loss of birth place is bad,
Your eyes are full of tears.

Perhaps here we are told about the migration moves along the way to the sky of the Leader, that is, in the direct sense of the road leading to Karatau?

The ancient city of Taraz is the most important political, trade and craft center on the Turkish side, leaving the city on the coast of several caravan routes. Adakhket, Deh Nudjikes, Kenzhek-Sengir, Budukh, Yaganket, Baruket, Baladj, Kinket cities are located along the caravan routes north of Taraz and north-west of Karatau. Tamim Ibn Bakhr, from Kebaket (Kevakib), located on the Kırımak road from Taraz to find out the direction of the caravan routes from Taraz, says Tamim Ibn Bahr, «The road from Taraz passes through two settlements in Kevaket. 7 lanes from Taraz to those cities. It's a 80-day drive for a riding horseman, from here (Kevaket) to the kingdom of Kimak «(Волин, 1960, p. 77).

A.H. Margulan says that when a caravan route from Talas (Taraz) went through the town of Okkum, Kyzylorgan, Kumkurgan, and north to the Balatu, joined the Karkaraly and Khan roads to the Irtysh River (Марғулан, 1949, p. 71). We believe that A.H Margulan's view that Taraz caravan route has reached Ertis was right, and we think that Karatterzul and Konyrbutbe, which are adjacent to each other, are populated by Deh Nudjikes and Adakhket villages.

The caravan route from Taraz to the north-west, through the plain of Karatau is called «Telikol» or «Aksumbe». The Telikol road, north-west of Taraz, passed through the cities of Bektobe (Yaganket), Karakemer (Burukh, Hutukhchi) to the Tamdy (Beruket or Pergant), and to Saudakent (Urosogan). One route from Bektobe or Karakemer to the south-west of this road has crossed the medieval towns and cities on the southern and western coast of Bilikol, along the Karakum Gorge and on the road leading to the Jozaly, Saysu, Belbulak, Tikasu mountains, beyond the slanting surface of Karatau. Through the towns and settlements on the right bank of the Balykchi, the road went from Sholakkorgan Telikol highway to Babaata (Baladj), through the middle plains of Big Aktau and Aktau, to the Maimak canyon in the foothills of Karatau. This branch of the Telicell line is called «The Way of the Maimak».

The caravan route from the Sholakkorgan to the north-west is connected to medieval Suzak (Huzak or Comets) and Aksumbe (Hendakhor) cities, along the coast of Chu and Sarysu, when reaching Telikol on the Sarysu River in the east of Mount Dauit.

Let's look at the roads linking south and north of Karatau. The main route of the Karkaraly, Uvanas and Zhetykonur roads is written by A.H. Margulan (Марғулан, 1949, pp, 70-74). The Karkaraly road from Otrar on the caravan route on the right bank of the Syr Darya River crosses to the ancient Yassi (Turkestan), to the north-east, to Shaga, to the river Kokkiyasay, to the river Rabatbulak, to the Turlan river, to the Black Sea coast of Karatau, and reached Karakol, Babaata, Aktobe and then to the Ushbas River (to the east of Kyzylkol) to Kyzylkol-Aktobe and to Kumkent. The road to the north-east from the Kumkent town, Kosmaya, Kazoty, Narolgen, crossed the Great Lakes gorge into the Aigene gorge, and the Karkaraly road from Moiynkum along the lower stream of the Chu River. According to A.H.Margulan, the Karkaraly road from Sholakkorgan passes through the Kumkent to the north-east and runs through the Kyzylzhaima River on the Chu River, passing through Kyl, Shekpenkalgan, Tosbulak, Tokymkakkan, Besbakyr, Bolattau,from Boltattau to Jamshy, Tokurau River's upper stream, Moyinty and Mukur rivers flowed through the Karkarali steppe. (Марғулан, 1949, p.70).

One of the sites of the Great Silk Road from Navakent crossed to Kastek, then to Ile, through Bundjiket.

One point from Burana, over the Kastek crossing, comes to Talgar (Talchiz), on the northern slope of Trans-Ile Alatau.

The caravan route from Talgar is divided into two: the southern and northern roads. The southern line connects the Issyk, Turgen and Shelek streets to the right bank of the river, passing through the Ile River, and then to the Almalyk River through Khorgos.

The northernmost way from Talgar is the Talgar River, reaching the Ile River (near the present Kapchagai Gorge). The route passed through the Ile to Shengel, reaching Altyn-Emel and the city of Ekyoguz in the Koksu valley. The road from there goes to the capital of Karluk is Koylyk. The Keruen road further goes through the Tentek valley, passing through Alakol, reaching the Shiho valley by the Dzungarian Gate and then heading to Besbalik and then heading to Dunhuang, and then to the Inner China.

The main route of the Silk Road passes through the South Kazakhstan and Zhetysu, crossing the east and the east, to the Central and East Kazakhstan districts, then to Desht-Kipchak, which is known to Saryarka, to the Irtysh and Altai, and further to Mongolia. The steppes across the nomadic tribes have passed through this. Thus, the Central Kazakhstan region, rich in livestock, wool, leather, metal, entered the trading system and tied the Silk Road corridor through many caravan routes.

One of the main directions of the Keruen route is from Otrar to Karatau through Arystandy, Shayan valleys, and from Zhankent and Turkestan it passes through Sauran and Syganak to Turlan, and all the way from Central Kazakhstan to Sarysu and Kengir, Torgai and Yesil. It is surrounded by medieval cities Bolgan-Ata, Zhamankorgan, Nogerbek-Darasi, Dombauil and Ormambet.

The Ile River crosses Central Kazakhstan to the shores of the Chu - Ile mountain range and crosses the shores of the Shu River on the Sarysu River.

Another line of the road goes from the Shengeldi village of Terskei-Ile and borders the Balkhash region of Koktal and Boyauli caravanserais, and then Ortasu from Ile, where Aktam takes the people of the city and 8 kilometers off the coast. The caravans pass through the slopes and go to the mouth of the river Tokurau, cross the river and then go to the Ulytau ridges.

One of the ways of the North-Ile road is Alakol, which passes through the Tarbagatai River in the western part of the country, into the territory of the Kymak state. The cities of the city of Kymak are connected by trade routes to the Kyrgyz Republic in Yenisei, Uyghur towns in Mongolia, and the Golly Zone of East Turkestan (Байпаков, 2007, 14-17).

The revival of the Silk Road through Kazakhstan has had a profound impact on the development of the feudal culture of Altai to the Caspian. The medieval towns along the road helped to develop rapidly and prosper.

This trend continued until the nineteenth century, when political inter-related conflicts and invasions in the Central Asian region continued to decline, and the city's culture was declining, as well as the opening of the seas and the continental road.

Reference

Байпаков К.М. Великий Шелковый путь на территории Казахстана. – Алматы: Адамар, 2007. – 496 с.

Бартольд В.В. Сочинения. Т.2. Ч.1. – Москва, 1963, – 702 с.

Волин С. Сведения арабских источников IX–XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Труды ИИАЭ АН КазССР. – Т. 5. – 1960. – С. 72–90.

Геродот. История. – Москва: Олма-пресс Инвест; 2004. – 435 с.

Елеуов М. Шу мен Талас өңірлерінің ортағасырлық қалалары (VI–XIII ғ. басы). Бірінші бөлім. – Алматы: Қазақ университеті, 1998. – 210 б.

Зуев Ю.А. Китайские известия о Суябе // ИАН КазССР. Серия истории, археологии и этнологии. Выпуск 3 (14), 1960. – С. 87–96.

Караев О. История Караханидского каганата: X – начало XIII вв. – Фрунзе: Илим, 1983. – 301 с.

Кумеков Б.Е. Государство кимаков IX–XI вв. по арабским источникам. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 156 с.

Лубо-Лесниченко Е.И. Великий Шелковый путь // Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. – Москва, 1988. – С. 352–373.

Маендр Византиец. Продолжение истории Агафиевой // Византийские источники / Перевод с греческого Спиридона Дестуниса. – Санкт-Петербург, 1861. – 456 с.

Маргулан А.Х. Древние караванные пути через пустыню Бетпак-дала // Вестник АН КазССР. – 1949. № 1 (46). – С. 68–78.

William Ross The story of Anne Whateley and William Shaxpere as revealed by 'The sonnets to Mr. W.H.' and other Elizabethan poetry. – Holmes, 1939. – 122 p.

ПРОХОЖДЕНИЕ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ ЧЕРЕЗ ТЕРРИТОРИЮ КАЗАХСТАНА

Елеуов М., Есенов С.

Великий Шелковый путь, соединяющий Тихий океан и Средиземное море с континентом, оказал большое влияние на развитие мировой цивилизации. Великий Шелковый путь, который в течение тысячи лет являлся корнем крупнейших и важных караванных путей, проходивших через Евразию, соединил и обогатил исторические и культурные связи между Востоком и Западом. Эта дорога стала движущей силой международной торговли и расширила связи между странами и культурами, способствуя развитию науки и образования. Торговый маршрут, начиная с востока, происходил от Японских островов и Корейского полуострова, дальше распространился через Китай в Азию и Европу. В III в. до н.э. между Востоком и Западом возникла связь, что получило дальнейшее развитие в качестве торгового маршрута.

Принято считать, что эти отношения установились в связи с добычей лазуритовой руды в горах Бадахшана, а также с транспортировкой нефритовой (голубой минеральной) руды из области в верховьях реки Дария (Жаркент) в Хотанской области. Лазурит, который добывался в Бадахшане, доставлялся в Иран, Месопотамию, Анадолы, Египет и Сирию. Бадахшанский лазурит начал доставляться и в Китай в первой половине I тысячелетия. Наряду с «Лазуритовым путем», который соединял Среднюю Азию и Средний Восток со Средиземноморьем и Индией, появился «Нефритовый путь», который связывал Восточный Туркестан с Китаем.

Известно, что в середине I тысячелетия до н.э. существовал и «Степной путь». Согласно сведениям Геродота, этот маршрут начинается от побережья Черного моря до Донского побережья, затем движется в земли сарматов у подножья Уральских гор до Иртыша и Алтая, дальше в страну аргиппиев, населявших район Верхнего Иртыша и о. Зайсан. Через этот маршрут широкое распространение приобрели кожа и шкуры животных, иранские ковры, изделия, изготовленные из дорогих металлов (Геродот, 2004, с. 176).

Широкому распространению ценного шелка способствовали кочевые племена саков и скифов. Кроме того, изделия из драгоценных металлов и ценные товары представите-

лей кочевых цивилизаций, распространились на Среднюю Азию и до Средиземного моря. Примером таких обменов является ковер, найденный в Пазырыкском кургане на Алтае, фрагменты шелковой ткани, найденные в Иссыкском кургане в Жетысу, могильнике Аржан в Сибири, различные вещи, найденные в могильнике Берел в Казахском Алтае и многие другие предметы.

Благодаря быстрому развитию шелкового производства, с середины II в. до н.э. «Шелковый путь» начинает функционировать, как регулярная дипломатическая и торговая артерия.

Во II–V вв. Шелковый путь начинает функционировать из внутреннего региона Китая, далее окаймляя с севера и юга пустыню Такла-Макан, здесь единая дорога разветвлялась на три маршрута. Северный шел через оазисы Хами, Турфан, Бешбалык, Шихо в долину р. Или, средний от Чаочана к Карашару, Аксу через перевал Бедель к южному берегу Иссык-Куля – через Дунхуан, Хотон, Яркенд в Бактрию, Индию и Средиземноморье – это так называемый «Южный путь». «Северный путь» шел из Кашгара в Фергану и далее через Самарканд, Бухару, Мерв и Хамадан в Сирию (Лубо-Лесниченко, 1988, с. 373).

В VI–VII вв. новым оживленным и коротким путем, становится «Тюркский путь», проходившей из Китая на запад через Жетысу и Южный Казахстан. Такое перемещение пути можно обьяснить несколькими причинами. Из-за междоусобиц в Фергане, идти по южному пути стало опасным (Бартольд, 1963, с. 31), он также был трудно проходимым, потому что большая часть дороги была покрыта горными ущельями (Караев, 1983, с. 242). Одной из главных причин превращения «Тюркского пути» в одно из основных направлений стало то, что образование единой территории от Алтая до Памира, ставшей родиной тюркских каганатов, местом расположения каганских полчищ, давало множество возможностей для строительства и развития десятков городов и поселений, развития ремесла и торговли, а также для установления дипломатических отношений с внешним миром (Елеуов, 1998, с. 15).

Таким образом, через этот маршрут Шелкового пути, который находился под контролем тюркских каганатов проходили послы и караваны из разных стран. О «Тюркском пути» и о его разветвлениях встречаются сведения в трудах Зимарха Киликийского (Маендр, 1861, с. 380), Сюань Цзяня (Зуев, 1960, с. 85–96), Тамим ибн Бахра, Гардизи, Ибн Хордатбека, Кудамы ибн Джафара (Волин, 1960, с. 73), ал Макдиси (Комеков, 1972, с. 43–58) и др.

Если считать, что основной маршрут Шелкового пути проходил через территорию современного Казахстана с востока на запад, то маршрут «Тюркского пути» идет по северной части пустыни Такла-Макан из Китая через регионы Усек и Коргос, доходя до городов Кашгар и Аксу. Отсюда путь шел в город Аспара современного Казахстана, обходя левый либо правый берег оз. Иссык-Куль через города Бурана, Суяб (Акбешим), Навакент (Кызыл озен), Сары расположенные на территории современного Кыргызстана. Дальше, дорога которая выходила из Аспары, проходила через города Мерки, Кулан, Акыртас, Барысхан, Тараз, Бектобе, затем шла в города Испиджаб (Сайрам) и Шаш (Ташкент).

Один из маршрутов каравана, который выходил из города Испиджаб, шел через Отрар (Фараб) вдоль р. Сырдарья и дальше направлялся в Приаралье.

Отсюда один путь шел вверх по Сырдарье и вел в Шавгар, а другой – на переправу через Сырдарью к городу Васиджу. Далее маршрут шел вверх по Сырдарье через огузский город Сюткент, в Шаш, а вниз – в Дженд. Отсюда же через Кзыл-Кумы была проложена трасса в Хорезм, Ургенч, далее в Поволжье и доходила до Кавказа. Именно этот отрезок Шелкового пути был особенно оживленным в XIII в. и проходил через города Дженд, Сарайчик, Сарай Бату и Каффу. О том, что в этих регионах существовали крупные торговые центры, подтверждается картой британского капитана Энтони Дженкинсона (William, 1939).

Что касается ответвлений, которые начинаются с «Тюркского пути» и проходят через р. Сырдарья и Каратау, следует отметить один из них – караванный путь, который проходит по левому берегу Сырдарьи. Караванный маршрут «Тюркского пути» пересекал города Сейттобе, Узината, Суткент, Байыркум, Оксыз, Артыката, Бузык, Каратобе, Келинтобе, Узгенч, Балапантобе, Асанас, расположенные на левом берегу р. Сырдарья. Этот путь пересекал караванный маршрут, который проходил в городе Оксыз, через Кзыл-Кум в Хорезм, Ургенч, далее до побережья Волги и до самого Кавказа.

Один из караванных путей, который шел из Испиджаба на запад через город Арсубаникет, шел через города правого берега р. Сырдарья – Отрар, Туркестан, Шавгар, Сауран, Актобе, Ордакент, Сыгнак, Бестам, Нансай и проходил к низовьям Сырдарьи и далее на р. Яик и Едиль.

Путь к небу («Небесный путь»). Эта дорога, которая проходит через хребет Каратау, тянущаяся с юго-востока на северо-запад, где на высоте 1000–1500 м над уровнем моря протекают северные и южные реки, берет свое начало со средневекового города Актобе, расположенного на левом берегу реки Терис и доходя до верховьев реки Арыстанды путь делится на два разветвления. Его основной маршрут проходил через поселение Ушбас и город Бабаата, и доходя до Шолаккоргана, включался в путь, который шел через Каратау. Караван проходил через берег р. Арыстанды на запад, через северные склоны гор Есиктас до реки Карасу, из Испиджаба пересекая караванную дорогу, пролегавшую через Шаян до Шолаккоргана, соединялся с Большой дорогой, которая проходила вдоль береговой линии Каратау.

Великий путь. Великий путь, который начинался с гор Есиктас и проходил через Кайнарбулак и Кокбулак, расположенные у подножия Каратау в р. Ойык, через города Кусата, Ишкент и поселения Шаштобе в город Огизтау, далее на северо-запад, через горные равнины, пересекал Коксарай, р. Уш, затем шел в Егизкару, минуя северные и северо-восточные предгорья Огизмуйс, затем по низовьям р. Арыстанды, к плато Мынбулак, дойдя до родника Жалгызагаш, через Дирментау по горным равнинам, доходил до западного края горы Каратау, далее шел к равнинам Дариялы. Одна из отличительных особенностей Великого Пути,

что вдоль дороги нет ни одной большой реки, маршрут в основном проходил через бассейны рек и горные равнины. В письменных источниках нет данных о «Великом пути» и «Пути к небу». Однако, если обратить внимание на народные легенды, то становится очевидным, что эти дороги давно были известны казахскому народу.

Одна легенда гласит нам, что когда царь Дарий пересек Сырдарью и вошел в степи саков, по другую сторону Великой дороги (северная часть Каратау) его приветствовала армия царицы Тумар. В другой легенде сказано, что когда Александр Македонский вторгся в Сакские степи и начал строить мост через Сырдарью, то вдоль Великой дороги были собраны горные и степные саки, возглавляемые Шу каганом. В третьей легенде говорится, что казахские аулы, которые пострадали от джунгарского нашествия, перекочевали через «Небесный путь» в страну, расположенную вдоль реки Сырдарья.

Вспоминаются следующие строки из поэтического произведения, отобразившего «Годы великого бедствия» («Ақтабан шұбырынды, алқа көл сұлама»), которые произошли в начале XVIII в. в связи с нашествием джунгар:

С вершин Каратауских гор спускаются откочевавшие аулы;

При откочевке одиноко (потерявший мать) идет верблюжонок;

Как тягостна потеря близких, родных;

Из черных глаз капают чистые слезы.

Что эта за година?

Година тяжелых испытаний и лишения былого счастья и богатства.

Близкие, родные и Родина остались позади;

Тоскуя по ним, льется из глаз море слез

(Перевод М. Тынышпаева)

Возможно, здесь упоминается дорога, известная по названием «Небесный путь».

Чтобы определить направление маршрутов караванов из города Тараз, необходимо определить расположение городов Адахкетс и Дех Нуйкикс в Кеваките (Кевакиб), расположенных в 7 фарсахах от Тараза по дороге в страну Кимак. Об этих городах Тамим ибн Бахр говорит так: «Дорога из Тараза проходит через два поселения в Кевакете. Расстояние между этими городами и Тараз в 7 фарсах. Отсюда (Кевакет) до королевства Кимак составляет 80-дневный путь верхом на лошади» (Волин, 1960, с. 77).

А.Х. Маргулан считает, что караванный маршрут, который выходил из города Талас (Тараз) шел в города Оккум, Кызылкорга, затем направляясь на север к Балату, присоединялся к Каркаралинским и Ханским дорогам, и доходил до берегов Иртыша (Маргулан, 1949, с. 71). Присоединившись к мнению А.Х. Маргулана о том, что караванный маршрут начинал свой путь из города Тараз и доходил до Иртыша, мы считаем, что расположенные рядом друг с другом городища Караторткуль и Конырбайтобе и есть те самые упоминаемые в письменном источнике поселения Дех Нуйкикс и Адахкетс.

Караванный маршрут, который шел из Тараза на северо-запад через горные равнины Каратау, у казахского народа назывался дорога «Теликоль» либо «Аксумбе». Дорога Теликоль, идущая к северо-западу от города Тараз, проходила через города Бектубе (Яганкет), Каракемер (Бурух, Хутухчи) в города Тамды (Берукет либо Пергант), Саудакент (Уросоган). Одна из дорог этого маршрута выходила из Беккуба или Каракемера на юго-запад через Каракурумские ущелья, далее проходила через средневековые города и поселения, расположенные на южном и юго-западном берегах озера Билыколь, затем она пересекала дороги, ведущие к озерам южного Каратау – Жосалы, Саясу, Белбулак, Тикасу.

Дорога Теликоля, проходя через города и поселки, расположенные на правом берегу Билыколя, шла от Шолаккоргана до города Бабаата (Баладж), через горные равнины Актау и Большого Актау, до Маймакского каньона в предгорьях Каратау. Эта ветвь дороги Теликоль, называется «Путь Маймака».

Маршрут каравана, который пролегал к северо-западу от Шолаккоргана, проходил через средневековые города Сузак (Хузак или Комет) и Аксу (Хендехор), восточные окраины горы Давида и при достижении Теликоль на нижнем течении реки Сарысу, соединялся с караванными маршрутами на Чу и Сарысу.

Теперь перейдем к рассмотрению дорог, которые соединяют юг и север Каратау. Основной маршрут дорог Каркаралинск, Уванас и Жетыконур были описан А.Х. Маргуланом (Маргулан, 1949, с. 70–74). Каркаралинская дорога, идущая от Отырара по караванному маршруту, расположенному по правому берегу реки Сырдарья, прибывала в древний город Яссы (Туркестан), далее направлялась на северо-восток, к городу Шага, отсюда путь шел к берегам рек Коккиясай, Рабатбулак, перейдя перевал Турлан и берег р. Турлан, доходил до Каратау, пройдя северо-восточную сторону горы Айтау, доходил до поселений ущелья Караколь и городов Бабаата, Актобе, затем через побережье реки Ушбас (обойдя Кызылколь с восточной стороны) доходил до Кызылкольтобе и Кумкент. Дорога, идущая от города Кумкент на северо-восток через ущелья р. Космая, Казоты, Наролген, Улкен выходили в ущелья Айгене, далее обогнув Мойынкум, Каркаралинский путь проходил вдоль нижнего течения р. Чу.

По мнению А.Х. Маргулана, Каркаралинский путь из Шолаккоргана проходит через реку Кумкент на северо-восток и перекресток Кызылжайма на реке Чу, далее через реки Кыл, Шекпенкалган, Тосбулак, Токымкаккан, Бесбатыр в Болаттау, из Болаттау в Джамши, в верховья реки Токырау, к берегам рек Мойынты и Мукур, далее в Каркаралинские степи (Маргулан, 1949, с.70).

Один из участков Великого Шелкового пути из Навакента через Бунджикет пересекал перевал Кастек, затем направлялся в район р. Или.

Один путь из города Бурана проходил через перевал Кастек и прибывал в Талгар (Талхиз), расположенный на северном склоне Заилийского Алатау.

Маршрут каравана из Талгара делится на два пути: южная и северная дороги. Южная дорога шла через Иссык, Турген и Шелек, проходила правый берег р. Или, далее

дойдя до Алмалыка через Хоргос, соединялась с дорогой вдоль береговой линии Иссык-куля.

Северная дорога из Талгара (Тальхиза), тянулась вдоль р. Талгар до переправы р. Или в районе Капчагайского ущелья.

Дорога, которая выходила из Или, проходила через Чингильды, затем преодолев перевал Алтын-Эмель доходила до города Екиогиз в долине Коксу. Дорога оттуда вела в столицу карлуков – Каялык. Далее путь следовал в долину Тентека и через Джунгарские ворота приводил в долину Шихо и оттуда через Бешбалык шел в Дунхуан и внутренний Китай. Основной маршрут Шелкового пути проходил через Южный Казахстан и Жетысу, который вел на запад и восток, в районы Центрального и Восточного Казахстана, затем в Дешт-и-Кипчак, территорию позднее известную как Сарыарка, далее к берегам Иртыша, на Алтай, и в Монголию. Через этот промежуток проходил степной путь, по которому передвигались племена конных кочевников. Таким образом, Центрально-Казахстанские степи, богатые домашним скотом, шерстью, кожей, металлом, вошли в систему торговых связей и были включены в систему Шелкового пути многими караванными дорогами.

Один из караванных маршрутов из Отрара, перевалив невысокие горы Каратау, шел через долины Арыстанды и Шаян, а маршрут, шедший из Жанкента и Туркестана, через Сауран и Сыгнак, переваливал ущелья Турлан. Все дороги выходили в степи Центрального Казахстана и достигали берегов Сарысу и Кенгира, Тургая и Ишима. Здесь были открыты остатки многочисленных средневековых городищ: Болган-Ана, Жаман-Курган, Ногербек-Дарасы, Домбаул, Милы-Кудук, Ормамбет.

Илийская долина соединялась с Центральным Казахстаном дорогой, которая шла вдоль северных склонов Чу-Илийских гор, затем по Чу в ее низовьях, далее к берегам Сарысу.

Другая трасса отходила от северо-илийской в районе Чингильды и шла через перевалы Коктал и Бояулы в Прибалхашье, а затем вдоль протоки р. Или – Ортасу, где находятся остатки городища Актам и почти соединяются южный и северный берега озера, оставляя пролив шириной чуть больше 8 км. Караваны переходили пролив вброд и выходили к устью р. Токрау, а затем по ее берегам шли к предгорьям Улутау.

От северо-илийской пути отходило направление, огибавшее Алакуль с западной стороны и через Тарбагатай приводившее на Иртыш, в земли государства кимаков. В Тарбагатае и на берегах Иртыша располагались кимакские города Банджар, Ханауш, Астурисан, и «столица хакана» – огромный город, окруженный укрепленной стеной с железными воротами. Города кимаков были связаны торговыми дорогами и с городами кыргызов на Енисее, уйгуров в Монголии и оазисами Восточного Туркестана (Байпаков, 2007, с. 14–17).

Возрождение маршрутов Шелкового пути через Казахстан оказало глубокое влияние на развитие феодальной культуры в улусах и городах от Алтая до Каспия. Это способствовало быстрому развитию и процветанию средневековых городов, расположенных вдоль дорог.

Эта тенденция продолжалась до XIX в., пока регионы Центральной Азии не подверглись политическим конфликтам и вторжению, что привело к ослаблению городской культуры, еще одним важным фактором стало открытие морского пути на Восток, после которого сухопутный маршрут утратил свое значение.

Литература

Байпаков К.М. Великий Шелковый путь на территории Казахстана. – Алматы: Адамар, 2007. – 496 с.

Бартольд В.В. Сочинения. Т.2. Ч.1. – Москва, 1963, – 702 с.

Волин С. Сведения арабских источников IX–XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Труды ИИАЭ АН КазССР. – Т. 5. – 1960. – С. 72–90.

Геродот. История. – Москва: Олма-пресс Инвест; 2004. – 435 с.

Елеуов М. Шу мен Талас өңірлерінің ортағасырлық қалалары (VI–XIII ғ. басы). Бірінші бөлім. – Алматы: Қазақ университеті, 1998. – 210 б.

Зуев Ю.А. Китайские известия о Суябе // ИАН КазССР. Серия истории, археологии и этнологии. Выпуск 3 (14), 1960. – С. 87–96.

Караев О. История Караханидского каганата: X – начало XIII вв. – Фрунзе: Илим, 1983. – 301 с.

Кумеков Б.Е. Государство кимаков IX–XI вв. по арабским источникам. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 156 с.

Лубо-Лесниченко Е.И. Великий Шелковый путь // Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. – Москва, 1988. – С. 352–373.

Маендр Византиец. Продолжение истории Агафиевой // Византийские источники / Перевод с греческого Спиридона Дестуниса. – Санкт-Петербург, 1861. – 456 с.

Маргулан А.Х. Древние караванные пути через пустыню Бетпак-дала // Вестник АН КазССР. – 1949. № 1 (46). – С. 68–78.

William Ross The story of Anne Whateley and William Shaxpere as revealed by ‘The sonnets to Mr. W.H.’ and other Elizabethan poetry. – Holmes, 1939. – 122 p.

ҚАЗАҚ ӘЙЕЛІ КИІМІНІҢ МӘН-МАҒЫНАСЫ

Ш. Тохтабаева

Қазақ әйелінің көзбен шолып қарағандағы эстетикалық келбетін қалыптастыруда көбінесе күмістен, ал ауқаттылар үшін алтыннан жасалған зергерлік бұйымдардың маңызы өте зор болған. Дәл осы әшекейлер түсімен, жарқылымен, құбылмалы өрнегімен, сондай-ақ салпыншақтардың әуезді үнімен «сиқырлы» қорғаныш және сонымен бірге мерекелік салтанат әсерін туғызып, әйел костюміне толымды көркемдік беріп тұрған. Зергерлік бұйымдармен әйел өзін толыққанды әйел ретінде сезінген әрі өзіне сенімді болған, ал оларсыз өзін «жалаңаш» жүргендей әрі қорлану сезінген.

Бұрынғы замандарда қыз бала мен жас әйелдің адамдардың алдына себепсізден әшекейсіз келуі әбестік болып саналған. Қазақ дәстүріне сай костюмде әшекейдің болмауы қыз бала мен әйел қаралы екенін білдірген. Қазірдің өзінде сұхбаткерлер әшекейі жоқ әйел жапырағы жоқ ағашпен тең дейді.

Әшекейлердің сапасы мен саны шолып қарағанда әлеуметтік-мүліктік мәртебесінің дәрежесін көрсеткен, өйткені әйел әкесінің, сосын күйеуінің тарапынан «қаржы құю» нысаны болған. Қиын жағдайларда қай кезде де әшекеймен төлеп құтылуға болған.

Зергерлік бұйымдардың сәндік және пішінінің күрделілік дәрежесі жасқа қатысты болған: бүлдіршін қыз, қыз бала, қалыңдық, келіншек, орта және егде жастағы әйел. Бүлдіршін қыздың үш жасынан бастап құлағының сырғалығын тесіп, жеңіл күміс сақина түріндегі сырғалар таққан. Қыз бала өскен сайын әшекейлердің саны мен сапасы (көркемдік-техникалық мәнінің күрделілігіне қарай) артып отырған.

Әйел киім-кешегінде зергерлік бұйымдардың міндетті түрде болуына тек эстетикалық және көрнекілік мақсат қана емес, сонымен қатар терең таңбалылығы да себеп болған. Көп жылдық далалық зерттеулердің материалдары көрсеткендей (Тохтабаева, 2005, 413–417-бб.), әшекейлер көркемдік мақсаттан бөлек, құдіреттілік (қорғаныш және игілікке жол ашушы) рөлін атқарған, жас ерекшелігін, мүліктік-әлеуметтік мәртебесін білдірген. Бұдан бөлек, зергерлік өнер этникалық біріктіру міндетін (ұғымдар құрамынан, тізбектемеден, нышандық мәннен көрініс табатын) орындауға бағытталған, бұл қазақ мәдениетінің тұтастығын көрсеткен. Бұдан бөлек, зергерлік өнерден халық шығармашылығы ретінде этникалық саралау қызметі көрініс тапқан, өйткені Қазақстанның кең байтақ аумағының әрбір кеңістігінде өзгеше бір көркем-техникалық тәсілдер болған.

Ежелден металл әшекейлердің үні теріс күштерді үркітеді, ал күмістің жалтылдауы барлық жағымсыз дүниелерді дарытпайды деген наным болған. Дәстүрлі әшекейлермен байланысты ырымшылдық түсініктер егде жастағы қазақ әйелдерінің арасында әлі де кездеседі. Халық түсінігінде зергерлік әшекейлердің денемен жанасуы сүйектердегі ауруды жояды және алуан түрлі емдік әсерлері бар деген идея қалыптасқан.

XVIII ғ. – XX ғ. басындағы қыз баланың киімімен өзара байланысы арқылы әшекейлердің көркем-таңбалық рөлін қарастырайық. Кейбір ерекшеліктерді (қасаба) қоспағанда, бүкіл республика бойынша қыз баланың киімінің құрамына цилиндр пішінді тақия, сыртқы саудадан сатып алынатын ақ, қызыл, алтын түстес, көгілдір және басқа да ашық түсті мақта-мата, жібек, мақпал кездемесінен тігілген ұзын бүрмелі көйлектер кірген. Жазда көйлектің үстінен жеңсіз қынама бел қамзол киген, суық күндері оның үстінен жеңі

Камзол. XX ғ. басы. Барқыт, тиындармен, күміс әшекейлермен, түрлі-түсті тастармен, позументпен сәнделген.
Солтүстік Қазақстан
外套。 20世纪初。丝绒，装饰着硬币，银饰，彩色宝石，花边。北哈萨克斯坦州
Kamzol. The beginning of the XX century. Velvet, decorating with coins, silver ornaments, colored stones, a piece of jewelry.
Northern Kazakhstan
Камзол. Нач. XX в. Бархат, декорировано монетами, серебряными украшениями, цветными камнями, позументом.
Северный Казахстан

бар бешпет киген. Қыста қыз балалар жылы шапан киген, кейде ол аң терісінен болған. Ақтөбе облысында қыз балалар тақияның орнына (қазан татарларынан келген) жіппен кестеленген, артқы қапталғысы бар, жиектері алтын немесе күміс түстес шашақпен зерленген баскиім – қасаба киген.

Үкі қауырсындарынан жасалған айдаршық тағылған қыз баланың тақиясы және көбінесе қызыл түсті қамзол алуан түрлі құлпырма, күміс қапсырмалармен, зергерлік бұйымдармен зерленген, ол зергерлік бұйымдар: тана, танамоншақ, ырғалып тұратын салпыншақтар – күміс салпыншақ, салпыншақтары бар күміс жиектемедегі тұмар тастар (қызғылт ақық, қызыл әйнек қорытпасы) – ақық, тиындар, үшбұрышты тұмар-тіліктер – тұмарша, тұмар-салпыншақтар – үкі аяқ, тегіс әрі көлемді сәнді түймелер, кейде қосымшалары болған.

XIX ғ. 2-жартысы – XX ғ. басында тақия баскиімінде және киімде әшекейлерден жасалған зер алтын, күміс түстес жіппен тігілген кестемен, шашақпен, сондай-ақ зерлі оқадан кесілген оюлы аппликациялармен алмастырылған, бұған сауда арқылы жеткізілетін қолжетімді материалдардың көптігі себеп болған.

Аталған әшекейлерден қорғаныш қызметін атқаруға арналған салпыншақтары бар тұмар тастар – ақық, тұмар-салпыншақтар – үкі аяқ, үшбұрышты тұмар-тіліктер – тұмарша таңбалық сипатының көптігімен ерекшеленеді. Ақық тұмар-салпыншақтар күміс жиектемедегі пішіні диск тәрізді, шар тәрізді, тікбұрышты, жапырақшалы, жүрек тәрізді және басқа да пішінді қызғылт ақық (кейде әйнек қорытпасымен алмастырылатын) түрінде болып келеді. Тас көбінесе түйір әшекеймен және зерлі өрнекпен көмкерілген, олар арқылы байқалатын қызғылт ақықтың қою түсі көз тартарлық, бұл бұйымға экзотикалық әдемілік беріп тұр. Тасқа көбінесе түрлі сәндік салпыншақтар да бекітілген.

Күміске салынған үкінің тырнақтары түріндегі тұмар-салпыншақтар – үкі аяқ барлық бәле-жаладан қорғау үшін ең ықпалды салпыншақ деп саналған, оларды тіпті үкі қауырсындарының шоқтары сияқты нәрестенің бесігіне де іліп байлаған. Бұл басын 180 % бұра алатын үкі түн құсы ретінде барлығын көреді және барлық теріс дүниелерге қарсы тұруға қабілетті ерекше сиқырлы күшке ие деген қазақтың дәстүрлі дүниетанымымен байланысты болған.

Үшбұрышты тұмар-тіліктер – тұмарша бүкіл дерлік қазақтың түсінігінде қорғаныш күші бар деп танылады. Үштік – пайда болуды, дамуды және аяқталуды білдіретін нәрселердің барлығының нышаны, ол – абсолюттік жетілу мен тәмамдалудың шынайы үлгісі. Бұл сандық шама әлемді 3-тік деңгейге бөледі: жоғарғы – аспан, орта – жер, төменгі – өлілер әлемі (Валиханов, 1961, 480-б.). Бұл мотивтің ең маңызды ұғымдармен қатыстылығына қарай ол ежелден-ақ қазақтардың түсінігінде әмбебап сипаттағы жаһандық нышандардың біріне айналған және пәрменді күші бар тұмар ретінде зерделенеді (Потанин, 1881).

Шығыста маңызды семантикалық мәнге ие болған үшбұрыш мотиві ж.с.д. IV ғ. – ж.с. X ғ. таңғажайып құдіреттілік нышаны болып саналған (Қой қырылған қала, 1967, 179-б.).

Қыз баланың костюмі көбінесе зергерлік бұйымдар есебінен көркем-таңбалық тұрғыдан бейнелі болған,

Салпыншақ-тұмар – үкі аяқ. XIX ғ. Күміс, шыны, көгілдір ақық, маржан, тиындар, қалыптау, түйіршіктеу, майыстыру. Солтүстік Қазақстан
鹰爪吊坠护身符。19世纪。银，玻璃，绿松石，珊瑚，硬币，冲印，掐丝，弯曲。北哈萨克斯坦州
Pendant-charm uky ayak. XIX century. Silver, glass, turquoise, corals, coins, stamp, incl. filigree, bending. Northern Kazakhstan
Подвеска-оберег – үкі аяқ. XIX в. Серебро, стекло, бирюза, кораллы, монеты, штамп, филигрань, гнутье. Северный Казахстан

олардың нышандық мәні, бәлкім, ежелгі замандардан – ж.с.д. XVIII–VIII ғғ. бастау алады, қола әшекейлер: диск тәрізді қапсырмалар, білезіктер, жүзіктер, әйнек тәрізді пастадан жасалған моншақтар, тоғалар, алуан түрлі самайға тағатын сақиналар, шаш қыстырғыштар, салпыншақтар табылған археологиялық қазбалар осыны көрсетеді. Сол кездің өзінде бұйымдар, сірә, белгілі бір нышандық мәнге ие болған шиыршық тәрізді мотивтермен зерленген (История, 1977, 114, 116, 118, 119-бб.).

Қазақ дәстүрінде қыз баланың құлағының сырғалығына міндетті түрде әйел табиғатының белгісі әрі мұнымен қатар тұмар болып саналған сырға таққан. Сырға құлаққа дүлей күштің кіруіне кедергі келтіре алады деп саналған. Құлақ сырғалығына сәнді сырға таққанда: «Құлағың ауырмасын, жаманшылық естіме, бетің ажарлы болсын», – деп тілек айтқан. Бұрынғы заманда сырғаның болмауы жыныссыздықты білдірген. Күйеу жігіт жағы құда түскен кезде қалыңдыққа басқа да құнды заттармен қатар, сырға тағу салтымен міндетті түрде сырға әкелген. Мәнерлілігі, күміс тәрізді немесе алтын тәрізді жалтырауы, қозғалмалы салпыншақтардың ырғалуы арқылы қыз баланың

сүйкімділігіне рең қосып, сырға барынша түрлі үлгіде болған.

Қыздардың бұрымдарына міндетті түрде әшекейлер тағылған. Оларды қыз балаға сыйға тартқан кезде: «Шашың ұзын болсын, қалың болсын», – деп тілек айтқан, бұл қыз баланың әсемдігін құрайтын маңызды белгі саналған. Өткен замандарда қыз балалар шаштарын бірнеше ұсақ бұрым етіп өрген, XIX ғ. соңынан бастап шашты екі бұрым түрінде өре бастаған. Шаш міндетті түрде салпыншақтары бар күміс әшекейлермен сәнделген, олардың дыбысына қарай ата-анасы қызының үйден қаншалықты жырақтағанын біле алған.

Ауызша-поэзиялық шығармаларда қыз балалардың сыртқы келбетін сипаттаған кезде бұрымға арналған әшекейлер суреттеу құралдары ретінде жиі қолданылады, мысалы, «Қыз Жібек» эпосында олар бұрымдағы алтын салпыншақтар ретінде бейнеленген (Қыз Жибек, 1958, 583, 590-бб.). Шашта жанның бір бөлігі (өмірлік күш) бар деп саналған, сондықтан оларды сәндік әшекеймен «қорғаған». Шашты қиюға, ал тарағанда түскен шашты тастауға болмайды деп саналған (Диваев, 1901, 56-б.).

Қыз балалар сондай-ақ кестемен, тиындармен, күміс қапсырмалармен, жиектемедегі түрлі түсті тастармен және салпыншақтармен зерленген матадан жасалған кеудеше – өңірше таққан. Мұндай өңіршелердің пішіндері жарты ай, үшбұрыш, тікбұрыш түрінде болған. Республиканың көп бөлігінде түрлі тастардан және сәндік элементтерден құралған, көлденең орналасқан композициясы бар алқа болған, ал Батыс Қазақстанда көлемді үш-бес бөлікті кеудеге тағатын әшекей – өңіржиек таққан.

Егер кеудеге тағатын әшекейлер, әсіресе өңіржиек сияқты әшекейлер үлкендігімен қыз балаға маңғаз әрі салтанатты кейіп берсе, жеңіл әрі құрылымы жөнінен мол, әсем салпыншақтары бар алқа мерекелік сән берген. Олар күміс шар тәрізді мүсіндерден, тиындардан, қатпарлы, жұқа селдір мойынтұмарлардан, жиектемедегі тастардан, маржан, қызғылт ақық немесе інжу моншақтардан құралған. Мұндай алқаларға құрамдас бөліктерінің көптігіне, сол сияқты материалдың (қызғылт ақықтың, маржанның, інжудің) қасиеттеріне қарай құдіреттілік сипат тән болған. Ұқсастық қағидаты бойынша моншақтардың сандық белгісі молшылық, үлкен әулет ұғымымен байланыстырылған.

Кеудеге сондай-ақ көбінесе түтік тәрізді тұмарлар – бойтұмар таққан, олардың ішіне Құраннан дұға және түрлі-түрлі тұмарлар салынған. Бұдан басқа әйелдерге арналған екі бөлікті (пішіндері үшбұрышты және түтікше тәрізді) бойтұмарлар болған. Бұйымдардың барлық түрлері алуан түрлі сәндік салпыншақтарымен күрделі болып тұр.

Тұмарлар тек құрамындағы заттардың ғана емес, сонымен қатар пішінінің арқасында қорғаныш мәніне ие болған. Үшбұрышты пішіні әлемнің үш деңгейлілік (жоғарғы, ортаңғы, төменгі) ұғымын және мұнымен қатар әйелдің қайнаркөз екенін білдірген. Түтік тәрізді пішін ғарыш қазығын, ер адамның негізін бейнелеген, ал үшбұрышты пішінмен бірігіп, өсіп-өну идеясын көрсеткен. Тұмарларды кеудеге тізбектің көмегімен таққан. Осыған ұқсас пішіндегі тұмарлар Орталық Азияның, Таяу, Орталық Шығыстың және Египеттің мұсылман халықтарында да болған.

Қамзолды топса немесе ілгек-ілмек тәсілімен біріктірілген екі бөлікті түймелік-қапсырманың көмегімен түймелеген. Кейде сән үшін тігінен сиректетіп орналастырылған бірнеше бірдей түймелікті пайдаланған. Зергерлер оларды тиындардан, жиектемедегі ұсақ-түйек тастардан, құлпырма қапсырмалардан, сондай-ақ жұқа селдір, сол сияқты тұтас металл түріндегі металдан құрастырған. Түймеліктердің пішіндері түрлі мотивтерді білдіреді: геометриялық, космогониялық, өсімдік, жануар, зат-тұрмыстық және адам тәрізді.

Белі сәнді белдікпен буылған, оны жоғалтып алу қыз баланың абыройынан айырылуына тең саналған. Әйел белдіктері көз тартарлық қалпымен жіңішке белді ерекшелеп көрсетіп, тұлғасының сымбаттылығын ерекшелеп тұрған. Жұқа селдір түйіндерден қиыстырылған бұйымдар ширатпа белбеу деп аталады, жиектемедегі тастардан қиыстырылғаны – тасты белбеу. Былғары, күдері, мақпал, оқа, тоқыма жолағынан жасалған, күміс қапсырмалар жиынтығы бар белдіктер шытыралы белбеу, қамар белбеу деп аталады. Белдіктер сондай-ақ жіппен кестеленіп зерленген. Ертеде ең ауқатты деген қыз балалар күміс, алтын сымдардан өрілген, жалтылдақ датқалық белбеу таққан.

Тұйық және ашық білезіктер де міндетті түрде сәндік заттардың нышандарының бірі болған, оларсыз әйел өзін құр алақан сезінген. Әдетте қос білезіктер, кейде әрбір қолға екі-екіден білезік таққан. Білезіктер шыбық түрінде – жұмыр білезік, екі шыбықтан бұралған – бұрама білезік, сағат түрінде – сағат білезік болған. Тегіс білезіктердің ені әр түрлі болған және жергілікті көркем стилистикаға сәйкес сәнді етіп безендірілген. Жалпақ білезіктердің арасында құйылған жұқа селдір білезіктер, жиектерінде S тәрізді сым қаптамалары бар білезіктер, сондай-ақ жүзіктері бар тізбектер арқылы біріктірілген «толық жинақ» түріндегі білезіктер – сақиналы білезік, бес білезік, шынжырлы білезік ерекше қызығушылық тудырады. Мұндай бұйым нәзік қыз қолына тамаша кескінделген көмкерме болған. Бұрын талдау жасалғандай, мұндай білезіктер түрікмендерде, Дағыстан, Индия халықтарында да болған (Тохтабаева, 2005, 113-б.).

Халық арасында білезіктер тағу буын ауруларының алдын алады, қолдың рәсімдік тазалығын күшейтеді, жаман түс көрген уақытта дүлей күштерді ысырады деп саналады. Бірақ ең маңыздысы, білезіктер өмірлік күшті ұстап тұрады деген сенім бар. Қазақ әйелдерінің дәстүрлі түсінігінде егер жын-перілер әйелдің жанына құлағы, шашы арқылы кіре алса, онда күш-қуат біртіндеп алақан арқылы шығып кетеді деген түсінік бар, сондықтан қарт адамдар соңғы күшінен айырылудан қорыққандықтан, міндетті түрде тым болмаса қарапайым шыбық білезіктер тағады (Тохтабаева, 2005, 280, 281-бб.). Білезіктердегі өрнектің берер мағынасынан бөлек, шамасы, көптеген халықтардың түсінігінде қорғаныш қасиеті бар деп саналатын шеңбердің сиқырлы сипаты да берілген болуы керек. Осындай ой-пікірге орай басқа тұмарлардан бөлек, баланың қолына көбінесе қара-ақ, қызыл-көк моншақтардан тұратын білезік таққан.

Жүзіктер иесінің көркем-эстетикалық деңгейін ғана емес, сонымен қатар мүліктік-әлеуметтік мәртебесін де айқын көрсетеді, олар бойтұмар, тұмар, дипломатиялық қатынастарда айырбас сыйы, ерекше сезімдердің белгісі ретінде пайдаланылған. Шын мәнінде, жүзік сыйлап, жасырын тілектері мен ниетін сөзсіз жеткізуге, сырластық белгісін білдіруге болған. Жүзікпен байланысты осыған ұқсас семантикалық өзгешеліктер Шығыстың, сол сияқты Батыстың көптеген басқа да халықтарында кең тараған. Әйелдер саусақтарына бірнеше сақина мен жүзік таға алған, бұл қолға сәнді сипат берген.

Бүкіл ені бірдей түрі сақина деп аталады. Жүзіктердің тегіс қалқаншаларының пішіні алуан түрлі: шеңбер, сопақ, үшбұрыш, жапырақша, гүл қауызы, лира және т. с. с. түрінде. Қазақтарда тасбақаға ұқсас күміс жүзіктер – тасбақа жүзік ұзақ өмір сүрудің нышаны болған. Мұндай бұйымдарды әсіресе егде жастағы қазақ әйелдері тағуға тырысқан, бұл өмірді ұзартады деп сенген.

Көлемді бекіткіші алшақтан құс тұмсығының пішінін еске салатын құс мұрын жүзік, құстұмсық жүзік түріндегі жүзіктердің ерекше қорғаныш қасиеті болған. Сақ кезеңінен бастау алатын тұмсық мотиві көптеген басқа да әшекейлердің бейнелі құрылымына кіреді. Бұл жүзіктің бүкіл Қазақстанда кең тарағанын және бұйымның мұндай пішінінің басқа мәдениеттерге аса тән емес екенін негізге ала отырып, оны этникалық белгіге жатқызуға болады. Таралу аймағына сәйкес техникалық-сәндік ерекшелігімен өзгешеленетін мұндай жүзік – Қазақстанның зергерлік өнерінің жергілікті стильдік ерекшеліктерінің өзіндік бір көрсеткіші.

Сақиналар және жүзіктерді сыйға тартқан кезде: «Қолың өнерлі болсын», – деп тілек айтқан. Сақиналардың және жүзіктердің сиқырлы әрі тазартқыш күші бар деп сену – жалпы Шығыс жұртына тән құбылыс, бұл оның кең ауқымды тарауына жол ашқан. Қазақ әйелдері қырық күндік баланы шомылдыру үшін суына күміс сақинаны дәл осы тазалау әрі тілекші болу мақсатымен тастаған.

Дәстүрлі түсініктерге сай әрбір қазақ әйелі сақина немесе жүзік тағуы керек, олай болмаған жағдайда ол әзірлеген тағам «былғаныш» саналады. Қазақтарда тіпті бұған қатысты мәтел де бар: «Тамақ адал болу үшін қолда жүзік болу керек». Қазақтардың танымында жүзіктерді ортаңғы саусаққа тағуға болмайды, бұл отбасындағы әлдекімнің өліміне әкелуі мүмкін. Сонымен, оны тек ата-анасынан айырылған қыз ғана таға алады, мұндай жағдайда сақина өзіндік бір ақпараттық белгі рөлін атқарған.

Өкшесі әшекейлі әрі салпыншақ түріндегі қоңыраушалары бар қыз балалардың аяқ киімін, өңірі биік кебістерді сиырдың терісінен тіккен. Бедерленген өрнекпен және күміс тәрізді қаптамалармен зерленген мұндай аяққиім бай қыз балалардың бұйымы болған. Далалық зерттеу материалдарына сай шебердің 1,5 ай уақытын жұмсап дайындаған мұндай туфлилер үшін тапсырыс беруші түйе мен ат берген.

Қазақ зергерлік бұйымдары кешенінің көркем бейнелілігі қалыңдықтың той костюмінде шарықтау шегіне жеткен деуге болады, мұнда ең консерваторлық сипаттар сақталған. Той

Салпыншақ – тұмар. XIX ғ. Күміс, көгілдір ақық, маржан, інжу, тиындар, қалыптау, түйіршіктеу. Солтүстік Қазақстан
吊坠护身符。19世纪。银，绿松石，珊瑚，珍珠，硬币，冲印，北哈萨克斯坦州
The pendant is the charm tumar. XIX century. Silver, turquoise, corals, pearls, coins, stamp, incl. Northern Kazakhstan
Подвеска-оберег – тұмар. XIX в. Серебро, бирюза, кораллы, жемчуг, монеты, штамп, филигрань. Северный Казахстан

киімінде жоғарыда сипатталған қыз баланың әшекейлері аса көп басқа бұйымдармен толықтырылған, бұл арқылы байлық әсерін қалдыруға тырысқан. Барлығы да сән-салтанат әсерін қалдыруға, сонымен қатар қалыңдықты көз тиюден, «тілден» қорғауға, сондай-ақ зергерлік бұйымдардың сиқырымен дені сау болуына, үлкен әулет құруға, бақытқа жол ашуға бағытталған.

Осыған байланысты той киімі дүниенің байлығын көрсететін аспан, өсімдік, жануар, зат-тұрмыстық, адам тәрізді мотивтерді стильденген түрде бейнелейтін таңба ретіндегі әшекейлермен толықтырылған. Кей бұйымдардың бейнелі-көркем мазмұны ғарыш нысандарын: күнді, айды, жұлдыздарды бейнелесе, екінші біреулері өсімдіктер

әлемінің байлығын көрсеткен, үшінші біреулері жануарлар әлемінің күш-қуатының нышаны болған. Той киімінде міндетті түрде балалар мен отбасын қорғаушы, өсіп-өну құдайы – Ұмай ананың бейнесі болған. Бір сөзбен айтқанда, костюмге сылдырайтын салпыншақтары бар, күміс сияқты барлық жағымсыз нәрсені тойтара алатын әрі мұнымен қатар барлық жақсы дүниелерді тартатын түрлі түсті тастары бар көптеген әшекейлерді қосуға тырысқан.

Қыз баланың сырғасынан айырмашылығы, той сырғасында міндетті түрде салпыншақтары болған, кейде, көбею идеясын білдірген өсімдік тұқымы, жапырақтары және дәндер түріндегі көп қабатты салпыншақтары болған. Дәстүрлі түсінігімізге сай отау жүзік (отбасылық жүзік) сияқты күмбез тәрізді, конус тәрізді жүзік те аман-саулыққа, отбасы бақытына жол ашады. Үй күмбезінің бейнесі болған мұндай бекіткіш пішіндері отбасының өсіп-өнуіне жол ашуы тиіс болған. Соған байланысты мұндай жүзіктерді әдетте жастарға тойында сыйлаған.

Бекіткіші үлкен, кейде бірнеше тас ендірмесі бар, екі негізді көлемді батысқазақстандық жүзіктер – құдағи жүзік екі отбасының бірігуінің нышаны болған. Екі саусаққа киілетін және мәртебелі әшекей ретінде ұғынылатын мұндай жүзікті әдетте қалыңдықтың ата-анасы қызының болашақ енесіне қызын қамқорлығына алғаны және болашақта жақсы қарым-қатынаста болатыны үшін сыйға тартқан. Құдағилар мұндай жүзіктерін алмасып та отырған, бұл олардың балаларының некесінің тұрақтылығына және бақытына жол ашуы тиіс болған.

Шын мәнінде, той костюмінде, атап өткеніміздей, қазақтардың ұғым-түсінігінде үш деңгейге: жоғарғы, ортаңғы, төменгі деңгейлерге бөлінетін әлем моделі көркем-бейнелі түрде бейнеленген (Валиханов, 1961, 480-б.). Бұл тұрғыда биіктігі 70 см дейін болатын, құрылымы конус тәрізді, дәстүрлі дүниетанымға сәйкес күн сәулесі идеясын бейнелейтін қалыңдықтың той баскиімі – сәукеле жоғарғы әлемнің нышаны болғанын атап өткен жөн. Сәукеле пішіні бойынша Есік обасынан табылған алтын адамның баскиімі – құлаққа (Акишев, 1984), сондай-ақ үш түркі баскиіміне, соның ішінде X–XII ғғ. әйгілі әйелдерге тиесілі болған күміс баскиімге ұқсайды (Арсланова, 1968, 98–111-бб.).

Қазақтар сәукеленің картон, металл негізгі қаңқасын көбінесе қызыл, көк, алтын түстес мақпалмен, баршынмен қаптаған. Қазақ әйелдері сәукелені алуан түрлі күміс танамоншақтармен, күн белгілері түріндегі тігілмелі қапсырмалармен, жиектемедегі түрлі түсті тастармен, моншақтармен және басқа да әшекейлермен барынша молынан зерлеуге тырысқан, олар халықтың дәстүрлі түсінігінде қорғаныш-сақтау, сондай-ақ игілік әкелетін қасиеттерге ие. Әшекейлердің құрамына салпыншақтары бар тұмар-тас – ақықты, үшбұрышты тұмар-тілік – тұмаршаны, салпыншақ-тұмар – үкі аяқты қосуға тырысқан. Сәукеледе өсіп-өну құдайы – Ұмай ананың бейнесі нышанды түрде берілген әйел мүсінінің сұлбасы бар (түрлі нұсқаларда) әшекейлер ерекше көз тартады. Бұдан басқа сәукеледе өрлеуді, отбасы өмірінің гүлденуін бейнелейтін тау мотивтері, сондай-ақ өсіп-өну нышандары – үшқұлақ, көп жапырақты гүлөрнек мотивтері бар.

Сәукеленің төбесіне кейде күміс сүйір төбе – төбелдірік кигізілген, кейде бір шоқ үкі қауырсыны болған. Сәукеленің көлденең жиектері денсаулықты сақтауға арналған өсіп-өну нышандары – өсімдік тұқымы, найза түріндегі, тұмар әрі мұнымен қатар өсімталдыққа жол ашқыш – жыланның басы түріндегі, сондай-ақ ұл балалардың тууына жол ашатын ұзын фаликалық нышандар түріндегі салпыншақтары бар тізбекпен көмкерілген.

Баскиімнің төменгі бөлігінің қаптал тұстарынан маржан моншақтар қатар құрай тараған, олар жақ моншақ, сәукеленің бет моншағы деп аталады, айрықша өсіп-өну идеясын білдіреді. Бұл салпыншақтар кей жерлерінде көлденеңінен күміс оюлы тіліктер арқылы бекітілген, ал кейде үсті көбінесе қызыл түсті баршыннан, мақпалдан жасалған мата қалақ – алақанмен көмкерілген. Сәукеленің қаптал дарына тігілген бұл қалақшалар зергерлік бұйымдармен, алтын және күміс түстес жіптермен кестеленіп зерленген.

Сәукеленің қаптал тұстарынан сабақ, шекелік самайлық әшекейлер салбырап тұр. Олардың ұзындығы әр түрлі, кейде иықтан әлдеқайда төмен болған. Бұл бұйымдардың құрамдас бөліктерінің пішіндері тұмар әрі аман-саулыққа жол ашқыш рөлін атқарған, өсіп-өнуге жол ашатын пәрменді құрал ретінде ұғынылатын шар, конус, найза, сондай-ақ өсіп-өну құдайы – Ұмай ана түрінде болған. Кейде бұл әшекейлер иектің астынан тартылатын тізбек арқылы біріктірілген. Баскиімнің артқы жағынан бұрышы төмен қаратылған, тігілген ақ жабын шығып тұр.

Сәукелеге ұқыппен қараған, оны түсіріп алуға, бүйірінен жатқызып қоюға болмайды; әдетте қалыңдық сәукелені құрметті орынға сәнді бунақ-түйнек заттармен (киізүйге кірер тұсқа қарама-қарсы) қойған. Тайпааралық шабуылдар кезінде қазақтар аттарды, малды айдап әкеткен, құнды олжа саналған мол зерленген сәукелені алып кететін болған.

Тұрмысқа шыққаннан кейін әйел (бірінші баласы дүниеге келгенге дейін) жанама түрде ата-анасының үйінің мәртебесін көрсету түрінде әшекейлер тағып жүретін болған. Зергерлік бұйымдар әйелдің жеке меншігі саналса да, мызғымас дүние болып саналмаған. Көбінесе жас келін өз әшекейлерін күйеуіне туысқан әйелдерге сыйлыққа үлестіріп берген, оған салт-дәстүрден туындайтын көптеген себеп болған (Арғынбаев, 1973, 282-б.). Келін көбінесе өз әшекейлерін тұрмысқа шықпаған қайын сіңлілеріне сыйға берген, бұл қыз балаларға құдіреттің күшімен бақыт, жақсылық нышанын, байлық және аман-саулық тілеу ретінде саналған. Жасы үлкен әйелдер пішіні қарапайым әшекейлер таққан (сырғалар, білезік, жүзік, камзолға арналған түймеліктер, ал әжелер бұрымдарына әдетте сандықтың кілтін байлап жүретін болған).

Қазақтардың түсінігінде әйелдің көзі тірісінде әшекейлерін бірін қалдырмай барлығын алып тастауы өлім нышанын білдірген. Бұрынғы заманда тұмарлар мен бойтұмарларды алып тастаудың өзі осындай мағынаға ие болған, бұл «Қамбар батыр» эпосында көрсетілген, онда былай делінген:

Жамандықтан қорғайтын тұмарды,

Өз мойнынан шешіп алып тастады....(Қамбар батыр, 1990, 434-б.)

Дәстүрге сай бұл қазақтарда міндетті түрде екі жағдайда орын алған: босану кезінде және күйеуі қайтыс болғанда. Осыған ұқсас көрініс әлемнің көптеген халықтарының дәстүрлерінен де байқалады, бұл бұрын тарихи-салыстырмалы зерттеулер жүргізу нәтижесінде анықталған болатын (Тохтабаева, 2005, 285, 286-бб.).

Сонымен, көріп отырғанымыздай, әшекейлер әйел костюмінде тіпті қаза жағдайына дейін міндетті түрде болған. Қазақтарда марқұм әйелдің бойында сырғадан басқа әшекейлер қалдырмаған. Марқұм әйелдің денесі таза әрі ештеңе ауыртпалық түсірмеуі керек және денеге салмақ түсіруі мүмкін ауыр металл болмауы керек деп саналады (Арғынбаев, 1973, 286-б.). Мұндай салттың пайда болуын тәжірибешілдікке бет бұруда қалыптасқан жерлеу ғұрпының даму нәтижесі ретінде түсіндіруге болады. Осыған ұқсас ұғым-түсінік Сібірдің басқа да түркітілдес халықтарында, буряттарда, долғандарда, телеңгіттерде, якуттарда бар (Тохтабаева, 2005, 285, 286-бб.). Сырға жай тәсілмен шешілмей, тек құлақтың сырғалығын жырып жіберіп алынатын болған. Бұдан әжелердің көлемді сырғалар тағу әдеті қалыптасқан, ауыр сырғаның салмағымен құлақтың сырғалығы біртіндеп өзі жырылатын болған.

Жоғарыда жазылғандарды түйіндей келе, қазақ зергерлерінің, ұсталарының басты өнімі болған әшекейлер әйелдің тұла бойында жұмбақ нәзіктік пен көркем сұлулық бейнесінің қалыптасуында өте маңызды рөл атқарғанын және мұнымен қатар барлық жағымсыз нәрселерден қорғаулы екеніне сенімділік пен психологиялық жайлылық сезімін туғызғанын ерекше атап өткен жөн.

Әдебиет

Акишев К.А. Искусство и мифология саков. – Алма-Ата Наука, 1984.

Аргынбаев Х.А. Семья и брак у казахов. –Алма-Ата, 1973. – 328 б.

Арсланова Ф.Х. Памятники Павлодарского Прииртышья (VII–XII вв.) // Новое в археологии Казахстана. – Алма-Ата, 1968. – 98–111-бб.

Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. в 5 т. – Т. 1. – Алма-Ата, 1961. – 776 б., илл.

Диваев А.А. Приметы на разные случаи // Этнографические материалы. – Вып. VII. –Ташкент, 1901. – 75 б.

История Казахской ССР. – Т. I. – Алма-Ата: Наука, 1977. – 477 б.

Камбар батыр // Торт батыр. – Алматы, 1990. – 189–214-бб.

Кой-крылган кала. – Москва, 1967. – 347 б., ил.

Кыз Жибек // Қазақ эпосы. – Алматы, 1958. – 570–657-бб.

Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. – Санкт-Петербург, 1881. – Вып. 11. –87 б., ил.

Тохтабаева Ш.Ж. Серебряный путь казахских мастеров. – Алматы, 2005.

哈萨克女人服装的语义

Sh. Tokhtabaeva

哈萨克女人外观上展现她们视觉审美价值的最重要的元素为珠宝首饰，主要是银制首饰，而富有人家里黄金首饰比较常见。带有色彩，闪光，华丽点缀以及挂着细小铃铛吊坠的装饰品营造出一种“神奇”的护身氛围，同时还有节日的庄重感，为女性服装赋予了艺术的完美。有了珠宝首饰，女人充满自信，而没有它们，女人们会感觉像受了伤，或被“剥光”。

在过去，女孩和年轻妇女如果没有佩戴任何装饰就出现在公众面前则会被认为是不体面的。据哈萨克传统，在服装上没有珠宝装饰象征着女孩或妇女是在哀悼中。在我们这个时代也有受访者说《没有珠宝装饰的女人就像一棵树没有叶子的树》。

首饰的质量和数量在视觉上显示了女人的社会地位和财产，因为女人是 –首先是父亲的，然后是丈夫的 - 一种“投资”。因为在经济困难时候，可以随时用这些首饰进行支付。

装饰程度和首饰形式的复杂性与女人的年龄阶段相对应，如小女孩，少女，新娘，年轻女人，中年女人和老年妇女都有相应的首饰形式。从三岁开始，就给女孩扎耳垂，佩戴了较轻的银耳环。随着年龄的增长女孩饰品的数量和质量（即艺术和设计的复杂性）都提高。

在女性房间里不可或缺的珠宝首饰不仅受到审美和典型性的影响，而且还受到深刻洞察力的筛选。例如，根据一些关于首饰的长期的实地调研资料（Тохтабаева, 2005, с. 413–417），首饰除了有艺术的功能，还实行了魔法（保护和招好运）的作用，以及反映了年龄，财产和社会地位。另外，珠宝解决了民族整合问题（表现在类别，命名，象征结构上），强调了哈萨克文化的完整性。此外，珠宝艺术作为民间艺术反映了地区区分的功能，例如像哈萨克斯坦扩展领土的每个地区都有原始的艺术和技术手段。

从远古时代人们就保持了一个信念，即金属首饰的叮叮声响会阻止消极力量，以及银制品的光耀将反射掉所有负面的东西。与传统首饰相关的迷信观念在老一辈哈萨克妇女中还存在。国人观念中相当稳定的信念是金银首饰与身体的接触会消除身体疼痛，以及还有其他多种治疗效果。

现在来关注一下十八世纪到二十世纪初，首饰在女孩服装上的艺术和象征意义。在全国各地，女孩的一套衣裳 -- 除了少数特例（Kasab）外 -- 包括了一个圆柱形的帽（takiya），用国外市场上购买的白，红，金，蓝等鲜艳色彩的棉，丝绸，丝绒制

Мойын әшекейі – өңіржиек. XIX ғ. Күміс, шыны, қалыптау, бедерлеу. Батыс Қазақстан
胸饰Onirzhiek。19世纪。银，玻璃，冲印，压花。西哈萨克斯坦州
Chest decoration onirzhiek. XIX century. Silver, glass, stamp, stamping. Western Kazakhstan
Нагрудное украшение – өңіржиек. XIX в. Серебро, стекло, штамп, тиснение. Западный Казахстан

作的褶边长裙，在长裙外穿的夏季无袖外套，以及有袖外衣。在冬季，女孩们穿温暖的外套，外套有时带有毛皮。在阿克托别州，女孩子穿从喀山塔塔儿借鉴过来的带刺绣和后叶片的，以及饰有金色或银色边缘的帽子， 而不是圆柱形帽（takiya）。

女孩子头戴顶部附有猫头鹰羽毛的圆柱形帽（takiya），穿鲜红颜色的无袖外套，其上别有各种珍珠母，银板，珠宝首饰，如扣环，胸针，银制吊坠，镶嵌在银架上的护身玛瑙石（玛瑙，红色玻璃），硬币，三角形板状护身符，带三个吊坠的首饰，较为平坦但有体积的装饰纽扣。纽扣有时也有吊坠。

在十九世纪下半叶到二十世纪，在takiya帽子和外套上发生了变化，即头饰和服装的装饰物被金银线条纹，以及从金银饰花边上剪下来的装饰贴花所取代了，这是由于通过贸易国外的物资也变得容易获得。

在所列出的首饰的广泛种类中，旨在履行保护功能且带有吊坠的玛瑙石（Akyk）护身符，鹰脚吊坠护身符（Uki ayak），三角形护身符（Tumarsha）都彼此不同。带有吊坠的玛瑙石护身符是镶嵌在银框架中的盘状，球形，矩形，花瓣形，心形和其他形的玛瑙石（有时被玻璃熔体所代替）。通常石块上刻有纹理和花丝图案，可以有效地看到玛瑙的深颜色，它赋予首饰异国情调和光彩。各种装饰吊坠经常挂在宝石架上。

鹰脚吊坠护身符（Uki ayak）是镶嵌在银架上的猫头鹰爪子，被认为是在保护佩带者的护身符中最有效的。这种护身符以及猫头鹰的羽毛甚至会捆绑在婴儿的摇篮上。这是由于在哈萨克人的传统观点中像猫头鹰之类的夜鸟能够180度旋转头部而能看到周围的一切，并拥有一种特殊的魔法能力，能够抵御一切负面因素。

三角板护身符（Tumarsha）实际上在所有哈萨克人中都被认为是具有保护力量的。三角形象征着一切事物的出现，发展和完成；它体现了绝对的完美和完整性。这种数字价值观将世界分为3个垂直分布的层次：上层 - 天堂，中层 - 世界，下层 - 死者的世界（Валиханов, 1961, p. 480）。由于这种主题与宇宙最重要的类别之间的相关性，它从古时候就在哈萨克人中被认为是一个普遍性的符号之一，被理解为一个强大的护身符(Потанин, 1881)。

在公元前四世纪到公园十世纪在东方得到了重要语义的三角形主题被认为是神力的象征（Кой-крылган кала, 1967, p. 179）。

主要由于珠宝首饰，少女的服装获得一种艺术象征意象。其象征意义可能追溯到最古老的时期 ，即公元前 18世纪到前8世纪。考古发掘支持我们的观点。 在很多考古发掘中我们发现了青铜器装饰物：盘状板，手镯，戒指，玻璃球制成的珠子，扣环，不同类型的世俗穿戴的戒指，发夹，吊坠。即使在那个历史时期，也有物件用螺旋形式制造。很显然，它具有某种象征意义 (История, 1977, pp. 114, 116, 118, 119)。

在哈萨克人的传统中，耳环总是被放置在女孩的耳垂中。这是女性不可缺少的标志，同时也是一种护身符。耳环被认为能够阻止进入耳朵的邪灵。在耳垂上佩戴耳环时，她们会说：“愿你的耳朵不痛，不要听到坏事，愿你的脸庞美丽可爱”。过去，耳环的缺失也意味着无生育能力。在相亲仪式Syrga tagu上（即佩戴耳环礼），来相亲的新郎家为准新娘赠送耳环。鲜艳的色彩，银色或金色的光泽以及吊坠的摇曳与女性的魅力相应，因此耳环的造型也非常多样化。

女孩辫子的装饰品也是必要的。 当给女孩们赠送发饰的时候，人们会说，“愿你长发飘飘，浓密乌黑”，也就是说浓密的长

Камзолға арналған ілмек – қапсырма. XIX ғ. Күміс, шыны, қалыптау, бедерлеу. Батыс Қазақстан
外套扣钩 Kapsyrma。19世纪。银，玻璃，冲印，压花。西哈萨克斯坦州
Clasp for Camzol kapsirma. XIX century. Silver, glass, stamp, stamping. Western Kazakhstan
Застежка для камзола – қапсырма. XIX в. Серебро, стекло, штамп, тиснение. Западный Казахстан

发被认为是女性魅力的重要标志之一。 在过去，女孩的头发被编织成一排排小辫子。 十九世纪末起，头发开始被辫成两条辫子。女孩头发上有很多银饰吊坠。 毫无疑问，家长听吊坠的声音可以判断女儿离家有多远。

辫子饰物通常出现在口头和诗歌作品中，当表达女孩的外在美的时候它们就会成为一种表达手段，例如在英雄史诗《美女芝别克》（Kyz Zhibek）中，他们以辫子上的黄金吊坠的形式出现（Кыз Жибек, 1958, p. 583, 590）。人们相信一部分灵魂（生命力）居住在头发里，所以他们必须被饰物所“保护起来”。头发不能剪短，梳理后掉落的头发不能扔掉（Диваев, 1901, p. 56）。

女孩们身上还穿戴了一件挂于胸前的类似项链的饰物（Orinshe），其用刺绣，硬币，银板，镶框里的彩色宝石和吊坠来装饰。这种饰物的形式有新月形，三角形以及长方形。在哈萨克斯坦大部分区域女孩们戴的是用不同的宝石和银制饰物点缀的水平结构的项链，但哈萨克斯坦西部的女孩们一般戴一个巨大的三或五角结构的项链（Onirzhiek）。

如果说胸前饰物 -- 尤其是像Onirzhiek这样的 -- 以自己的庄重给女孩一种庄严的优雅的话，那么重量较轻，蓬松的Alka项链因自己优雅的吊坠设计展示一种喜庆。它们由银制球形体，硬币，片状和镂空状的徽章，支架中镶嵌的宝石，珊瑚，玛瑙或珍珠组成。在这种项链中，神奇力量不仅来自项链的多个组件，更来自制作材料的特性（玛瑙，珊瑚，珍珠）。根据相似性原理，珠子的数量标准与丰收和多子多孙的观念相关。

女孩们胸前也经常佩戴筒状护身符Boytumar。在其中可能放置有古兰经经文断落或者别的任何护身和辟邪物。此外，还有专门为女人们设计的由两部分（三角形和管状）组成的护身符Boytumar。所有类型的护身符都用各种装饰吊坠所装饰。

护身符的保护意义不仅在于内容，而且还在于其形状。三角形表达了三层世界（上层，中层，下层）的概念，同时也象征着女性。管状表现了宇宙密码，男性。其与三角形相结合象征着生育观念。护身符一般用链子套装在胸前。中亚，中东和埃及的穆斯林人民也有类似形式的护身符。

外套胸口是通过一个由两部分组成的扣环扣起来的，它们以铰接式或环状方式相互扣在一起。有时为了显得优雅，使用几个相同的扣钩，并被垂直安排。 珠宝工匠们（Zerger）使用硬币，金属支架上镶嵌的宝石，珍珠母和金属制作这些纽扣。它们可能都是镂空或全金属的。纽扣形状有不同的形态，如几何图案，宇宙天体图，植物，动物，日常物体形状以及人形。

女孩们腰部装饰了一条优雅的腰带，丢失该腰带等同于女孩丧失自己荣誉。女性腰带（Beldik）在强调腰部的时候很有效率，展现了女子身材的苗条。用镂空环结构制造的腰带被称为环状腰带（Shiratpa belbeu），用镶嵌在金属支架上的宝石制作的腰带为宝石腰带（Tas belbeu）。由皮革带，绒面革，丝绒带，金银饰花边带，条纹带和银板制作的腰带被称为施特拉腰带（Shytyraly belbeu），卡玛尔腰带（Qamar belbeu）。腰带也可以用金线绣装饰。在过去，非常富有家庭的女孩们都拥有一条由银或金线编织而成的耀眼的腰带（Datqalyq belbeu）。

开口的和不开口的手镯也是女性装饰中不可或缺的一个元素，没有手镯女人会感到被剥夺。女性一般佩戴成对的手镯，每个手腕各戴一个。手镯有圆条手镯（Zhumyr bilezik），双条螺旋手镯（Burama bilezik）， 也有像表带的表带手镯（sagat bilezik）。 因产地的艺术风格， 扁条手镯的宽度和装饰与设计各不相同。扁条手镯中特别引人注目的是镂空合金，具有S形突出的金属丝边缘的手镯。还有套件手镯，即一套手镯和戒指 （saqinaly bilezik），五指手镯（bes bilezik），带链的手镯（shynzhyrly bilezik） 即手镯和指环被链条所连接起来。这样的首饰充分展现了少女温柔的手指如诗如画的美。根据先前的研究，土库曼，达吉斯坦，印度妇女也经常佩戴这些类型的手镯（Тохтабаева, 2005, p. 113）。

人们认为佩戴手镯可防止关节疼痛，加强手的仪式性，纯洁性。做恶梦过程中赶走邪恶势力。但是特别重要的是，手镯能保持人的活力。在哈萨克传统观念中，人们认为如果不纯洁的邪灵能够通过人的耳朵和头发进入人体的话，那么人的生命能量主要通过手掌离开人体，所以年老妇女由于害怕失去最后的体能，至少必须佩戴一般的圆条手镯（ Тохтабаева, 2005, p. 280, 281）。除了手镯图案的各种语义，显然，手镯也起到了魔法的作用。在许多民族的传统中，手镯有护身的属性。由于这些原因，除了别的护身符，孩子们的手上经常戴有的黑白或者红蓝色珠子手链。

指环不仅反映了佩戴者的艺术和审美水平，而且还反映了其财产和社会地位。它们被用作护身符，辟邪物，人际关系中交换的礼物，以及赋予有某种特殊感情的标志。事实上，送一个戒指可以无言地表达一种愿望和想法，送出一个亲密内涵。这种与戒指相关的微妙语义不仅在东方而且在西方人中都很常见。女人们在手指上戴上几枚戒指和指环，这使得她们的手显得很优雅。

整个宽度上都一致的戒指被称为指环（sakina）。扁条指环（zhuzik）有不同的形式：有圆形，椭圆形，三角形，叶形，

芽形，里拉琴形等。 乌龟形银戒指（Tasbaka zhuzik）在哈萨克人中是长寿的符号。这种戒指特别受到哈萨克年长妇女们的追捧，她们认为这会延长他们的生命。

被称为鸟喙戒指（Qusmuryn zhγzik，Qustumsyk zhγzik）的指环，具有大型的戒指冠类似鸟喙形状的戒指被赋予了特殊的保护性能。鸟喙主题可以追溯到塞人时期，它被编织在许多其他象征性装饰品的结构种。基于其在哈萨克斯坦的广泛分布，这个戒指可以归结为哈萨克民族标志，这种典型特征在其他文化中没有表现出来。这种戒指的技术和装饰特征根据其流行的区域不同，是哈萨克斯坦珠宝艺术的当地特征的一种指标。

当给人送戒指和指环时，人们说："Kolyn onerli bolsyn"即，愿你的双手技艺高超。对戒指和指环魔法和净化力量的信念是一种泛东方现象，预示了戒指广泛的功能。就因为对戒指清洁功能的信念，哈萨克人在婴儿四十天洗澡礼的洗澡水中投掷了银戒指。

根据传统观念，每个哈萨克女人都应戴戒指或指环，否则她所烹饪的食物将被视为"不清洁的"。在这方面，哈萨克人甚至有一种说法："要想做的饭清洁，手指上必须戴有戒指"。在哈萨克人的信念中，中指上是不能佩戴戒指的，否则可能会带来家庭成员的死亡。因此，只有一个失去父母的女孩才能在中指上戴戒指。这种情况下，戒指就成了一种信息的标志。

少女们穿的鞋子是鞋跟比较高，并挂有小铃铛的牛皮靴子。这种鞋子饰有浮雕花纹和银制覆盖物的，是富有女孩的属性的。根据现场研究数据，制作一双这样的鞋子需要一个半月，订制的客户用一匹骆驼和一匹马来换取。

可以说，哈萨克珠宝首饰的艺术展现力在新娘的婚礼服上达到了最高点，其中也保存了最保守的特征。在穿婚礼服时，女孩以上提到的首饰上还追加了更多其他首饰来补充，以试图去创造富贵的印象。所有这些装饰的意欲是创造庄重豪华以外，同时还为了保护新娘免遭邪恶的眼睛和"邪恶的语言"，并用珠宝魔力去达到保持健康以及多子多孙和幸福的生活。

在这方面，婚礼服用一些标志性的图像，即以天体，植物，动物，日常物体，人形图案等程式化图像得到了补充，这些图案共同反映了宇宙的丰富性。一些首饰的形象和艺术内涵体现宇宙天体：太阳，月亮，星星等，也有首饰体现植物丰富性，还有一些象征动物世界的能量。婚礼服上不可或缺的一个要素是生育女神，儿童和家庭香火守护神乌麦（Umai ana）。总之，人们想方设法用很多叮铃铃作响的各种珠宝吊坠装饰来点缀婚礼服，以此来反射掉所有负面能量，同时吸引一切好的和正的能量。

不像少女的耳环，婚礼时戴的耳环具有很多吊坠的，有时还有好几层。吊坠形态有种子形，花瓣形和谷穗形，其表达的思想内容也有很多。根据传统信念，戒指冠圆顶形的，锥形的戒指，即洞房戒指（Otau zhuzik）具有促进福祉，婚姻幸福的功能。戒指的这种模拟圆屋顶的冠，被认为可以使家庭繁荣昌盛。因此，这种戒指通常送给结婚的年轻人。

哈萨克斯坦西部的有两个戒环和大型冠和镶嵌有几个宝石的亲家戒指（Qudagi zhuzik）象征两个家族的联合。这样戴在两根手指上并寓意庄重的戒指，通常被准婆婆赠送给准新娘的父母，以表达对她女儿的保护和良好的婆媳关系的保证。有时，相亲双方互换了这样的戒指，这有助于子女们婚姻的稳定和幸福。

事实上，婚礼服上的艺术形象语言展示了哈萨克人认知的世界模式，即在前文中提到过的三层世界：上，中，下层世界（Валиханов, 1961, p. 480）。在这方面，应当注意的是，高达70厘米的锥形设计的新娘婚礼帽（Saukele）。按照传统的世界观它象征着太阳光束，即表示上层世界。帽Saukele的形态与出自伊塞克墓穴的金人帽很相似（Акишев, 1984）。以及与十至十二世纪的三个属于突厥名流夫人的帽形状相重叠 （Арсланова, 1968, pp. 98–111）。

哈萨克人用纸板，金属做Saukele帽的框架，然后用红色，蓝色，金黄色的丝绒，织锦包起来。哈萨克人尽可能丰富地用各种银针首饰，太阳形徽章，镶嵌在支架中的彩色宝石，珠子和其他具有传统保护和辟邪功能和有益特性的装饰品装饰了Sukaele帽。他们还试图把有吊坠的护身玛瑙石（Akyk），三角形护身符（Tumarsha），有吊坠的辟邪物（Uкi ayaq）也包含在Sukkela帽装饰品的组成中。Saukele帽上特别引人注意的是一个有（不同变体）女性轮廓的形象，这是象征生育女神Umay的形象。此外，在Saukele帽上还有山的主题，象征人的成功高攀，家庭生活富裕，还有多枝三叶草主题，象征多子多孙。

在Saukele帽上装点有银制的饰物 Totbeldirik，有时候还有一串猫头鹰的羽毛。Saukele帽的水平边缘有连着种子形吊坠的链子，吊坠象征多子多孙，尖峰花纹象征保护身心健康的护身符，蛇头代表护身的标志以及象征生育力，以及其较长的形状像生殖器，寓意男孩的诞生。

从帽的底部边缘两鬓处有珊瑚珠链下垂，被称为脸颊珠子（Zhaq monshaq，Saukelenin bet monshagy），其也被认为有多子多孙的寓意。这些吊坠在水平位置被银制装饰板所截开。有时珠子上面覆盖有由锦缎，丝绒制成的叶片，其颜色通常是红色的。 这些叶片被缝在Saukaele帽的两侧，用金色和银色丝线把各种珠宝缝在它上面。

从帽的侧面边缘悬挂下吊坠装饰，被称为Shekelik。它们的长度不同，有时下垂超过肩膀水平。这些产品组成部分发挥护身符和招繁荣昌盛的功能，它们的形状有球形，圆锥形，山峰形，以及生育女神Umay的形象。有时这些饰物通过在下巴下面伸展的链条连接起来。帽后面是一面下垂的白色绣花面纱。

人们对待Saukele帽非常细心，不能使它掉落，不能放倒；通常新娘将saukele放在了一个搁在体面的地方（在毡房入口的对面）的装衣物和首饰的小箱子上。在部落间纷争的时候，人们抢夺马，牛以及装饰华丽的saukele，其被认为是最有价值的战利品。

结婚后，新娘（在第一个孩子出生之前）继续戴saukele帽，间接显示了其来自娘家的地位。珠宝虽然被认为是女性的个人财产，但并不是不可侵犯的。通常他们的饰物被赠送给丈夫的女性亲属，传统习俗中有很多这种赠送礼物的场合（Аргынбаев, 1973, p. 282）。大多数时候，新娘都把她的珠宝饰物送给了自己丈夫还未出嫁的妹子们，这被看作是对女孩们幸福，好运，财富和繁荣的神奇祝福。老年妇女佩戴了低调的饰

物（耳环，手镯，指环，外套扣子，而辫子上她们通常佩戴了箱子的钥匙）。

哈萨克人的观念中，女人一生中卸下所有饰物的时刻象征着死亡。在过去，相同的寓意也发生在从身上卸下护身符和辟邪物的时候。这种情况在史诗《卡姆巴尔巴特尔（Kambar bater）》里有出现：

因为这个不幸，她从她的脖子

卸下自己的护身符.....（Камбар батыр, 1990, p. 434）

根据传统，在两种情况下哈萨克斯坦女人卸下了自己的首饰：在分娩期间以及为丧夫哀悼的时候。根据此前进行的历史研究和比较研究的结果已经确认世界上许多民族的传统中有类似的现象（Тохтабаева, 2005, p. 285, 286）。

因此，正如我们所看到的那样，女士服装上的装饰品直至死亡一直存在。哈萨克人除了耳环没有将珠宝首饰留在死者身上的习惯。人们认为，尸体应该干净地下葬，不能被任何东西缠身以及不能有金属压着身体（Аргынбаев, 1973, p. 286）。这种习俗的出现可以解释为葬礼仪式演变向实用主义方向发展的结果。类似的观点在西伯利亚其他突厥语的布里亚特，多尔干，铁林哥特（telengit），雅库特等人民中也有（Тохтабаева, 2005, p. 285, 286）。耳环不能以通常的方式被卸下，而只通过切开耳垂来卸。这象征年长妇女佩戴大型耳环，然后耳环下压耳垂将其逐渐撕裂开了。

总之，应该强调的是，作为哈萨克珠宝工匠们（zerger，usta）主要作品的这些装饰物，在塑造女性神秘光环，色彩缤纷的辉煌，同时提供心理上的安慰，给予免受一切负能量的信心方面起来重要作用。

文學=参考文献

Акишев К.А. Искусство и мифология саков. – Алма-Ата Наука, 1984.

Аргынбаев Х.А. Семья и брак у казахов. –Алма-Ата, 1973. – 328 с.

Арсланова Ф.Х. Памятники Павлодарского Прииртышья (VII–XII вв.) // Новое в археологии Казахстана. – Алма-Ата, 1968. – С. 98–111.

Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. в 5 т. – Т. 1. – Алма-Ата, 1961. – 776 с., ил.

Диваев А.А. Приметы на разные случаи // Этнографические материалы. – Вып. VII. –Ташкент, 1901. – 75 с.

История Казахской ССР. – Т. I. – Алма-Ата: Наука, 1977. – 477 с.

Камбар батыр // Торт батыр. – Алматы, 1990. – С. 189–214.

Кой-крылган кала. – Москва, 1967. – 347 с., ил.

Кыз Жибек // Қазақ эпосы. – Алматы, 1958. – С. 570–657.

Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. – Санкт-Петербург, 1881. – Вып. 11. –87 с., ил.

Тохтабаева Ш.Ж. Серебряный путь казахских мастеров. – Алматы, 2005.

SEMANTICS OF THE COSTUME OF THE KAZAKH BRIDE

Sh. Tokhtabaeva

The most important value in the formation of the aesthetic visual appearance of the Kazakh woman was jewelry, made mainly of silver, and for the rich of gold. It was decorations with color, glitter, ornamental play, as well as melodic ringing of pendants created an atmosphere of «magical» security and at the same time festive solemnity, giving artistic perfection to the female costume. With jewelry, the woman felt full and confident, whereas without them she was, as if, wounded and «stripped».

In former times a girl and a young woman was considered not decent to be in public without decorations, if for no reason. According to the Kazakh tradition, the lack of jewelry in the costume indicated that the girl or woman is in mourning. Respondents even nowadays say that a woman without ornaments, like a tree without leaves «ashekey zhok aiel zhapiragy zhok agashpen teng».

The quality and quantity of ornaments visually displayed the degree of social and property status, since the woman was, in a sense, an object of «investment» from her father and then her husband. Under difficult circumstances, it was always possible to pay off the decoration.

The degree of decorativeness and complexity of the forms of jewelry was correlated with age: a girl, a girl, a bride, a young woman, a middle-aged woman. From three years pierced the girl's earlobes, inserting light silver rings. As the girl grew older, the decorations increased in quantitative and qualitative (in terms of the complexity of artistic and technical design) relations.

The indispensable presence of jewelry in the ladies' toilet was dictated not only by aesthetic and representative purposes, but also by deep insight. As the materials of long-term field research have shown (Тохтабаева, 2005, pp. 413–417), decorations, besides artistic purpose, performed magical (protective and stimulating good) roles, reflected age, property and social status. In addition, the jewelry art was aimed at solving the ethno-integrated problem (manifested in the categories, nomenclature, symbolism), which emphasized the integrity of Kazakh culture. In addition, jewelry art, as folk art,

reflected the ethno-differentiating function, as in each area of the extended territory of Kazakhstan there were original artistic and technical techniques.

There has long been a belief that the ringing of metal jewelry will frighten off negative forces, and the shine of silver will reflect all the negative. Superstitious performances associated with traditional ornaments are still alive among older Kazakh women. Stable in the popular idea is the idea that the contact of jewelry with the body removes bone pain and has a variety of therapeutic effects.

Consider the artistic and symbolic role of jewelry in the relationship with the maiden's clothing of the eighteenth and nineteenth centuries. XX centuries. All over the country, with a few exceptions (touch), the girl's clothing range included a skull cap of a cylindrical shape, long dresses with frills sewn from cotton, silk, velvet fabric of white, red, golden, blue and other light colors purchased in foreign markets. Over the dress in summer, a fitted sleeveless jacket was worn, on top of which, on cooler days, a beshmet with sleeves was put on. In winter, the girls wore a warmed cap, sometimes on fur. Girls in the Aktyubinsk region instead of wearing the borrowed from the Kazan Tatars) embroidered haggard headgear with a back blade, the edges of which were decorated with golden or silver fringe.

The girl's maiden skullcap, crowned with a sultanak of feathers, an eagle owl and a camisole, was predominantly red, decorated with various mother-of-pearl, silver plaques, jewelry such as: fibula tana, brooch tuireuish, swaying kumi salpinshak pendants, stone protectors (carnelian, red glass) in silver rims with pendants, coins, triangular plates-protectors of tumarsha, pendants-charms uki ayak, flat and voluminous decorative buttons, sometimes, with pendants.

In the 2nd floor. XIX-beg. XX centuries. It used to happen that in the headgear of clothes and clothes the decor of jewelry was replaced with embroidery of golden, silvery crochet, fringe, as well as ornamental appliqués cut from the dowel, which was due to the greater availability of materials supplied by trade.

Of the listed decorations with capacious signage, amulet-stones akyk with pendants, pendants-amulets uki ayak, triangular plates-protectors tumarsha, designed to perform a protective function, differed. Charms-amulets akyk were carnelian (sometimes replaced by glass melt) disk, spherical, rectangular, petal, heart-shaped and other forms in a silver frame. Often the stone was covered with a grain and a filigree pattern, through which the deep color of carnelian was effectively seen, giving the product exotic splendor. Various ornamental pendants were often attached to the stone.

Charms-charms uki ayak, which are claws of an owl, set in silver, were considered the most effective for saving from all misfortunes, they were tied even to the cradle of an infant, as well as bundles of owl's feathers. This was due to the traditional outlook of the Kazakhs that the eagle owl, like a bird of the night, capable of turning its head by 180%, sees everything and has a special magical power capable of counteracting everything negative.

Triangular plates-protectors of the march were endowed with protective force in the representation, practically, of all

Сақиналы білезік – бес білезік. XIX ғ. Күміс, шыны, қалыптау, бедерлеу, өру. Батыс Қазақстан
.带戒指的手镯，Bes Bilezik。19世纪。银，玻璃，冲印，压花。编织物。西哈萨克斯坦州
Bracelet with rings without bilezik. XIX century. Silver, glass, stamp, stamping. weaving. Western Kazakhstan
Браслет с перстнями – бес білезік. XIX в. Серебро, стекло, штамп, тиснение. плетение. Западный Казахстан

Kazakhs. The Troika symbolizes everything that implies the emergence, development and completion, it embodies the absolute perfection and exhaustion. This digital value divides the world into 3 vertical levels: the upper one - the heavenly one, the middle one - the terrestrial one, the lower one - the dead world (Валиханов, 1961, p. 480). Due to the correlation of this motive with the most important categories, it has become from the old-time view of the Kazakhs one of the global symbols of a universal character and is understood as a powerful amulet (Потанин, 1881).

The motif of the triangle, which received an important semantic expression in the East in the IV century. BC. – X century AD was considered a symbol of divine power (Кой-крылган кала, 1967, p. 179).

The girlish costume acquired an artistic symbolic imagery, mainly due to jewelry, the symbolic significance of which probably dates back to the most ancient times - the eighteenth and eighth centuries BC, in favor of what they say archaeological excavations, in which were found bronze decorations: disc-shaped plates, bracelets, rings, beads made of vitreous paste, buckles, temple rings of different types, hair clips, pendants Even then, the items were decorated with spiral motifs, obviously, endowed with a certain symbolism (История, 1977, pp. 114, 116, 118, 119).

In the tradition of the Kazakhs, the earrings were invariably placed in the ear lobes of the girl - an indispensable marker of the female and at the same time a guard. Earrings were considered capable of preventing the entrance into the ears of evil spirits. Striking the elegant earrings in the lobes of their ears, they would say: «Kulagin auirmasin, zhamanshylyk estime, beting azharly bolsyn» so that they do not ache and do not hear bad ears, so that their face is beautiful. In the past, the absence of earrings meant asexuality. They, among other values, from the groom's side were surely presented to the bride during the matchmaking of the cheese taғu (wear earrings). Shading women's charm with their colorful, silvery or golden shine, the swaying of mobile suspenders, the earrings were modeled very diverse.

Obligatory were decorations for the girl's braids. When giving to their girl they said: «Shashing uzun bolsyn, Kalyng bolsyn» - let the hair be thick and long, which was considered an important constituent sign of feminine charm. In the old days, the girl's hair was plaited in rows of small braids, from the end of the nineteenth century. hair began to braid in two braids.

Волосы непременно декорировались серебряными украшениями с подвесками, по звону которых родители могли судить о степени отдаленности дочери от дома.

Ornaments for braids are often used in oral and poetic works as expressive means when characteristics of the external virtues of girls are given, as, for example, in the epic «Kyz Zhibek», where they are designated as gold pendants in braids (Кыз Жибек, 1958, p. 583, 590). It was believed that the hair is inhabited by a part of the soul (life force), so they were «protected» with decorative ornaments. Hair could not be cut, and combed hair – throw (Диваев, 1901, p. 56).

The girls also donned a cloth onirshe, decorated with embroidery, coins, silver plates, colored stones in frames and pendants. The forms of such bibs were in the form of a crescent, a rectangle, a rectangle. On the greater territory of the republic there were necklaces of alka with a horizontal composition formed of different stones and silver decorative elements, and in Western Kazakhstan they wore a massive three-five-part chest ornament onirzhiek.

If the breast decorations, in particular the type of onions, gave the girl a solemn solemnity, then the light and sumptuous design with exquisite pendants made the necklace-alka festive elegance. They were made up of silver globular figures, coins, lamellar, openwork medallions, stones in the frame, coral, carnelian or pearl beads. In such necklaces, magical miraculous significance was attached, both to the multiplicity of the constituent parts, and to the properties of the material (cornelian, coral, pearls). The quantitative sign of the beads, on the principle of similarity, was associated with the notion of abundance, a large offspring.

On the chest, amulets were also worn more often than the tubular form of the boytumar, inside of which was a prayer from the Koran and all kinds of amulets. In addition, there were two-part (triangular and tubular forms) amulets of boytumar designed for women. All types of products are complicated by a variety of decorative pendants.

The protective significance of the amulet was not only due to the content, but also the form. Triangular form, expressed the concept of three levels of the world (upper, middle, lower) and at the same time feminine. The tubular form personified the cosmic count, the masculine principle, and in conjunction with the triangular symbolized the ideas of fertility. They put amulet suits on their chests with a chain. Amulets of similar forms also existed among the Muslim peoples of Central Asia, the Middle East, and Egypt.

The camisole was fastened with the help of a two-part buckle closure, which were connected in a hinged or loop-like manner. Sometimes for the elegance used several identical clasps, deported to discharge along the vertical. Zergers made them out of coins, ornamental stones in frames, pearly plaques, and also from metal, which were both openwork and all-metal. The forms of fasteners reflect different motifs: geometric, cosmogonic, plant, animal, object-everyday and anthropomorphic.

The waist was covered with a smart belt, the loss of which was equated with the loss of honor by a girl. Female belts beldik with their efficiency accentuated a thin waist, emphasized the slenderness of the figure. Products, mounted from the openwork links, are called shiratpa belbeu, of stones in the frame is - tasty belbeu. Belts made of leather, suede, velvet, pockmarked, woven stripes with a set of silver plaques are called shytyraly belbeu, kamar belbeu. The belts could also be decorated with crochet embroidery. In the old days, very wealthy girls possessed a sparkling belt of datkalik belbeu, woven from silver, gold wires.

Bracelets closed and undisclosed were also one of the indispensable attributes of the toilet, without which the woman felt deprived. Wore usually paired bracelets, sometimes two units on each hand. The bracelets were rod zhumyr bilezik, twisted from two rods of the burama bilezik, in the form of a clock sagat bilezik. Flat bracelets were of different widths and decorative design, which corresponded to local art stylistics. Among the wide bracelets of particular interest are cast tracery, bracelets with S-shaped wire lining around the edges, as well as «garnished» bracelets sakinaly bilezik, bes bilezik, shynzhyrly bilezik that connected by means of chains with rings. Such a product was a magnificent picturesque frame of gentle girl's hands. Similar type of bracelets, as was previously analyzed, also existed among Turkmen, the peoples of Dagestan, India (Тохтабаева, 2005, p. 113).

The people consider that wearing bracelets prevents pain in joints, strengthens the ritual purity of hands, drives away impure forces during nightmarish dreams. But what is especially important, bracelets retain vitality. In the traditional consciousness of the Kazakhs, the notion that if impure spirits can enter a woman through ears, hair, then energy gradually leaves mainly through the palms of the hand, therefore the old women, for fear of losing their last strength, necessarily carry at least modest bar bracelets (Тохтабаева, 2005, p. 280, 281). In addition to the semantics of the pattern in the bracelets, it seems that the magic of the circle is also used, which in the view of many peoples is endowed with a protective property. From these considerations, among other amulets, a bracelet

of black and white, red and blue beads was often put on the child's arm.

Signs brightly reflected not only the artistic and aesthetic level of the owner, but also the property and social status, they were used as an amulet, amulet, an exchange gift in diplomatic relations, a sign indicating the presence of special feelings. In fact, giving a ring, you could express your secret desires and thoughts without words, give a sign of intimate content. Similar semantic shades associated with the ring, were common in many other peoples, both East and West. Women could put on their fingers a few rings and rings, which gave the brush an elegant look.

Rings, even on the whole width, are called sakina. The flat shields of the Zhuzik rings are of a variety of shapes: in the form of a circle, an oval, a triangle, a leaf, a bud, a lyre, etc. Silver rings, like a tortoise, tasbas zhuzik, served as symbols of longevity for Kazakhs. Such products were especially sought by Kazakhs of old age, believing that this would prolong their life.

Rings of the type kus muryn zhuzik, kustumsyk zhuzik, the volume caste of which remotely resembles the shape of a bird's beak, was endowed with a special protective feature. The beak's motif is ascending to the Saka period, it is woven into the figurative structure of many other ornaments. This ring can be attributed to the ethnic sign, based on its wide distribution throughout Kazakhstan and not expressed typical of this form of the product for other cultures. Such a ring, distinguished by a technical and decorative feature according to the area of its existence, is a kind of indicator of local stylistic features of Kazakhstan's jewelry art.

When the rings and rings were given, they said: «Koling onerli bolsyn» - let the hands be adept. Faith in the magical and purifying power of rings and rings is a pan-Eastern phenomenon, which predetermined a wide range of its functioning. It was with a purifying and benevolent purpose that the Kazakhs threw a silver ring for swimming in the water of a forty-day-old child.

According to traditional ideas, every Kazakh woman should wear a ring or a ring, otherwise the food cooked by her will be considered «unclean». The Kazakhs even have a saying on this subject: «Tamak adal bolu ushin, kolda zhuzik bolu kerek» - that the food should be clean, a ring should be worn on the hands. In the minds of Kazakhs, the rings cannot be worn on the middle finger, which can lead to the death of someone from the family. To wear, therefore, only a girl who has lost her parents, in this case the ring served as a kind of informative sign.

Girls' shoes, kebys boots with high sides, set heels and hanging bells, were sewn from cow's skin. Such footwear, decorated with an embossed pattern and silvery overlays, was the affiliation of rich girls. According to the field materials, for the manufacture of such shoes, for which the master spent 1, 5 months of time, the customer gave the camel and the horse.

It can be said that the artistic imagery of the complex of Kazakh jewelry reached its apogee in the wedding dress of the bride, in which the most conservative features were preserved. In the wedding dress, the above-described girlish decorations were supplemented in large numbers by other products, then they tried to create the impression of wealth. Everything was aimed at creating an impression of solemn luxury and at the same time protecting the bride from the evil eye, «tongue», and also stimulating the magic of jewelry jewelry health, great offspring, happiness.

In this regard, the wedding attire was supplemented with sign decorations reproducing in a stylized form celestial, plant, animal, object-everyday, anthropomorphic motifs, which together reflect the richness of the universe. The imaginative and artistic content of some products was represented by space objects: the sun, the month, the stars, others - the richness of the flora, and the third - symbolized the energy of the animal world. Undoubtedly in the wedding dress there was an image of the Goddess of fertility - Umai, the defender of children and the family hearth. In a word, they tried to introduce into the costume a lot of jewelry with noisy pendants, with colored stones, capable, like silver, to reflect all the negative and at the same time attract all the good.

Unlike girlish earrings, wedding dresses were invariably with pendants, sometimes, many-tiered in the form of vegetable seeds, petals and grains expressing multiplying ideas. According to the traditional idea, a dome-shaped, ring-like ring otau zhuzik (family ring) promotes well-being, family happiness. Such forms of caste, personifying the dome, should stimulate family prosperity. In this regard, such rings are usually given to young people at the wedding.

Symbolized the connection of two families - massive ordered Kazakhstan rings with two tires of the type kudagi zhuzik (rings of marriage) with a large caste sometimes with several inserts of stones. This ring, worn on two fingers and comprehended as a prestigious decoration, was usually given by the parents of the bride of the future mother-in-law for the alleged patronage and good attitude to their daughter. It used to happen that such rings were exchanged for matchmakers, which should contribute to the stability and happiness of the marriage of their children.

In fact, in the wedding costume, the model of the world was displayed in an artistically imaginative language, as it was already noted in the consciousness of the Kazakhs, on three levels: upper, middle, lower (Валиханов, 1961, с. 480). In this context, it should be noted that the bridal headdress of the bride of Saukele, up to 70 cm tall, of a conical design, embodying, according to the traditional world view, the idea of a sunbeam, symbolized the upper world. The Saukele in form has something in common with the headdress-kulakh of a golden man from the Issyk burial mound (Акишев, 1984), and also with three Turkic headdresses, including silver ones, belonging to noble ladies of the 10th-12th centuries (Арсланова, 1968, pp. 98–111).

Kazakhs cardboard, metal skeleton saukele obliged velvet, brocade more often red, dark blue, golden color. As rich as possible, the Kazakhs sought to decorate the Saukele with a variety of silver brooches, sewn badges in the form of solar signs, colored stones in the frame, beads and other ornaments that were endowed with a traditional consciousness of protective and protective, as well as beneficial properties. We tried to introduce in the composition of ornaments also amulet-stones ayak with pendants, triangular plates-protectors of tumarsha, pendants-protectors uki ayak. Particular attention

in Saukela is attracted to jewelry with a silhouette (in different variations) of the female figure symbolically reproducing Umai - the Goddess of fertility. In addition, the motifs of the mountains, personifying the ascent, the family's prosperity, and the motifs of the Trilinist, multi-petalled rosette - symbols of fertility, were present in the saukele.

On the saukele crown wearing the silver pommel tobeldirik sometimes clashed with a bunch of feathers of an owl. The horizontal edges of the saukele were lined with a chain with pendants in the form of vegetable seeds - symbols of fertility, peaks intended to protect health, snake head - talismans and at the same time stimulants of fertility, as well as elongated phalic symbols to stimulate the birth of boys.

From the side edges of the lower part of the headdress, the rows of coral beads, called zhak monshak, saukelening bet monshagy, magically stimulated the ideas of fertility. These pendants were intercepted in places horizontally by silver ornamental plates, and sometimes, from above were covered with cloth blades of alakan, made of brocade, velvet, often red. These blades, sewn on the sides of the Saukele, were decorated with jewelery, embroidered with golden and silvery threads.

From the lateral edges of the saukele hung the temporal decorations of the sabak, shekelik. Their length was different, sometimes much lower than the shoulders. The forms of the constituent parts of these products, playing the role of amulets and stimulants of prosperity, were in the form of a sphere, a cone of peaks, and also the Goddess of Umai fertility, understood as effective stimulators of fertility. Sometimes these ornaments were connected by a chain stretched under the chin. Behind the headdress was a white embroidered veil, facing downward.

With saukele carefully handled, it could not be dropped, put on its side; usually the daughter-in-law put saukele on the smart luggage in an honorable place (opposite the entrance to the yurt). During inter-tribal raids, the Kazakhs hijacked horses and cattle and selected the richly decorated Saukele, considered a valuable trophy.

After marriage, the woman (before the birth of the first child) continued to wear jewelry, showing indirectly the status of the father's house. Jewelry, although considered a personal property of a woman, was not inviolable. Often, the young woman was forced to give away her ornaments to her husband's relatives, which was attended by many occasions, illuminated by tradition (Аргынбаев, 1973, p. 282). Most often, the daughter-in-law gave her nephew to unmarried sister-in-law, which was seen as a magical introduction of the girls to happiness, good omens, wealth and prosperity. Older women treated with ornaments of a modest form (earrings, bracelets, rings, clasps, and to the braids, usually the grandmothers hung the keys from the trunk).

In the Kazakhs' view, the removal of all ornaments during the life of a woman meant symbolic death. In the past, even the charms and talismans had the same meaning in the past, which is reflected in the epic «Kambar batyr», which says:

From misfortune talisman

She tore it from her neck … (Камбар батыр, 1990, p. 434)

And this, according to tradition, was produced by the Kazakhs in two cases: during childbirth and mourning for her husband. A similar picture was observed in the traditions of many peoples of the world, which was previously established as a result of historical and comparative studies (Тохтабаева, 2005, p.285, 286).

Thus, as we see, decorations were present in the women's costume, without fail, until death. It was not customary for Kazakhs to leave jewelry on the deceased, except for earrings. It is believed that the body of the deceased must be clean and free of any burdens and without the weight of metal that can press on the body (Аргынбаев, 1973, p. 286). The appearance of such a custom can be explained as the result of the evolution of funeral ritualism, formed in the direction of practicality. A similar representation is also found in other Turkic-speaking peoples of Siberia, Buryats, Dolgans, Telengits, Yakuts (Тохтабаева, 2005, p. 285, 286). Earrings could be removed not in the usual way, but only by tearing the lobes of the ears. This determined the manner of grandmothers wearing massive earrings, under the weight of which the lobes of their ears were gradually torn.

Summarizing the above, it should be emphasized that the jewelry, which was the main product of the Kazakh jewelers, zerger, usta played the most important role in shaping the feminine image of a halo of mysterious femininity, colorful splendor and at the same time providing psychological comfort, giving confidence in protection from all negative.

Reference

Акишев К.А. Искусство и мифология саков. – Алма-Ата Наука, 1984.

Аргынбаев Х.А. Семья и брак у казахов. –Алма-Ата, 1973. – 328 с.

Арсланова Ф.Х. Памятники Павлодарского Прииртышья (VII–XII вв.) // Новое в археологии Казахстана. – Алма-Ата, 1968. – С. 98–111.

Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. в 5 т. – Т. 1. – Алма-Ата, 1961. – 776 с., ил.

Диваев А.А. Приметы на разные случаи // Этнографические материалы. – Вып. VII. –Ташкент, 1901. – 75 с.

История Казахской ССР. – Т. I. – Алма-Ата: Наука, 1977. – 477 с.

Камбар батыр // Торт батыр. – Алматы, 1990. – С. 189–214.

Кой-крылган кала. – Москва, 1967. – 347 с., ил.

Кыз Жибек // Қазақ эпосы. – Алматы, 1958. – С. 570–657.

Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. – Санкт-Петербург, 1881. – Вып. 11. –87 с., ил.

Тохтабаева Ш.Ж. Серебряный путь казахских мастеров. – Алматы, 2005.

СЕМАНТИКА КОСТЮМА КАЗАХСКОЙ НЕВЕСТЫ

Ш. Тохтабаева

Важнейшее значение в формировании эстетического визуального облика казахской женщины имели ювелирные изделия, выполнявшиеся, преимущественно, из серебра, а для богатых из золота. Именно украшения цветом, блеском, игрой орнамента, а также мелодичным звоном подвесок создавали атмосферу «магической» защищенности и одновременно праздничной торжественности, придавая художественную завершенность женскому костюму. С ювелирными изделиями женщина чувствовала себя полноценной и уверенной в себе, тогда как без них она была, словно, уязвленной и «раздетой».

В прежние времена девушке и молодой женщине считалось не приличным оказаться на людях без украшений, если не было причин. Согласно казахской традиции, отсутствие в костюме украшений свидетельствовало о том, что девушка или женщина пребывает в трауре. Респондентки и в наши дни говорят о том, что женщина без украшений, все равно, что дерево без листьев «әшекейі жоқ әйел жапырағы жоқ агашпен тең».

Качество и количество украшений визуально отображали степень социально-имущественного статуса, поскольку женщина являлась, своего рода, объектом «инвестиции» со стороны отца, а затем мужа. При затруднительных обстоятельствах всегда можно было расплатиться украшением.

Степень декоративности и сложности форм ювелирных изделий соотносилась с возрастом: девочка, девушка, невеста, молодуха, женщина среднего и старшего возраста. С трех лет прокалывали девочке мочки ушей, вдевая легкие серебряные кольца. По мере взросления девочки украшения увеличивались в количественном и качественном (по сложности художественно-технического замысла) отношениях.

Непременное присутствие ювелирных изделий в женском туалете диктовалось не только эстетическими и репрезентативными целями, но и глубокой знаковостью. Как показали материалы многолетних полевых исследований (Тохтабаева, 2005, с. 413–417), украшения, помимо художественного назначения, выполняли магическую (защитную и стимулирующую благо) роли, отражали возрастной, имущественно-социальный статус. Помимо этого, ювелирное искусство было направлено на решение этноинтегрирующей задачи (проявленной в составе категорий, номенклатуре, символике), что подчеркивало целостность казахской культуры. Ювелирное искусство, как народное творчество, отражало этнодифференцирующую функцию, так как в каждом ареале протяженной территории Казахстана бытовали своеобразные художественно-технические приемы.

Издавна существовало поверье о том, что звон металлических украшений будет отпугивать отрицательные силы, а блеск серебра будет отражать все негативное. Суеверные представления, связанные с традиционными украшениями, все еще живы среди казахских женщин старшего возраста. Устойчива в народном представлении идея о том, что соприкосновение ювелирных украшений с телом устраняет боль в костях и оказывает разнообразные лечебные эффекты.

Құдағи жүзік. XIX ғ. Күміс, шыны, қалыптау, бедерлеу, бүршіктеу, алтын жалатпа. Батыс Қазақстан
相亲戒指 Qudagi zhuzik。银，玻璃，冲压，压花，造粒，烫金。西哈萨克斯坦州
Signet of the matchmakers kudagy zhuzik. XIX_в. Silver, glass, stamping, embossing, granulation, gilding. Western Kazakhstan
Перстень свахи – құдағи жүзік. XIX_в. Серебро, стекло, штам, тиснение, зернь, позолота. Западный Казахстан

Рассмотрим художественно-символическую роль украшений во взаимосвязи с девичьей одеждой XVIII – начала XX вв. По всей республике, за некоторым исключением (касаба) в ассортимент одежды девушки входили тюбетейка цилиндрической формы тақия, длинные платья с оборками, сшитые из хлопчатобумажной, шелковой, бархатной ткани белого, красного, золотистого, голубого и других светлых цветов, приобретаемых на внешних рынках. Поверх платья летом надевался приталенный безрукавный камзол, поверх которого в прохладные дни надевали бешмет с рукавами. Зимой девушки надевали утепленный шапан, иногда на меховой основе. Девушки в Актюбинской области вместо тақия надевали заимствованный у казанских татар вышитый канителью головной убор касаба с задней лопастью, края которой декорировались золотистой или серебристой бахромой.

Девичья тюбетейка тақия, увенчанная султанчиком из перьев филина и камзол, преимущественно красного цвета декорировались разнообразными перламутровыми, серебряными бляхами, ювелирными изделиями, такими как: фибула тана, брошь түйреуіш, колыхающиеся подвески күміс салпыншак, обереги-камни (сердолик, красный стеклосплав) в серебряной оправе ақық с подвесками, монеты, треугольные пластины-обереги тұмарша, подвески-

обереги үкі аяқ, плоские и объемные декоративные пуговицы түйме, иногда, с привесками.

Во 2-ой половине XIX – начале XX вв. бывало, что в головных уборах тақия и одежде декор из украшений заменялся вышивкой золотистой, серебристой канителью, бахромой, а также орнаментальными аппликациями, выре-

Қалыңдықтың бас киімі – сәукеле. XIX ғ. Барқыт, аң терісі, күміс, маржан, көгілдір ақық, ақық, смальта, қалыптау, бедерлеу, алтын жалатпа. Батыс Қазақстан
新娘头饰 Saukele。19世纪。丝绒，毛皮，银，珊瑚，绿松石，玛瑙，钴玻璃，冲印，压花，烫金。西哈萨克斯坦州
The headpiece of the bride's saukele. XIX century. Velvet, fur, silver, coral, turquoise, carnelian, smalt, stamp, stamping, gilding. Western Kazakhstan
Головной убор невесты – сәукеле. XIX в. Бархат, мех, серебро, кораллы, бирюза, сердолик, смальта, штамп, тиснение, позолота. Западный Казахстан

занных из позумента, что произошло из-за большей доступности материалов, поставляемых торговлей.

Из перечисленных украшений емкой знаковостью отличались обереги-камни ақық с подвесками, подвески-обереги үкі аяқ, треугольные пластины-обереги тұмарша, предназначенные выполнять защитную функцию. Подвески-обереги ақық представляли собой сердолик (иногда заменяемый стеклосплавом) дисковой, шаровидной, прямоугольной, лепестковой, сердцевидной и других форм в серебряной оправе. Часто камень покрывался зернью и филигранным узором, сквозь которые эффектно просматривался глубинный цвет сердолика, придавая изделию экзотическое великолепие. К камню нередко крепились также различные декоративные подвески.

Подвески-обереги үкі аяқ, представляющие собой когти филина, вправленные в серебро, считались наиболее действенными для защиты от всех напастей, их подвязывали даже к колыбели младенца, как и пучки перьев филина. Это было связано с традиционным мировоззрением казахов о том, что филин, как ночная птица, способная поворачивать голову на 180%, видит все и обладает особой магической силой, противодействующей всему отрицательному.

Треугольные пластины-обереги тұмарша наделялись защитной силой в представлении, практически, всех казахов. Тройка символизирует все, что предполагает возникновение, развитие и завершение, она воплощает абсолютное совершенство и исчерпанность. Эта цифровая величина делит мир на три вертикальных уровня: верхний – небесный, средний – земной, нижний – мир мертвый (Валиханов, 1961, с. 480). В силу соотнесенности этого мотива с важнейшими категориями, он издревле становится в представлении казахов одним из глобальных символов универсального характера и осмысливается, как мощный оберег (Потанин, 1881).

Мотив треугольника, получивший важное семантическое выражение на Востоке в IV в. до н. э. – X в. н.э. считался символом божественного могущества (Кой-крылган кала, 1967, с. 179).

Девичий костюм приобретал художественно-символическую образность, преимущественно, за счет ювелирных изделий, символическая значимость которых, вероятно, восходит к древнейшим временам – XVIII–VIII вв. до н.э., в пользу чего говорят археологические раскопки, в которых были обнаружены бронзовые украшения: дисковидные бляхи, браслеты, кольца, бусы из стекловидной пасты, пряжки, височные кольца разных типов, заколки, подвески Уже тогда, изделия декорировались спиралевидными мотивами, очевидно, наделяемых определенной символикой (История…, 1977, с. 114, 116, 118, 119).

В традиции казахов непременно в мочки ушей девушки вдевали серьги – непременный маркер женского пола и одновременно оберег. Серьги считались способными препятствовать входу в уши нечистой силы. Вдевая нарядные серьги в мочки ушей, приговаривали: «Құлағың ауырмасын, жаманшылық естіме, бетің ажарлы болсын» – «Чтобы не болели и не слышали плохое уши, чтобы лицо было прекрасным». В прошлом отсутствие серег означало беспо-

лость. Их, в числе прочих ценностей, со стороны жениха непременно преподносили невесте при сватовстве сырға тағу (надеть серьги). Оттеняя женское обаяние своей красочностью, серебристым или золотистым блеском, колыханием подвижных подвесок, серьги моделировались весьма разнообразно.

Обязательными были украшения для девичьих кос. При дарении их девушке говорили: «Шашың ұзын болсын, қалың болсын» – «Пусть волосы будут густыми и длинными», что считалось важным составляющим признаком женского очарования. В былые времена девушки заплетали волосы в ряды мелких косичек, с конца XIX в. волосы стали заплетать в две косы. Волосы непременно декорировались серебряными украшениями с подвесками, по звону которых родители могли судить о степени отдаленности дочери от дома.

В устно-поэтическом творчестве украшения для кос часто применяются в качестве выразительных средств, когда приводится характеристика внешних достоинств девушек, как, например, в эпосе «Кыз Жибек», где они обозначаются как золотые подвески в косах (Кыз Жибек, 1958, с. 583, 590). Считалось, что в волосах обитает часть души (жизненная сила), поэтому их «защищали» декоративным украшением. Волосы нельзя было стричь, а вычесанные волосы – бросать (Диваев, 1901, с. 56).

Надевали девушки также матерчатый нагрудник оніршe, декорированный вышивкой, монетами, серебряными блях-ами, цветными камнями в оправе и подвесками. Формы таких нагрудников были в виде полумесяца, треугольника, прямоугольника. На большей территории республики бытовали ожерелья алқа с горизонтальной композицией, образованной из разных камней и серебряных декоративных элементов, а в Западном Казахстане надевали массивное трех-пятичастное нагрудное украшение өңіржиек.

Если нагрудные украшения, в особенности типа оніржиек своей монументальностью придавали девушке величавую торжественность, то легкое и пышное по конструкции с изящными подвесками ожерелье – алка, образовывало праздничную нарядность. Они составлялись из серебряных шаровидных фигур, монет, пластинчатых, ажурных медальонов, камней в оправе, коралловых, сердоликовых или жемчужных бус. В таких ожерельях магическое чудодейственное значение придавалось, как множественности составных частей, так и свойствам материала (сердолика, коралла, жемчуга). Количественный признак бус, по принципу подобия, ассоциировался с понятием изобилия, большого потомства.

На груди носили также амулетницы чаще трубчатой формы бойтумар, внутрь которых помещалась молитва из Корана и всевозможные обереги. Кроме этого были двухчастные (треугольной и трубчатой форм) амулетницы бойтумар, предназначенные для женщин. Все типы изделий усложнялись разнообразными декоративными подвесками.

Охранное значение амулетницы имели не только благодаря содержимому, но и форме. Треугольная форма, выражала понятие трех уровней мира (верхнего, среднего, нижнего) и одновременно женского начала. Трубчатая

Сәукеле киіп көріп жатқан бойжеткен
一个试穿Saukele头饰的女孩
A girl trying on Saukele
Девушка, примеряющая сәукеле

форма олицетворяла космический кол, мужское начало, а в соединении с треугольной – символизировала идеи плодородия. Надевали амулетницы на грудь с помощью цепи. Амулетницы сходных форм бытовали также у мусульманских народов Средней Азии, Ближнего, Среднего Востока и Египта.

Камзол застегивали с помощью двухчастной застежки қапсырма, соединяющейся шарнирным или петельно-колючкообразным способом. Иногда для нарядности использовали несколько одинаковых застежек, располагаемых в ряд по вертикали. Зергеры составляли их из монет, поделочных камней в оправе, перламутровых блях, а также из

Қазақ қалыңдығының костюмі. XIX ғ. Барқыт, аң терісі, позумент, үкі қауырсыны, күміс, ақық, маржан, шыны, қалыптау, бедерлеу. Батыс Қазақстан
哈萨克新娘的服装。19世纪。丝绒，毛皮，花边，猫头鹰羽毛，银，玛瑙，珊瑚，玻璃，冲印，压花。西哈萨克斯坦州
Costume of the Kazakh bride. XIX century. Velvet, fur, gum, feather owl, silver, carnelian, coral, glass, stamp, stamping. Western Kazakhstan
Костюм казахской невесты. XIX в. Бархат, мех, позумент, перья филина, серебро, сердолик, кораллы, стекло, штамп, тиснение. Западный Казахстан

металла, которые были как ажурными, так и цельнометаллическими. Формы застежек отражают разные мотивы: геометрические, космогонические, растительные, животные, предметно-бытовые и антропоморфные.

Талия обтягивалась нарядным поясом, потеря которого приравнивалась к потере чести девушкой. Женские пояса белдік своей эффектностью акцентировали тонкую талию, подчеркивали стройность фигуры. Изделия, смонтированные из ажурных звеньев, называются ширатпа белбеу, из камней в оправе – тасты белбеу. Пояса, изготовленные из кожаной, замшевой, бархатной, позументной, тканой полосы с набором серебряных блях, называются шытыралы белбеу, қамар белбеу. Пояса могли декорироваться также вышивкой канителью. В старину весьма состоятельные девушки обладали сверкающим поясом датқалық белбеу, сплетенным из серебряных, золотых проволок.

Браслеты сомкнутые и несомкнутые также были одними из непременных атрибутов туалета, без которых женщина ощущала себя обделенной. Носили обычно парные браслеты, иногда по два на каждой руке. Браслеты были прутковыми жумыр білезік, крученными из двух прутьев бұрама білезік, в виде часов сағат білезік. Плоские браслеты были разной ширины и декоративного оформления, соответствовавшего местной художественной стилистике. Среди широких браслетов особый интерес представляют литые ажурные, браслеты с S-видными проволочными накладками по краям, а также «гарнитурные» браслеты сақиналы білезік, бес білезік, шынжырлы білезік, соединенные с помощью цепочек с перстнями. Такое изделие являлось великолепным живописным обрамлением нежных девичьих рук.

В народе считается, что ношение браслетов предупреждает боль в суставах, усиливает ритуальную чистоту рук, отгоняет нечистые силы во время кошмарных сновидений. Но что особенно важно, браслеты удерживают жизненную силу. В традиционном сознании казашек живы представления о том, что если нечистые духи могут войти в женщину через уши, волосы, то энергетика постепенно уходит в основном через ладони, поэтому старухи из-за боязни потерять последние силы обязательно носят, хотя бы, скромные прутковые браслеты (Тохтабаева, 2005, с. 280, 281). Помимо семантики узора в браслетах, видимо, задействована также магия круга, наделяемая в представлении многих народов защитным свойством. Из этих соображений, помимо прочих амулетов, на руку ребенка часто надевали браслет из черно-белых, красно-синих бусин.

Перстни ярко отражали не только художественно-эстетический уровень владельца, но и имущественно-социальный статус, они использовались в качестве амулета, оберега, обменного дара в дипломатических отношениях, знака, указывающего на наличие особых чувств. По сути, подарив перстень, можно было без слов выразить тайные желания и помыслы, дать знак интимного содержания. Похожие семантические оттенки, связанные с перстнем, были распространены у многих других народов, как Востока, так и Запада. Женщины могли надевать на пальцы несколько колец и перстней, что придавало кисти нарядный облик.

Кольца, ровные по всей ширине, называются сақина. Плоские щитки перстней жүзік бывают многообразной формы: в виде круга, овала, треугольника, листика, бутона, лиры и т. д. Символом долголетия у казахов служили серебряные перстни, наподобие черепахи, тасбақа жүзік. Такие изделия особенно стремились приобрести казашки пожилого возраста, веря в то, что это удлинит их жизнь.

Перстни типа құс мұрын жүзік, құстұмсық жүзік, объемный каст, которых отдаленно напоминает форму птичьего клюва, наделялись особым охранным свойством. Мотив клюва, восходящий к сакскому периоду, вплетается в образную структуру многих других украшений. Данный перстень можно отнести к этническому знаку, исходя из широкого его распространения по всему Казахстану и не выраженной типичности данной формы изделия для других культур. Такой перстень, отличающийся технико-декоративной особенностью соответственно ареалу бытования, является своего рода индикатором местных стилевых особенностей ювелирного искусства Казахстана.

Когда дарили кольца и перстни говорили: «Қолың өнерлі болсын» – «Пусть руки будут искусными». Вера в магическую и очистительную силу колец и перстней – общевосточное явление, что предопределило широкий диапазон его функционирования. Именно с очистительной и благожелательной целью бросали казашки серебряное кольцо для купания в воду сорокодневного ребенка.

Согласно традиционным представлениям каждая казахская женщина должна носить кольцо или перстень, в противном случае пища, приготовленная ею, будет считаться «нечистой». У казахов по этому поводу существует даже поговорка: «Тамақ адал болу үшін, қолда жүзік болу керек» – «Чтобы пища была чистой, на руках должен быть перстень». В сознании казахов перстни нельзя носить на среднем пальце, что может привести к смерти кого-либо из семьи. Носить, таким образом, может лишь девушка, потерявшая родителей, в таком случае кольцо служило своего рода информативным знаком.

Девичьи туфли, ботинки кебіс с высоким бортом наборными каблуками и подвесными колокольчиками, шили из коровьей кожи. Такая обувь, декорированная тисненым узором и серебристыми накладками, была принадлежностью богатых девушек. Согласно полевым материалам, за изготовление таких туфель, на что мастер тратил 1,5 месяца времени, заказчик отдавал верблюда и коня.

Можно сказать, художественная образность комплекса казахских ювелирных изделий своего апогея достигала в свадебном костюме невесты, в котором сохранились наиболее консервативные черты. В свадебном наряде вышеописанные девичьи украшения дополнялись в большом количестве другими изделиями, чем старались создать впечатление богатства. Все было направлено на то, чтобы произвести впечатление торжественной роскоши и одновременно оградить невесту от сглаза, «языка», а также стимулировать магией ювелирных изделий здоровье, большое потомство, счастье.

В связи с этим свадебный наряд дополнялся знаковыми украшениями, воспроизводящими в стилизованной форме небесные, растительные, животные, предметно-бытовые, антропоморфные мотивы, вкупе отображающих богатство мироздания. Образно-художественное содержание одних изделий олицетворяли космические объекты: солнце, месяц, звезды, другие – богатство флоры, третьи – символизировали энергию животного мира. Непременно в свадебном наряде присутствовало изображение богини плодородия – Умай, защитницы детей и семейного очага. Словом, старались ввести в костюм множество украшений с шумящими подвесками, с разноцветными камнями, способными, как и серебро, отражать все негативное и вместе с тем привлекать все хорошее.

В отличие от девичьих серег свадебные были непременно с подвескми, иногда, многоярусными в виде растительного семени, лепестков и зерен, выражавших множительные идеи. Согласно традиционному представлению, способствует благополучию, семейному счастью также куполовидный, конусовидный перстень типа отау жүзік (семейный перстень). Такие формы кастов, олицетворявшие свод жилища, должны были стимулировать семейное процветание. В связи с этим, подобные перстни обычно дарили молодым на свадьбу.

Соединение двух семей символизировали массивные западноказахстанские перстни с двумя шинками типа құдағи жүзік (кольца свахи) с крупным кастом, иногда с несколькими вставками из камней. Такой перстень, надеваемый на два пальца и осмысливаемый как престижное украшение, обычно дарили родители невесты будущей свекрови за предполагаемое покровительство и хорошее отношение к их дочери. Подобными перстнями обменивались, для того, чтобы способствовать стабильности и счастью брака их детей.

По сути, в свадебном костюме художественно-образным языком отображалась модель мира, делящегося, как было уже отмечено в сознании казахов, на три уровня: верхний, средний, нижний (Валиханов, 1961, с. 480). В этом контексте следует отметить, что свадебный головной убор невесты сәукеле , высотой до 70 см, конической конструкции, олицетворяющий, сообразно традиционному мировоззрению, идею солнечного луча, символизировал верхний мир. Саукеле по форме перекликаются с головным убором– кулахом золотого человека из Иссыкского кургана (Акишев, 1984), а также с тремя тюркскими головными уборами, в том числе серебряным, принадлежавшим знатным дамам XI–XIV вв. (Арсланова, 1968, с. 98–111).

Картонный, металлический каркас саукеле обягивали бархатом, парчой чаще красного, синего, золотистого цвета. Как можно богаче стремились казашки декорировать сәукеле разнообразными серебряными брошами, нашивными бляхами в виде солярных знаков, цветными камнями в оправе, бусами и прочими украшениями, которые наделялись традиционным сознанием защитно-охранным, а также стимулирующим благо свойствами. Старались ввести в состав украшений также обереги-камни ақық с подвесками, треугольные пластины-обереги тұмарша, подвески-обереги үкі аяқ. Особое внимание в сәукеле привлекают украшения с силуэтом (в разных вариациях) женской фигуры,

символично воспроизводящей Умай – богиню плодородия. Кроме этого, в саукеле присутствовали мотивы гор, олицетворявшие восхождение, жизненное процветание семьи, а также мотивы трилистника, многолепестковой розетки – символов плодородия.

На тулью сәукеле вдевалось, бывало, серебряное навершие төбелдірік, иногда с пучком переьев филина. Горизонтальные края сәукеле обшивались цепочкой с подвесками в виде растительного семени – символов плодородия, пики, предназначенных для охраны здоровья, змеиной головы – оберегов и одновременно стимуляторов плодовитости, а также удлиненных фаллических символов для стимуляции рождения мальчиков.

От боковых краев нижней части головного убора отходили ряды коралловых бус, называемых жақ моншақ, саукеленің бет моншағы, магически стимулировавших идеи плодородия. Эти подвески перехватывались местами по горизонтали серебряными орнаментальными пластинами, а иногда, сверху покрывались матерчатыми лопастями алақан, выполненными из парчи, бархата, чаще красного цвета. Эти лопасти, пришитые по бокам сәукеле, декорировались ювелирными изделиями, вышивкой золотистыми и серебристыми нитями.

С боковых краев сәукеле свисали височные украшения сабақ, шекелік. Длина их бывала разной, иногда гораздо ниже плеч. Формы составных частей этих изделий, играя роль оберегов и стимуляторов благоденствий, бывали в виде сферы, конуса, пики, а также богини плодородия Умай, осмысливаемых как действенные стимуляторы плодородия. Иногда эти украшения соединялись цепочкой, протянутой под подбородком. Сзади от головного убора отходило белое вышитое покрывало, обращенное углом вниз.

С саукеле бережно обращались, его нельзя было ронять, класть на бок; обычно невестка ставила саукеле на нарядную поклажу в почетном месте (напротив входа в юрту). Во время межплеменных набегов казахи угоняли коней, скот и отбирали богато декорированные сәукеле, считавшееся ценным трофеем.

После замужества женщина (до рождения первого ребенка) продолжала носить украшения, демонстрируя косвенным образом статус отчего дома. Ювелирные изделия, хотя и считались личной собственностью женщины, не были неприкосновенными. Часто свои украшения молодая вынуждена была раздаривать родственницам мужа, чему находилось множество поводов, освещенных традицией (Аргынбаев, 1973, с. 282). Чаще свои украшения невестка дарила незамужним золовкам, что рассматривалось как магическое приобщение девушек к счастью, добрым предзнаменованиям, богатству и благополучию. Женщины старшего возраста обходились украшениями скромной формы (серьгами, браслетом, перстнем, застежками для камзола, а к косам, обычно, бабушки подвешивали ключи от сундука).

В представлении казахов снятие всех без исключения украшений при жизни женщины обозначало символическую смерть. Такое же значение в прошлом имело даже снятие с себя хотя бы оберегов и талисманов, что отражено в эпосе «Камбар батыр», где говорится:

От несчастья талисман

Сорвала она с шеи своей… (Камбар батыр, 1990, с. 434)

И это происходило у казахов в двух случаях: во время родов и траура по мужу. Сходная картина наблюдалась в традициях многих народов мира, что было ранее установлено в результате проведения историко-сравнительных исследований (Тохтабаева, 2005, с. 285, 286).

Таким образом, как видим, украшения присутствовали в женском костюме в обязательном порядке вплоть до кончины. У казахов не принято было оставлять на покойнице украшения, за исключением серег. Считается, что тело покойной должно быть чистым и ничем не обремененным и без тяжести металла, который может давить на тело (Аргынбаев, 1973, с. 286). Появление такого обычая можно объяснить, как результат эволюции похоронной обрядности, сформировавшейся в сторону практицизма. Сходное представление имеется и у многих народов Сибири, бурят, долганов, теленгитов, якутов (Тохтабаева, 2005, с. 285, 286). Серьги можно было снять не обычным способом, а лишь разорвав мочки ушей. Это определило манеру бабушек носить массивные серьги, под тяжестью которых мочки ушей постепенно сами разрывались.

Резюмируя вышеизложенное, следует подчеркнуть, что украшения, являвшиеся главной продукцией казахских ювелиров зергер, ұста, играли наиважнейшую роль в формировании женском образе ореола таинственной женственности, красочного великолепия и одновременно обеспечивали психологический комфорт, придавая уверенность в защищенности от всего негативного.

Литература

Акишев К.А. Искусство и мифология саков. – Алма-Ата Наука, 1984.

Аргынбаев Х.А. Семья и брак у казахов. –Алма-Ата, 1973. – 328 с.

Арсланова Ф.Х. Памятники Павлодарского Прииртышья (VII–XII вв.) // Новое в археологии Казахстана. – Алма-Ата, 1968. – С. 98–111.

Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. в 5 т. – Т. 1. – Алма-Ата, 1961. – 776 с., ил.

Диваев А.А. Приметы на разные случаи // Этнографические материалы. – Вып. VII. –Ташкент, 1901. – 75 с.

История Казахской ССР. – Т. I. – Алма-Ата: Наука, 1977. – 477 с.

Камбар батыр // Торт батыр. – Алматы, 1990. – С. 189–214.

Кой-крылган кала. – Москва, 1967. – 347 с., ил.

Кыз Жибек // Қазақ эпосы. – Алматы, 1958. – С. 570–657.

Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. – Санкт-Петербург, 1881. – Вып. 11. –87 с., ил.

Тохтабаева Ш.Ж. Серебряный путь казахских мастеров. – Алматы, 2005.

ТАҚСАЙЛЫҚ АЛТЫН КИІМДІ АБЫЗ

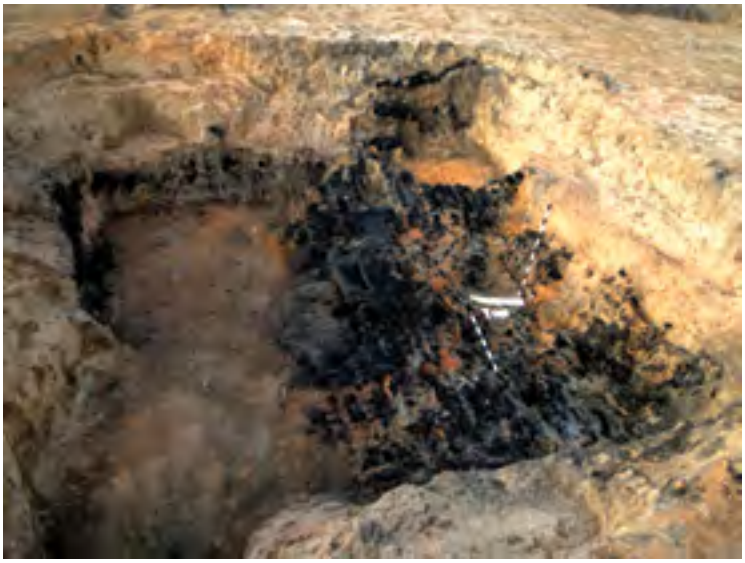
THE COSTUME OF THE TAKSAY PRIESTESS

КОСТЮМ ТАКСАЙСКОЙ ЖРИЦЫ

Тақсай I, 6-оба Ж.с.д. VI ғ. соңы – V ғ. ортасы М.Н. Сдықов, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Taksay I, Mound 6. The end of the 6th - the middle of the 5th century BC. Excavation by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
Таксай I, курган 6. Конец VI – середина V в. до н.э. Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой

Тақсай әйел-абызы
Ж.с.д. VI ғ. соңы – V ғ. ортасы
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдықов, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қайта жаңғыртпа жасаған Қ. Алтынбеков

塔克塞女祭司
公元前6世纪后期至前5世纪中叶
塔克塞-1， 6号墓堆，西哈萨克斯坦州
由 M. N. Sdykov，Ya. A. Lukpanova 挖掘发现
由K. Altynbekov完成复原工作

The Taksai female priestess
The end of the 6th - the middle of the 5th century BC.
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavation by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
The reconstruction was carried out by K. Altynbekov

Таксайская женщина-жрица
Конец VI – середина V в. до н.э.
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Реконструкция выполнена К. Алтынбековым

Бас киімнің элементі
Ж.с.д. VI ғ. соңы–V ғ. ортасы
Алтын, соғу, бедерлеу, дәнекерлеу, бүршіктеме
1) ұз. 1 – 45 см
2) ұз. 2 – 46 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2-913 БКОМ №9241/1

Конус тәрізді сұлбаны құрайтын екі пластинадан тұрады. Жәдігердің жоғарғы жағында көлемді дөңгелек мүйізі бар кішкентай қошқардың басы салынған. Мүйізінің төменгі бөлігі тегіс, жоғарғы бөлігі бұдырланып жасалған. Көзі үлкен. Ауызы жабылған. Құлағы ұзын, жапырақ тәрізді. Үшбұрышты пішіннің кішкентай шапқысына бір жағынан біршама шар тәрізді бүршіктермен сәнделген дөңгелек ұсақ моншақ пен сопақ пішіндегі төртжақты алқа қадалған. Мойын сұлбасы бойынша екі жақтан да доға тәрізді пішіндермен көмкерілген жолақ жасалған.

头饰附件
公元前6世纪末至前5世纪中叶
金，锻造，压花，焊接，造粒
1）长度 1: 45厘米
2）长度 2: 46厘米
塔克塞-1，6号墓堆，西哈萨克斯坦州
由 M. N. Sdykov，Ya. A. Lukpanova挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМ УҚтк2-913 БКОМ №9241/1

由两块板组成，形成一个圆锥形轮廓。顶部有一个带有大圆角的小羊头。羊角的底部表面平滑，上部有颗粒状装饰。眼睛很大。嘴巴关闭。耳朵长，叶形。在一个小三角形的胡须上附有圆形带细小球形波纹的珠子和一个带有四面体的椭圆形吊坠的链条。在颈部两侧上有条状轮廓，呈拱形。

Element of the headdress
The end of the 6th – the middle of the 5th century BC.
Gold, forging, embossing, soldering, granulation
1) length 1 - 45cm
2) length 2 - 46cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚтк2-913 БКОМ №9241/1

Consists of two plates forming a cone-shaped silhouette. On top of the product crowns a small ram head with a massive rounded horn. The surface of the horn is corrugated, except for a small patch at the end. The eye is large. The mouth will close. The ear is long, leaf-shaped. A rounded small bead with several beads of grain on one side and a chain with a tetrahedral oval-shaped suspension are attached to a small beard of a triangular shape. On the contour of the neck on both sides are strips, covered with arched shapes.

Элемент головного убора
Конец VI – середина V в. до н.э.
Золото, ковка, тиснение, пайка, зернь
Длина 45 см; 46 см
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2-913 БКОМ №9241/1

Состоит из двух пластин, образующих конусовидный силуэт. Сверху изделие венчает небольшая головка барана с массивным закругленным рогом. Поверхность рога рифленая, за исключением небольшого участка на окончании. Глаз крупный. Рот сомкнут. Ухо длинное, листовидной формы.

Білезіктер
Ж.с.д VI ғ. соңы – V ғ. ортасы
Алтын
75 × 62 × 6 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ тк2-930 БҚОМ № 9241/19
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ тк2-931 БКОМ № 997вх

Фантастикалық жыртқыш пен шөпқоректі жануардың бір-біріне шабуыл жасап жатқандай қысқаша көріністің нұсқасы бейнеленген скульптуралық ұшы бар, омега тәрізді пішіндегі білезіктер.

Білезіктер соғылған жұмыр сымнан иілген, екі ұшы бір-біріне кіріктірілген. Олардың соңына фантастикалық жыртқыш пен шөпқоректі жануардың басы бейнеленген іші қуыс мүсіндер дәнекерленген. Фантастикалық жыртқыштар мысық тұқымдас жыртқыштың басы және қошқардың мүйізі секілді бейнеленген. Мүйіз бірсарынды иректеле отырып, құлағының айналасында жартылай сақина түрінде иілген. Шөпқоректі жануардың басы жалпыланып өңделген. Жануардың аузы мен танауы таяз ойықтармен айқындалып жасалған.

手镯
公元前6世纪末至前5世纪中叶
黄金
75×62×6厘米
塔克塞-1，6号墓堆，西哈萨克斯坦州
由 M. N. Sdykov，Ya. A. Lukpanova 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМ ҰҚ тк2-930 БҚОМ № 9241/19
文物编号：ҚРҰМ ҰҚ тк2-931 БКОМ № 997вх

手镯的形状为欧米茄型，两端顶尖有展现神奇的猎食动物撕咬草食动物的折磨场景。

手镯用圆柱形锻造金丝弯曲制成，其两端彼此连接。末端刻有神奇的猎食动物和食草动物的头像。神奇的掠食者是一只猛禽头带有一只羊角的动物。羊角平滑地弯曲，围绕耳朵弯曲成半圆形。 食草动物的头像刻画地比较简单，其鼻孔和嘴巴用较浅的凹陷表现。

Bracelets
The end of the 6th - the middle of the 5th century BC.
Gold
75 × 62 × 6 cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМ ҰҚ тк2-930 БҚОМ No. 9241/19
Inv. № ҚРҰМ ҰҚ тк2-931 ВКОМ № 997вх

The bracelets are omego shaped with sculpted tips in the form of a shortened version of the scene of a torment by a fantastic creature and a herbivore.

The bracelets are bent out of a forged rod of circular cross-section, the two ends of which are connected to each other. To their ends are soldered hollow figures, designed in the form of the heads of a fantastic predator and herbivore. Fantastic predators are depicted with the head of a fowl beetle and horns of a ram. The horns are smoothly twisted, bent around the ear in a semicircle. The head of the hervivorous is modeled generically. The nares and mouth of the animal have been worked out with shallow depressions.

Браслеты
Конец VI – середина V в. до н.э.
Золото
75 × 62 × 6 см
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ тк2-930 БҚОМ № 9241/19
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ тк2-931 БКОМ № 997вх

Браслеты омеговидной формы со скульптурными наконечниками в виде сокращенного варианта сцены терзания фантастическим существом травоядного животного.

Браслеты согнуты из кованого прута круглого сечения, два окончания которых заведены друг за друга. К их концам припаяны полые фигурки, оформленные в виде голов фантастического хищника и травоядного животного. Фантастические хищники изображены с головой кошачьего хищника и рогами барана. Рога плавно закручены, согнуты вокруг уха в полукольцо. Голова травоядного моделированы обобщенно. Неглубокими углублениями проработаны ноздри и пасть животного.

Самай салпыншақтары
Ж.с.д VI ғ. соңы–V ғ. ортасы
Алтын
h – 21 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-928 БҚОМ №9241/17
№ ҚРҰМ УҚ тк2-929 БҚОМ №9241/18

Салпыншақтың имегі тұтаспаған сақина пішінді, доғал қиылған сымнан жасалған. Оның төменгі бөлігіне негізі кішкене жұмырланған білікшеден тұратын, конус түріндегі ірі салпыншақтар бекітілген. Салпыншақтың үсті тең бүйірлі ұсақ үшбұрышты құрайтын бүршіктермен жабылған, ұштары төменге бағытталған. Дөңгелек бүршіктер иектің салпыншаққа жалғасқан бөлігін көмкеріп, кішкене дөңес жолақ жасайды.

Төменгі қатардағы үшбұрыштардың негізі дәл осындай бүршіктерден тұрады, бірақ көлемі үлкенірек, олар білікшеге жатқызылған. Конустың шеттері бірге дәнекерленген аймақ дөңгелек бүршіктермен көмкерілген, олар үшбұрыштар қатарын жалғастыратын түзу сызықты құрайды. Конустың төменгі бөлігіне көлемді сақиналар бекітілген. Оларға бірнеше буындардан тұратын шынжыр бау қондырылған. Шынжырдың аяқталған жерлеріне көптеген кішкене шарлар, ұштары ұсақ бүршіктермен сәнделген алмұрт тәрізді пішіндер, жүзім шоғы түріндегі ұзартылған дәндер, төртжақты сопақша салпыншақтар бекітілген.

Конустың төменгі бөлігіне екі буынды салпыншақтан тұратын, сымдардан ілмектеліп жасалған екі шынжыр ілінген. Одан әрі шынжырға төменгі және аралық салпыншақтар қадалған.

双鬟吊坠
公元前6世纪末至前5世纪中叶。
黄金
长：21厘米
塔克塞-1，6号墓堆，西哈萨克斯坦州
由 M. N. Sdykov，Ya. A. Lukpanova 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆
文物编号：№ ҚРҰМ УҚ тк2-928 БҚОМ №9241/17
№ ҚРҰМ УҚ тк2-929 БҚОМ №9241/18

吊坠装饰的挂环部类似开口式的指环，由圆柱金属弯曲制成。在它的下面挂有大型圆锥形吊坠，吊坠上挂满了等边立体三角颗粒。其顶点朝下。球形颗粒盖住吊坠上部连接处并形成凸出部分。

下一层三角形颗粒也基本上与上层一样，但更大一些。他们被搁在了中轴边缘。锥体边缘被焊接的地方被吊坠颗粒所覆盖，它们与三角形颗粒一起形成一条线。下面连接有几节链子。链子底部附接许多球形装饰，顶尖用小颗粒装饰的梨型装饰，类似葡萄串的细长装饰，以及四面体吊坠。

锥形下面连接两级吊坠，其下挂有铁丝制作的链子。再往下，链子上挂有下层和中层吊坠。

Pendant for temple
The end of the 6th - the middle of the 5th century BC.
Gold
h - 21 cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-928 БҚОМ №9241/17
№ ҚРҰМ УҚ тк2-929 БҚОМ №9241/18

Arches in the form of an open ring, made of rounded rod cross-section. In the lower part, large conical pendants are attached to them with a small rounded roller at the base. Above, the suspension is covered with balls of granules, forming isosceles small triangles, oriented vertices down. The balls of the grains also border the arc on the site adjacent to the suspension and form a small convex strip.

The bases of the lower row of the same triangles, but of a larger size, rest on the edge of the roller. The place where the edges of the cone were welded together, covered with balls, grains that form a straight line connecting the rows of triangles. Large rings are attached to the lower part of the cone. There are chains of several links in them. Numerous marbles, pear-shaped figures, endings of which are decorated with small granules, elongated clusters of grains, tetrahedral oval-shaped pendants are attached to the ends of the chains.

To the lower part of the cone, double chains of the «loop-to-loop» type are suspended from the wire with pendants of two links. Further, lower and intermediate suspensions were attached to the chain.

Подвески височные
Конец VI – середина V в. до н.э.
Золото
h – 21 см
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-929 БҚОМ №9241/18

Дужки в форме несомкнутого кольца, выполнены из округлого в сечении прута. В нижней части к ним крепятся крупные конусовидные подвески с небольшим закругленным валиком в основании. Сверху подвеска покрыта шариками зерни, образующими равнобедренные мелкие треугольники, ориентированные вершинами вниз. Шарики зерни также окаймляют дужку на участке, примыкающем к подвеске и образуют небольшую выпуклую полоску.

Основания нижнего ряда таких же треугольников, но большего размера, покоятся на краю валика. Место, где края конуса были спаяны вместе, покрыто шариками зерни, которые образуют прямую линию, соединяющими ряды треугольников. К нижней части конуса крепятся крупные колечки. В них продеты цепочки из нескольких звеньев. К окончаниям цепочек крепятся многочисленные шарики, фигурки грушевидной формы, окончания которых оформлены мелкой зернью, удлиненные гроздди из зерни, четырехгранные подвески овальные формы.

К нижней части конуса подвешены двойные цепочки типа «петля в петлю» из проволки с подвесками из двух звеньев. Далее к цепочке крепились нижние и промежуточные подвески.

Самай салпыншақтары

Ж.с.д. VI ғ. соңы–V ғ. ортасы

Алтын, құйма, бедерлеу, соғу, дәнекерлеу, бүршіктеме, өру

h - 11 см

Сырға: h – 4 см, d - 3 см

Сақина: 2,5 × 3 см

Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан

М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы

Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,

Инв. № ҚРҰМ УҚтк2-928 БҚОМ №9241/17

Салпыншақтың имегі тұтаспаған сақина пішінді, доғал қиылған сымнан дөңгелене жасалған. Оның төменгі бөлігіне негізі кішкене жұмырланған білікшеден тұратын, конус түріндегі ірі салпыншақтар бекітілген. Салпыншақтың үсті тең бүйірлі ұсақ үшбұрыш құрайтын бүршіктермен жабылған, ұштары төменге бағытталған. Дөңгелек бүршіктер иектің салпыншаққа жалғасқан бөлігін көмкеріп, кішкене дөңес жолақ жасайды.

Төменгі қатардағы үшбұрыштардың негізі дәл осындай бүршіктерден тұрады, бірақ көлемі үлкенірек, олар білікшеге жатқызылған. Конустың шеттері бірге дәнекерленген аймақ дөңгелек бүршіктермен көмкерілген, олар үшбұрыштар қатарын жалғастыратын түзу сызықты құрайды. Конустың төменгі бөлігіне көлемді сақиналар бекітілген. Оларға бірнеше буындардан тұратын шынжыр бау қондырылған. Шынжырдың аяқталған жерлеріне көптеген кішкене шарлар, ұштары ұсақ бүршіктермен сәнделген алмұрт тәрізді пішіндер, жүзім шоғы түріндегі ұзартылған дәндер, төртжақты сопақша салпыншақтар бекітілген.

双鬓吊坠装饰

公元前6世纪末至前5世纪中叶

金，铸造，压花，锻造，焊接，造粒，编织。

长：11厘米

耳环：长：4厘米，直径：3厘米

戒指：2.5×3厘米

塔克塞-1，6号墓堆，西哈萨克斯坦州

由 M. N. Sdykov，Ya. A. Lukpanova挖掘发现

哈萨克斯坦共和国国家博物馆，

文物编号：ҚРҰМ УҚтк2-928 БҚОМ №9241/17

吊坠的扣环为开口环形，用圆金属丝横切后弯曲而制。其下挂有大型圆锥形吊坠装饰，其上有等边三角形颗粒覆盖，它们顶点都朝下。圆形晶粒覆盖吊坠与下颚接触的部位，并形成小的凸条。

下层的三角形装饰基本上都是类似的三角形，但体积更大一些，搁在轴线的边缘。锥体的被焊接在一起边缘覆盖有圆形的颗粒，它们与三角形连接形成直线。椎体下面连接着大形的圆环。有几节金属链连接到每一个环。链子的下端连接着许多珠子，尖端有颗粒型装饰的梨形体，狭长的稻穗，有四个棱角的椭圆体。

Temporal Suspension

The end of the 6th – the middle of the 5th century BC.

Gold, casting, embossing, forging, soldering, granulation, weaving.

h - 11 cm

Earring: h - 4 cm, d - 3 cm

Ring: 2.5 × 3 cm

Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan

Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova

National Museum of the Republic of Kazakhstan,

Inv. № ҚРҰМ УҚтк2-928 БҚОМ №9241/17

Arches in the form of an open ring, made of rounded rod cross-section. In the lower part, large conical pendants are attached to them with a small rounded roller at the base. Above, the suspension is covered with balls of granules, forming isosceles shallow isosceles triangles, oriented vertices down. The balls of the grains also border the arc on the site adjacent to the suspension and form a small convex strip.

The bases of the lower row of the same triangles, but of a larger size, rest on the edge of the roller. The place where the edges of the cone were welded together, covered with balls, grains that form a straight line connecting the rows of triangles. Large rings are attached to the lower part of the cone. There are chains of several links in them. Numerous marbles, pear-shaped figures, endings of which are decorated with small granules, elongated clusters of grains, tetrahedral oval-shaped pendants are attached to the ends of the chains.

Височные подвески

Конец VI–середина V в. до н.э.

Золото, литье, тиснение, ковка, пайка, зернь, плетение

h – 11 см

Серьга: h – 4 см, d – 3 см

Кольцо: 2,5 × 3 см

Таксай I, курган 6, Западный Казахстан

Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой

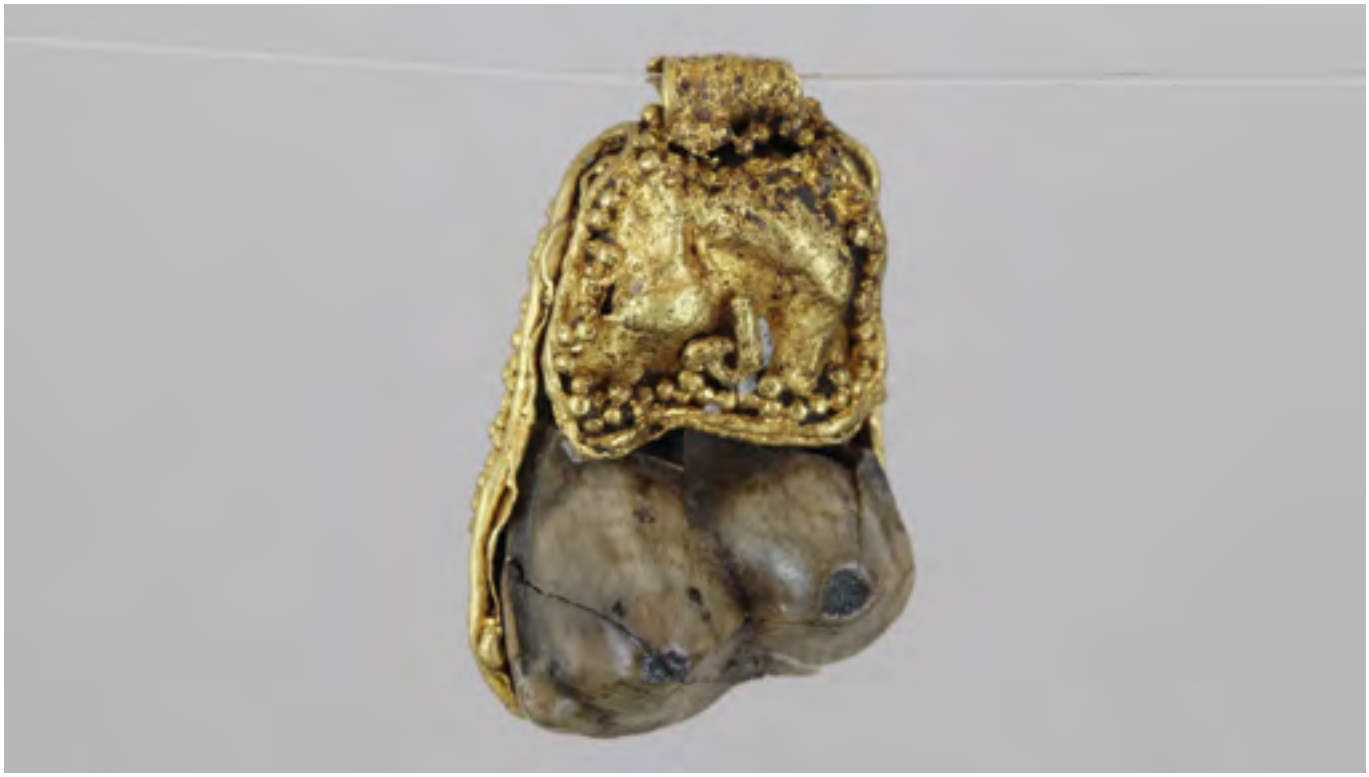
Национальный музей Республики Казахстан,

Инв. № ҚРҰМ УҚтк2-928 БҚОМ №9241/17

Дужки в форме несомкнутого кольца, выполнены из округлого в сечении прута. В нижней части к ним крепятся крупные конусовидные подвески с небольшим закругленным валиком в основании. Сверху подвеска покрыта шариками зерни, образующими равнобедренные мелкие треугольники, ориентированные вершинами вниз. Шарики зерни также окаймляют дужку на участке, примыкающем к подвеске и образуют небольшую выпуклую полоску.

Основания нижнего ряда таких же треугольников, но большего размера, покоятся на краю валика. Место, где края конуса были спаяны вместе, покрыто шариками зерни, которые образуют прямую линию, соединяющими ряды треугольников. К нижней части конуса крепятся крупные колечки. В них продеты цепочки из нескольких звеньев. К окончаниям цепочек крепятся многочисленные шарики, фигурки грушевидной формы, окончания которых оформлены мелкой зернью, удлиненные гроздди из зерни, четырехгранные подвески овальные формы.

Пластина тәрізді қаптамадағы қасқырдың тісі
Ж.с.д VI ғ. соңы – V ғ. ортасы
Металл, ағаш, композит, қалыптама
3,2–2 × 1,2–0,7 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ тк2-941 БКОМ №1007вх

Жерленген адамның оң қол білезігінен табылған, алтын қаптамадағы қасқырдың азу тісі бар бойтұмардың фрагменті.

Пластина тәрізді қаптамадағы қасқырдың тісі. Қаптама тістің пішіні бойынша созылған және соғылған жұқалтыр алтыннан тұрады. Қаптаманың шеті үстінен соғылған сыммен бекітіліп дәнекерленген. Қаптаманың жоғарғы шеті тістің ішкі бөлігіне қайырылған. Қаптама қатарланған бүршіктермен ұсақ пирамида тәрізді безендірілген. Қаптаманың жоғарғы бөлігінде саңылау бұрғыланған.

片状狼牙套
公元前6世纪末至前5世纪中叶
金属，木材，复合材料，冲压
3.2-2×1.2-0.7厘米
塔克塞-1，6号墓堆，西哈萨克斯坦州
由 M. N. Sdykov，Ya. A. Lukpanova挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМ ҰҚ тк2-941 БКОМ №1007вх

镶嵌在金制套里的狼牙，护身符的部分。在被埋葬者右手腕附近发现。

片状狼牙套。金套按呈狼臼齿状，由金箔制成。金套的边缘用从上方用锻造金丝焊接固定。金套上部边缘向内侧弯曲。金套上有一系列小三角形构成的金字塔状装饰点缀。金套顶部钻有一个孔。

Predator tooth in lamellar setting
The end of the 6th – the middle of the 5th century BC
Metal, wood, composite, stamping
3.2-2 × 1.2-0.7 cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova.
National Museum of the Republic of Kazakhstan
Inv. № ҚРҰМ ҰҚ тк2-941 ВКОМ №1007вх

Fragment of an amulet with wolf tusks in a gold frame, found at the right hand of the buried.

The tooth of a predator in a lamellar frame, elongated in the shape of a tooth and consists of a wrought gold leaf. The edges of the frames are fixed with a forged wire welded from above. The upper edge of the rim is bent into the inside of the tooth. The frame is framed by a series of small pyramids of grains. At the top of the frame, drill a hole.

Зуб хищника в пластинчатой оправе
Конец VI – середина V в. до н.э.
Металл, дерево, композит, штамповка
3,2–2 × 1,2–0,7 см
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан
Инв. № ҚРҰМ ҰҚ тк2-941 БКОМ №1007вх

Фрагмент амулета с волчьими клыками в золотой оправе, обнаруженных у кисти правой руки погребенной.

Зуб хищника в пластинчатой оправе, вытянутой по форме зуба. Выполнена из кованого золотого листа. Края оправы закреплены напаянной сверху кованой проволокой. Верхний край оправы загнут во внутреннюю часть зуба. Оправа оформлена рядом маленьких пирамидок из зерни. В верхней части оправы просверлено отверстие.

Ағаш ыдыстың ернеуіне салынған жиектеме
Ж.с.д. VI ғ. соңы–V ғ. ортасы
Алтын, соғу, бедерлеу, дәнекерлеу
8 × 4 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2-914/1-6 БҚОМ № 924 1/13

Стилденген жануар түріндегі, алтын тіліктен соғылған жиектеме. Жануардың тұяғы жыртқыш құстың басы, тұмсығы тәрізді жасалған Бұйымда жиектемені қағуға арналған шегенің орындары бар. Саңылаулар дөңгелек пішінде ойғышпен тесілген. Тесіктерде шегелер сақталған.

木碗边缘包装
公元前6世纪末至前5世纪中叶
金，锻造，冲压，焊接
8×4厘米
塔克塞-1，6号墓堆，西哈萨克斯坦州
由 M. N. Sdykov，Ya. A. Lukpanova挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМ УҚтк2-914/1-6 БҚОМ № 924 1/13
用金条锻造的有动物程式化形象的碗边缘包装；锻造成动物蹄，猛禽的头，喙的形象的物件上有用钉子固定用的孔。孔呈圆形，用凿子打出。孔里保存了钉子。

Wrapping a coronet of a wooden bowl
The end of the 6th - the middle of the 5th century. BC.
Gold, forging, stamping, soldering
8 × 4 cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚтк2-914/1-6 БҚОМ № 924 1/13

Forgings of forged gold leaf in the form of stylized animals; hoof, in the form of a head of a bird of prey, the beak of a bird. The products have holes from the carnations, with which the fenders are nailed to the vessel. The hole is rounded, punched with a tubule - punch. Carnations remained in the holes.

Оковка венчика деревянной чаши
Конец VI – середина V в. до н.э.
Золото, ковка, тиснение, пайка
8 × 4 см
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2-914/1-6 БҚОМ № 924 1/13

Оковки из кованного золотого листа в виде стилизованных животных; копытца, в виде головы хищной птицы, клюва птицы. Изделия имеют отверстия от гвоздиков, которыми оковки прибивались к сосуду. Отверстие округлой формы, пробитые трубочкой – пробойником. В отверстиях сохранились гвоздики.

Моншақтар
Ж.с.д VI ғ. соңы–V ғ. ортасы
Алтын
H – 2 см
D – 0,4–0,5 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-915/1-8 БҚОМ №9241/4
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-932 БКОМ №998вх

Биконикалық пішіндегі, іші қуыс, сабақтауға арналған өтпелі тесіктері бар, екі конус тәрізді жартыдан дәнекерленіп жасалған.

黄金珠子
公元前6世纪末至前5世纪中叶
黄金
高：2厘米
直径：0.4-0.5厘米
塔克塞-1，6号墓堆，西哈萨克斯坦州
M. N. Sdykov，Ya. A. Lukpanova挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМ УҚ тк2-915/1-8 БҚОМ №9241/4
文物编号：ҚРҰМ УҚ тк2-932 БКОМ №998вх

双锥形，中空圆珠，由两个圆锥形部分焊接而成，具有通孔。

Beads
The end of the 6th – the middle of the 5th century BC.
Gold
H – 2 cm
D – 0.4–0.5 cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-915 / 1-8 БҚОМ №9241 / 4
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-932 ВКОМ №998вх

Beads of biconical shape, hollow, welded from two conical halves with through holes for passing.

Бусины
Конец VI - середина V в. до н.э.
Золото
H – 2 cm
D – 0.4–0.5 cm
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-915/1-8 БҚОМ №9241/4
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-932 БКОМ №998вх

Бусины биконической формы, полые, спаянные из двух конусовидных половинок со сквозным отверстиями для продевания.

Свастика түріндегі жапсырма әшекейлер (үлкен)
Ж.с.д. VI ғ. соңы–V ғ. ортасы
Алтын, соғу, бедерлеу, дәнекерлеу
4 × 4 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2- 926/1-3 БКОМ №9241/15

Айқын жыртқыш мінезді сипатқа ие, орнитоморф бейнелі, свастика түріндегі, квадрат пішінді әшекейлер. Төрт грифонның басы қырынан қарағандағы пішінде бейнеленген және бірінен соң бірі айналдыра орналастырылған, ортасындағы дөңесті шеңбердің айналасында айналма композициясын тұйықтайды және ол өңделген білікшемен жиектелген.

装饰衣物用的万字形金甲片（大型）
公元前6世纪末至前5世纪中叶
金，锻造，冲压，焊接
4×4厘米
塔克塞-1，6号墓堆，西哈萨克斯坦州
由 M. N. Sdykov，Ya. A. Lukpanova挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМ УҚтк2- 926/1-3 БКОМ №9241/15

金片是准四边形，有万字形鸟象，有明显的猛禽的形象。四个狮鹫头侧面部轮廓接连环绕成一个圈，围绕中间凸出部分，其周围被金属丝围起来。

Nasal plaques in the form of swastiks (large)
The end of the 6th – the middle of the 5th century BC
Gold, forging, stamping, soldering
4 × 4 cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚтк2- 926/1-3 БКОМ №9241/15

Plaques are square-shaped, swastika-shaped with an ornithomorphic image bearing an emphatically predatory character. Four heads of griffins are depicted in profile and placed one behind the other in a circle, closing the composition in a circular rotation, around the convex circle in the center and worked out by a roller framing it.

Нашивные бляшки в виде свастики (большие)
Конец VI – середина V в. до н.э.
Золото, ковка, тиснение, пайка
4 × 4 см
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2- 926/1-3 БКОМ №9241/15

Бляшки подквадратной формы, свастикообразные с орнитоморфным изображением, носящим подчеркнуто хищный характер. Четыре головы грифонов изображены в профиль и помещены друг за другом по кругу, замыкая композицию в круговом вращении, вокруг выпуклой окружности по центру и проработанным валиком обрамляющим ее.

Свастика түріндегі жапсырма әшекейлер (кішкентай)
Ж.с.д. VI ғ. соңы–V ғ. ортасы
Алтын, соғу, бедерлеу, дәнекерлеу
2,5 × 2,5 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2-927/1-3 БКОМ №9241/16
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-918/1-4 БКОМ №9241/7

Айқын жыртқыш мінезді сипатқа ие, орнитоморф бейнелі, свастика түріндегі, квадрат пішінді әшекейлер. Төрт грифонның басы қырынан қарағандағы пішінде бейнеленген және бірінен соң бірі айналдыра орналастырылған, ортасындағы дөңесті шеңбердің айналасында айналма композициясын тұйықтайды және ол өңделген білікшемен жиектелген.

装饰衣物用的万字形金片（小型）
公元前6世纪末至前5世纪中叶
金，锻造，冲压，焊接
2.5×2.5厘米
塔克塞-1，6号墓堆，西哈萨克斯坦州
由 M. N. Sdykov，Ya. A. Lukpanova挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМ УҚтк2-927/1-3 БКОМ №9241/16
文物编号：№ ҚРҰМ УҚ тк2-918/1-4 БКОМ №9241/7

金片是准四边形的万字形鸟象，有明显的猛禽的形象。四个狮鹫头侧面部轮廓接连环绕成一个圈，围绕中间凸出部分，其周围被金属丝围起来。

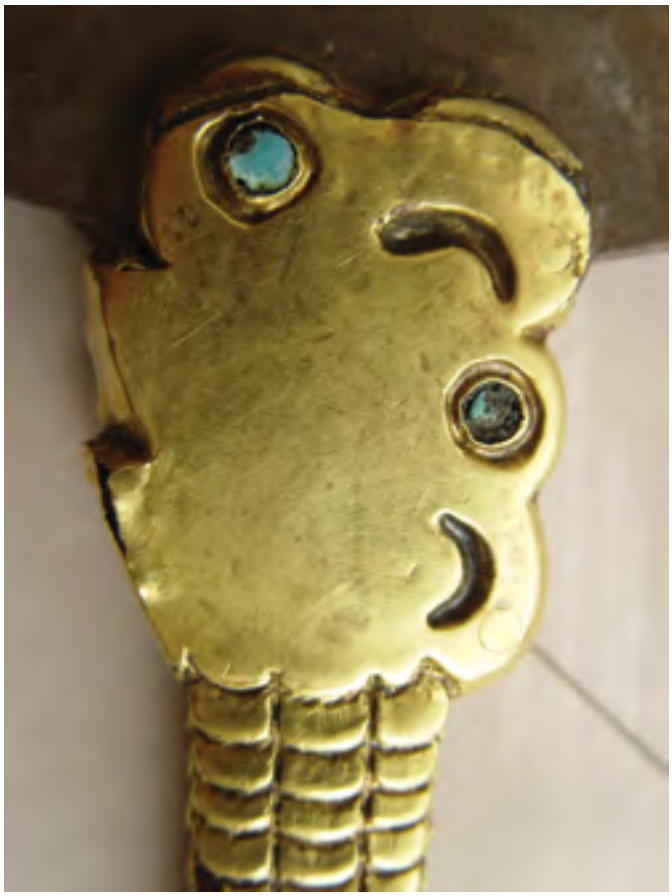
Nasal plaques in the form of swastiks (small)
The end of the 6th – the middle of the 5th century BC
Gold, forging, stamping, soldering
2.5 × 2.5 cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚтк2-927/1-3 БКОМ №9241/16
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-918/1-4 БКОМ №9241/7

Plaques are square-shaped, swastika-shaped with an ornithomorphic image bearing an emphatically predatory character. Four heads of griffins are depicted in profile and placed one behind the other in a circle, closing the composition in a circular rotation, around the convex circle in the center and worked out by a roller framing it.

Нашивные бляшки в виде свастики (маленькие)
Конец VI – середина V в. до н.э.
Золото, ковка, тиснение, пайка
2,5 × 2,5 см
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2-927/1-3 БКОМ №9241/16
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-918/1-4 БКОМ №9241/7

Бляшки подквадратной формы, свастикообразные с орнитоморфным изображением, носящим подчеркнуто хищный характер. Четыре головы грифонов изображены в профиль и помещены друг за другом по кругу, замыкая композицию в круговом вращении, вокруг выпуклой окружности по центру и проработанным валиком обрамляющим ее.

Айна
Ж.с.д. VI ғ. соңы–V ғ. ортасы
Қола, алтын, шыны, ағаш
h – 34.6
Айна тұтқасы – 18,5 см
Диск – 18.5 × 17.8 см
Тақсай I, 6-оба, Батыс Қазақстан
М.Н. Сдыков, Я.А. Лұқпанованың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2-942 БҚОМ №1008вх

Дөңгелек жазық дискіден тұратын айна және оған екі тойтарма шеге арқылы төмен және жоғары қарай ұлғая түсетін тегіс жанама тұтқа бекітілген. Тұтқа дискінің шетінен бастап, онымен бірге бір тегістікте жатқан жұқалтыр алтынмен қапталған. Тұтқаның төменгі және жоғарғы бөліктері айналы кескіндемеде екі стилді түрдегі грифонның бастары бейнесімен безендірілген (барлығы 4 грифонның басы). Грифондардың бастары қырынан қарағандағы пішінде аз бедерленген.

镜子
公元前6世纪末至前5世纪中叶
青铜，金，玻璃，木材
高： 34.6
手柄：18.5厘米
镜盘：18.5×17.8厘米
塔克塞-1，6号墓堆，西哈萨克斯坦州
由 M. N. Sdykov，Ya. A. Lukpanova挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМ УҚтк2-942 БҚОМ №1008вх

带有光滑圆形盘的镜子，有两个铆钉连接的侧边的扁平手柄，向上和向下变粗。手柄上覆盖着金箔。手柄从圆盘的边缘出来，并与其位于同一平面上。手柄的上部和下部装饰成镜像形式的两个狮鹫头像（总共4头）。狮鹫的轮廓头像以浅浮雕形式表现。

Mirror
The end of the 6th - the middle of the 5th century BC.
Bronze, gold, glass, wood
h - 34.6
handle - 18.5 centimeters
disk - 18.5 × 17.8 cm
Taksay I, Mound 6, Western Kazakhstan
Excavations by M.N. Sdykov, Ya.A. Lukpanova
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚтк2-942 БҚОМ №1008вх

Mirror with a round smooth disc, to which, using two rivets, a flat barrel of the side handle is attached, expanding upward and downward. The handle is covered with a gold leaf, leaves from the edge of the disk and is located in the same plane with it. The upper and lower parts of the handle are decorated in the form of two stylized heads of griffinoths in the mirror image (only 4 heads). Heads of griffins are depicted in profile, in low relief.

Зеркало
Конец VI – середина V в. до н.э.
Бронза, золото, стекло, дерево
h – 34,6
ручка – 18,5 см
диск – 18,5 × 17,8 см
Таксай I, курган 6, Западный Казахстан
Раскопки М.Н. Сдыкова, Я.А. Лукпановой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚтк2-942 БҚОМ №1008вх

Зеркало с круглым гладким диском, к которому при помощи двух заклепок прикреплен плоский ствол боковой ручки, расширяющийся кверху и книзу. Ручка обложена золотым листом, отходит от края диска и расположена в одной плоскости с ним. Верхняя и нижняя части ручки оформлены в виде двух стилизованных голов грифонов в зеркальном отображении (всего четыре головы). Головы грифонов изображены в профиль, в низком рельефе.

Жүзік
Ж.с.д V ғ.
Алтын, көгілдір
1,3 × 1 × 0,8 см
Долинное ауылы, Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-1365 БКОМ №1640

Шиыршықталып соғылған тіліктен иіліп жасалған, бауырдан тұратын жұмыр қималы жүзік. Қалқаншасы соғылған пластина түрінде, бет жағына қошқар басының сұлбасы тәрізді өрнектеліп жасалған әшекей дәнекерленген. Қошқардың көзі дөңгелек көгілдір ақықпен безендірілген. Мүйізі басының айналысында бұралып, құлақ астында аяқталады. Қошқардың тұмсығы бейненің төменгі бөлігінде тамшы тәрізді ұяшықпен сәнделген.

戒指
公元前5世纪
黄金
1.3×1×0.8厘米
西哈萨克斯坦州， 多利内（Dolinniy）村
哈萨克斯坦共和国国家博物馆
文物编号：№ ҚРҰМ УҚ тк2-1365 БКОМ №1640

一个由锻造板轧制后弯曲制成的椭圆形环。戒指冠是锻造板，正面焊接了用压花技术制成的羊头轮廓装饰。 公羊的圆形眼睛用绿松石镶嵌。羊角围绕头部扭转，并在耳朵下方结束。羊鼻下面装饰有水滴状的图像。

Ring
5th century BC
Gold
1.3 × 1 × 0.8 cm
Village Dolinniy, Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-1365 ВКОМ №1640

A ring with an oval-shaped board bent from a rolled forged sheet. Shield in the form of a forged plate, to which from the front side an embossed plaque is soldered in the form of a contour head of a ram. The round eye of the ram is decorated with a turquoise inset. The horn is twisted around the head and ends under the ear. The muzzle of the ram is decorated with a teardrop-shaped cell at the bottom of the image.

Перстень
V в. до н.э.
Золото, бирюза
1,3 × 1 × 0,8 см
Село Долинное, Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-1365 БКОМ №1640

Перстень с шинкой овального сечения, согнутой из скатанного кованого листа. Щиток в виде кованной пластины, к которой с лицевой стороны припаяна тисненная бляшка в виде контурной головы барана. Круглый глаз барана украшен бирюзовой вставкой. Рог закручен вокруг головы и заканчивается под ухом. Морда барана украшена каплевидной ячейкой в нижней части.

Ритон
Ж.с.д V ғ.
Күміс, алтын
16 × 11 × 7,07 см
7,1 × 5,39 × 5,6 см
Долинное ауылы, Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-1377 БКОМ №1637

Алтынмен қапталған, бұқаның басы пішініндегі сұйықтық ағатын жері бар, жануардың басмүсіні бейнесіндегі фрагментті күміс түтік.

Түтік іші қуыс жануардың басмүсіні пішінінде құрамалы жасалған, оған қондырылған. Аяғы кеудесіне қарай қысылған және бүгілген жануар басмүсінінің төменгі бөлігі сақталған. Тұяғы алтын қаптамамен безендірілген, иілген тізелері кең, мықты, тізе буынын көрсететін екі терең науашығы бар. Жануардың басы мен мойны бүлінген.

Төменірек жануардың аяқтарының арасында бөлек құйылған дөңгелек пішіндегі бұқаның бас мүсіні дәнекерленген, оның бет жағындағы аузынан сұйықтық ағатын дөңгелек тесік жасалған.

Бұқаның басы егжей-тегжейлі әрленген. Құлақтары тік, маңдайы үшбұрыш тәрізді алтын қаптамамен безендірілген, көздері тасырайған, дөңгеленген, танауы тереңдеу түрде көрсетілген.

来通（仪式性杯子）
公元前5世纪
银和金
16×11×7.07厘米
7.1×5.39×5.6厘米
西哈萨克斯坦州，多利内（Dolinniy）村
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМ УҚ тк2-1377 БКОМ №1637

牛头形的刻有动物头像的，具有液体流出口的金箔覆盖的来通。

物件是一个复合体，呈动物头形，中空钟形。连接有颈部。动物腿部弯曲并压在躯干下，只有下部分被保存下来。动物蹄套有金箔装饰，弯曲膝盖宽阔，有力，有两个深沟表示膝关节。动物的头部和颈部被折叠。

靠下部分，在动物的两腿之间单独地焊接有公牛的圆形头像，其口中开有圆形排水孔。公牛头被详细装饰。耳朵垂直，前额饰有三角形金块，眼睛呈凸形，圆，鼻孔呈凹陷形。

Rython
5th century BC
Silver, gold
16 × 11 × 7.07 cm
7.1 × 5.39 × 5.6 cm
Village Dolinniy, Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ УҚ тк2-1377 BKOM №1637

Fragmented silver rhyton with a proto-animal with a bull-headed plum, with gold lining.

The riton is compound as a hollow protoma of the animal into which the bell was inserted. The lower part of the protomium of the animal has been preserved, with legs bent and pressed to the trunk. Hoofs are decorated with gold plates, bent knees wide, powerful, with two deep grooves, denoting the knee joint. The head and neck of the animal is lost.

Below, between the knees of the animal, soldered separately in the form of a round sculpture head of a bull, having issued a drain in the form of a hole in a round shape, in the mouth pierced from the front side. The head of the bull was worked out in detail. The ears are vertical, on the forehead decorated with a golden patch in the form of a triangle, the eyes are convex, rounded, the nostrils are shown in the form of a depression.

Ритон
V в. до н.э.
Серебро, золото
16 × 11 × 7,07 см
7,1 × 5,39 × 5,6 см
Село Долинное, Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ УҚ тк2-1377 БКОМ №1637

Ритон составной в виде полой протомы животного. Сохранилась нижняя часть протомы животного, с подогнутыми, прижатыми к туловищу ногами. Копыта украшены золотыми накладками, согнутые колени широкие, мощные, с двумя глубокими желобками, обозначающими коленный сустав. Голова и шея животного утрачена.

Ниже, между коленями животного, впаяна отлитая отдельно в форме круглой скульптуры головка бычка, оформлен слив в виде отверстия круглой формы, пробитого во рту. Голова бычка проработана детально. Уши вертикальные, на лбу – золотая накладка в виде треугольника, глаза выпуклые, округлые, ноздри показаны в виде углубления.

САРЫАРҚА САҚТАРЫНЫҢ ҚАЗЫНАЛАРЫ: ТАЛДЫ-2

TREASURES OF SARYARKA SAKS: TALDY-2

СОКРОВИЩА САКОВ САРЫАРКИ: ТАЛДЫ-2

Бір-біріне қарама-қарсы қойылған екі таутеке мен құстың бастарынан тұратын геральдикалық композиция түріндегі әшекей

Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма
2,4 × 1,4 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1850/1-11 А3-204/1-11

Әшекейдің ортасында қанаттары таутекенің басына ұласқан ұшып бара жатқан құстың (сұңқар?) бейнесі орналасқан. Құс басы шағындау, тік келген өткір тұмсықты, құйрығы төрт тілік түрінде көрсетілген. Таутекенің бастары қырынан бейнеленген. Өзі жалпылама түрде, тек көзі мен тұмсығы жақсы бейнеленген. Мүйіздері кедір-бұдырлы.

以两头对称的山羊头和鸟形纹章组成的装饰物
公元前5世纪至前4世纪。
金、铸件
2.4×1.4厘米
哈萨克斯坦中部地区，Taldy-II ，2号墓堆。
由A.Z. Beisenov 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1850/1-11 А3-204/1-11
饰品的中心是一只飞行的鸟(猎鹰?)，它的翅膀连接着野羊的头。鸟的头部较小，还有一个尖喙，尾巴由四节组成。山羊头的图像是侧面轮廓。 它的整体轮廓不是非常精细，只有眼睛和鼻孔的轮廓表现得很好。角是波纹状的。

Decoration in the form of a heraldic composition from the opposing heads of two mountain goats and birds
The 5th – 4th centuries BC
Gold, castings
2,4 × 1,4 cm
Taldy II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1850/1-11 А3-204/1-11

In the center of the plaque is a figure of a flying bird (a falcon?), Whose wings pass into the heads of mountain goats. The bird is shown with a small head and a straight pointed beak, the short tail has four sections. The image of the heads of mountain goats is given in the profile. It is generalized, only the outlines of the eyes and nostrils are well shown. Horns are corrugated.

Украшение в виде геральдической композиции из противопоставленных голов двух горных козлов и птицы
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье
2,4 × 1,4 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан
Инв. № ҚРҰМтк1-1850/1-11 А3-204/1-11

В центре бляшки расположена фигура летящей птицы (сокол?), крылья которой переходят в головки горных козлов. Птица показана с небольшой головкой и прямым острым клювом, короткий хвост имеет четыре сечения. Изображение головок горных козлов дано в профиль. Оно дано обобщенно, хорошо только показаны очертания глаз и ноздрей. Рога рифленые.

Бүркіттің бейнесі тәрізді әшекейлер
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
3,7 × 2,2 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1851/1-13 А3-205/1-13

Басын арқасына қарай бұрып тұрған бүркіт бейнеленген алтын әшекейлер. Қалыпқа құйып жасалынған. Бүркіттің басы бір қырынан көрсетілген, тұмсығы ілмек тәрізді және көзі дөңгелек. Денесінің қалған бөлігі кескінді түрде суреттелген.

鹰形饰品
公元前5世纪至前4世纪。
金、冲印制品
3.7×2.2厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II ，2号墓堆。
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1851/1-13 А3-205/1-13
头部弯曲到背部的老鹰形态的饰品。由模具制成。老鹰的头部是侧面的轮廓图，鹰喙钩形，眼睛是圆形的。身体的其他部位象征性地表达出来。

Plaques in the form of an eagle
The 5th – 4th centuries BC
Gold, stamping
3,7 × 2,2 cm
Taldy II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1851/1-13 А3-205/1-13

Plaques in the form of an eagle with a wrapped head. The eagle's head is shown in profile with a distinct hook-shaped beak, eyes of a rounded shape. Another part of the body is shown schematically.

Бляшки в виде орла
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
3,7 × 2,2 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1851/1-13 А3-205/1-13

Бляшки в виде фигуры орла с обернутой назад головой. Голова орла показана в профиль с выраженным крючковидным клювом, глаза округлой формы. Остальная часть тела показана схематично.

Бүктетілген мысық тұқымдас жыртқыш бейнелі әшекей
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма
1,7 × 1,4 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1852 А3-206

Көлемді. Жыртқыштың мүсіні ашық сақина пішінінде жасалған. Дене тұрқы біркелкі жуандықта сомдалған, басы және денесінің алдыңғы бөлігі бір шама көлемдірек. Аяқтары бүгулі қалыпта және аяғының ұштары дөңгелек етіп бедерленген. Көзі және танауы осылай шағын шеңбер түрінде бейнеленген. Басы ықшам және төртбұрыш пішінді. Аузы ашық. Құлағы тамшы пішіндес. Құйрығы жіңішке, ұзын және ұшы дөңгеленіп бедерленген.

蜷缩的猫科动物形态饰品
公元前5世纪至前4世纪。
金、铸件
1.7×1.4厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II ,2号墓堆。
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1852 А3-206
三维。动物形态装饰品是一个有开口的环。身体的厚度几乎一致，头和前身稍厚。
两腿弯曲，脚尖呈圆形，边缘突出。眼睛和鼻孔同样是圆形，但是较小。头小且呈方形，嘴巴半开。耳朵是水滴状的。尾巴细长且末尾弯曲。

Stripe in the form of a feline predator
The 5th – 4th centuries BC
Gold, castings
1,7 × 1,4 cm
Taldy-II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1852 А3-206

Three-dimensional. The figure of the animal forms an open ring. The body has almost one thickness, a slightly more massive image of the front of the body and the head. Legs are bent, end with rounded notches with a prominent edge. In the same way, but smaller, the eye and nostril are performed. Head small, square. The mouth is ajar. The ear is teardrop shaped. The tail is narrow, long and ends with a round notch.

Нашивка в виде фигуры кошачьего хищника
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье
1,7 × 1,4 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1852 А3-206

Обьемная. Фигура животного образует несомкнутое кольцо. Тело имеет практически одну толщину, немного более массивными изображены передняя часть тела и голова. Ноги согнуты, заканчиваются округлыми выемками с выделенным бортиком. Таким же образом, но меньших размеров, выполнены глаз и ноздря. Голова небольшая, квадратная. Пасть приоткрыта. Ухо каплевидной формы. Хвост узкий, длинный, заканчивается также округлой выемкой.

Кіше белдіктің әшекейі
Ж.с.д. VII–VI ғғ.
Алтын, қалыптау
1,44 × 1,3 см
Талды II, 5-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1860/1-82 А3-214/1-82

Әшекей төртбұрыш пішінді. Әшекейдің бетінде төрт мысық тектес жыртқыштар бейнеленген. Жыртқыштар жұптаса орналасқан және бір жақ қырынан суреттелген. Кейбір бөлшектер анық көрінбейді.

皮带饰品。
公元前7世纪转前6世纪。
金、冲压制品
1.44×1.3厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II, 5号墓堆
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1860/1-82 А3-214/1-82

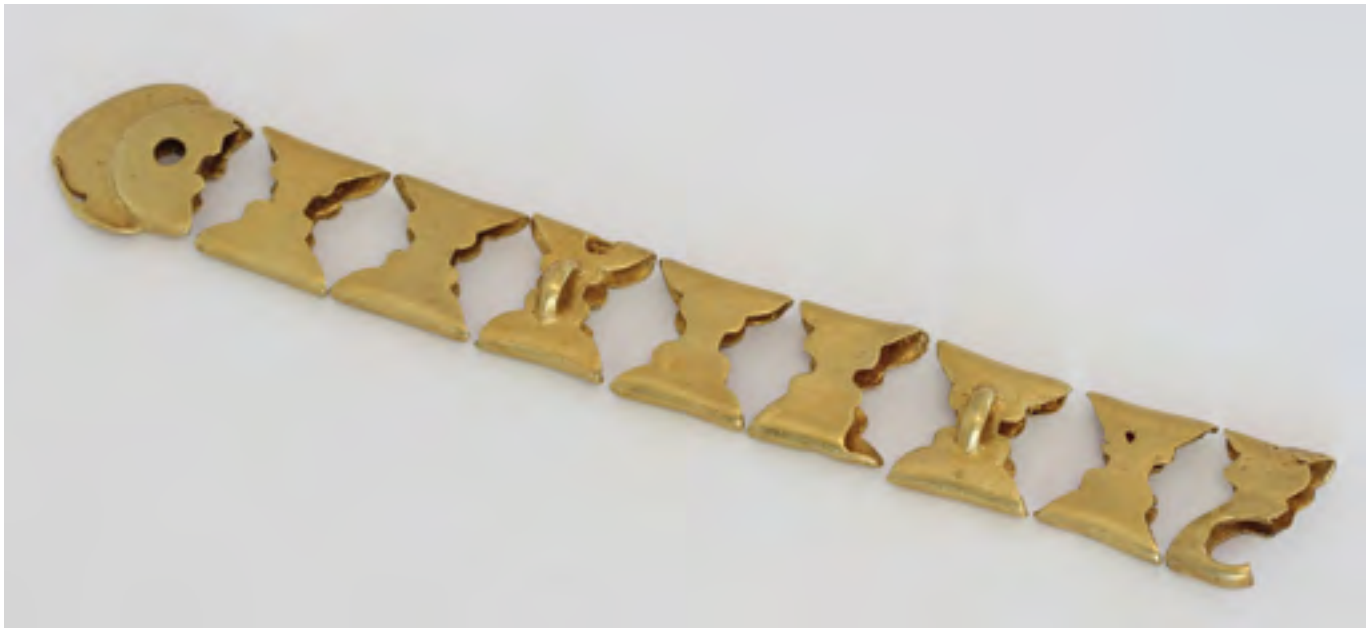
饰品呈方形。正面是四只猫科动物的形态。它们是成对排列的且都是侧面轮廓。有些细节无法看清。

Clips from belt of belts
The turn of the 7th – 6th centuries BC
Gold, stamping
1,44 × 1,3 cm
Taldy-II, Mound 5, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1860/1-82 А3-214/1-82

Square shape. On the front surface there is an image of four feline predators. They are arranged in pairs one above the other. Animals are depicted in profile. The details are not clear.

Обоймы от портупейных ремней
Рубеж VII – VI в. до н.э.
Золото, штамповка
1,44 × 1,3 см
Талды-II, курган 5, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1860/1-82 А3-214/1-82

Квадратной формы. На лицевой поверхности имеется изображение четырех кошачьих хищников. Они расположены попарно друг над другом. Животные изображены в профиль. Детали нечеткие.

Белдіктің әшекейлі құрсаулық бөлшегі
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма
1) 2,6 × 2,5 см
2) 2,2 × 2,9 см
3) 2,1 × 2,9 см
4) 2,2 × 2,9 см
5) 2,2 × 2,8 см
6) 2,2 × 2,9 см
7) 2,2 × 2,8 см
8) 2,2 × 2,9 см
9) 2,3 × 1,6 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ тк1-1861/1-9 АЗ-215/1-9

Әскери белдіктің бөлшектері – өте сирек кездесетін археологиялық жәдігер. Белдік Х-тәрізді сегіз жапсырмалар мен ұштықтан тұрады. Сыртқы сипатына қарағанда, қапсырмадан қайта өңдеуі мүмкін.

皮带
公元前5世纪至前4世纪。
金、铸件
1)2.6×2.5厘米
2)2.7×2.9厘米
3)2.1×2.9厘米
4)2.2×2.9厘米
5)2.2×2.8厘米。
6)2.2×2.9厘米
7)2.2×2.8厘米
8)2.2×2.9厘米
9)2.3×1.6厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II, 2号墓堆。
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ҚРҰМтк1-1861/1-9АЗ-215/1-9

军用皮带的零件是一种相当罕见的考古发现。这条皮带由8个x形的挂件和一个皮带头组成。从外部特征来看，这些皮带头可能是由搭扣装置改变而来的。

Belt
The 5th – 4th centuries BC
Gold, castings
1) 2,6 × 2,5 cm
2) 2,7 × 2,9 cm
3) 2,1 × 2,9 cm
4) 2,2 × 2,9 cm
5) 2,2 × 2,8 cm
6) 2,2 × 2,9 cm
7) 2,2 × 2,8 cm
8) 2,2 × 2,9 cm
9) 2,3 × 1,6 cm
Taldy II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ тк1-1861/1-9 АЗ-215/1-9

Details of the combat belt are a rather rare kind of archaeological finds. The belt consisted of eight X-shaped clips and a tip, which, judging by external features, may have been altered from a buckle-fastener.

Пояс
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье
1) 2,6 × 2,5 см
2) 2,7 × 2,9 см
3) 2,1 × 2,9 см
4) 2,2 × 2,9 см
5) 2,2 × 2,8 см
6) 2,2 × 2,9 см
7) 2,2 × 2,8 см
8) 2,2 × 2,9 см
9) 2,3 × 1,6 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ тк1-1861/1-9 АЗ-215/1-9

Детали боевого пояса – довольно редкий вид археологических находок. Пояс состоял из восьми Х-видных обойм и наконечника, который, судя по внешним особенностям, возможно, переделан из бляхи-застежки.

Әшекейлер (ворворка)
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма, ию
1) 1,7 × 0,8 см
2) 1,8 × 0,7 см
3) 1,7 × 0,7 см
4) 1,5 × 1,8 см
5) 1,8 × 0,7 см
6) 1,1 × 0,7 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ тк1-1862/1-6 А3-216/1-6

Конус пішінді, ортасында үлкен дөңгелек тесігі бар. Беткі қабатында тырнақ пішінді өрнектер орналасқан және олардың арасы түйіршікті шарлармен безендіріле отырып толтырылған.

饰品
公元前5世纪至前4世纪。
黄金、铸造、弯曲
1）1.7×0.8厘米
2）1.8×0.7厘米
3）1.7×0.7厘米
4）1.5×1.8厘米
5）1.8×0.7厘米
6）1.5×0.7厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II, 2号墓堆。
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМ тк1-1862/1-6 А3-216/1-6
圆锥形状，中间有一个大的圆孔。表面覆盖着类似指甲状的图形，之间的空隙覆盖着颗粒。

Warwares
The 5th – 4th centuries BC
Gold, casting, bending
1) 1,7 × 0,8 cm
2) 1,8 × 0,7 cm
3) 1,7 × 0,7 cm
4) 1,5 × 1,8 cm
5) 1,8 × 0,7 cm
6) 1,5 × 0,7 cm
Taldy-II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ тк1-1862/1-6 А3-216/1-6

Conical shape, with a large rounded hole in the center. The surface is covered with figures of clawlike shape, the space between them is filled with granules.

Ворворки
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье, гнутье
1) 1,7 × 0,8 см
2) 1,8 × 0,7 см
3) 1,7 × 0,7 см
4) 1,5 × 1,8 см
5) 1,8 × 0,7 см
6) 1,5 × 0,7 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ тк1-1862/1-6 А3-216/1-6

Конической формы, с крупным округлым отверстием в центре. Поверхность покрыта фигурами когтевидной формы, пространство между ними заполнено шариками зерни.

Әшекейлер (ворворка)
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма
1) 1,8 × 1,2 × 0,8 см
2) 1,4 × 0,9 × 0,7 см
3) 1,4 × 0,9 × 0,7 см
4) 1,3 × 0,9 × 0,8 см
5) 1,3 × 0,8 × 0,6 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ тк1-1863/1-5 А3-217/1-5

Арасындағы біршама көлемді әшекей ақбөкеннің басы бейнесінде безендірілген. Дөңкейген бет келбеті, дөңгеленген көздері және бедерленген мүйіздері анық көрінеді. Қалған әшекейлерді төрт барыстың сұлбасы суреттелген. Бұйымдардың көлемі өте ұсақ болғанына қарамастан бейнелер жақсы бедерленгендіктен анық көрінеді. Аңдар бір қырынан бейнеленген. Қысқа, әрі көлемді басы, қайратты кекілі, тарамыс денесі, біріктірілген аяқтары және ұзын құйрығы көрсетілген. Аузы ашық, төменгі және жоғарғы азулары өткір. Құлақтары тамшы пішіндес. Аяғының тырнақтары көлемді, өткір және ұшы аздап қайрылған. Құйрығының ұшы қайырылған.

圆锥形饰品
公元前5世纪至前4世纪。
金、铸件
1)1.8×1.2×0.8 厘米
2)1.4×0.9×0.7厘米
3)1.4×0.9×0.7厘米
4)1.3×0.9×0 8厘米
5)1.3×0.8×0.6厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II, 2号墓堆。
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ҚРҰМтк1-1863/1-5А3-217/1-5

其中有很多饰品由赛加羚羊头的形式装饰。拱形脸，圆眼睛和带有波纹表面的羊角清晰可见。在剩下的饰品的表面有四只老虎。尽管饰品非常小，但是因为做工非常精细所以还是非常清晰可见。描绘了动物的侧面轮廓。一个短的大脑袋，有力的肩隆，瘦的身体，腿拴在一起，一条长长的尾巴。嘴是半开的，顶部和底部的犬齿锋利。耳朵是水滴状的。脚上的爪子大，锋利且尖端稍弯曲。尾部呈螺旋状。

Warwares
The 5th – 4th centuries BC
Gold, castings
1) 1,8 × 1,2 × 0,8 cm
2) 1,4 × 0,9 × 0,7 cm
3) 1,4 × 0,9 × 0,7 cm
4) 1,3 × 0,9 × 0,8 cm
5) 1,3 × 0,8 × 0,6 cm
Taldy-II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ тк1-1863/1-5 А3-217/1-5

The largest object is decorated with saiga heads. The hump-nosed muzzle, a rounded eye and a horn with a corrugated surface are clearly fixed. On the surface of the remaining piles there is a string of four tigers. Despite the extremely small size of objects, images are executed in detail and viewed very well. Animals are depicted in profile. Shown a short massive head, a powerful withers, a lean body, legs together, a long tail. The mouth is ajar, top and bottom – along a pointed canine. The ear is teardrop shaped. On the legs are large pointed claws, slightly rounded, the extreme ones are oriented with endings towards each other. The tail forms a spiral at the end.

Ворворки
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье
1) 1,8 × 1,2 × 0,8 см
2) 1,4 × 0,9 × 0,7 см
3) 1,4 × 0,9 × 0,7 см
4) 1,3 × 0,9 × 0,8 см
5) 1,3 × 0,8 × 0,6 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1863/1-5 А3-217/1-5

Наиболее крупный предмет украшен головками сайгаков. Отчетливо фиксируется горбоносая морда, округлый глаз и рог с рифленой поверхностью. На поверхности остальных ворворок изображена вереница из четырех тигров. Несмотря на чрезвычайно небольшие размеры предметов, изображения выполнены детально и просматриваются очень хорошо. Животные изображены в профиль. Показаны короткая массивная голова, мощная холка, поджарое тело, сведенные вместе ноги, длинный хвост. Пасть приоткрыта, сверху и снизу – по заостренному клыку. Ухо каплевидной формы. На ногах крупные острые когти, немного закругленные, крайние при этом ориентированы окончаниями друг к другу. Хвост образует на окончании спираль.

Жапсырма әшекей
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
4,39 × 2,43 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1867 А3-221

Жапсырманың пішіні S-тәрізді. Беті полиморфты өрнектермен безендірілген.

金制纽扣
公元前5世纪至前4世纪。
金、冲压
4.39×2.43厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II, 2号墓堆。
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1867 А3-221

金制纽扣呈S形。表面由多形态的装饰修饰。

Plaque
The 5th – 4th centuries BC
Gold, stamping
4,39 × 2,43 cm
Taldy II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1867 А3-221

The plate has an S-shape. The front side is decorated with polymorphic ornament.

Бляха
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
4,39 × 2,43 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1867 А3-221

Бляха имеет S-образную форму. Лицевая сторона украшена полиморфным орнаментом.

Мысық тектес жыртқыш бейнесіндегі әшекейлер
Ж.с.д. VII–VI ғғ.
Алтын, құйма
1) 1,65 × 2,25 см
2) 1,73 × 2,32 см
Талды II, 5-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1868/1-8 А3-222/1-8

Мысық тұқымдас жыртқыштар силуэтті түрде, қырынан берілген. Ол жалпылама түрде берілген, оймыштау әдісі мүлде қолданылмаған, көздері және танауы әлсіз ғана бедерленген, аяқтары біріктіріліп, секіргелі тұрған кейіпте бейнеленген.

猫科猎食动物形饰品。
公元前7 世纪转前 6世纪
金、铸件
1)1.65×2.25 厘米
2)1.73×2.32厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II，5号墓堆。
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1868/1-8 А3-222/1-8

猫科猎食动物侧面的轮廓。只是被大概描绘，几乎完全没有被雕刻，只有眼睛和鼻孔的轮廓稍微被描绘，腿栓在一起，呈现准备跳跃的姿势。

Plaques in the form of a cat predator image
The turn of the 7th – 6th centuries BC
Gold, castings
1) 1,65 × 2,25 cm
2) 1,73 × 2,32 cm
Taldy II, Mound 5, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1868/1-8 А3-222/1-8

The figure is silhouette in profile. It is generalized, almost completely absent engraving, only the outlines of the eyes and nostrils are weakly marked, the legs are joined together – the pose of the animal before the jump.

Бляшки в виде изображения кошачьего хищника
Рубеж VII–VI вв. до н.э.
Золото, литье
1) 1,65 × 2,25 см
2) 1,73 × 2,32 см
Талды II, курган 5, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1868/1-8 А3-222/1-8

Изображение фигуры силуэтное, в профиль. Оно дано обобщенно, почти полностью отсутствует гравировка, слабо намечены лишь очертания глаз и ноздрей, ноги соединены вместе – поза животного перед прыжком.

Сырға
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма, бүршіктеме
2,27 × 1,6 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1869 А3-223

Жуан алтын сымнан жасалған, ашық сақина түріндегі сырғалығы бар сырға. Сырғалықтың төменгі жағына, тысы ұсақ түйіршіктермен көмкерілген конус пішінді салпыншақ бекітілген. Конустың табанында жіп өтетін тесігі бар төрт тоғасы бар.

耳环
公元前5世纪至前4世纪。
黄金、铸造、粒珠
2.27×1.6厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II,2号墓堆。
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМтк1-1869 А3-223

粗金线制成的有开口的耳环。 耳环底部固定了一个覆盖着小颗粒的圆锥形装饰。 锥体的底部有四个穿绳子的孔。

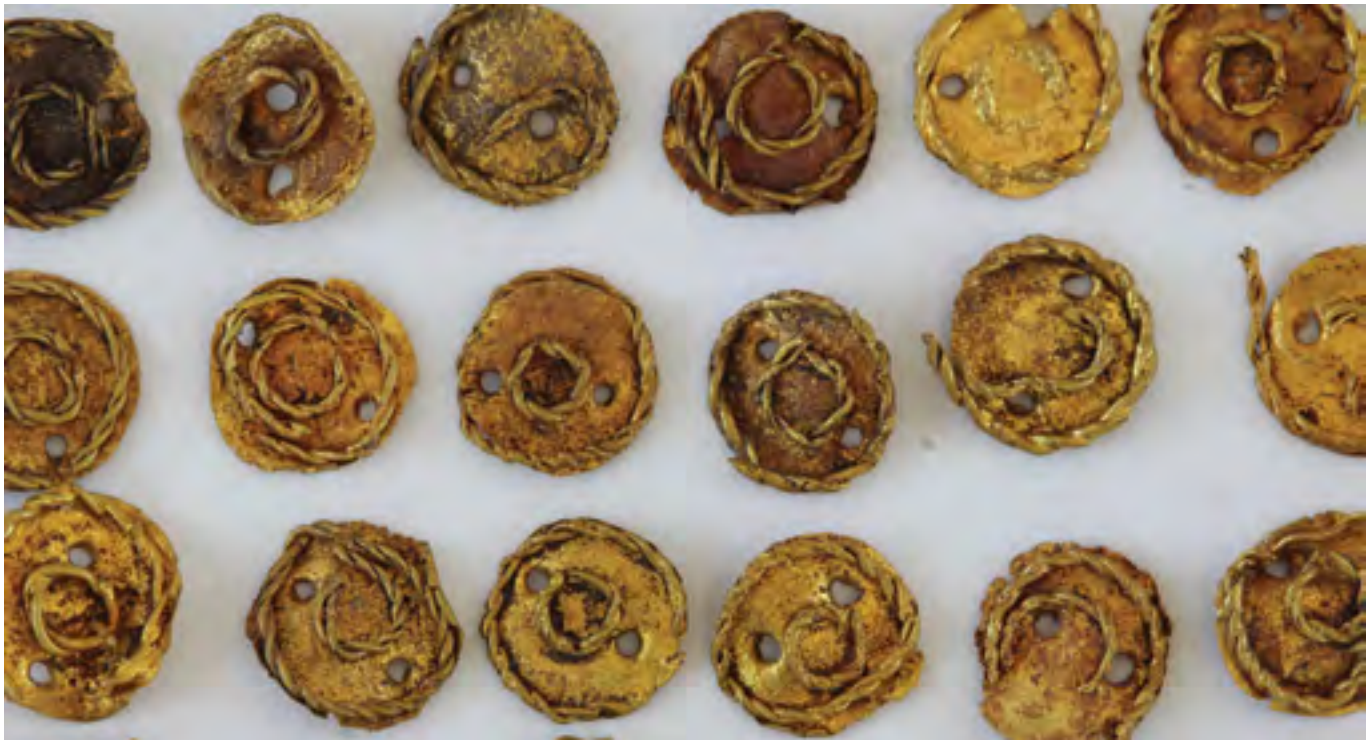
Earring
The 5th – 4th centuries BC
Gold, casting, granulation
2,27 × 1,6 cm
Taldy-II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1869 А3-223

Earring with a massive bow of rounded in the cross section of the rod, forming a figure in the form of an open ring. At the bottom of the shackle is attached a large suspension cone shaped, covered with fine grains. On the rounded area of the cone along the edge there are small holes with uneven outlines.

Серьга
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье, зернь
2,27 × 1,6 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1869 А3-223

Серьга с массивной дужкой из округлого в сечении прута, образующего фигуру в виде несомкнутого кольца. Внизу к дужке крепится крупная подвеска конусовидной формы, покрытая мелкой зернью. На округлой площадке конуса по краю размещены мелкие отверстия с неровными очертаниями.

Тігілмелі әшекейлер
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
d – 0,55 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1878/1-2312 А3-231/ 1-2312

Тігуге арналған екі тесігі бар, дөңгелек пішінді алтын әшекейлер.

缝制饰品
公元前5世纪至前4世纪。
金、冲压
d-0.55厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II ，2号墓堆。
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМтк1 1878/1 - 2312A3231/1 - 2312

有两个针线孔的圆形的黄金饰品。

Pierce
The 5th – 4th centuries BC
Gold, stamping
d – 0,55 cm
Taldy II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. No. ҚРҰМтк1-1878/1-2312 А3-231/1-2312

Round shape with holes for sewing.

Пронизи
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
d – 0,55 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1878/1-2312 А3-231/1-2312

Округлой формы с отверстиями для пришивания.

Салпыншақтар
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма
1) d – 0,18 см
2) d – 0,09 см
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1879/1-19075 А3-232/1-19075, ҚРҰМтк1-1880/1-47 А3-233/1-47, ҚРҰМтк1-1881/1-98 А3-234/1-98

Сақина тәрізді салпыншақтар, алтын сымды дөңгелек пішінге келтіріп жасаған.

吊坠饰品
公元前5世纪至前4世纪。
金、铸件
1)d – 0.18 厘米
2)d – 0.09 厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II, 2号墓堆。
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМтк1-1879/1-19075 А3-232/1-19075, ҚРҰМтк1-1880/1-47 А3-233/1-47, ҚРҰМтк1-1881/1-98 А3-234/1-98
戒指形状的吊坠饰品，用金条弯曲成圆形。

Suspensions
The 5th – 4th centuries BC
Gold, castings
1) d – 0,18 cm
2) d – 0,09 cm
Taldy II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1879 / 1-19075 А3-232 / 1-19075, ҚРҰМтк1-1880 / 1-47 А3-233 / 1-47, ҚРҰМтк1-1881 / 1-98 А3-234 / 1-98

Suspension ring-shaped, made of a rod rounded in section.

Подвески
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье
1) d – 0,18 см
2) d – 0,09 см
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1879/1-19075 А3-232/1-19075, ҚРҰМтк1-1880/1-47 А3-233/1-47, ҚРҰМтк1-1881/1-98 А3-234/1-98

Подвески кольцеобразные, сделаны из прута округлого в сечении.

Моншақтар
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Тас
Талды II, 2-оба, Орталық Қазақстан
А.З. Бейсеновтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музей,
Инв. № ҚРҰМтк1-1885/1-150 А3-238/1-150

Моншақ тастардың көлемі және түстері әртүрлі. Моншақ әшекейінің құрамдас бөлшегі болып табылады. Шар тәрізді пішінде, кейбірі қырланған, алмұрт пішіндес тесіктері бар моншақтар.

项链
公元前5世纪至前4世纪。
岩石
2.4×1.4厘米
哈萨克斯坦中部，Taldy-II,2号墓堆。
由A.Z. Beisenov挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМтк1-1885/1-150 А3-238/1-150

不同颜色和大小的珠子，是装饰项链的元素。球形，有些扁平，梨形且有通孔。

Beads
The 5th – 4th centuries BC
A rock
2,4 × 1,4 cm
Taldy II, Mound 2, Central Kazakhstan
Excavations by A.Z. Beisenov
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1885/1-150 А3-238/1-150

Beads of different colors and sizes. Are an integral element of the decoration – beads. Ball-shaped, sometimes faceted, pear-shaped and flattened, with a hole.

Бусы
V–IV вв. до н.э.
Камень
Талды II, курган 2, Центральный Казахстан
Раскопки А.З. Бейсенова
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1885/1-150 А3-238/1-150

Бусины разных цветов и размеров. Являются составным элементом украшения – бус. Шарообразной формы, иногда граненые, грушевидные и сплющенные, с отверстием.

БЕРЕЛДЕГІ МӘҢГІ ТОҢ БАСҚАН ЖӘДІГЕРЛЕР

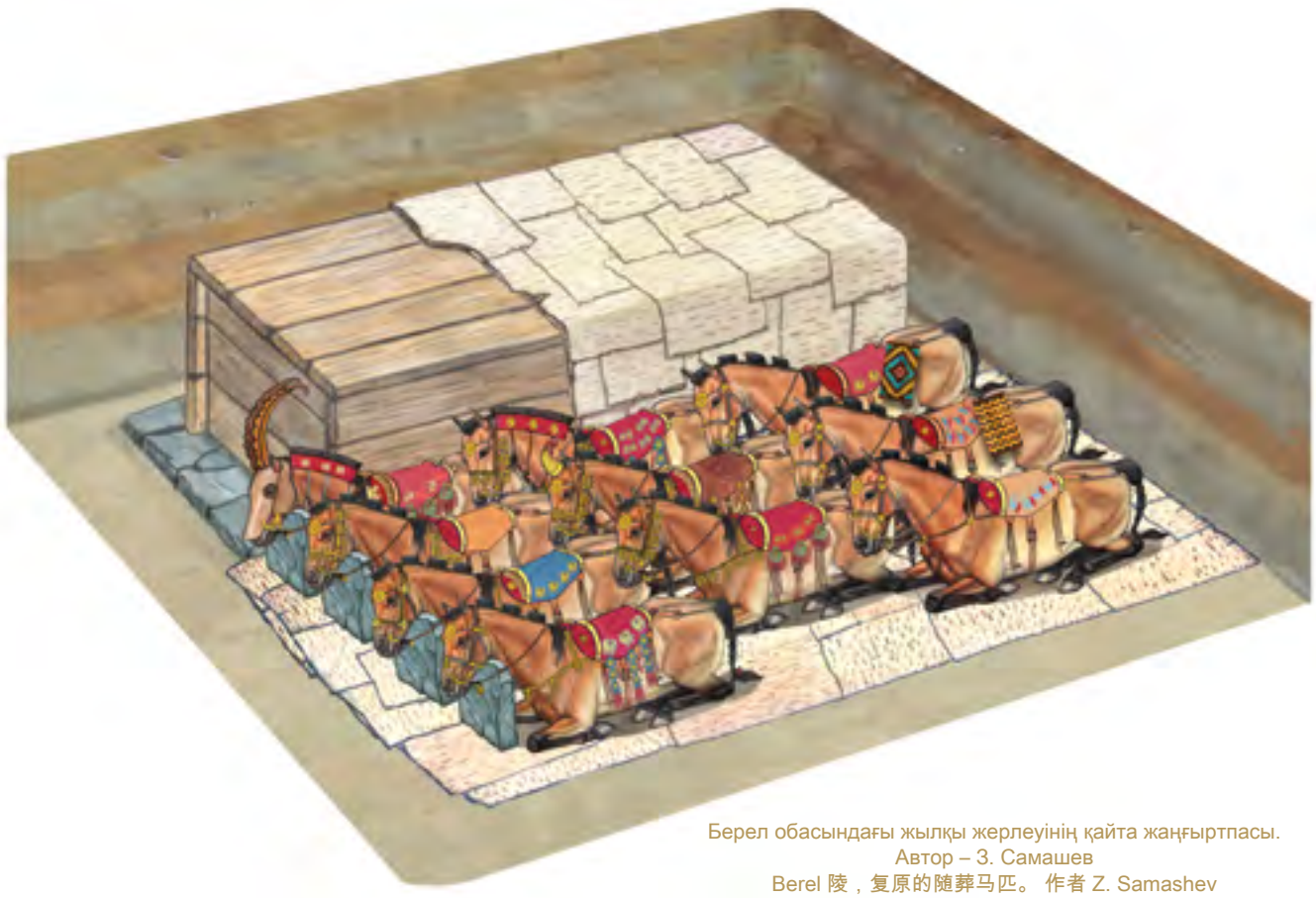
BEAUTY, WHICH HAS BECOME ETERNAL

КРАСОТА, СТАВШАЯ ВЕЧНОЙ

Берел обаларындағы қима-тағаң мен жылқылар қойылған бөлік.
Berel 陵，墓穴小木屋和葬马穴。 摄影：Z. Samashev
Log cabin and horse compartment. Burial mounds of Berel. Photo by Z. Samasheva
Сруб и конский отсек. Курганы Береля. Фото З. Самашева

Берел обасындағы жылқы жерлеуінің қайта жаңғыртпасы.
Автор – З. Самашев
Berel 陵，复原的随葬马匹。 作者 Z. Samashev
Reconstruction of the burial of horses. Berel. Author Z. Samashev
Реконструкция погребение лошадей. Берел. Автор З. Самашев

Жылқы әбзелдерінің жаңғыртпасы. Берел. Автор – З. Самашев
Berel 陵，36号墓穴，复原的马具。 作者 Z. Samashev
Reconstruction of horse harness. Burial mound No. 36. Berel. Author Z. Samashev
Реконструкция конского убранства. Курган № 36. Берел. Автор З. Самашев

Қанатты пырақ. Кесте. Берел.
З. Самашевтің фотосы
Berel 陵，翼马。刺绣。 摄影：Z. Samashev
A winged horse. Embroidery. Berel.
Photo by Z. Samashev
Крылатый конь. Вышивка. Берел.
Фото З. Самашев

Арқардың басы бейнеленген салпыншақ
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, жұқалтыр, ою, бедерлеу, қаптау
6,9 × 7,9 × 1,4 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк3-4933

Негізі өрнекті ұзынша цилиндр түрінде жасалған. Одан төмен мүйізі мен сақалы шиыршықтала келген тұяқты аңның басы салынған. Арқардың басы бір жақ қырынан, тегіс және сопақша пішінде сомдалған. Арқардың басының әр бөлшегін толық мәнерлеп суреттеу арқылы бұйымды жасаған. Арқардың басы кіші, көз қиығы бадам дәні тәрізді, тұмсығы делдиген. Жақ сүйегі жіңішке және ұзынша етіліп, ал құлағының түбі жуан, ұшы үшкірленіп бедерленген. Ірі мүйізі бедерлі және серіппе түрінде артқа қарай қайырылған, мүйіздің ұшы желке тұсына келіп тіреліп тұр. Сақалы анық көрсетілмеген және мүйізінің айналасында жұқа моншақтар бар.

盘羊头像吊坠
公元前4世纪至前 3世纪
木材，铝箔，雕刻，浅浮雕，包层
6,9×7,9×1,4厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆，
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号:ҚРПМО тк3-4933

底座由带有波纹轮廓的空心圆柱体构成。下面是有蹄类动物的头部，它与卷曲羊角和胡须一起扭曲成螺旋状。头部较小，优美，头上呈现出杏仁状的大眼睛和线条状嘴巴。角很大，逐渐变窄。在羊角表面上彼此很近刻录出钩形三条线，显然，由此显示其结构。在羊角内侧底部，耳朵以横切椭圆形的形式表现。一个非常长而窄的胡须从外侧包围羊角，末尾成卷曲形。头部，胡须以及羊角覆盖有金箔，羊角向内卷曲，用锡包装装饰。

Pendant with the image of the head of a mountain ram
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, foil, carving, bas-relief, cladding
6,9 × 7,9 × 1,4 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк3-4933

The base is made in the form of a hollow cylinder with corrugated outlines. From the below is the head of the ungulate, which, together with the horns and beard, forms a figure in the form of a curl, twisted into a spiral. The head is small, graceful, showing a large almond-shaped eyes and a line of the mouth. The horn is massive, gradually narrows to the end. At a short distance from each other on the surface of the horn, three lines are marked in the form of a tick, apparently, thus showing its structure. At the base of the horn on the inside, the ear is depicted in the form of a figure in the form of a cut oval. A very long, narrow beard surrounds the horn from the outside and at the end is rounded in the form of a curl. The head and beard cover with gold foil, and the horn, the line of which forms an inner curl, is decorated with tin.

Подвеска с изображением головы горного барана
IV–III вв. до н.э.
Дерево, фольга, резьба, барельеф, плакирование
6,9 × 7,9 × 1,4 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк3-4933

Основание выполнено в виде полого цилиндра с рифлеными очертаниями. Снизу от него размещена голова копытного, которая вкупе с рогами и бородой образует фигуру в виде завитка, закрученного в спираль. Голова небольшая, изящная, показаны крупый миндалевидной формы глаз и линия рта. Рог массивный, постепенно сужается к окончанию. На небольшом расстоянии друг от друга на поверхности рога нанесено по три линии в виде галочки, видимо, таким образом показана его структура. У основания рога с внутренней стороны изображено ухо в виде фигуры в форме срезанного овала. Очень длинная узкая борода окаймляет рог с внешней стороны и на окончании закругляется в виде завитка. Голова и борода покрыты золотой фольгой, а рог, линия которого образует внутренний завиток, украшен оловом.

Мысық тұқымдас жыртқыштың бұғыға шабуылдаған сәті бейнеленген әшекей
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, ою, барельеф
5 × 4 × 0,6 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк3-4958

Композицияда бұғының көлемді мүсіні және оның мойын тұсына шабуылдап тұрған жыртқыш бейнеленген. Бұғының басы артқа бұрылған және мүйізі өрімделіп бейнеленген, денесі көлемді, алдың аяқтары жүгіріп бара жатқан қалыпта бүгіліп бедерленген. Денесінің артқы бөлігі нашар көрінеді, дегенмен жыртқыш аңның денесін қарай отырып оның бұрала сомдалғанын және аяқтарының жоғарыға көтеріліп бедерленгенін көруге болады. Жыртқыш аң секіріп тұрған мәнерде бедерленген. Жыртқыштың денесі бұралған, бас бөлігі аяқ бөлігіне қарама-қарсы бағытта бедерленген.

刻有猫科猎食动物捕食鹿的折磨场景的甲片
公元前4世纪至前3世纪
木头，雕刻，浅浮雕
5×4×0.6厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРПМО тк3-4958

该作品是奔跑的鹿和捕食动物在其脖子上撕咬的三维图形。鹿的轮廓以头部向后仰，身体粗壮，像跑步时一样前腿弯曲的形式表现出来。捕食动物以富有表现力的姿势展示。同时，他的身体扭曲，使身体的前部和身体的后部呈相反。

Plaque with the stage of the deer tattooing by a cat predator
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, carving, bas-relief
5 × 4 × 0,6 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк3-4958

The composition consists of a voluminous figure of a running deer and a predator that tears it in the neck. The deer are shown in profile, with the head thrown back, the body is massive, the front legs are bent, as when running. The predator is shown in an expressive pose. At the same time, his body is twisted so that the anterior part of the body is oriented in the opposite direction, rather than the posterior part of the body.

Плакетка со сценой терзания оленя кошачьим хищником
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба, барельеф
5 × 4 × 0,6 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк3-4958

Композиция состоит из объемных фигур бегущего оленя и хищника, терзающего его в области шеи. Олень показан в профиль, с запрокинутой головой, тулово массивное, передние ноги согнуты, как при беге. Хищник показан в экспрессивной позе. При этом его тело перекручено так, что передняя часть тела ориентирована в противоположную сторону, нежели задняя часть тела.

Стильденген өсімдік өрнегі түріндегі салпыншақ
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, ою
13,8 × 5,9 × 1 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы,
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі
Инв. № ҚР ПМО тк3-4965

Түтікшелі ұзынша ағаштың үстіне өсімдік мәнеріндегі көлемді өрнек орналастырылған жәдігер. Салпыншақтың бекітілетін бөлігі бар. Орталық бөлігіндегі жапырақтар көлемді, пішіні үш бұрышты. Бүйіріндегі жапырақтар ұзартылып, ұштары жоғары қаратылып бедерленген және жоғарғы бөлігінде жапырақтар тармақталған.

植物程式化图案形式的吊坠
公元前4世纪至前3世纪
木头，雕刻
13.8×5.9×1厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚР ПМО тк3-4965

该物件是两个大型树叶雕饰的三维图形组成，位于圆柱体内部的细长基座上。 他们的旁叶在中间部分形成新的树叶雕饰。叶片的设计有所不同：它们都向上凸起。

Pendant in the form of a stylized vegetable ornament
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, carving
13,8 × 5,9 × 1 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚР ПМО тк3-4965

The product is a three-dimensional figure of two palmettos, located on an elongated floor from inside the cylinder. Their side lobes pass into another palmetto, located thus in the center of the article. There is a difference in the design of the petals: they are raised upwards.

Подвеска в виде стилизованного растительного орнамента
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба
13,8 × 5,9 × 1 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ПМО тк3-4965

Изделие представляет собой объемные фигуры двух пальметт, расположенной на удлиненном полом изнутри цилиндре. Их боковые лепестки переходят в еще одну пальметту, расположенную таким образом в центре изделия. Имеется отличие в оформлении лепестков: они подняты вверх.

Қошқар мүйіз өрнектері бар сулықтың айыршығы
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, ою
12,8 × 2,8 × 1 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк3-4969

Аша түріндегі сулықтың айыршығы жылқыны басқару құралы болып табылады. V-тәрізді пішінді құрайтын, аша түрінде орналасқан екі түтікшенің шеткі екі бүйірінде өсімдік үлгісіндегі көлемді өрнектер тізбегі бедерленген. Жәдігерде бекітуге арналған бөлшегі бар. Ортаңғы жапырақша көлемді және үш бұрыш пішінді. Бүйіріндегі жапырақшалар ұзын, жоғары көтерілген және ұшы тармақталған қалыпта бейнеленген.

叉子装饰
公元前4世纪至前3世纪
木头，雕刻
12.8×2.8×1厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРПМО тк3-4969

一个V形结构，其外侧有两种树叶雕饰，形成条状。 树叶雕饰为较小的中央叶片和细长的侧面叶片，有两种版本：卷缩形或凸起形。

Fork
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, carving
12,8 × 2,8 × 1 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк3-4969

It is a V-shaped figure, on the outer side of which there are palmettos of two kinds, forming a strip. Palmettos have small central petals and elongate lateral, made in two versions: rounded or raised up.

Нащечная развилка
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба
12,8 × 2,8 × 1 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк3-4969

Представляет собой V-образную фигуру, с внешней стороны которой расположены пальметты двух видов, образующие полоску. Пальметты имеют небольшие центральные лепестки и удлиненные боковые, выполненные в двух вариантах: закругленные или поднятые вверх.

Мысық тектес жыртқыштың және үш құлақты самұрықтың бастары бейнеленген әшекейлер
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, ою
6 × 6 × 0,5–1,2 см
8 × 6,5 × 0,1–0,5 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк3-4441/1-2

Мысық тектес жыртқыштың басы жалпақ және көлемді етіп жасалған. Қарашығы жоқ көздері үлкен етіп суреттелген. Оның мойын тұсында бұйраланып қайрылған және бір-біріне жанаса орналасқан үш самұрықтың бастары дәнекерленген. Бастары үшбұрыш сұлба құрайтын тәртіппен орналастырылған. Самұрықтардың тұмсықтары көлемді және ішке қарай иілген қалыпта сомдалған. Жалы қысқа, әрі түзу

猫科猎食动物形象和三个狮鹫形象匾块
公元前4世纪至前3世纪
木头，雕刻
1）6×6×0.5-1.2厘米
2）8×6.5×0.1-0.5厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРПМО тк3-4441/1-2

猫科掠食动物的头部宽大，浓郁，表现得富有体积。展现了硕大的眼窝，但没有瞳孔。在脖子区域附着三头狮鹫，它们的长颈相互粘贴形成一圈。头部排列成三角形。喙很大，向下弯曲。鬃毛短且光滑。

Badges with the image of the cat's predator and protom three eared gryphons
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, carving
6 × 6 × 0,5–1,2 cm
8 × 6,5 × 0,1–0,5 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк3-4441/1-2

The head of the cat's predator is wide, large, full-bodied. Showed large eye sockets, without pupils. In the neck area are attached three heads of griffins, along with long necks of which curls are formed. The heads are arranged so that they form a triangular silhouette. Beaks are massive, bent downwards. Mane short, even.

Бляхи с изображением кошачьего хищника и протом трех ушастых грифонов
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба
6 × 6 × 0,5–1,2 см
8 × 6,5 × 0,1–0,5 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк3-4441/1-2

Голова кошачьего хищника широкая, крупная, выполнена объемной. Показаны крупные глазницы, без зрачков. В области шеи прикреплены три головки грифонов, вместе с длинными шеями которых образуются завитки. Головки размещены так, что формируют треугольный силуэт. Клювы массивные, загнуты вниз. Грива короткая, ровная.

Қиял-ғажайып аң бейнесі түріндегі үшөлшемді әшекей
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, жұқалтыр, ою
9,5 × 7,3 × 5 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚР ПМО тк4-5554

Өрнек композициясы жатқан қалпында бедерленген қиял ғажайып аңның көлемді мүсінінен және оның аяқ жағында қарама-қарсы сомдалған самұрықтың бастарынан құралған. Қиял-ғажайып аңның дене тұрқы құйрығы қайрылып тұрған мысық тектес жыртқыштың денесі және басы полиморфты. Басы нақышты, жыртқышқа тән, қоңқақ танаулы бет әлпет, сопақша көлемді көз және жапырақша пішінді кішкене құлақтары бедерленген.

Ұзын мойынды самұрықтың басы иіліп, күрделі өрнекті көрсетіп тұр. Тұмсығы көлемді және төмен қарай иіліп тұр. Жалы қысқа және түзу. Үшбұрышты айдары жалдан біршама биік етіп көрсетілген.

神奇野兽形式的三维徽章
公元前4世纪至前3世纪
木，铝箔，雕刻
9.5×7.3×5厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚР ПМО тк4-5554

结合有蹄类动物和猫科掠食动物特征的一只神奇动物。动物卧着。嘴比较短但鼻子大，嘴巴张开，眼睛圆形，很大，耳朵大且顶端尖。有一个较长的圈缩状角，末端成卷缩状。尾部呈“S”形，表面呈波纹状。

狮鹫的形象被风格化，成了螺旋状。狮鹫以程式化的形象表现。头部有一个巨大的喙，向下弯曲，眼睛圆形，头顶上三角形毛冠向后倒。具有较短直鬃毛。它由横线表现。尾巴呈细长的水滴形。两个狮鹫之间有两个相同尺寸的空间。

Three-dimensional badge in the form of a fantastic beast
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, foil, carving
9.5 × 7,3 × 5 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚР ҚР ПМО тк4-5554

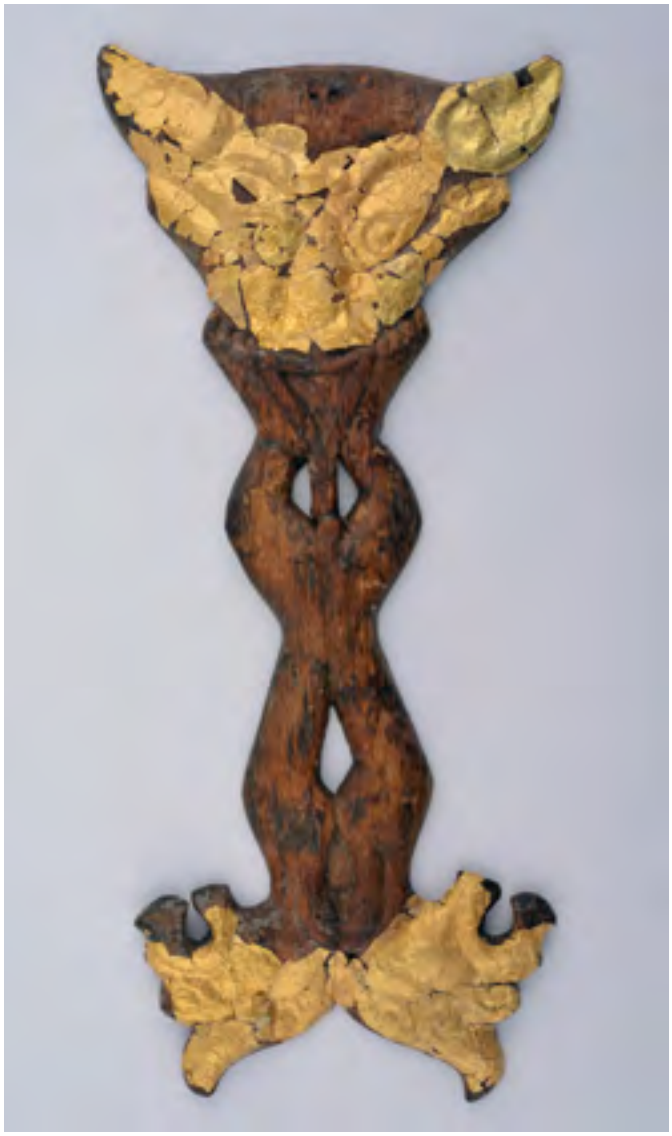
A fantastic animal combines the signs of an ungulate animal and a cat’s predator. The animal is shown lying. Has a short muzzle with a large nose, a bared mouth, round eyes with massive lids, large ears with a pointed end. There are horns in the form of an elongated loop, rounded at the end. The tail is in the form of a figure “S”, with a corrugated surface.

The figures of the griffins are stylized, they turn into a spiral. They are profiled images. Showing a head with a massive beak, bent down, round eyes and a triangular tuft, bent back. Mane with smooth outer edge. It is covered by transverse lines. The tail is in the form of an elongated teardrop shaped figure, in the space between them - two similar figures of a smaller size.

Трехмерная бляха в виде фантастического зверя
IV–III вв. до н.э.
Дерево, фольга, резьба
9,5 × 7,3 × 5 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚР ҚР ПМО тк4-5554

Фантастическое животное совмещает в себе признаки копытного животного и кошачьего хищника. Животное изображено лежащим. Имеет короткую морду с крупным носом, оскаленную пасть, округлые глаза с массивными веками, крупные уши с заостренным окончанием. Имеются рога в виде удлиненной петли, закругленной на окончании. Хвост в виде фигуры «S», с рифленой поверхностью.

Фигуры грифонов стилизованные, развернуты в спираль. Представляют собой профильные изображения. Показана голова с массивным клювом, загнутым вниз, округлыми глазами и треугольным хохолком, отогнутым назад. Грива с ровным внешним краем. Покрыта поперечными линиями. Хвост в виде удлиненной каплевидной фигуры, в пространстве между ними – две аналогичные фигуры меньшего размера.

Аттың маңдай әшекейі
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, жұқалтыр, ою, қаптама
26 × 11,6 × 0,8 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк4-5568

Мысық тектес жыртқыштың және самұрықтың басы бейнеленген аттың маңдай алды әшекейі. Мысық тектес жыртқыштың басы көлемді, жалпақ етіп сомдалған және бадырайған көздері қарашықсыз бейнеленген. Жыртқыштың келбетін үшкір, көлемді құлақтары, трапеция пішінді мұрны және кішкентай ғана етіп бедерленген ауызы толықтырып тұр. Шабуылдап тұрған қалыптағы самұрықтардың тырнақтары жыртқыштың иегінің астына бекітілген. Самұрықтардың арқа тұстары және алдыңғы аяқтары түйістіріліп бедерленген. Самұрықтың бастары өте көркем бейнелі, ауызы ашық, танауы кең, көздері бадырақ және бедерлі жалдары бар.

额头匾块
公元前4世纪至前3世纪
木材，铝箔，雕刻，包层
26×11.6×0.8厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРПМО тк4-5568

以猫科掠食动物的头部和两个狮鹫形象组成。猫科食肉动物的头部是宽而大的，眼窝很达，没有瞳孔。其外观上还有一个大而尖的耳朵，耳朵内侧基部有卷曲雕饰。鼻子呈狭长梯形，嘴巴较小。其下巴上府上了两只狮鹫的爪子，狮鹫站在后腿上呈现一种攻击姿势。背部和前爪互相接触。狮鹫的头部雕饰得很好，展现了一个宽大的鼻子，张开的嘴巴，大眼窝和浮雕鬃毛。

Head piece
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, foil, carving, cladding
26 × 11,6 × 0,8 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк4-5568

It is executed in the form of a head of a cat predator and two griffins. The head of the cat's predator is wide, large, large eye sockets are shown, without pupils. The appearance is complemented by large ears with a pointed end and a curl at the base on the inside, an elongated nose of a trapezoidal shape and a small mouth. Two griffins are fastened to the chin by claws, and they stand on their hind legs in an attacking pose. Backs and forepaws touch each other. Heads of griffins are working very well, showing a wide nose with an open mouth, large eye sockets and a relief mane.

Налобная бляха
IV–III вв. до н.э.
Дерево, фольга, резьба, плакирование
26 × 11,6 × 0,8 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк4-5568

Выполнено в виде головы кошачьего хищника и двух грифонов. Голова кошачьего хищника широкая, крупная, показаны крупные глазницы, без зрачков. Облик дополняют крупные уши с заостренным окончанием и завитком у основания на внутренней стороне, удлиненный нос трапециевидной формы и небольшой рот. К подбородку крепятся когтями два грифона, которые встали на дыбы в атакующей позе. Спины и передние лапы соприкасаются друг с другом. Головы грифонов проработаны очень хорошо, показаны широкий нос с открытым ртом, крупные глазницы и рельефная грива.

Бүркіт басты самұрық бейнеленген әшекей
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, ою
6 × 4,3 × 0,6 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк4-5576

Самұрықтың тұмсығы көлемді етіп жасалған және төмен қарай иілген, көзі миндаль пішінді және кекілі үлкен, ұшы үшкір етіп сомдалған. Кекілдің төменгі жағында қатпарлы тізбек түріндегі жал көрсетілген.

鹰头狮鹫前半身甲片
公元前4世纪至前3世纪
木头，雕刻
6×4.3×0.6厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРПМО тк4-5576

鹰头狮鹫展现出一个巨大的弯曲喙，眼睛的形状呈杏仁状，并安置在头顶上的毛冠底下。 毛冠后面是一排鳞片状竖起的鬃毛。

Patch in the form of a proto-eaglehead gryphon
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, carving
6 × 4,3 × 0,6 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк4-5576

The eagle-head griffin is shown with a massive curved beak, eyes of an amygdala shape and a large, slightly tapered crest with a pointed end. Below the tuft is a mane formed from a series of scales.

Нашивка в виде протомы орлиноголового грифона
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба
6 × 4,3 × 0,6 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк4-5576

Орлиноголовый грифон показан с массивным загнутым клювом, глазами миндалевидной формы и крупным, находящимся немного под углом хохолком с заостренным окончанием. Ниже хохолка находится грива, образованная из ряда чешуек.

Мысық тектес жыртқыш бейнеленген салпыншақ
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, жұқалтыр, ою, қаптау
9,5 × 6 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк4-5581

Мысық тектес жыртқыштың басы жалпақ, әрі көлемді етіп сомдалған. Бадырайған үлкен көздері қарашықсыз бейнеленген. Кейіпкердің жүзі төмен қарап тұрғандай көрінеді. Ұшы үшкірленген көлемді құлақ және маңдайымен жалғасып, тұтасып көрсетілген трапеция пішінді ұзынша мұрны және кішкентай ғана ауызы жыртқыштың келбетін толықтырып тұр. Тұмсықтары түйіскен екі бұланның бейнесі жыртқыштың иегінің астына бекітілген. Бұланның көзі және құлағы көлемді етіп көрсетілген. Мүйізі өсімдік үлгісіндегі өрнек түрінде сомдалған. Екі бұланның бастарының мойын тұсында да өсімдік үлгісіндегі өрнек бедерленген.

Suspension with the image of a cat predator
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, foil, carving, cladding
9,5 × 6 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк4-5581

The head of the cat's predator is wide, large, much larger than the head of the deer. Showed large eye sockets, without pupils. It creates a sense of the look of the character, lowered down. The appearance is complemented by large ears with a pointed end and a curl at the base on the inside, an elongated nose of a trapezoidal shape and a small mouth. To the chin are attached the heads of two opposing moose or deer, adjoining with it the endings of the muzzles. Herbivores are depicted with large eyes and ears covered with transverse stripes. Horns in the form of vegetative curls forming a palmetto. Between the heads of animals from the outside – a similar palmetto.

猫科猎食动物形挂件
公元前4世纪至前3世纪
木材，铝箔，雕刻，包层
9.5×6厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРПМО тк4-5581

猫科猎食动物的头部宽大，比鹿的头部大得多。有大眼窝，没有瞳孔。给人以低头观察的感觉。外观上还有一个大而尖，内侧基部卷曲的耳朵，狭长的鼻子呈梯形，嘴巴较小。下巴附着两只相对称的羚羊或鹿的头部，它们的鼻口部分相接。鹿的眼睛和耳朵表现的比较有规模。　其羊角用植物雕饰的形式表现。在两个鹿的脖子部分也有植物雕饰图案。

Подвеска с изображением кошачьего хищника
IV–III вв. до н.э.
Дерево, фольга, резьба, плакирование
9,5 × 6 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк4-5581

Голова кошачьего хищника широкая, крупная, выполнена значительно более объемной, нежели головы оленей. Показаны крупные глазницы, без зрачков. Создается ощущение взгляда персонажа, опущенного вниз. Облик дополняют крупные уши с заостренным окончанием и завитком у основания на внутренней стороне, удлиненный нос трапециевидной формы и небольшой рот. К подбородку крепятся головы двух противопоставленных лосей или оленей, соприкасающихся с ним окончаниями морд. Травоядные изображены с крупными глазами и ушами, покрытыми поперечными полосками. Рога в виде растительных завитков, образующих пальметту. Между головами животных с внешней стороны – аналогичная пальметта.

Екі жағында арқардың басы бейнеленген ауыздық
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, жұқалтыр, ою, қаптама
22 × 6,5 × 1,2 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк4-5583

Ауыздықтың екі ұшы арқардың бас түрінде әшекейленген. Арқардың басы сопақша пішінді, жалпақ етіп және бір жақ қырынан суреттелген. Арқардың шағын ғана қыли көзі, үлкен танауы, ұзынша жақ сүйегінің ұшы сүйірленіп аяқ көрсетілген және құлағының төменгі бөлігі жуан ұшы үшкір етіп сомдалған. Маңдайы кең, мүйізі бедерлі және артқа қарай серіппе түрінде оратылып ұшы желкесіне тіреліп тұр. Сақалдың сұлбасы бастың жоғарғы жағына мүйізге қарсы бағытта оратылып көрсетілген және сырты алтынмен қапталған.

末端有盘羊头形的辔件
公元前4世纪至前3世纪
木材，铝箔，雕刻，包层
22×6.5×1.2厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРПМО тк4-5583

辔件末端是以盘羊的头像形式制作的。盘羊头轮廓形呈扁平，椭圆形。眼睛小而倾斜，大鼻子朝着前端变宽，狭窄拉长的脸颊以一定角度设置，在底部具有圆形卷曲的大尖耳朵。额头很宽，羊角被压印并且向后旋转，其末端抵枕骨部位。胡子没有被表达出来，呈镂空结构围绕羊角周围。

Psalm with endings in the form of rams heads
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, foil, carving, cladding
22 × 6,5 × 1,2 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк4-5583

The endings of the psalias are made with the form of rams' heads. The ram's head is shown in profile, flat, oval in shape. Shown are small, slanted eyes, a large nose that widens toward the tip, elongated narrow cheeks placed at an angle and large pointed ears with a rounded curl at the base. The forehead is wide, the horns are embossed and thrown back by a spiral, the end of which rests against the occipital part. The beard is not expressed, and goes like an openwork bezel around the horn.

Псалий с окончаниями в виде голов баранов
IV–III вв. до н.э.
Дерево, фольга, резьба, плакирование
22 × 6,5 × 1,2 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк4-5583

Окончания псалий выполнены в виде голов баранов. Голова барана показана в профиль, плоская, овальной формы. Показаны небольшие раскосые глаза, крупный нос, расширяющийся к кончику, удлиненные узкие щеки, размещенные под углом и крупные заостренные уши с округлым завитком у основания. Лоб широкий, рога рельефные и откинуты назад спиралью, конец которой упирается в затылочную часть. Борода не выражена, и идет как ажурный ободок вокруг рогов.

Самұрықтың тұмсығына іліккен бұғының басы бейнеленген әшекей
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, жұқалтыр, ою
9 × 10 × 1 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк4-6178

Самұрықтың басы үлкен. Бүгілген үлкен тұмсығы және дөңгелек қарашығы бар кішкентай көз көрсетілген. Басы бет жағы бұдырланған білікшемен жиектелген, одан аяғы жұмырланған көлемді шиыршықтар шығады. Бұғының басы грифонның тұмсығында орналасқан. Басының жоғарғы бөлігінде сақталмаған мүйіздерді бекітуге арналған дөңгелек тесік бар. Бұғының басы кішкентай, ұзартылған тұмсығы бар.

嘴里叼着一个鹿的狮鹫形匾块
公元前4世纪至前3世纪
木，铝箔，雕刻
9×10×1厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРПМО тк4-6178

狮鹫头部很大。鸟喙大而且弯曲，眼睛小且瞳孔呈圆形。头部由一个带有波纹表面的边缘相接合，从边缘留出带有卷曲末端的大量鬃发。鹿的头部位于狮鹫的喙中。在头的上部有一个用于固定鹿角的圆孔，鹿角没有保存。鹿的头部很小，具有特征性的细长口吻。

A plate with a deer head in the griffin's beak
The 4th - 3rd centuries BC
Wood, foil, carving
9 × 10 × 1 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк4-6178

The head of the griffin is large. Showing a large curved beak and a small eye with a rounded pupil. The head is bordered by a roller with a corrugated surface, from which the massive curls with a rounded end leave. The head of the deer is located in the beak of the griffin. In the upper part of the head there is a round hole for fixing the non-preserved horns. The head of the deer is small, with a characteristic elongated muzzle.

Бляха с изображением головы оленя в клюве грифона
IV–III вв. до н.э.
Дерево, фольга, резьба
9 × 10 × 1 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк4-6178

Голова грифона крупная. Показаны крупный загнутый клюв и небольшой глаз с округлым зрачком. Голову окаймляет валик с рифленой поверхностью, от которого отходят массивные завитки с закругленным окончанием. Голова оленя размещена в клюве грифона. В верхней части головы имеется округлое отверстие для крепления несохранившихся рогов. Голова оленя небольшая, с характерной удлиненной мордой.

Қос бұланның пішіні бейнесіндегі салпыншақ
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, ою
15,2 × 11 × 1 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк4-6181

Бастары қарама-қарсы бағытта бейнеленген және кеуде тұстары түйіскен екі бұлан бедерленген. Мүсіндер аша тәрізді екі түтікшені бойлай орналасқан, ол бекітілетін бөлік болып табылады. Бастары әсем, көздері бадырақ, ауызы ашық және тамшы пішінді ұзынша құлағы көрсетілген. Мойны ұзын, кеудесіне жақын тұсы жуандаған.

两只驼鹿形象的挂件
公元前4世纪至前3世纪
木头，雕刻
15.2×11×1厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРПМО тк4-6181

两只驼鹿头部朝向相反方向。头部形状优雅，眼睛大，嘴巴紧闭，耳朵呈水滴状。角很大，展现成一个带有锯齿状上缘的宽刀片。脖子长，向下稍微扩大。 动物以卧着的姿势呈现。 腿弯曲压在身体下面。

Pendant in the form of figures of two moose
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, carving
15,2 × 11 × 1 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк4-6181

The heads of elks are deployed in opposite directions from each other. The heads are elegant, with large eyes, the mouth is stressed, the ears are drop-shaped. The horn of the horns is massive, shown as a wide blade with a serrated upper edge. Neck long, slightly widening downwards. Animals are shown lying. The legs are bent under the body.

Подвеска в виде фигур двух лосей
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба
15,2 × 11 × 1 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк4-6181

Головы лосей развернуты друг от друга в противоположные стороны. Головки изящные, с крупными глазами, рот подчеркнут, уши каплевидной формы. Крона рогов массивная, показана в виде широкой лопасти с зубчатым верхним краем. Шеи длинные, немного расширяются книзу. Животные изображены лежащими. Ноги подогнуты под тело.

Арқардың басы бейнеленген салпыншақ
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, ою
8 × 7,5 × 1 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк4-6182

Негізі өрнекті ұзынша цилиндр түрінде жасалған. Одан төмен мүйізі мен сақалы шиыршықтала келген тұяқты аңның басы салынған. Арқардың басы бір жақ қырынан, тегіс және сопақша пішінде сомдалған. Арқардың басының әр бөлшегін толық мәнерлеп суреттеу арқылы бұйымды жасаған. Арқардың басы кіші, көз қиығы бадам дәні тәрізді, тұмсығы делдиген. Жақ сүйегі жіңішке және ұзынша етіліп, ал құлағының түбі жуан, ұшы үшкірленіп бедерленген. Ірі мүйізі бедерлі және серіппе түрінде артқа қарай қайырылған, мүйіздің ұшы желке тұсына келіп тіреліп тұр. Сақалы анық көрсетілмеген және мүйізінің айналасында жұқа моншақтар бар.

盘羊头像挂件
公元前4世纪至前3世纪
木头，雕刻
8×7.5×1厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРПМО тк4-6182

底座是带有波纹轮廓的空心圆柱体。下面被放置有蹄类动物头像，其连同卷曲的羊角和胡须形成螺旋形。头部小而优雅，大眼睛呈杏仁状，嘴巴呈线条状。角很大，逐渐变窄。在羊角上距离相近地刻画了三条单书名号形线条，以显示羊角结构。在羊角内侧底部，耳朵以横切椭圆形的形式出现。非常狭长的胡须从外侧包围羊角，末端呈卷曲状。

Suspensionin the form of a head of a mountain ram
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, carving
8 × 7,5 × 1 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк4-6182

The base is made in the form of a hollow cylinder with corrugated outlines. Bottom of it is the head of the ungulate, which, together with the horns and beard, forms a figure in the form of a curl, twisted into a spiral. The head is small, graceful, showing a large almond-shaped eyes and a line of the mouth. The horn is massive, gradually narrows to the end. At a short distance from each other on the surface of the horn, three lines are marked in the form of a tick, apparently, thus showing its structure. At the base of the horn on the inside, the ear is depicted in the form of a figure in the form of a cut oval. A very long, narrow beard surrounds the horn from the outside and at the end is rounded in the form of a curl.

Подвеска в виде головы горного барана
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба
8 × 7,5 × 1 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк4-6182

Основание выполнено в виде полого цилиндра с рифлеными очертаниями. Снизу от нее размещена голова копытного, которая вкупе с рогами и бородой образует фигуру в виде завитка, закрученного в спираль. Голова небольшая, изящная, показаны крупый миндалевидной формы глаз и линия рта. Рог массивный, постепенно сужается к окончанию. На небольшом расстоянии друг от друга на поверхности рога нанесено по три линии в виде галочки, видимо, таким образом показана его структура. У основания рога с внутренней стороны изображено ухо в виде фигуры в форме срезанного овала. Очень длинная узкая борода окаймляет рог с внешней стороны и на окончании закругляется в виде завитка.

Мысық тектес жыртқыштың басы бейнеленген салпыншақ
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, жұқалтыр, ою
9,5 × 9 × 1 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк4-6229

Мысық тектес жыртқыштың басы жалпақ, ірі, көлемді етіп жасалған. Бет келбетінің сұлбасы тең бүйірлі үш бұрыш тәрізді. Сығырайған көзі, үлкен танауы мен құлақтары көрсетілген. Маңдайы кең, қасы жақсы көрінеді. Тұмсығының төменгі жартысын самайға қарай тарылатын сақал (?) басады. Ол қайырма тәрізді шиыршықтан тұрады.

猫科猎食动物头像挂件
公元前4世纪至前3世纪
木，铝箔，雕刻
9.5×9×1厘米
东哈萨克斯坦州， Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРПМО тк4-6229

头部宽阔，扁平，轮廓呈等腰三角形。眼睛小而倾斜，鼻子大，朝尖端变宽，拉长的狭窄脸颊以一定角度设置，头部上面两侧有圆形且卷曲的大而尖的耳朵。额头很宽，还有眉毛。鼻口部分的下面由胡须（？），胡须向两鬓逐渐减少，其由逗号形的卷发组成。

Pendant in the form of a cat's predator's head
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, foil, carving, cladding
9,5 × 9 × 1 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк4-6229

The broad head is flattened. Has an outline in the form of an isosceles triangle. Shown are small, slanted eyes, a large nose that widens toward the tip, elongated narrow cheeks placed at an angle and large pointed ears with a rounded curl at the base. The forehead is wide, also the eyebrows are shown. The lower half of the muzzle is a beard (?), Tapering to the temples. It consists of curls in the form of a comma.

Подвеска в виде головы кошачьего хищника
IV–III вв. до н.э.
Дерево, фольга, резьба
9,5 × 9 × 1 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк4-6229

Широкая голова выполнена уплощенной. Имеет очертания в виде равнобедренного треугольника. Показаны небольшие раскосые глаза, крупный нос, расширяющийся к кончику, удлиненные узкие щеки, размещенные под углом и крупные заостренные уши с округлым завитком у основания. Лоб широкий, также показаны брови. Нижнюю половину морды занимает борода (?), сужающаяся к вискам. Она состоит из завитков в виде запятой.

Қанатын жайған самұрық бейнелі салпыншақ
Ж.с.д. IV–III ғғ.
Ағаш, ою
6,9 × 6,8 × 10 см
Берел, 11-оба, Шығыс Қазақстан
З. Самашевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРПМО тк6-8715

Мәнерлі түрде жасалған мүсін ұзынша түтікшенің үстіне орналастырылған. Самұрық екі қанатын жоғары көтеріп жайып тұрған қалыпта бейнеленген. Басы шағын, мойны жуын және тегіс қысқа жалы бар. Көзі мен құлағы шамалы дөңестеліп көрсетілген. Мойны мен денесі бірдей көлемде, аяқ жағы кішірейтілген. Құйрығы төмен қарай бағытталып сомдалған. Қанаттарының ұштары үшкір, үлкен етіп жасалған. Аяқтары да үлкен, ұзын және тік.

狮鹫形挂件
公元前4世纪至前3世纪
木头，雕刻
6.9×6.8×10厘米
东哈萨克斯坦州，Berel，11号墓堆
由 Z. Samashev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРПМО тк6-8715

以细长圆柱体作为基座的风格化图像。头部，颈部，身体的上半部分用一条线表现，形成一个卷曲形，中间稍微变粗，末端变窄。喙很大，其上有一个纵向凹槽。尖耳朵很小，垂直放置。伸出的翅膀很大，其上覆盖着纵向线条。身体两侧都有巨大的短腿。三个水滴状突起形式的尾巴被安排在了基座中央。

Pendant with a picture of a griffin
The 4th – 3rd centuries BC
Wood, carving
6,9 × 6,8 × 10 cm
Berel, Mound 11, East Kazakhstan
Excavations by Z. Samashev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРПМО тк6-8715

The stylized figure of the character is located on the elongated cylinder, which is the base. The head, neck, upper part of the body is done with one line and form a round curl with a slight thickening in the center and narrowing to the ends. The beak is large, with a longitudinal groove. The pointed ear is small, placed vertically. The outstretched wings are large, covered with longitudinal lines. On either side of the body are massive short legs. The tail in the form of three protuberances of a teardrop shape is placed above the base in the center.

Подвеска с изображением грифона
IV–III вв. до н.э.
Дерево, резьба
6,9 × 6,8 × 10 см
Берел, курган 11, Восточный Казахстан
Раскопки З. Самашева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРПМО тк6-8715

Стилизованная фигура персонажа расположена на удлиненном цилиндре, представляющем собой основание. Голова, шея, верхняя часть тулова выполнены одной линией и образуют округлый завиток с небольшим утолщением в центре и сужением к окончаниям. Клюв крупный, с продольной бороздкой. Заостренное ухо небольшое, размещено вертикально. Распростертые крылья крупные, покрыты продольными линиями. По обе стороны от туловища находятся массивные короткие ноги. Хвост в виде трех выпуклостей каплевидной формы размещен поверх основания по центру.

АЛТЫН КИІМДІ ЕСІК БЕКЗАДАСЫ

THE ISSYK PRINCE IN THE GOLDEN WEARING

ИССЫКСКИЙ ПРАВИТЕЛЬ В ЗОЛОТОМ ОДЕЯНИИ

Арқар мүсіншесі
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма
1,6 × 1,9 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1834 А3-188

Ұзын ось бойымен иілген тік төртбұрышты тұғырда тұрған арқар мүсіншесі. Жасын білдіретін сақиналарымен иілген мүйіздері, көздері, құлақтары мен танаулары ойықтармен, түгін бейнелі көрсеткен, қысқа құйрығы кесіктермен кескінделген. Тұғырдың төрт бұрышында бас киімнің жоғарғы жағына бекітуге арналған тесіктері бар.

盘羊雕塑
公元前5世纪至4世纪。
黄金，铸件
1.6×1.9厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K.A.Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号： № ҚРҰМтк1-1834 А3-188

安排在轴线弯曲的矩形基座上的盘羊雕塑。 角上表明有其年龄的纹理，以及角的弯曲度，眼睛，耳朵和鼻孔都被雕刻地很清楚。 短尾巴用削减的方式修饰。在基座的四角上有针线孔以缝在帽子上。

Figure of Arkhara
The 5th - 4th century BC
Gold, castings
1.6 × 1.9 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1834 А3-188

A figure of an archar standing on a rectangular pedestal bent over a long axis. Powerfully curved horns with annual rings, eyes, ears and nostrils are worked out, wool is marked, cuts are short tailed. On the four corners of the stand there are holes for fastening to the top of the headdress.

Статуэтка архара
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье
1,6 × 1,9 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1834 А3-188

Статуэтка архара, стоящего на выгнутой по длинной оси прямоугольной подставке. Мощно изогнутые рога с годовыми кольцами, проработаны глаза, уши и ноздри, обозначена шерсть, резами оконтурен короткий хвост. По четырем углам подставки имеются отверстия для крепления к верху головного убора.

Ағашқа қонған құстың мүсіні
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
17,5 × 2,5 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1992 А3-328

Құстың пішіні ағаштан жасалып, жұқалтыр алтынмен қапталған. Құстың дене тұрқы, созылыңқы мойны, басы және тұмсығы көрсетілген. Жайылып тұрған құстың қанаттары алтыннан кесіліп жасалып, құстың арқа тұсына жеке-жеке бекітілген. Құстың астындағы тұғырдың негізі темірден (ұңғы) жасалынып, алтын төсемшемен қапталған және ұштары дөңгеленген (бұтақ) алтын сымдарды тұғырға екі қайтара орап, ең үстіне құс қондырылған.

树枝上飞鸟的雕塑
公元前5-4世纪
黄金，冲印
尺寸17.5×2.5厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akysheva 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1992 А3-328

木制底料上用金箔包装制作了飞鸟的驱赶，伸张的脖子和一个带喙的头。鸟的翅膀是单独制作的，用金箔雕刻而成，它们被插入到鸟背上的缝孔，形成展开的姿势。 在鸟身下用铁棒（铁杆）制成了树杆，树干用金箔包装，并用两层金丝扭成棒状接在铁杆上，并将两端折成环状（树枝）。

Sculpture of a bird on a tree
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamp
Size 17.5 × 2.5 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1992 А3-328

The wooden base of the bird, covered with a gold plate, denotes a trunk, an elongated neck and a head with a beak. Wings of the bird are made separately, carved from sheet gold, they were inserted into the propresine back in the prostrate position. On the base of a tree consisting of an iron rod (trunk), covered with sheet gold, and twisted to a rod in two tiers of gold wires with ends folded into a ring (branches), a bird is installed.

Скульптура птицы на дереве
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамп
Размер 17,5 × 2,5 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1992 А3-328

Фигурка птицы деревянная, покрыта золотой фольгой. Показаны туловище, вытянутая шея и голова с клювом. Крылья птицы изготовлены отдельно, вырезаны из листового золота, они вставлялись в прорезь на спине в распростертом положении. Фигурка установлена на верхушку дерева, состоящего из железного стержня (ствол), обтянутого листовым золотом, и прикрученных к стержню в два яруса золотых проволок с окончаниями, свернутыми в кольцо (ветви).

Таутеке мүйізді қанатты аттардың мүсіндері
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
16,5 × 10,6 × 1,8 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-2082 А3-418

Мүсіннің негізі – алтын төсемшелермен оралған ағаш. Алтын жапсырмалар бір-бірімен жақсылап қиюластырылған және ағаш негізге ұсақ қола шегелермен бекітілген екі бойлық бөліктен құралған. Мүйіздері мен құлақтары бөлек дайындалған және бастың ойықтарына, ал құс қанаттары – жауырын ойықтарына қондырылған.

有山羊角和翅膀的马像
公元前5世纪至4世纪。
黄金，冲压
16.5×10.6×1.8厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-2082 А3-418

帽子的主要元素之一。雕塑基本是由金箔包装的木头制成。金箔被包装调整地很好。木头由两部分组成，金箔被细小的铜质钉固定住。 角和耳朵是分开制作并安置在头部的，而翅膀则是被安置在胸肋的。

Protocols of winged horses with the horns of a goat
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
Size 16.5 × 10.6 × 1.8 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by KA Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-2082 А3-418

The basis of the sculpture is wood, a plate of gold leaf. Cut out of the tree protoms horses remained completely. The gold plate consists of two longitudinal halves, well fitted to each other and fastened to a wooden base with small bronze studs. Horns and ears are made separately and inserted into the slots on the head, bird wings - in the slots on the shoulder blades.

Протомы крылатых коней с рогами козла
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
Размер 16,5 × 10,6 × 1,8 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-2082 А3-418

Вырезанные из дерева протомы коней сохранились полностью. Золотая обкладка состоит из двух продольных половинок, хорошо подогнанных друг к другу и крепившихся к деревянной основе мелкими бронзовыми гвоздиками. Рога и уши изготовлены отдельно и вставлены в прорези на голове, птичьи крылья – в прорези на лопатках.

Тау шыңындағы барыс түріндегі әшекей, оң жағы
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
7,2 × 8,5 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1804 А3-158

Барыстың бейнесі мен тау шыңдарының сұлбасы композициялық тұрғыда біртұтас бейнені құрайды. Барыс артқы аяғының бірінде тұр, денесі ортаңғы бөлігінде айналып бұрыла бейнеленген және тігінен қойылған, кеудесі табиғи емес түрде артқа бұрылған, ал алдыңғы аяқтары сес көрсеткендей жоғары көтерілген. Мойыны созыңқы, азуы ақсиған, мұрны тыжырайған, доғал құлағы жымырайған, көздері мен бет сүйегі қуысталып бейнеленген. Жыртқыштың төменге салбыраған ұзын құйрығы ұшында дөңгелене жиырылған.

山峰上的豹子形态金甲片，右侧
公元前5世纪至4世纪。
黄金，冲压
7.2 × 8.5厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1804 А3-158

豹的形态和山峰的轮廓在制作上构成了一个整体。 豹子用一只后腿站立着，身体在中间部位扭曲并垂直安排，躯干不自然地向后转动，前脚稍微向上抬起。 脖子伸出，嘴巴张开，鼻子皱起，椭圆形耳朵向后竖起，眼睛和颧骨呈凹陷。 豹子的尾巴末端弯曲成环。

A plate in the form of a leopard on a mountain peak, the right side
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
7.2 × 8.5 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1804 А3-158

The image of the leopard and the schematic motif of the mountain peak make up a single whole in the composition plan. Leopard stands on one rear leg, the body is twisted in the middle and placed vertically, the torso is unnaturally turned back, and the front paws are raised gently upward. The neck is outstretched, the mouth is bared, the nose is wrinkled, the round ear is pressed, the eyes and cheekbones are marked with a notch. The long, downturned tail of the predator at the end is bent into the ring.

Бляха в виде барса на горной вершине, правая сторона
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
7,2 × 8,5 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1804 А3-158

Изображение барса и схематизированный мотив горной вершины составляют в композиционном плане единое целое. Барс стоит на одной задней ноге, туловище перекручено в средней части и поставлено вертикально, торс противоестественно вывернут назад, а передние лапы угражающе подняты вверх. Шея вытянута, пасть оскалена, нос сморщен, округлое ухо прижата, глаза и скулы обозначены выемкой. Длинный опущенный вниз хвост хищника на конце загнут в кольцо.

Барыс бейнесіндегі әшекейлер
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
5,5 × 3,7 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1806 А3-160; ҚРҰМтк1-1807 А3-161

Бас киімнің әшекейлері. Барыс артқы аяқтарында тұрған түрде бейнеленген, алдыңғы аяқтары жоғары көтерілген. Басы артқа бұрылып тұр, құйрығы аяқтарының арасынан шығарылған және құйрығының ұшы дөңгелене оратылған, тұмсық әлпеті «күлімдеген» кейіпте. Аяқтарындағы қанат тәріздес шығыңқы дөңесте, құйрығының ұшында және тау шыңдарының бейнелерінде киімге тігуге арналған тесіктер бар.

豹子形态金甲片
公元前5世纪至4世纪。
黄金，冲压
5.5 × 3.7厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1806 А3-160; ҚРҰМтк1-1807 А3-161

头帽饰品。豹子用后腿站立的姿势出现，前腿向上抬起。头部向后反转，尾巴从双腿间穿过且末端卷曲，脸上似带“笑容”。 在腿上有疑似翅膀的突出处，在尾巴的末端和山顶轮廓上有为缝制用的针线孔。

Bags in the form of leopards
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
5.5 × 3.7 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1806 А3-160; ҚРҰМтк1-1807 А3-161

Leopard is depicted in a rack on hind legs, front ones are raised upwards. The head is turned back, the tail is passed between the legs and the end of the tail is rolled into a ring, the expression of the muzzle is “laughing”. On the paws, on the pterygium, at the end of the tail, on the images of the mountain peaks there are holes for sewing.

Бляхи в виде барсов
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
5,5 × 3,7 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1806 А3-160; ҚРҰМтк1-1807 А3-161

Барс изображен в стойке на задних лапах, передние подняты вверх. Голова повернута назад, хвост пропущен между ног и конец хвоста свернут в кольцо, выражение морды «смеющееся». На лапах, на крыловидном выступе, на конце хвоста, на изображениях горных вершин имеются отверстия для пришивания.

Мойын алқасы
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма
Диаметр – 13 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1784 А3-138

Алқа сақина, түтік тәріздес және ажыратылмалы түріндегі әшекейлерге жатады. Үш жарым айналымды спираль тәрізді. Алқаның негізгі бөлігіндегі түтікшелердің ұштары, топсаның алынбалы бөлігінің төлкелері – ұштары қондырылатын кең ернеу, басқа қосымша бекіткіштері жоқ. Түтікшелердің ұштары барыстардың бас мүсіндері түріндегі ұштықтармен аяқталады.

项圈
公元前5世纪至4世纪。
黄金，铸件
直径：13厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1784 А3-138
项圈，管状可拆卸的饰品。 它有三圈半的螺旋圈。项圈主要部分的尖端呈套接管，其内插入可拆卸的部分，没有其他附件。 管的末端是豹头形雕塑。

Hryvnia - a necklace decoration
The 5th - 4th century BC.
Gold, castings
Diameter - 13 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1784 А3-138

Grivna refers to the type of annular, tubular and detachable. It has the form of a spiral in three and a half turns. The ends of the tubes of the main part of the hryvnia are the mouths into which the ends are inserted - the hubs of the removable part of the hinges, there are no other additional fasteners. The ends of the tubes end in tips in the form of sculpted heads of leopards.

Гривна – нашейное украшение
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье
Диаметр – 13 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1784 А3-138

Гривна относится к типу кольчатых, трубчатых и разъемных. Имеет форму спирали в три с половиной оборота. Концы трубок основной части гривны представляют собой раструбы, в которые вставляются концы – втулки съемной части шарниров, других дополнительных креплений нет. Концы трубок заканчиваются наконечниками в виде скульптурных головок барсов.

Тік тақтайшалар арасындағы жолбарыстың басы түріндегі әшекейлер
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
4,4 × 3 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1762/1-57 А3-116/1-57

Тігінен қойылған жұқа жолақ тақтайшалар арасындағы жолбарыстың қарсы қарап тұрған басы түріндегі қапсырмалар. Осы түрдегі қапсырмалармен шекпеннің жағасын және өңірлерін көмкеріп тіккен. Жолбарыс тұмсығының морфологиялық ерекшеліктері айтарлықтай анық берілген. Мұрны, көздері, азуы, ұрты, мұрты, қабағы мен маңдай сызықтары қысып жаншулар және сыртқа шығыңқы дөңес қырлармен келтіру арқылы орындалған. Құлақтары симметриялы орналасқан.

垂直板之间虎头形金甲片
公元前5世纪至4世纪。
黄金，冲压
4.4 × 3厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号： № ҚРҰМтк1-1762/1-57 А3-116/1-57

垂直放置的薄纹板之间的老虎的正面头像金甲片。 使用这种类型的甲片装饰了长袍的衣领和衣襟处。老虎鼻子的形态特征非常的清晰。 鼻子，眼睛，脸颊，胡须，眉毛和前额皱纹以不同形式的凹陷和凸起描绘。 耳朵对称排列。

Plaques in the form of a tiger's head between vertical slats
The 5th - 4th century BC.
Gold, stamping
4.4 × 3 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1762/1-57 А3-116/1-57

Plaques in the form of a tiger's head, depicted in full-face between vertical slats (fifty-nine). Blanks of this type were sheathed gates and sides of the caftan. Morphological features of the muzzle of the tiger are transmitted quite clearly. The nose, eyes, cheeks, whiskers, eyebrows and forehead wrinkles are made in the form of a combination of different forms of impressions and bulges. The ears are arranged symmetrically.

Бляхи в виде головы тигра между вертикальными планками
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
4,4 × 3 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1762/1-57 А3-116/1-57

Бляхи в виде головы тигра, изображенного в анфас между вертикальными планками. Бляхами этого типа были обшиты ворот и борта кафтана. Морфологические особенности морды тигра переданы достаточно четко. Нос, глаза, пасть щеки, усы, брови и морщины лба выполнены в виде сочетания разных форм вдавлений и выпуклостей. Уши расположены симметрично.

Көлденең тақтайшалар арасындағы жолбарыстың басы түріндегі әшекейлер
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
3,8 × 3,7 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1763/1-58 А3-117/1-58

Тікбұрыш пішінді жұқа жолақ тақтайшалар бедерлі, олардың әрқайсысында бес-бестен үшбұрышты көлемді қырлы дөңестер бар және бұрыштарында шекпен матасына тігуге ыңғайлы төрт саңылау бар. Жолбарыс тұмсығының морфологиялық ерекшеліктері айтарлықтай анық берілген. Мұрны, көздері, азуы, ұрты, мұрты, қабағы мен маңдай сызықтары қысып жаншулар және сыртқа шығыңқы дөңес қырлармен келтіру арқылы орындалған. Құлақтары симметриялы орналасқан. Осы түрдегі қапсырмалармен шекпеннің етегі, сондай-ақ жеңдерінің төменгі және жоғарғы жақтары (білектері) тігілген.

水平波纹板间的老虎头形金甲片
公元前5世纪至4世纪。
黄金，冲压
3.8×3.7厘米
七河流域，伊塞克墓堆，
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号： № ҚРҰМтк1-1763/1-58 А3-117/1-58

方形横薄金板间的老虎头形，薄板有垂直的棱角凸起，在薄板角落有四个为了缝制而凿开的针线孔。老虎鼻子的形态特征非常的清晰。鼻子，眼睛，脸颊，胡须，眉毛和前额皱纹以不同形式的凹陷和凸起形式描绘。耳朵对称排列。使用这种类型的甲片装饰了衣襟，袖口和袖子上方（肩膀处）。

Plaques in the form of a tiger's head between horizontal slats
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
3.8 × 3.7 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1763/1-58 А3-117-58

Plaques in the form of a tiger's head, depicted in full-face between the horizontal slats (fifty-four). Blanks of this type were sheathed the caftan floors, as well as the bottom and top (forearm) of the sleeves. Morphological features of the muzzle of the tiger are transmitted quite clearly. The nose, eyes, cheeks, whiskers, eyebrows and forehead wrinkles are made in the form of a combination of different forms of impressions and bulges. The ears are arranged symmetrically. The strips are rectangular, corrugated, each of them has five volumetric triangular projections and four holes in the corners for sewing to the caftan fabric.

Бляхи в виде головы тигра между горизонтальными планками
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
3,8 × 3,7 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1763/1-58 А3-117/-58

Бляхи в виде головы тигра, изображенного в анфас между горизонтальными планками (пятьдесят четыре). Бляхами этого типа были обшиты полы кафтана, а также низ и верх (у предплечья) рукавов. Морфологические особенности морды тигра переданы достаточно четко. Нос, глаза, пасть щеки, усы, брови и морщины лба выполнены в виде сочетания разных форм вдавлений и выпуклостей. Уши расположены симметрично. Планки прямоугольной формы, рифленые, каждая из них имеет по пять объемных треугольных выступов и по четыре отверстия по углам для пришивания к ткани кафтана.

Қырынан жатқан бұғы түріндегі белбеудің қапсырмалары. Горельеф
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма, бедерлеу, шекіме
4,4 × 8,6 см; 4,4 × 8,5 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1781 А3-135; ҚРҰМтк1-1782 А3-136

Құйылған қапсырмалар бедерлеу және нақыштау әдісімен жасалған. Бейне қатты нақышталған, бірақ жануардың түр ерекшеліктері еркін оқылады. Жатқан қалпында бейнеленген. Алдыңғы аяқтарының тұяқтары артқы аяқ тұяқтарының сыртқы жағына жанаса тиетіндей өрнектеліп жасалған. Екінші аяқ жұптарының сұлбалары біріншісімен жапсарлас көрініп тұр. Тұяқтары сүйірленген және аяқтарынан екі жолақпен белгіленіп бөлінген. Алға қарай иілген арық денесінің бүкіл салмағы алдыңғы аяқтарға түскендей әсер қалдырады, оны сауырының көтеріліп, артқы аяқтарының жартылай иілгенінен байқауға болады. Грифонның басы мүйіздердің өзегімен жалғанған. Жылқы үлгісіндегі құйрығы жалпақ және үлпілдек, үш тұтамға таралған. Құйрығы құйымшақ тұсынан аяққа дейін түседі де, сол жерден жоғарыға кілт иіліп мүйіздің шетімен ұштасып кетеді. Жақтаудың ішкі жағындағы бұрыштарынан айылбасты белбеуге бекіту үшін қызмет ететін тікбұрыш пішінді төрт күміс ілмектер қондырылған.

鹿的侧倚形态皮带挂件。浮雕
公元前5世纪至4世纪。
黄金，铸造，冲压，雕刻
4.4×8.6厘米；4.4×8.5厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1781 А3-135; ҚРҰМтк1-1782 А3-136

该板用铸造，冲压和雕刻方式制作。图像的雕刻风格突出，动物的特点非常鲜明。鹿以侧倚形态描绘。其前腿撅起使得蹄脚的前部接触到后肢的外侧。另一双前后腿的轮廓也被叠加的形式描绘。蹄子被削尖且用两条线与腿隔开。瘦的身体向前倾斜，身体的整个重量都转移到前腿上，这可以从凸起的臀部和弯曲的后退发现。狮鹫的头像与鹿角的根部相连。像马尾的尾巴宽厚而且蓬松，梳成三股。尾巴从臀部下降到腿部，然后向上陡峭弯曲，与角的尾端连接。在框架角落的内侧焊接着四个矩形形状的环，用于附接到皮带扣。

Plaque-lining strap in the form of a reclining deer in profile. High relief
The 5th - 4th century BC.
Gold, casting, embossing, embossing
4.4 × 8.6 cm; 4.4 × 8.5 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1781 А3-135; ҚРҰМтк1-1782 А3-136

The plate is cast, worked with embossing and embossing. The image is strongly stylized, but the animal's specific features are read freely. It is depicted in a lying pose. The legs are pinched so that the hoofs of the front leg touch the outside of the foot of the hoof. The contours of the other pair of legs protrude above the first. The hooves are pointed and separated from the legs in two strips. The fleshy body is curved, the whole weight of the body is shifted to the front leg, which gives the impression of a raised croup on the half-bent hind legs. The head of the griffin is connected to the rod of the horns. The tail in the manner of the horse is wide and pompous, combed into three strands. The tail from the rump descends to the legs, then bends steeply upward, connecting with the tip of the horns. On the inner side of the corners of the frame are soldered four silver loops of rectangular shape, serving to attach the plate to the strap.

Бляха-накладки ремня в виде лежащего оленя в профиль. Горельеф
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье, тиснение, чеканка
4,4 × 8,6 см; 4,4 × 8,5 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1781 А3-135; ҚРҰМтк1-1782 А3-136

Бляха литая, проработана тиснением и чеканкой. Изображение сильно стилизовано, но при этом видовые особенности животного читаются свободно. Изображен в лежащей позе. Ноги поджаты так, что копыта передней ноги касаются внешней стороны копыта задней ноги. Контуры другой пары ног выступают над первой. Копыта заострены и отделены от ног двумя полосками. Поджарое туловище изогнуто, вся тяжесть тела перемещена на переднюю ногу, что создает впечатление приподнятости крупа на полусогнутых задних ногах. Голова грифона соединена со стержнем рогов. Хвост на манер лошадиного широк и пышен, расчесан на три пряди. Хвост от крестца опускается к ногам, затем загибается круто вверх, соединяясь с кончиком рогов. С внутренней стороны по углам рамки припаяны четыре серебряные петельки прямоугольной формы, служащие для прикрепления бляхи к ремню.

Бұғының басы түріндегі белдіктің қапсырмалары
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
3,1 × 4,1 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1779/1-5 АЗ-133/1-5, ҚРҰМтк1-1780/1-8 АЗ-134/1-8

Олар бір типті. Бұғылардың бейнелері оң және сол жаққа қарағаң қыры пішінде берілген. Төртбұрышты айылбастың сұлбалары мүйіздің төрт кең қалақшаларын баста және бастың астында жұптап симметриялы орналастырылып жасалған.

鹿头形皮带甲片
公元前5世纪至4世纪。
黄金，冲压
3.1×4.1厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1779/1-5 АЗ-133/1-5, ҚРҰМтк1-1780/1-8 АЗ-134/1-8
它们属于同一类型，都以浅浮雕技术制成。 鹿的形象以头向右和头向左的侧面轮廓呈现。四方形皮带头紧固件用将宽大的鹿角以方形安排在鹿头上以及鹿头下方来制作的。

Plaques-straps in the form of a deer head
The 5th - 4th century BC.
Gold Stamping
3.1 × 4.1 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1779/1-5 АЗ-133/1-5, ҚРҰМтк1-1780/1-8 АЗ-134/1-8

They are of the same type, made in bas-relief. Images of deer are given in profile, turned to the right and to the left. The contours of the quadrangular plate were created by the symmetrical arrangement of four broad blades of horns in pairs on the head and under the head.

Бляхи-накладки ремня в виде головы оленя
V–IV вв. до н.э.
Золото штамповка
3,1 × 4,1 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1779/1-5 АЗ-133/1-5, ҚРҰМтк1-1780/1-8 АЗ-134/1-8

Однотипные. Изображения оленей даны в профиль, повернуты вправо и налево. Контуры четырехугольной бляхи создавались симметричным расположением четырех широких лопастей рогов попарно на голове и под головой.

Адам бейнелі мөр-жүзік және айна қалқанды жүзік
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, құйма
2,7 × 2,5 см; 2,3 × 2,5 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1788 А3-142; ҚРҰМтк1-1789 А3-143

Үлкен мөр жүзік салмақты, дөңгеленіп келген үлкен қалқан және жалпақ емес жапырылған сақинаны қосып құйылған. Қалқанда европеоид түріндегі адамның қырынан қарағандағы бас пішіні ойылып бейнеленген. Басында ішке қарай ойып көрсетілген он шашақтан тұратын ерсілеу бас киім немесе шаш үлгісі бейнеленген, мойнында киімнің жағасын немесе алқаны білдіретін екі қатар сызық берілген.

Үлкен сопақ дөңесі бар қалқанды балдақтың сақинасы жапырылған. Балдақтың қалқаны айнадай жалтыратылып тегістелген. Ішкі жағында оны созып қалыпқа келтіру үшін қыздырып соққан іздері байқалады.

印有太阳人形象的印章戒指和镜面戒指
公元前5世纪至4世纪。
黄金，铸件
2.7×2.5厘米；2.3×2.5厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号： № ҚРҰМтк1-1788 А3-142; ҚРҰМтк1-1789 А3-143

戒指沉重，戒指冠为圆形的大板，指环不太宽。 在戒指冠上有欧洲人特征的人头侧面轮廓图像。其头上有由十个弯曲的印痕描绘了的古怪头饰或者是头发，在脖子上有两条表示衣领或者是项链的线。

有大凸戒指冠的戒指的环被压扁。戒指冠正面被抛光成镜子，戒指冠的背面有明显的锻件痕迹。

Signet-seal with the image of a sun-shining man and a ring with a mirror plate
The 5th – 4th century BC.
Gold, castings
2.7 × 2.5 cm; 2.3 × 2.5 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1788 А3-142; ҚРҰМтк1-1789 А3-143

Signet-seal massive, cast with a large round flap and a narrow, flattened ring. On the scaffold there is a concave image of the human head in profile with europeoid features. On the head, ten curved impressions depict a quaint headdress or a magnificent hairdress, on the neck there are two concentric lines denoting the garment collar or the hryvnia.

A ring with a large oval convex flap, the ring is flattened. The finger ring is polished to a mirror finish. On the underside of the shield, traces of forging are clearly visible, through which it was pulled.

Перстень-печать с изображением солнцеликого человека и перстень с зеркальным щитком
V–IV вв. до н.э.
Золото, литье
2,7 × 2,5 см; 2,3 × 2,5 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1788 А3-142; ҚРҰМтк1-1789 А3-143

Перстень-печать массивный, литой с большим круглым щитком и нешироким расплющенным кольцом. На щитке вогнутое изображение человеческой головы в профиль с европеоидными чертами. На голове десятью изогнутыми вдавлениями изображен причудливый головной убор или пышная прическа, на шее – две концентрические линии, обозначающие ворот одежды или гривну.

Перстень с большим овальным выпуклым щитком, кольцо расплющено. Щиток перстня отполирован до зеркального блеска. На обратной стороне щитка хорошо видны следы ковки, посредством которой его вытягивали.

Қанжар
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, темір
Ұзындығы 48 см, қыны 7,7 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1842 А3-196

Қанжардың бір-біріне тұмсығымен қарап тұрған екі грифонның басы тәрізді зооморфты сүйір төбесі бар. Тұмсықтары қатты қисайған, көздері мен құлақтары шиыршықталып көрсетілген. Айқасулары бүлінген, бірақ оларды көбелек немесе бүйрек тәрізді деп болжауға болады. Сабы көлденең кимада дөңгелек; жүзі линза тәрізді. Қанжар толықтай темірден жасалған, бірақ сүйір төбесі алтынмен қапталған, тұтқасы бұрандалы екі сымдық алтын сыммен айналасына оралған, айқасу ұсақ әртүрлі пішіндегі алтын тілімшелермен безендірілген (тек екеуі сақталған). Жүзінің екі жағынан да жануарлардың шағын бейнелері бар жіңішке алтын тілімшелер жүргізілген. Жүзінің ұшына қарай біртіндеп тарылатын тілімшелер ұсақ тісті дөңестердің көмегімен қанжар жүзіне бекітілген, олар тілімшенің бүйірлерінде ұзына бойы орналасқан.

匕首
公元前5世纪至4世纪。
黄金，铁
长48厘米；刀宽度：7.7米
七河流域，伊塞克墓堆
由K.A.Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1842 А3-196

匕首的把手顶部是由两个喙对立的狮鹫像组成。喙非常弯曲，眼睛和耳朵以线圈表示。护手处被破坏，但可以猜测它是芽状或蝴蝶状。把手横截面为圆形; 刀片为透镜状。整个匕首由铁制成，但把手顶部覆盖着金，把手用双金线缠绕，护手上装饰有不同形状的小金片（只有两块金片被保存）。刀的两侧有带有动物微型图像的细金条。朝着刀尖逐渐延伸的金条用小的凸出部分固定在刀刃上，它们被覆盖在刀刃的侧面棱角上。

Dagger
The 5th – 4th century BC.
Gold, iron
Length 48 cm, blade width 7.7 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1842 А3-196

The dagger has zoomorphic pommel in the form of the heads of two griffins in the profile, facing the beaks to each other. Beaks are strongly bent, eyes and ears are indicated by curls. The crosshair is destroyed, but it can be assumed that it was kidney-shaped or butterfly-shaped. The handle is round in cross section; blade lenticular. The whole dagger is made of iron, but the pommel is covered with sheet gold, the handle is wrapped around the turn with a twisted two-wire gold wire, the cross is decorated with small differently shaped gold plates (only two have survived). Narrow gold plates with miniature images of animals pass along the blade from both sides. Plates in the form of long, tapering ribbons gradually tapering to the point of the blade were attached to the blade with the help of small-toothed projections, which are available along the sides along the entire length of the plates.

Кинжал
V–IV вв. до н.э.
Золото, железо
Длина 48 см, ширина клинка 7,7 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1842 А3-196

Кинжал имеет зооморфное навершие в виде голов двух грифонов в профиль, обращенных клювами друг к другу. Клювы сильно загнуты, глаза и уши обозначены завитками. Перекрестие разрушено, но можно предположить, что оно было почковидное или бабочковидное. Рукоять в поперечном сечении круглая; клинок линзовидный. Весь кинжал сделан из железа, но навершие обтянуто листовым золотом, рукоять обвита виток к витку крученой двужильной золотой проволокой, перекрестие украшено мелкими разно фигурными золотыми пластинками (сохранились лишь две). По клинку с обеих его сторон проходят узкие золотые пластинки с миниатюрными изображениями животных. Пластины в виде длинных постепенно сужающихся к острию клинка лент прикреплялись к клинку с помощью мелкозубчатых выступов, имеющихся по бокам по всей длине пластин.

Қылыш
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Темір, алтын
Ұзындығы 20 см, жүзінің ені 6,9 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1841 А3-195

Қылыш сәл иілген ұштықты және тар көбелек пішінді балдақты; көлденең қиманың тұтқасы дөңгелек; жүзі – екі жағынан бойлық науалы қимасы бар линза тәрізді. Ұштығы мен балдағы ұсақ пішінді алтын пластиналармен безендірілген, тұтқасы алтын сыммен оралған. Жүзінің көп бөлігі бүлінген.

剑
公元前5世纪至4世纪。
铁，黄金
长度20厘米，刀宽6.9厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号： № ҚРҰМтк1-1841 А3-195

剑有一个稍微弯曲的流线型尖端和一个狭窄的蝴蝶形十字护手；手柄横截面是圆形；刀刃是透镜状（截面），刀刃两侧有纵向槽。 把顶端和护手处镶有各种形状的小金片，手柄用金丝包扎。 大部分刀刃已经被腐蚀破坏。

Sword
The 5th – 4th century BC.
Iron, gold
Length 20 cm, blade width 6.9 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1841 А3-195

Sword of iron has a slightly curved bruskovidnoe pommel and a narrow butterfly-shaped crosshair; the handle in the cross section is round; the blade is lenticular (in section) with a longitudinal groove on both sides. The head and cross are encrusted with small figured gold plates, the handle is wrapped in gold wire. Most of the blade is destroyed.

Меч
V–IV вв. до н.э.
Железо, золото
Длина 20 см, ширина лезвия 6,9 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1841 А3-195

Меч железный, имеет слабо изогнутое брусковидное навершие и узкое бабочковидное перекрестие; рукоять в поперечном сечении круглая; клинок – линзовидный (в сечении) с продольным желобком на обеих сторонах. Навершие и перекрестие инкрустированы мелкими фигурными золотыми пластинками, рукоять обвита золотой проволокой. Большая часть клинка разрушена.

Қанжар қынының жылқы бейнесіндегі қаптама әшекейі
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
15 × 4,1 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1785 АЗ-139

Қапсырма – қанжар қынының астыңғы жіңішке бөлігінің әшекейі. Жақтауды айнала қоршаған жолақ бедерлі. Жақтаудың ішінде денесінің орта тұсынан артқы аяқтары жоғары қарай көтеріле келтірілген аттың пішіні орналасқан. Бейне қырынан қарағандағы пішінде берілген және барлық бөлшектері қатты тәптіштеліп жасалған. Аттың басы үлкен, құлақтары жымқырылған, алдыңғы аяқтарын алға қарай сермеген күйде, ал артқы аяқтары бүгілген күйде. Құйрығы екі ұшталған және екіге өрілген. Қапсырмада ешқандай бейнемен толтырылмаған белбеудің қапсырма-үлестіргіштері үшін қалдырылған орны бар.

刀鞘上的骏马形挂件饰品
公元前5世纪至4世纪。
黄金，冲压
15×4.1厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1785 АЗ-139

此挂件是剑鞘下半部较细部分的饰品。剑鞘挂件周围是有纹络的方形框架。框架内饰有从躯体中间部位后腿朝上反转的马的图像。图像以侧面轮廓的形式展现，并且刻画非常详细。 马头较大，耳朵被切小，前腿向伸展，后腿弯曲。尾巴分叉并编织成两条辫子。 该挂件和第一个挂件一样留有皮带针插口的预留空白位置。

Dagger in the shape of a horse
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
15 × 4.1 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan
Inv. № ҚРҰМтк1-1785 АЗ-139

Plaque-lining - decoration of the narrow lower part of the sheath of the dagger (one). It is elongated-rectangular, its lower end is rounded in the shape of its scabbard, and the upper end is pointed at an obtuse angle. Ribbon framing the frame, corrugated. Inside the frame is a figure of a horse whose body is twisted in the middle part in such a way that the hind legs are turned upwards. The image is given in profile and is very detailed. The horse has a small head with pressed ears, the front legs are thrown forward, and the back legs are bent. The tail is bifurcated and braided into two braids. This badge, as well as the first, has a free, not filled with the image of the place left for the belt distributors.

Накладка на кинжал в виде фигуры лошади
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
15 × 4,1 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан
Инв. № ҚРҰМтк1-1785 АЗ-139

Бляха-накладка – украшение узкой нижней части ножен кинжала. Удлиненно-прямоугольной формы, ее нижний конец закруглен по форме ножен, а верхний заострен под тупым углом. Лента, обрамляющая рамку, рифленая. Внутри рамки расположена фигура лошади, туловище которой перекручено в средней части таким образом, что задние ноги оказались повернутыми вверх. Изображение дано в профиль и сильно детализировано. У лошади небольшая голова с прижатыми ушами, передние ноги выброшены вперед, а задние согнуты. Хвост раздвоен и заплетен в две косы. Бляха имеет свободное, не заполненное изображением место, оставленное для блях-распределителей ремней.

Қанжар қынының бұлан бейнесіндегі қапсырмасы
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Алтын, қалыптама
5,5 × 13,4 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1786 А3-140

Қапсырма – қынның жоғары бөлігінің қаптама-әшекейі. Бедерлі жіңішке алтын жолақпен көмкерілген сопақша бүйрек тәрізді жақтаудың ішінде денесі орта бөлігінен бұралып, артқы аяқтары жоғары жаққа қарап айналып кеткен бұланның бейнесі орналасқан. Алдыңғы аяқтары алдына қарай созыла сермелген. Басын алдына қарай соза ұмтылған, онда бұғыға тән кең қалақшалы мүйіздері, дөңгелене бұралған ұштары бар екі мүйіз өскіндері кескінделген.

刀鞘上的驼鹿形态挂件
公元前5世纪至4世纪。
黄金，冲压
5.5×13.4厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1786 А3-140

挂件是刀鞘上部的装饰物。周围用椭圆形的类似肾形的有棱角的边缘金缎带包围。缎带内安排了一只驼鹿的形象，其身体在中间部分扭曲，后腿向上反转。前腿向前抛出。 头伸向前方，巨大的角的尖端扭曲成一个螺旋环。

Dagger in the form of an elk figure
The 5th – 4th century BC.
Gold, stamping
5.5 × 13.4 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations of K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1786 А3-140

Plaque-lining - decoration of the upper part of the scabbard (one). Inside the oval kidney-shaped frame formed by a narrow ribbed gold ribbon, an image of an elk is placed, whose body is twisted in the middle part so that the hind legs are turned upwards. His front legs are thrown forward. The head of an elk on an elongated neck is directed forward, with typical elk horns with wide blades, two curved processes whose ends are twisted into a ring, hang.

Накладка на кинжал в виде фигуры лося
V–IV вв. до н.э.
Золото, штамповка
5,5 × 13,4 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А.Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1786 А3-140

Бляха-накладка – украшение верхней части ножен. Внутри овальной почковидной рамки, образованной узкой рифленой золотой лентой, помещено изображение лося, туловище которого перекручено в средней части таким образом, что задние ноги оказались повернутыми вверх. Его передние ноги выброшены вперед. Голова лося на вытянутой шее устремлена вперед, на ней типичные лосиные рога с широкими лопастями, два изогнутых отростка, концы которых закручены в кольцо, нависают.

Үлкен тостаған
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Күміс, құйма
Биіктігі 3,8 см, ұзындығы 15,6 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1843 А3-197

Тостағанның жалпақ көлденеңінен қайырылған ернеуі бар, ол сәл дөңес бүйірлі пошыммен жалғасып, пішінді түбімен аяқталып біткен. Ернеудің сыртқы бетінде шеңбер бойымен отыз екі сақина, ішінде (ортаңғы бөлігінде) – екі концентрлік шеңбер түріндегі өрнек ойып салынған. Күміс тостағанның түбі сегіз жапырақты розетка пішінді, ол аласа түп дөңгелекпен аяқталады және тостағанның пошымына сегіз күміс бұрандама тойтарма шегемен бекітілген.

大碗
公元前5世纪至4世纪。
银，铸件
高3.8厘米；长15.6厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K. A. Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号： № ҚРҰМтк1-1843 А3-197

大碗有一个宽的水平弯曲的冠。碗体是腰部凸起的宽广的形态。在碗冠的边缘外表面上，沿圆圈刻有32个环，在内部（中间部分）具有两个同心圆形式的装饰。 银碗的底部为八瓣花结形状，以低圆形托盘结尾，并用八个银铆钉固定在碗体上。

Big bowl
The 5th – 4th century BC
Silver, castings
Height 3.8 cm, length 15.6 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1843 А3-197

Has a wide horizontally bent corolla, directly passing into a moderately convex body, which ends with a figured bottom. On the outer surface of the rim of the corolla, thirty-two rings are engraved along the circle, an ornament in the form of two concentric circles on the inner (in the middle part of the body). The silver bowl of the Donce has the shape of an eight-petalled rosette, it ends with a low circular tray and is attached to the body of the bowl by eight silver rivets.

Большая чаша
V–IV вв. до н.э.
Серебро, литье
Высота 3,8 см, длина 15,6 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1843 А3-197

Имеет широкий горизонтально отогнутый венчик, непосредственно переходящий в умеренно выпуклое тулово, которое заканчивается фигурным донцем. На внешней поверхности закраины венчика по кругу выгравировано тридцать два кольца, на внутренней (в средней части тулова) – орнамент в виде двух концентрических окружностей. Донце серебряной чаши имеет форму восьмилепестковой розетки, оно заканчивается низким кольцевым поддоном и прикрепляется к тулову чаши восемью серебряными заклепками.

Кіші тостаған
Ж.с.д. V–IV ғғ.
Күміс, құйма
Биіктігі 2,2 см, диаметрі 7,7 см
Есік обасы, Жетісу
К.А. Ақышевтің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-1844 А3-198

Дөңес пошымға айналатын тік ернеулі жартылай сфералық пішін. Сыртқы бетінде үшкір құралмен ойылып жазылған жиырма алты таңбадан тұратын екі жолды жазуы бар.

Small Bowl
The 5th – 4th century BC.
Silver, castings
Height 2.2 cm, diameter 7.7 cm
Kurgan Issyk, Zhetysu
Excavations by K.A. Akyshev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-1844 А3-198

Hemispherical shape, with a straight aureole, turning into a convex body. On the outer surface of the bowl there is an inscription in two lines, consisting of twenty-six characters, marked with a sharp instrument.

小碗
公元前5世纪至4世纪。
银，铸件
高2.2，直径7.7厘米
七河流域，伊塞克墓堆
由K.A.Akyshev挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-1844 А3-198
半球形状，碗冠竖直，呈圆形。 在碗的外表面有用尖锐的工具刻的两行文本，由26个字符组成。

Малая чаша
V–IV вв. до н.э.
Серебро, литье
Высота 2,2 см, диаметр 7,7 см
Курган Иссык, Жетысу
Раскопки К.А. Акишева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-1844 А3-198

Полусферической формы, с прямым венчиком, переходящим в выпуклое тулово. На внешней поверхности чаши имеется надпись в две строки, состоящая из двадцати шести знаков, нанесенных острым инструментом.

КӨК ТҮРКІЛЕРДІҢ АЛТЫН БҰЙЫМДАРЫ

THE PRODUCTS OF HEAVENLY TURKS

ЗОЛОТЫЕ ИЗДЕЛИЯ НЕБЕСНЫХ ТЮРКОВ

Құмыра
IX–XI ғ.
Алтын, қалыптау
5,3 × 4,5 см
Сарыкөл, Шығыс Қазақстан
А.И. Исиннің қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-2146 А3-424

Тұтқасы бар алтын құмыра. Тұтқасы қатты майысқан және түзетілген. Құмыраның денесі ұзынша етіп созылып жасалған. Бір жақ бүйіріне бекітілген шеңбер пішінді тұтқа, жіңішке алтын төсемшеден істелінген. Тұтқаны қосымша алтын төсемшелерді шегелеу тәсілімен бекіткен. Төбі тегіс. Табанында шеңбер пішінді қосымша тұғыры бар.

坛子
公元9至11世纪。
黄金，冲压
5.3×4.5厘米
东哈萨克斯坦州，Sarykol 区
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-2146 А3-424

有把手的金坛子。坛子把手强烈边形=变形后复原。坛体较长。坛体一侧上有一个由薄板制成的大圆形把手。 坛体坐落在锥形托盘上。

Jug
The 9th – 11th centuries AD
Gold, stamping
5,3 × 4,5 cm
Sarykol, East Kazakhstan
Excavations by A.I.Isin
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-2146 А3-424

Corolla strongly bent and deformed. The body is elongated. On the one hand on the body there is a large round-shaped handle made of a thin plate. On a low conical pallet.

Кувшинчик
IX–XI вв.
Золото, штамповка
5,3 × 4,5 см
Сарыколь, Восточный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-2146 А3-424

Венчик сильно отогнут и деформирован. Тулово удлиненное. С одной стороны, на тулове имеется крупная ручка округлой формы, изготовленная из тонкой пластины. На невысоком коническом поддоне.

Түрік қағанының қалпына келтірілген антропологиялық келбеті

VI–VIII ғғ.
Гипс, полимер, құйма
51,5 × 34 × 25 см
Қарақыстақ 1, 1-оба, Оңтүстік Қазақстан
А.М. Досымбаеваның қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ АРХ тк6-8398

Қарақыстақ 1 ғұрыптық-еске алу кешені 15 тасты-топырақты үйіндісі бар обалардан тұрады, обалар бір кеңістікте бірнеше топқа топтала орналасқан. 1-обадан табылған ер адамның бас сүйегінің негізінде қалпына келтірілді.

Зерттелен бас сүйектің нәсілдік ерекшеліктері европеоидты-моңғолоидты антропологиялық типтердің араласқан түріне жатады, дегенмен европеоидты ерекшеліктердің басымдылығы байқалады.

突厥可汗外观的人类学复原

公元6至8世纪。
石膏，聚合物，铸造
51.5×34×25厘米
南哈萨克斯坦州 Karakystak-1，1号墓堆
文物由 A. M. Dosymbaeva 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМ АРХ тк6-8398

Karakystak-1　崇拜和纪念性建筑群由15个石冢组成，分几组安排在山谷间。复原的头像是按照1号墓堆里一个男人的头骨进行的。

被研究的个体人种族人类学特征为欧洲 - 蒙古混合类型，具有明显的欧洲特征。

Anthropological reconstruction of the appearance of the Turkic kagan

The 6th – 8th centuries
Gypsum, polymer, casting
51,5 × 34 × 25 cm
Karakystak 1, kurgan 1, South Kazakhstan
Excavations by A.M. Dosymbayeva
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ АРХ тк6-8398

The cult-memorial complex Karakystak 1 consists of 15 stone-earth mounds, organized in the valley space in groups of several burial mounds. The reconstruction was performed on the skull of a man from the burial mound 1.

The racial features of the individual under consideration are characterized by a mixed Europoid-Mongoloid anthropological type with a predominance of Europoid features.

Антропологическая реконструкция облика тюркского кагана

VI–VIII вв.
Гипс, полимер, литье
51,5 × 34 × 25 см
Каракыстак 1, курган 1, Южный Казахстан
Раскопки А.М. Досымбаевой
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ АРХ тк6-8398

Культово-мемориальный комплекс Каракыстак 1 состоит из 15 каменно-земляных насыпей, организованных в пространстве долины группами по несколько курганов. Реконструкция выполнена по черепу мужчины из кургана 1.

Расовые особенности рассматриваемого индивидуума характеризуются смешанным европеоидно-монголоидным антропологическим типом с преобладанием европеоидных особенностей.

Жүзік
XV ғ. басы
Алтын, құйма, дәнекерлеу
Диаметрі 1,6 см
Сайрам көмбесі, Сайрам қалашығы, Оңтүстік Қазақстан
Б.Ә. Байтанаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-685 А3-29

Алтыннан жасалған, жоғарғы жағы төртбұрышты пішінде, оның ортасына орналасқан тассыз бітеу қастың екі шетіне сегіз тәрізді өрнек дәнекерленген. Жүзіктің екі қыры да қалыңдатылып дәнекерленген. Жүзіктің төменгі жағы емізік тәрізді етіп қалыңдатылған.

戒指
十五世纪初
黄金，铸件，焊接
直径1.6厘米
南哈萨克斯坦州，Sairam古城，Sairam 文物
由 B.A. Baytanaeva 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-685 А3-29

扁平的指环用整块金属制成，两边都有一个平坦的覆盖层，上面有植物（？）的图案。戒指冠被一个凹口从底部与环体隔开，结果形成隆起状。戒指冠内侧呈空心，应该镶嵌有宝石，宝石没有保存，在其两侧安排了用金属丝构造的“8”字形图案。在环体的两侧带有上部较为突出的圆形凸起。

Ring
The early of the 15th century
Gold, castings, soldering
Diameter 1.6 cm
Sayram treasure, Sayram settlement, South Kazakhstan
Excavations by B.A. Baytanaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-685 А3-29

A shink of a flattened rod, on each side there is a flat overlay with a picture of a vegetative shoot (?). The scutellum is separated by a notch, as a result it is as if elevated above the ring. Inside the flap, hollow from the inside, a round caste for the non-preserved stone in the center, on both sides of it are placed eight figures of thin flattened wire. On the opposite side of the flap, outside the tire - a rounded bulge with a protruding upper part.

Перстень
Начало XV в.
Золото, литье, пайка
Диаметр 1,6 см
Сайрамский клад, городище Сайрам, Южный Казахстан
Раскопки Б.А. Байтанаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-685 А3-29

Шинка из уплощенного прута, по бокам имеется по плоской накладке с изображением растительного побега (?). Щиток отделен выемкой, в результате он как бы приподнят над кольцом. Внутри щитка, полого изнутри, округлый каст для несохранившегося камня в центре, по обе стороны от него размещены восьмеркообразные фигуры из тонкой уплощенной проволоки. На противоположной стороне щитка, снаружи шинки – округлая выпуклость с выступающей верхней частью.

Әшекейлер
XV ғ. басы
Алтын, қалыптама, шекіме
2,8 × 2,1 см; 2,7 × 2,1 см
Сайрам көмбесі, Сайрам қалашығы, Оңтүстік Қазақстан
Б.Ә. Байтанаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ тк1-689 А3-33; ҚРҰМ тк1-690 А3-34

Тіктөртбұрышты пішіндегі, шеттері иілген әшекейлер. Әшекей жапсырмалар қалыптамада соғу арқылы жасалынған. Жапсырманың бетінде өсімдік үлгісіндегі стилді өрнектер – әшекейдің ортасында ірі гүл (хиразентема?), бұрыштарында үшжапырақтар; шеттерінде қисығынан кертілген жіңішке сызықтар және тігуге арналған көптеген тесіктер бар.

甲片
十五世纪初
黄金，印章，冲印
2.8×2.1厘米; 2.7×2.1厘米
南哈萨克斯坦州，Sairam古城，Sairam 文物
由 B.A. Baytanaev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМ тк1-689 А3-33; ҚРҰМ тк1-690 А3-34

带有弯曲边缘的矩形甲片。其中心是一朵花（菊花？）的大型图像，核呈椭圆形，花瓣呈阴影格栅状，其边缘呈锯齿状，用短线条覆盖。花周围有大型三叶（甲片的角落处）。左侧和右侧刻有椭圆形的较小叶子。上面和下面的叶子呈卷曲状。所有这些图像都用简短的线条覆盖。甲片的整个表面都覆盖着针线孔。

Plaques
The early of the 15th century
Gold, stamp, chasing
2.8 × 2.1 cm; 2.7 × 2.1 cm
Sayram treasure, Sayram settlement, South Kazakhstan
Excavations by B.A. Baytanaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ тк1-689 А3-33; ҚРҰМ тк1-690 А3-34

Rectangular with curved edges. In the center of the plaque is a large image of a flower (chrysanthemum?), With an oval core, a shaded grid and petals with serrated edges, covered with short lines. Around the flower there are large trefoils (at the corners of the plaque). Left and right - on the oval leaf, small in size, above and below - on the curl. All these figures are covered with short lines. The entire surface of the plaque is covered with small holes.

Бляшки
Начало XV в.
Золото, штамп, чеканка
2,8 × 2,1 см; 2,7 × 2,1 см
Сайрамский клад, городище Сайрам, Южный Казахстан
Раскопки Б.А. Байтанаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ тк1-689 А3-33; ҚРҰМ тк1-690 А3-34

Прямоугольной формы с загнутыми краями. В центре бляшки – крупное изображение цветка (хризантемы?), с овальной сердцевиной, заштрихованной косой сеткой и лепестками с зубчатыми краями, покрытыми короткими линиями. Вокруг цветка размещены крупные трехлистники (по углам бляшки). Слева и справа – по овальному листу, небольших размеров, сверху и снизу – по завитку. Все эти фигуры покрыты короткими линиями. Вся поверхность бляшки покрыта небольшими отверстиями.

Әшекейлер
XV ғ. басы
Алтын, қалыптама, шекіме
3,0 ×1,7 см
Сайрам көмбесі, Сайрам қалашығы, Оңтүстік Қазақстан
Б.Ә. Байтанаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ тк1-691 А3-35 – ҚРҰМ тк1-693 А3-37

Соғу техникасын қолдану арқылы қалыптау әдісімен орындалған тігілмелі әшекейлер. Жоғарғы жақ бөлігінде тігуге арналған екі саңылау бар. Төменгі жағында күнбағысқа ұқсайтын өсімдік түріндегі өрнек. Әшекейдің сырт жағында көлемді пішін беретін қалқанша дәнекерленген.

甲片
十五世纪初
黄金，邮票，追逐
3.0×1.7厘米
南哈萨克斯坦州，Sairam古城，Sairam 文物
由 B. A. Baytanaev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМ тк1-691 А3-35 – ҚРҰМ тк1-693 А3-37
衣物上縫制的无定形锻造甲片。 在上面部分有两个针线孔。 底下部分用向日葵形植物图案装饰。 甲片背面焊接有隔膜，使其具有巨大的形状。

Plaques
The early of the 15th century
Gold, stamp, chasing
3,0 x 1,7 cm; 2.7 × 2.1 cm
Sayram treasure, Sayram settlement, South Kazakhstan
Excavations by B.A. Baytanaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ тк1-691 А3-35 – ҚРҰМ тк1-693 А3-37

Rectangular with curved edges. In the center of the plaque is a large image of a flower (chrysanthemum?), With an oval core, a shaded grid and petals with serrated edges, covered with short lines. Around the flower there are large trefoils (at the corners of the plaque). Left and right - on the oval leaf, small in size, above and below - on the curl. All these figures are covered with short lines. The entire surface of the plaque is covered with small holes.

Бляшки
Начало XV в.
Золото, штамп, чеканка
3,0 ×1,7 см
Сайрамский клад, городище Сайрам, Южный Казахстан
Раскопки Б.А. Байтанаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ тк1-691 А3-35 – ҚРҰМ тк1-693 А3-37

Нашивная бляшка аморфная выполнена штампом с применением ковки. По верхнему основанию имеются два отверстия для прошивания. Нижнее основание округлое с растительным орнаментом в виде подсолнуха. По тыльной стороне бляшки припаяна перегородка, что придает ей массивную форму.

Маржан тасты алқа
XV ғ. басы
Інжу, алтын сым
3,5 × 0,5 см
Сайрам көмбесі, Сайрам қалашығы, Оңтүстік Қазақстан
Б.Ә. Байтанаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-715 А3-59

Алқа түріндегі маржан тастардан түзілген әшекей. Маржан тастар алтын сымға тізбектелген.

带吊坠的珍珠项链
十五世纪初
珍珠，金丝
3.5×0.5厘米
南哈萨克斯坦州，Sairam古城，Sairam 文物
由 B.A. Baytanaev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-715 А3-59

圆形珍珠，稍微扁平。 每个尺寸不同。 吊坠由两根串在绳子上的珍珠组成。

Pearl necklace with pendant
The early of the 15th century.
Pearls, gold wire
3.5 × 0.5 cm
Sayram treasure, Sayram settlement, South Kazakhstan
Excavations by B.A. Baytanaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-715 А3-59

Pearls of rounded shape, flattened. Different sizes. The pendant consists of two pearls strung on a wire.

Ожерелье из жемчуга с подвеской
Начало XV в.
Жемчуг, проволока из золота
3,5 × 0,5 см
Сайрамский клад, городище Сайрам, Южный Казахстан
Раскопки Б.А. Байтанаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-715 А3-59

Жемчужины округлой формы, уплощеные. Различного размера. Подвеска состоит из двух жемчужин, нанизанных на проволоку.

Тиын-ақша. 773 ж.х. Хваризм. Динар
XV ғ. басы
Алтын, құйма
1,5 × 1,4 см
Сайрам көмбесі, Сайрам қалашығы, Оңтүстік Қазақстан
Б.Ә. Байтанаевтың қазбасы
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМтк1-743 А3-83

Ақша. Анонимді шекіме. 773 ж.х. Тесіктері бар. Күрделі картуш бетінде (сырткы нүктелі жиектемеде сызыкты квадрат жазылған) – тиын түсіндірмесі екі жол [illegible] екінші сөздің бірінші және екінші әріптері өрнек элементі – өрмекпен бөлінген.

Сегментінде – 4 халифтің есімі бар [illegible]

.

硬币。 伊斯兰历773年，花刺子模，第纳尔
十五世纪初
黄金，铸件
1.5×1.4厘米
南哈萨克斯坦州，Sairam古城，Sairam 文物
由 B.A. Baytanaev 挖掘发现
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМтк1-743 А3-83

硬币。 匿名冲压品。 伊斯兰历773年。 有一个通孔。 在一个复杂的漩涡花饰（在外部圆圈内刻有一个线条方形） 里刻有两行硬币传说： 在第二个单词中，第一个与第二个字母被一个装饰元素 - 编织物 - 所分开。 在不同部位刻有4个哈里发的名字： [illegible]

Coin. 773 years. Hvarism. Dinar
The early of the 15th century.
Gold, castings
1.5 × 1.4 cm
Sayram treasure, Sayram settlement, South Kazakhstan
Excavations by B.A. Baytanaev
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМтк1-743 А3-83

Coin. Anonymous stamping. 773 years. There is a through hole. In the field of a complex cartouche (a linear square is inscribed in the outer circle) - a coin legend in two lines: [illegible] . In the second word, the first and second letters are separated by a decorative element - a braid. In segments - the names of 4 Caliphs: [illegible]

Монета. 773 г. х. Хваризм. Динар
Начало XV в.
Золото, литье
1,5 × 1,4 см
Сайрамский клад, городище Сайрам, Южный Казахстан
Раскопки Б.А. Байтанаева
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМтк1-743 А3-83

Монета. Анонимный чекан. 773 г.х. Имеется сквозное отверстие. В поле сложного картуша (во внешний точечный ободок вписан линейный квадрат) – монетная легенда в две строки: [illegible] . Во втором слове первая и вторая буквы разделены декоративным элементом – плетенкой. В сегментах – имена 4 халифов: [illegible]

ЕЖЕЛГІ МӘДЕНИЕТ МҰРАГЕРЛЕРІ

HEIRS OF ANCIENT CULTURE

НАСЛЕДНИКИ ДРЕВНИХ КУЛЬТУР

Тана
XX ғ. басы
Күміс, эмаль, қалыптама, оймалау
d – 4,5 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 6749 К3-1707 (ПМО тк2- 3128)

Негізгі бөлігі тегіс және дөңгелек пішінді, артқы жағында ілмегі бар. Беткі жағының орталық бөлігіне өрнектер шеку тәсілімен бедерленген, оның ортасына дөңестелген көз, ал оның айналасына ұсақ көздер орнатылған. Крест тәрізді пішін тұяқ секілді өрнекті белбеумен жиектелген. Барлық безендірулер шекімелеу әдісімен жасалған.

扣环
十九世纪末
银，搪瓷，冲印，雕刻
直径：4.5厘米
南哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 6749 К3-1707 (ПМО тк2- 3128)

主体部分是圆形，扁平的，背面有孔眼。 正面中央部分有装饰纹，中间有一个凸形插入物，它的侧面部分也有小插入物。十字形图案与像蹄子一样的纹络相连。 所有的装饰都是用冲压法制作的。

Fibula
The end of the 19th century.
Silver, enamel, stamp, engraving
d – 4.5 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнк 6749 К3-1707 (ПМО тк2- 3128)

The main part is round, flat, on the back of the eyelet. In the center of the front part, an ornament is stamped with a chisel, where there is a convex insert in the center, small inserts from it on the sides of the world. Cross-shaped figure is edged with a girdle of an ornament like a hoof. All the decor is made by the method of coinage.

Брошь
Конец XIX в.
Серебро, эмаль, штамп, гравировка
d – 4,5 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 6749 К3-1707 (ПМО тк2- 3128)

Основная часть круглой формы, плоская, на обратной стороне петелька. В центре лицевой части чеканом выбит орнамент, где по центру выпуклая вставка, от нее по сторонам света мелкие вставки. Крестообразная фигура окантована пояском из орнамента виде копытца. Весь декор выполнен методом чекана.

Түйме
XIX ғ. аяғы
Күміс, ақық, соғу, бүршіктеме, бүкпе
5,8 × 2,5 см
Солтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 6533 КЗ-1493 (ПМО тк1-931)

Сопақша пішінді негізгі бөліктен және ілмектен тұратын түйме. Ілмек сымды орау арқылы жасалған. Негізгі бөлігі – ширатпа арқылы безендірілген, ашық қаста металл корпуспен айналдыра қапталған ақық тасты көз болып табылады. Төменгі бөлігі ірі бүршіктермен көмкерілген.

Button
The end of the 19th century.
Silver, cornelian, forging, granulation, bending
5.8 × 2.5 cm
Northern Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 6533 КЗ-1493 (ПМО тк1-931)

Consists of the main part of the oval shape and the loop on the bottom of the button. The loop is formed by twisted wire. The main part is a carnelian stone, which is edged in an open caste with a metal body decorated with a groove. The lower part is decorated with a handful of large grain.

纽扣
十九世纪末
银，玛瑙，锻造，造粒，弯曲
5.8×2.5厘米
北哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号： № ҚРҰМнқ 6533 КЗ-1493 (ПМО тк1-931)

由椭圆形的主体和纽扣底部环组成。该环由绞合线制成。主体是玛瑙石，镶嵌在带凹槽的金属开放性戒指冠上。下面部分用大谷物颗粒装饰着。

Пуговица
Конец XIX в.
Серебро, сердолик, ковка, зернь, гнутье
5,8 × 2,5 см
Северный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 6533 КЗ-1493 (ПМО тк1- 931)

Состоит из основной части овальной формы и петельки на основании пуговицы. Петелька оформлена витой проволокой. Основная часть – камень сердолик который окантован в открытом касте металическим корпусом, украшеного сканью. Нижняя часть оформлена горстью крупной зернью.

Қос білезік
XX ғ.
Күміс, қалыптама, бүршіктеме, құйма, соғу
6 × 4 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 2267/1-2 КЗ-213/1-2 (ГМЗ КП-68/а,б ГМЗ ОФ-55/а,б)

Пластиналы, ұштары тұтаспаған. Білезіктің беткі жағы құйын тәрізді күн белгісімен нақышталған және өсімдік-зооморфты өрнектермен безендірілген. Түсі қара бүршіктелген. Сәндік композициясы бүршіктелген жиектемемен аяқталған.

双手镯
十九世纪
银，冲印，造粒，铸造，锻造
6×4厘米
南哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆
文物编号：№ ҚРҰМнқ 2267/1-2 КЗ-213/1-2 (ГМЗ КП-68/а,б ГМЗ ОФ-55/а,б)

条状，开放式。 正面装饰由涡流形（太阳的标志）以及植物和动物图案组成。 背景图案为暗黑的颗粒状装饰。 整个装饰组合被安排在了一个封闭的颗粒组成的虚线框架中。

Twin Bracelets
The 19th century
Silver, stamp, granulation, casting, forging
6 × 4 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 2267/1-2 КЗ-213/1-2 (ГМЗ КП-68/а,б ГМЗ ОФ-55/а,б)

Plate, with open ends. The front surface is decorated with an ornament consisting of vortex outlets (a sign of the sun) and plant-zoomorphic patterns. The background is dark grainy. The decorative composition is enclosed in a frame of grains.

Парные браслеты
XIX в.
Серебро, штамп, зернь, литье, ковка
6 × 4 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 2267/1-2 КЗ-213/1-2 (ГМЗ КП-68/а,б ГМЗ ОФ-55/а,б)

Пластинчатые, с несомкнутыми концами. Лицевая поверхность украшена орнаментом, состоящим из вихревых розеток (знак солнца) и растительно-зооморфных узоров. Фон темный, зернистый. Декоративная композиция заключена в рамку из зерни.

Бойтұмар
XIX ғ.
Күміс, қалыптама, ширатпа, оймалау
38 × 9,5 см
Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 6357 КЗ-1317 (ПМО тк1- 601)

Негізгі түтікшелі екі бөліктен және алқаға ілінген сегіз салпыншақтан құралған. Түтікшелі, іші қуыс, екіге бөлінетін түтікшелердің соңы конус пішінді болып аяқталған. Конус тәрізді ұштары екі қатарлы тегіс және үш қатарлы кертілген ширатпамен сәнделген. Тұмардың жоғарғы бөлігінде орташа көлемдегі екі ілмек орнатылған. Түтікшелі бөлігі алты жерден белдеулермен құрсауланған, ұсақ кертпемен сәнделген. Тұмардың төменгі бөлігінде – алқаға ілінген іші қуыс ромб тәрізді ұсақ сегіз салпыншақ ілінген. Салпыншақтар екі бойлық бедерлеме-жолақтар тәрізді безендірілген. Салпыншақтардың үсті дөңес, төменгі жағы тегіс.

护身符
十九世纪
银，冲印，花丝，雕刻
38×9.5厘米
西哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 6357 КЗ-1317 (ПМО тк1- 601)

它由两个主要管状部件和八个链上的吊坠组成。管状部件为空心，由两个带锥形末端可拆卸部件组成。圆锥形末端由两排平滑掐丝以及三个带凹口的掐丝所装饰。在护身符的上部有两个中等大小的圈。管状部件在六处用箍圈围住，箍圈用小切口装饰。

护身符的下半部分有八个小环，小环上的链上有菱形空心吊坠。吊坠用两条纵向条纹印记所装饰。吊坠的上部是凸面的，下面是平坦的。

Woman Amulet
The 19th century
Silver, stamp, filigree, engraving
38 × 9.5 cm
Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 6357 КЗ-1317 (ПМО тк1- 601)

It consists of two main tubular parts and eight pendants on chains. Tubular, hollow, consists of two composite removable parts with conical ends. The cone-shaped ends are decorated in two rows by a smooth scanner and in three rows by a notch with a notch. In the upper part of the amulet there are two loops of medium size. The tubular part in six places is girded with hoops, decorated with a small notch.

In the lower part of the amulet there are eight small loops with rhombic hollow pendants on chains. The decor of the pendants in the form of two longitudinal strips-impressions. The top of the suspension is convex, the bottom is flat.

Амулетница
XIX в.
Серебро, штамп, скань, гравировка
38 × 9,5 см
Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 6357 КЗ-1317 (ПМО тк1- 601)

Состоит из двух основных трубчатых частей и восьми подвесок на цепочках. Трубчатая часть полая, состоит из двух составных съемных частей с конусообразными концами. Конусообразные концы декорированы в два ряда гладкой сканью и в три ряда сканью с насечкой. В верхней части оберега имеются две петли средних размеров. Трубчатая часть в шести местах опоясана обручами, декорированными мелкой насечкой.

В нижней части оберега – восемь малых петель с ромбическими полыми подвесками на цепочках. Декор подвесок в виде двух продольных полосок-оттисков. Верх подвесок выпуклый, низ плоский.

Белдік
XX ғ. басы
Тері, ақ түсті металл, ақық, қалыптама, оймалау
91 × 60 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 7679 КЗ-2640 (ПМО тк1-1157)

Тері белбеуден, өрнектермен безендірілген қапсырмалар мен ілмектен тұратын белдік. Қапсырма өзара топса арқылы ілінетін төртбұрышты пішінді екі бөліктен тұрады. Қапсырма пішіні бойынша өсімдік үлгісіндегі өрнектелген және кертілген шығыңқы қаптамалармен безендірілген. Қапсырманың орталық бөлігіндегі ақық көз саңылаусыз шығыңқы қаста орнатылған Тас бедерлі жиекпен қоршалған. Салпыншақтар созылыңқы пішінде қалыпталған. Қапсырманың ішкі жағы өрнектермен безендірілген.

腰带
十九世纪末
皮革，白色金属，玛瑙，冲印，雕刻
91×60厘米
南哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 7679 КЗ-2640 (ПМО тк1-1157)

由皮带，花纹，紧固件和装饰挂件组成的腰带。紧固件由两个矩形部分组成，并以铰接方式连接。紧固件上饰有植物图案和有凹口的突板。紧固件中间部位有封闭的镶嵌玛瑙的凹口。玛瑙边缘有一个浮雕。腰带上的挂件为长方形，有孔。紧固件的内部表面有装饰图案。

Belt
The end of the 19th century
Leather, metal without color, carnelian, stamp, engraving
91 × 60 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 7679 КЗ-2640 (ПМО тк1-1157)

Belt consists of a meter leather belt, fasteners and decorative pendants. The fastener consists of two parts of rectangular shapes and is connected in a hinged way. The clasp is decorated on the office with protruding pads covered with floral ornament and notches. In the central part of the fasteners, a carnelian is laid out in the deafened caste. The stone is edged with a relief rim. Pendants of oblong form, punching. The internal space of the fastener is ornamented with patterns.

Пояс
конец XIX в.
Кожа, металл б/цв, сердолик, штамп, гравировка
91 × 60 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 7679 КЗ-2640 (ПМО тк1-1157)

Пояс состоит из метрового кожаного ремня, застежки и декоративных подвесок. Застежка состоит из двух частей прямоугольных форм и соединяется шарнирным способом. Застежка украшена по контору выступающими накладками, покрытыми растительным орнаментом и насечками. В центральной части застежек в глухом выступаюшим касте находится вставка из сердолика. Камень окантован рельефным ободком. Подвески продолговатой формы, штампованые. Внутреннее пространство застежки орнаментировано узорами.

Тана
XX ғ. басы
Күміс, қалыптама, оймыштау
d – 7,2 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 6663 КЗ-1623 (ПМО тк1- 1445)

Негізгі бөлік жалпақ және дөңгелек пішінді, артқы жағында ілмегі бар. Беткі жағының орталық бөлігіне зооморфты өрнектер шеку тәсілімен бедерленген, оның ортасына дөңестелген жартысфера түріндегі көз орнатылған. Крест тәрізді пішін жалған ширатпалы таспалармен жиектелген. Барлық безендірулер шекімелеу әдісімен жасалған.

装饰纽扣
十九世纪末
银，冲印，雕刻
直径：7.2厘米
南哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 6663 КЗ-1623 (ПМО тк1- 1445)

主体部分是扁平的圆形，背面有扣环。正面用刺孔技术装饰了动物形象，其中央有一个凸出的半球形嵌入物。 十字架形状外围与假掐丝束带包围。所有的装饰都是用冲印技术制作的。

Fibula
The end of the 19th century.
Silver, stamp, engraving
d = 7.2 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 6663 КЗ-1623 (ПМО тк1- 1445)

The main part is round, flat, on the back of the eyelet. In the center of the front part, a zoomorphic ornament is engraved with a chisel, with a convex hemispherical insert centered in the center. The cross-braided figure is edged with a girdle of false twisted scans. All the decor is made by the method of coinage.

Брошь
Конец XIX в.
Серебро, штамп, гравировка
d – 7,2 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 6663 КЗ-1623 (ПМО тк1- 1445)

Основная часть круглой формы, плоская, на обратной стороне петелька. В центре лицевой части чеканом выбит зооморфный орнамент, по центру имеется выпуклая полусферическая вставка. Крестоорбразная фигура окантована пояском из ложной витой филиграни. Весь декор выполнен методом чекана.

Өңіржиек - дәстүрлі әйел әшекейі
XIX ғ. аяғы
Күміс, шыны, қалыптама, оймалау
55,5 × 9,5 см
Солтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 6707 КЗ-1665 (ПМО тк2-3085)

Негізгі екі бөлшектен және бес салпыншақтан тұрады. Бөлшектер мен салпыншақтар ілмектер және сақиналар арқылы қозғалмалы жалғанған.

Бірінші бөлшек – көпқырлы (пентáэдр), ақықққа ұқсас сопақша пішінді екі шыны көзбен безендірілген. Биіктігі 0,2 см ұяшықтар төсемшеге дәнекерленген, ұяшықтардың жоғарғы жағы көзді бекіту үшін қайырылған және қалыпталған ораммен, кедір-бұдырлы және тегіс ширатпамен безендірілген.

Екінші бөлшек тіктөртбұрышты, беткі бөлігі ортасына қарай дөңестелген үш жалған көзбен әшекейленген, төсемшенің қалған бөлігі өсімдік үлгісіндегі өрнектермен және жалған бүршіктермен безендірілген.

Салпыншақтар құстың тырнағы түрінде жасалған және негізгі бөлікке өрілген шынжыр арқылы жалғанған.

传统的女性胸前装饰
十九世纪末
银，玻璃，冲印，雕刻
55.5×9.5厘米
北哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 6707 КЗ-1665 (ПМО тк2-3085)

它由两个主要部件和五个吊坠组成。两个部件和吊坠用扣环和钩连接在一起。

第一个部件是一个多边形（五边形），镶嵌有两个椭圆形玻璃模拟玛瑙装饰。镶嵌凹口高0.2厘米，焊接在底板上，上边缘向嵌入物周围卷曲，并用冲压曲线，结节和平滑掐丝装饰。

第二部件由一个长方形组成，带有三个凸形假插入物，底板表面装饰着丰富的花纹和虚假的纹理以及掐丝。

吊坠类似鸟爪，并用链子与主体相连接到。

Traditional female breast decoration
The end of the 19th century.
Silver, glass, stamp, engraving
55.5 × 9.5 cm
Northern Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 6707 КЗ-1665 (ПМО тк2-3085)

It consists of two main parts and five suspensions. Parts and pendants are connected together loops and rings.

The first detail is a polytope (pentahedron), decorated with two oval inserts of glass simulating carnelian. The cells are 0.2 cm high, soldered to the plate, the upper edges are crimped around the inserts and decorated with a stamped twisted, tuberculate and smooth scan.

The second part consists of a rectangle decorated in the center with three convex false inserts, the space of the plate is decorated with vegetative ornamentation and false grain and a scane.

Suspension is made in the form of bird claws and connected to the main parts by means of a twisted chain.

Традиционное женское нагрудное украшение
Конец XIX в.
Серебро, стекло, штамп, гравировка
55,5 × 9,5 см
Северный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 6707 КЗ-1665 (ПМО тк2- 3085)

Состоит из двух основных деталей и пяти подвесок. Детали и подвески подвижно соединены между собой петлями и кольцами.

Первая деталь – многогранник (пентáэдр), украшенный двумя овальными вставками из стекла, имитирующего сердолик. Ячейки высотой 0,2 см, припаяны к пластине, верхние края обжаты вокруг вставок и декорированы штампованной витой, бугорчатой и гладкой филигранью.

Вторая деталь состоит из прямоугольника, украшенного по центру тремя выпуклыми ложными вставками, пространство пластины декорировано растительным орнаментом и ложной зернью и сканью.

Подвески выполнены в виде птичьих коготков и соединены с основными деталями при помощи витой цепочки.

Шолпы
XIX ғ. аяғы
Күміс, монеталар, қаралау, оймалау
37 × 7,3 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 6924 К3-1885 (ПМО тк2-3549)

Үшбұрыш пішінді негізгі бөлшектен және салпыншақ ретіндегі он екі тиыннан жасалған. Бөлшектер мен тиындар өзара ілмектер мен сақиналар арқылы жылжымалы түрде жалғастырылған. Негізгі бөлшек үшбұрыш пішінді. Жоғарғы және төменгі жағында ілмектер орнатылған, оларға монеталы салпыншақтар жалғанған.

辫子的装饰品
十九世纪末
银，硬币，雕刻物，雕刻
37×7.3厘米
南哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 6924 К3-1885 (ПМО тк2-3549)

它由主要部件和十二个硬币吊坠组成。 主部件和硬币用扣环和钩相连接在一起。主部件为三角形。 上下面边缘上都有小孔，在它们上面连接着硬币吊坠。

Ornaments for braids
The end of the 19th century
Silver, coins, mobile, engraving
37 × 7.3 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 6924 К3-1885 (ПМО тк2-3549)

It consists of the main part and twelve coins as pendants. Parts and coins are connected together loops and rings. The main part of the triangular shape. Above and in the lower part there are eyelets around the edges, coins are attached to them.

Украшение для кос
Конец XIX в.
Серебро, монеты, чернь, гравировка
37 × 7,3 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 6924 К3-1885 (ПМО тк2-3549)

Состоит из основной детали и двенадцати монет в качестве подвесок. Детали и монеты подвижно соединены между собой петлями и кольцами. Основная деталь треугольной формы. Сверху и в нижней части по краям имеются петельки, к ним прекреплены подвески – монеты.

Түйме
XIX ғ. аяғы
Күміс, қалыптама, шекімелеу
4,6 × 2,5 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 7173 КЗ-2135 (ПМО тк3 – 4410)

Мәнерлі өрнекпен безендірілген, іші қуыс сопақша шар тәрізді негізгі бөліктен тұрады және түйменің астында кішкене ілгек бар. Түйменің беткі жағын тең екі бөлікке бөлетін айналдыра белбеу өтеді. Түйменің жоғарғы бөлігі ірі бүршіктермен пирамида секілді көмкерілген.

纽扣
十九世纪
银色，冲印，铸造
4.6×2.5厘米
南哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 7173 КЗ-2135 (ПМО тк3 – 4410)

由表面有镂空装饰的中空椭圆形球体和纽扣底部的小环组成。 在纽扣周围有将其表面分成两个大致相等部分的带。纽扣的尖端是金字塔形大颗粒。

Button
The 19th century
Silver, stamp, chasing
4.6 × 2.5 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 7173 КЗ-2135 (ПМО тк3 – 4410)

Consists of the main hollow part in the form of an oval sphere decorated with an openwork ornament and a small loop on the bottom of the button. Around the circumference of the button passes a belt dividing the surface into two approximately equal parts. The tip of the button is in the form of a pyramid from a large grain.

Пуговица
XIX в.
Серебро, штамп, чеканка
4,6 × 2,5 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 7173 КЗ-2135 (ПМО тк3 – 4410)

Состоит из основной полой части в виде овальной сферы, украшенной ажурным орнаментом и небольшой петли в основании пуговицы. По окружности пуговицы проходит поясок, делящий поверхность на две примерно равные части. Верхняя часть пуговицы в виде пирамиды из крупной зерни.

Өңіржиек – дәстүрлі өңір әшекейі
XIX ғ. аяғы
Күміс, мата, алтын жалатпа
62 × 7,5 см
Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМ КЗ-2154 (ПМО тк3 – 4584)

Матаға қадалған негізгі екі бөлшектен және екі салпыншақтан тұратын өңіржиек. Бөлшектер мен салпыншақтар ілмек және сақиналар арқылы қозғалмалы жалғанған. Негізгі жылжымалы бөлшектердің төртбұрышты және үшбұрышты пішінде, олар ақыққа ұқсатылған сопақша және тамшы тәрізді шыны көздермен безендірілген. Салпыншақтар гигиеналық құралдар тәрізді жасалған.

Onirzhiek - 传统胸前装饰物
十九世纪末
银色，织物，镀金
62×7.5厘米
西哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМ КЗ-2154 (ПМО тк3 – 4584)

由两个主要部件和两个挂件组成，它们连接到织物底座上。部件和吊坠用扣环和钩连接在一起。主要的活动部件呈三角形和正方形，用椭圆形和水滴形玻璃镶嵌物模仿玛瑙装饰。 吊坠以卫生用品的形式制成。

Onirzhiek – traditional breast decoration
The end of the 19th century.
Silver, fabric, gilding
62 × 7.5 cm
Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМ КЗ-2154 (ПМО тк3 - 4584)

It consists of two main parts and two hangers, which are attached to the fabric base. Parts and pendants are connected together loops and rings. The main movable parts have the form of a triangle and a square, which are decorated with oval and drop-shaped glass inserts simulating carnelian. Pendants are made in the form of hygiene kits.

Ониржиек – традиционное нагрудное украшение
Конец XIX в.
Серебро, ткань, позолота
62 × 7,5 см
Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМ КЗ-2154 (ПМО тк3 – 4584)

Состоит из двух основных деталей и двух подвесок, которые прикреплены к тканевой основе. Детали и подвески подвижно соединены между собой петлями и кольцами. Основные подвижные детали имеют форму треугольника и квадрата, которые украшены овальными и каплевидными вставками из стекла, имитирующими сердолик. Подвески выполнены в виде гигиенических принадлежностей.

«Құс тұмсық» түріндегі дәстүрлі жүзік
XX ғ.
Күміс, шыны, қалыптама, алтын жалатпа
2,5 × 5,1 × 3,4 см
Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 7207 КЗ-2169 (ПМО тк3 – 4595)

Ұшы құстың тұмсығы іспетті жасалған және ұшының ортасына қарай кеңейетін бауырдан тұрады. Бауыры екі жағынан кеңейген және қалқанға дәнекерленген.

Жүзіктің қасы құстың тұмсығы пішінді екі жұқа пластинадан және бүйірлік жолақтан тұрады. Жүзіктің бет жағындағы пластина бұралған ширатпамен және шыны қондырмамен безендірілген. Жоғарғы жиегі S – тәрізді өрнекпен сәнделген.

传统的“鸟喙”形式戒指
二十世纪
银，玻璃，冲印，镀金
2.5×5.1×3.4厘米
西哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМнқ 7207 КЗ-2169 (ПМО тк3 – 4595)

包括一个向顶端中心变宽的指环，以及鸟嘴形戒指冠。指环从两侧逐渐扩大并焊接到戒指冠上。

戒指冠由两个鸟喙形薄板和边缘带组成。 前板装饰有扭曲掐丝和玻璃嵌入物，上部轮廓制作成“S”形图案。

Traditional ring in the form of "Bird's beak"
The 20th century
Silver, glass, stamp, gilding
2.5 × 5.1 × 3.4 cm
Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 7207 КЗ-2169 (ПМО тк3 – 4595)

It consists of a tippet, widening toward the center of the apex, and the apex in the form of a bird’s beak. The shink is widened from two sides and soldered to the shield.

The caste consists of two plates in the form of a bird’s beak and a side band. The front plate is decorated with a twisted scandium and an insert of glass, the upper contour of which is made with an S-shaped pattern.

Перстень в виде «птичьего клюва»
XX в.
Серебро, стекло, штамп, позолота
2,5 × 5,1 × 3,4 см
Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 7207 КЗ-2169 (ПМО тк3 – 4595)

Состоит из шинки, расширяющейся к центру верхушки, и верхушки в виде птичьего клюва. Шинка с двух сторон расширена и припаяна к щитку.

Каст состоит из двух пластин в форме птичьего клюва и боковой ленты. Лицевая пластина украшена витой филигранью и вставкой из стекла, верхний контур которого оформлен S-образным узором.

Жүзік
XIX ғ. соңы
Күміс, шыны, қаралау
6,7 × 2,9 см
Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 7344 КЗ-2303 (ПМО тк4 – 5534)

Бауырдан және дөңгелек пішінді қастан құралған жүзік. Жүзіктің қасы екі пластина мен бүйір жолақтардан дәнекерленген. Ішкі қуыс кеңістігі пастамен толтырылған. Жүзіктің беті бүйірінен төрт сопақша пішінді, ал ортасына қарай дөңгелек көздермен безендірілген. Қондырмалар тасқа ұқсатылған шынымен сәнделген. Сопақша көздер бүршіктелген жақтаулармен бекітілген. Көздер саңылаусыз қастарға бекітілген. Көздердің беттері бүршіктелген үшбұрыштармен безендірілген.

戒指
十九世纪末
银色，玻璃，雕刻物
6.7×2.9厘米
西哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 7344 КЗ-2303 (ПМО тк4 – 5534)

由圆形戒指冠和指环组成。戒指冠由两个板和一个侧带焊接而成。内部空腔充满了糊状物。正面饰有四个椭圆形嵌入物，以及一个中心圆形。嵌入物为类似宝石的玻璃。椭圆形嵌入物被包围在装饰有颗粒的框架中。嵌入物安装在封闭的环中。嵌入物的表面饰有三角形谷物颗粒。

Ring
The end of the 19th century
Silver, glass, mobile
6.7 × 2.9 cm
Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 7344 КЗ-2303 (ПМО тк4 – 5534)

It consists of a shin and caste of round shape. Cast is soldered from two plates and a side band. The internal hollow space is filled with paste. The front side is decorated with four oval inserts on each side and a round center. Inserts are decorated with glass imitating a stone. Oval inserts are enclosed in frames adorned with granules. Inserts are enclosed in deaf castes. The surface of the inserts is decorated with triangles of grains.

Перстень
Конец XIX в.
Серебро, стекло, чернь
6,7 × 2,9 см
Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 7344 КЗ-2303 (ПМО тк4 – 5534)

Состоит из шинки и каста круглой формы. Каст спаян из двух пластин и боковой ленты. Внутреннее полое пространство заполнено пастой. Лицевая сторона украшена четыремя овальными вставками по бокам и круглой по центру. Вставки украшены стеклом, имитирующим камень. Овальные вставки заключены в рамки, украшенные зернью. Вставки заключены в глухие касты. Поверхность вставок декорирована треугольниками зерни.

Ай сырғалар
XIX ғ. соңы
Күміс, бүршіктеме, оймалау
5 × 3,5 см
Солтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 6415/1-2 КЗ-1375/1-2 (ПМО тк1- 659/1-2)

Әрқайсысы доға тәрізді сырғалықтан және жарты ай («ай сырға») тәрізді негізгі бөліктен тұрады. Сырғалықтың аяқталған жерлері негізгі бөліктің шар тәрізді ұштарына бекітілген. Негізгі бөлігі екі жағынан да терең кертіліп, жиектері бүршіктермен безендірілген.

新月形耳环
十九世纪末
银色，谷物颗粒，雕刻
5×3.5厘米
北哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 6415/1-2 КЗ-1375/1-2 (ПМО тк1-659/1-2)
每件都有一个弧形挂环，主题部分像一个新月（“Ai Syrga”）形。叶瓣的末端固定在球形尖端上。 主要部件两侧装饰有深凹口，边缘有颗粒。

Earrings – Ai Syrga
The end of the 19th century
Silver, grain, engraving
5 × 3.5 cm
Northern Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 6415/1-2 КЗ-1375/1-2 (ПМО тк1- 659/1-2)

Each consists of an arcuate lobe and a main part in the form of a crescent ("ai syrga”). The ends of the lobe are fixed to the spherical tips of the main part. The main part is decorated on both sides with a deep notch, a grain at the edges.

Серьги-лунницы
Конец XIX в.
Серебро, зернь, гравировка
5 × 3,5 см
Северный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 6415/1-2 КЗ-1375/1-2 (ПМО тк1-659/1-2)

Каждая состоит из дугообразной дужки и основной части в виде полумесяца («ай сырға»). Концы дужки закреплены на шарообразном наконечнике основной части. Основная часть украшена с двух сторон глубокой насечкой, зернью по краям.

Қос білезік
XIX ғ. аяғы
Күміс, бұрама, ширатпа, бедерлеу
8 × 9 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 6616/1-2 ҚЗ-1576/1-2 (ПМО тк1-1215/1-2)

Қимасында сопақша пішінде, ұштары тұтаспаған. Білезіктің беткі бөлігі металл шыбықты бұрау тәсілімен безендірілген.

双手镯
十九世纪末
银，扭曲，掐丝，冲压
8×9厘米
南哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 6616/1-2 ҚЗ-1576/1-2 (ПМО тк1-1215/1-2)

横截面为椭圆形，开放式。 表面装饰是金属条棱角扭曲形成的螺旋波纹。

Twin Bracelets
The end of the 19th century
Silver, torsion, filigree. embossing
8 × 9 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 6616/1-2 ҚЗ-1576/1-2 (ПМО тк1-1215/1-2)

Oval in cross section, with open ends. Surface decoration is performed by torsion of a metal rod.

Парные браслеты
Конец XIX в.
Серебро, кручение, скань. тиснение
8 × 9 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 6616/1-2 ҚЗ-1576/1-2 (ПМО тк1-1215/1-2)

Овальной формы в сечении, с несомкнутыми концами. Декорирование поверхности выполнено методом кручения металлического прута.

Қапсырма
XIX ғ. басы
Күміс, қалыптама, оймалау
7,8 × 4,5 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 7058 КЗ-2019/1-2 (ПМО тк3 – 4026/1-2)

Жартылай дөңгеленген үш дөңесі бар екі құрамдас бөліктен тұратын қапсырма. Біреуінде ілгек, ал екіншісінде саңылау тәрізді ілмегі бар. Қапсырманың әрбір бөлігі іші қуыс, жоғарғы бөліктері шармен әшекейленген күмбез тәрізді үш ұштықпен безендірілген. Күмбез тәрізді элементтің негізі кертілген ширатпамен жиектелген. Ұштықтардың арасындағы жазықтық өрнегі бар және ширатылған үшбұрыштармен әсемделген.

衣物装饰纽扣
二十世纪初
银，冲印，雕刻
7.8×4.5厘米
南哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 7058 КЗ-2019/1-2 (ПМО тк3 – 4026/1-2)

由各有三个半圆形突起的两个组件组成。其中一个有一个钩，另一个有个孔形的环。紧固件的每个部件装饰有三个圆顶空心凸起，上部装饰有球形。圆顶形元素的底部镶有一个带缺口的掐丝。顶部之间的平面用三角形图案和掐丝装饰。

Decorative clasp for clothes
The beginning of the 20th century
Silver, stamp, engraving
7.8 × 4.5 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 7058 КЗ-2019/1-2 (ПМО тк3 – 4026/1-2)

It consists of two components in the form of three semicircular projections. On one there is a hook, on the other - a loop in the form of a hole. Each part of the fastener is decorated with three domed hollow tops, decorated with balls in the upper part. The base of the dome-shaped elements is bordered by a filigree with a notch. The plane between the tops adorns the triangles with a pattern and a corner.

Застежка
Начало XX в.
Серебро, штамп, гравировка
7,8 × 4,5 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 7058 КЗ-2019/1-2 (ПМО тк3 – 4026/1-2)

Состоит из двух составных частей в форме трех полукруглых выступов. На одном имеется крючок, на другом – петля в виде отверстия. Каждая часть застежки декорирована тремя куполообразными полыми навершиями, украшенными шариками в верхней части. Основание куполообразных элементов окаймляет филигрань с насечкой. Плоскость между навершиями украшают треугольники с узором и филигранью.

Сырғалар
XIX ғ.
Күміс, қалыптама
Ұз. – 16 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 7105/1-2 КЗ-2066/1-2 (ПМО тк3 – 4340/1-2)

Ілгек түріндегі сырғалықтан, сопақша пішінді негізгі бөліктен және салпыншақтан тұрады. Ілгектің негізі ұзартылған өзекше тәрізді. Ортасындағы сопақша бөлік дөңес бедерленген қондырмамен сәнделген.

Бөліктің төменгі жағына ілгектің және жалғастырушы сақиналардың көмегімен дөгелек пішінді салпыншақ бекітілген, одан ұштарында құстұмсық тәрізді салпыншақтары бар күрделі өрілген шынжырлар түскен. Салпыншақтар екі пластинадан дәнекерленген – жоғарғысы көлемді, беткі бөлігінде дөңес жолақтары бар, ал төменгісі сәл ойыстанған.

耳环
十九世纪。
银，冲印
长度：16厘米
南哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 7105/1-2 КЗ-2066/1-2 (ПМО тк3 – 4340/1-2)

由钩形叶瓣和椭圆形主部件和吊坠组成。钩底是细长杆。中间的椭圆形部件装饰有嵌入物的花纹凸起。

在部件的下面借助环和连接环，连接一个圆形的挂件，其上连接着末端悬挂有鸟喙形吊坠的复杂链条。悬挂支架由两块板焊接而成。上面的体积较大，表面带有凸起条，底部的稍微凹陷。

Earrings
The 19th century
Silver, stamp
Length - 16 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 7105/1-2 КЗ-2066/1-2 (ПМО тк3 – 4340/1-2)

It consists of a lobster in the form of a hook and the main part of an oval shape and pendants. The base of the hook is an elongated rod. The oval detail in the center is decorated with a convex embossed insert.

To the lower part of the part with the help of loops and connecting rings a rounded suspension is attached, from which the chains of complex weaving with cranio-shaped pendants at the ends leave. Suspension brackets are welded from two plates - the upper is bulky, with bulging strips in the upper part, the bottom is slightly concave.

Серьги
XIX в.
Серебро, штамп
Дл. – 16 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 7105/1-2 КЗ-2066/1-2 (ПМО тк3 – 4340/1-2)

Состоит из дужки в форме крючка, основной части овальной формы и подвесок. Основание крючка в виде удлиненного стержня. Овальная деталь по центру украшена выпуклой рельефной вставкой.

К нижней части детали с помощью петель и соединительных колец крепится округлой формы подвеска, от которой отходят цепочки сложного плетения с клювовидными подвесками на концах. Подвески спаяны из двух пластин – верхняя объемная, с выпуклыми полосками в верхней части, нижняя чуть вогнутая.

Ай сырғалар
XIX ғ. соңы
Күміс, бүршіктеме, оймалау
4,9 × 3,5 см
Оңтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 7282/1-2 КЗ-2244/1-2 (ПМО тк3 – 4984/1-2)

Әрқайсысы доға тәрізді сырғалықтан және жарты ай («ай сырға») тәрізді негізгі бөліктен тұрады. Сырғаның орталық бөлігі доға тәрізді геометрикалық өрнекпен, ал жиектері бүршіктермен безендірілген.

新月形耳环
十九世纪末
银色，谷物颗粒，雕刻
4.9×3.5厘米
南哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 7282/1-2 КЗ-2244/1-2 (ПМО тк3 – 4984/1-2)

每个由一个弧形环和一个新月形部件（“Ai Syrga”）组成。耳环的中央部分装饰有弧形几何装饰和边缘纹理。

Earrings – ai syrga
The end of the 19th century
Silver, grain, engraving
4.9 × 3.5 cm
South Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 7282/1-2 КЗ-2244/1-2 (ПМО тк3 – 4984/1-2)

Each consists of an arcuate lobe and a main part in the form of a crescent (“ai syrga”). The central part of the earring is decorated with a geometric arc-shaped ornament and a grain on the edges.

Серьги-лунницы
Конец XIX в.
Серебро, зернь, гравировка
4,9 × 3,5 см
Южный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 7282/1-2 КЗ-2244/1-2 (ПМО тк3 – 4984/1-2)

Каждая состоит из дугообразной дужки и основной части в виде полумесяца («ай сырға»). Центральная часть серьги украшена геометрическим дугообразным орнаментом и зернью по краям.

Шекелік
XIX ғ. соңы
Күміс, қалыптама, ширатпа
12,3 × 6 см
Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі,
ҚРҰМнқ 7404/1-2 ҚЗ-2367/1-2 (ПМО тк5 – 7006/1-2)

Ілмек түріндегі сырғалықтан және күрделі пішінді негізгі бөліктен құралған. Әшекейдің жоғарғы бөлігі ромб түрінде, ал төменгі жағы ромб және спираль тәрізді екі шеңбер жасалған.

Жоғарғы бөліктің ұшы тігінен бедерленген жолақтар арқылы безендірілген. Одан әрі ширатылған жиектемесі бар, гүл үлгісінде өрнектелген ромб тәрізді екі жақты пластина қойылған.

Шекеліктің төменгі жағы бірнеше бөліктерден құралған күрделі фигура түрінде.

Ортаңғы бөлігі сопақша пішіннен, бүйір жақтарынан екі ілмекті құрай отырып негізге жалғастырылған екі өзекшеден тұрады, олар гүл тәрізді өрнектелген екі дөңгелек бөлікпен безендірілген.

传统的女性鬓角装饰
十九世纪末
银，冲印，花丝
12.3×6厘米
西哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：ҚРҰМнқ 7404/1-2 ҚЗ-2367/1-2 (ПМО тк5 – 7006/1-2)

由钩形扣环和复杂形状的主体部件组成。饰品上部为菱形，底部为一个菱形和两个螺旋圈。

上部饰有垂直波纹带。接下来为双面菱形板，其上有装饰在掐丝框架内的花朵图案。

底部的挂件结构复杂，由几个部件构成。中心部件是一椭圆形，其两侧有两个金属丝接触，它们形成两个环形回路，这两个圆形部件装饰又花朵图案。

Traditional female temple decorations
The end of the 19th century
Silver, stamp, filigree
12.3 × 6 cm
Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
ҚРҰМнқ 7404/1-2 ҚЗ-2367/1-2 (ПМО тк5 – 7006/1-2)

It consists of a lobster in the shape of a hook and the main part in the form of a complex figure. The upper part of the decoration in the form of a diamond, the lower part in the form of a diamond and two spiral circles.

The top is decorated in the upper part with a vertical grooved strip. Then follows a two-sided diamond-shaped plate with a flower pattern in the frame of a scan.

Lower suspension in the form of a complex figure composed of several elements. The central part consists of an oval figure to which two rods adjoin the base to the sides, forming two hinges decorated with two round details ornamented with a floral pattern.

Традиционные женские височные украшения
Конец XIX в.
Серебро, штамп, скань
12,3 × 6 см
Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. ҚРҰМнқ 7404/1-2 ҚЗ-2367/1-2 (ПМО тк5 – 7006/1-2)

Состоит из дужки в форме крючка и основной части в виде сложной фигуры. Верхняя часть украшения в виде ромба, нижняя часть в виде ромба и двух спиралевидных кругов.

Верхушка декорирована в верхней части вертикальной рифленой полоской. Далее следует двусторонняя ромбовидная пластина с узором в виде цветка в рамке из филиграни.

Нижняя подвеска в виде сложной фигуры, составленной из нескольких элементов. Центральная часть состоит из овальной фигуры, к основанию которой по боковым сторонам примыкают два стержня, образуя петли, украшенные двумя круглыми деталями. Они орнаментированы цветочным узором.

Қапсырма
ХХ ғ. басы
Күміс, қалыптама, оймалау
3,5 × 3 см
Батыс Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 7488/1-2 КЗ-2452/1-2 (ПМО тк6 – 9291/1-2)

Жапырақша түріндегі дөңгелек пішінді екі бөліктен құралған қапсырма. «Жапырақшаның» бірінде ілгек, бірінде ілмек бар. Қапсырма өсімдік бедерлі өрнекпен оймыштау және қаралау тәсілдері арқылы безендірілген. Қапсырма бұрыштарында ілмектер бар.

Clasp
The early of the 20th century
Silver, stamp, engraving
3.5 × 3 cm
Western Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 7488/1-2 КЗ-2452/1-2 (ПМО тк6 – 9291/1-2)

It consists of two parts, in shape resembling petals. On one “petal” there is a hook, on the other - a loop in the form of a hole. The clasp is decorated with openwork floral ornament in the technique of engraving and blacking. At the corners there are loops.

紧固件
二十世纪初
银，冲印，雕刻
3.5×3厘米
西哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 7488/1-2 КЗ-2452/1-2 (ПМО тк6 – 9291/1-2)

由两部分组成，形状像花瓣。在一个“花瓣”上有一个钩，另一个有孔形的环。紧固件用镂空花卉图案装饰，采用雕刻和黑化技术。 在角落处有环形结构。

Застежка
Начало XX в
Серебро, штамп, гравировка
3,5 × 3 см
Западный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 7488/1-2 КЗ-2452/1-2 (ПМО тк6 – 9291/1-2)

Состоит из двух частей, по форме напоминающих лепестки. На одном «лепестке» имеется крючок, на другом – петля в виде отверстия. Застежка украшена ажурным растительным орнаментом в технике гравировки и чернения. На углах имеются петельки.

Қапсырма
XIX ғ. аяғы
Күміс, ақық. шегелеу, шекімелеу
d – 9,3 см
Солтүстік Қазақстан
Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі,
Инв. № ҚРҰМнқ 7590/1-2 КЗ-2554/1-2 (ПМО тк7 – 9658/1-2)

Жапырақша түріндегі дөңгелек пішінді екі бөліктен құралған қапсырма. «Жапырақшаның» бірінде ілгек, бірінде саңылаулы ілмек бар. Қапсырма өсімдік тәрізді бедерлі өрнекпен оймыштау және қаралау тәсілдері арқылы безендірілген. Шекіменленген өрнектің ортасында беті жабылған дөңгелек көз орнатылған.

装饰性衣物紧固件
十九世纪末
银，玛瑙，铆接，铸造
直径：9.3厘米
北哈萨克斯坦州
哈萨克斯坦共和国国家博物馆，
文物编号：№ ҚРҰМнқ 7590/1-2 КЗ-2554/1-2 (ПМО тк7 – 9658/1-2)

由两部分组成，形状类似于花朵。在一个“花朵”上有一个钩，另一个有一个孔形的环。紧固件用铸造技术打造，用镂空花卉图案装饰。铸造件中间有宝石镶嵌在封闭的环中。

Decorative clasp for clothes
The end of the 19th century
Silver, carnelian, riveting, chasing
d = 9.3 cm
Northern Kazakhstan
National Museum of the Republic of Kazakhstan,
Inv. № ҚРҰМнқ 7590/1-2 КЗ-2554/1-2 (ПМО тк7 – 9658/1-2)

It consists of two parts, round in shape resembling petals. On one «petal» there is a hook, on the other - a loop in the form of a hole. The clasp is decorated with openwork floral ornament in the technique of the coin. A stone is placed in the center of the minted ornament in a steep slope.

Застежка
Конец XIX в.
Серебро, сердолик, клепка, чеканка
d – 9,3 см
Северный Казахстан
Национальный музей Республики Казахстан,
Инв. № ҚРҰМнқ 7590/1-2 КЗ-2554/1-2 (ПМО тк7 – 9658/1-2)

Состоит из двух частей округлой формы, напоминающих лепестки. На одном «лепестке» имеется крючок, на другом – петля в виде отверстия. Застежка украшена ажурным растительным орнаментом в технике чекана. По центру отчеканеного орнамента вставлен камень в глухом касте.

Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі
哈萨克斯坦共和国国家博物馆
National museum of the Republic of Kazakhstan
Национальный музей Республики Казахстан

Ғылыми-көпшілік басылым

Научно-популярное издание

«Ұлы дала мұрасы: зергерлік өнер жауһарлары» сериясы,
III-том, «Ұлы Дала әміршілерінің жауһарлары»
(12.07–12.09.2018 ж., ҚХР, Сиянь қ.)

«Heritage of the Great Steppe: masterpieces of jewelry art» series,
Volume III, «Masterpieces of the lords of the Great Steppe»
(12.07–12.09.2018, The Peoples's Republic of China, Xi'an city)

Серия «Наследие Великой степи: шедевры ювелирного искусства»
Том III, «Шедевры Властителей Великой степи»
(12.07–12.09.2018 г., КНР, г. Сиянь)

Дизайн и верстка: А. Исмаилова

www.altynadamworld.com

Подписано в печать _____ 2018 г.
Формат: 60x90/8
Бумага мелованная глянцевая, 150 г.
Тираж 1000 экз. Заказ № _____

Отпечатано с файлов заказчика
в ТОО "Exponat"
г. Астана, ул. К. Аманжолова 28/2, НП-2